ISTORIA ROMÂNILOR

11,474—92¨. —Vol. II

Hunii.

Attila și Papa Leo I.
Miniatură din Sächsische Weltchronik von Ludwig Weiland.

ISTORIA ROMÂNILOR DIN DACIA TRAIANĂ

DE

A. D. XENOPOL

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAŞI, MEMBRU ACADEMIEI ROMÂNE.
MEMBRU TITULAR AL INSTITUTULUI DIN FRANŢIA

EDIŢIA III-a, îngrijită de

I. VLĂDESCU

DOCTOR IN LITERE
ASISTENT LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI

*„Nu sunt vremile sub cârma omului,
ci bietul om sub vremi".*
MIRON COSTIN.

VOLUMUL II

NĂVĂLIRILE BARBARE

270—1290

BUCUREŞTI

EDITURA «CARTEA ROMÂNEASCĂ»

Majestății Sale Regelui României

Carol II-lea

Părăsirea Daciei în prada barbarilor fusese precedată de o epocă de tranziţie în care această provincie, de şi încă sub stăpânirea Romanilor, suferise în repeţite rânduri năvăliri pustietoare. Deşi trecerea dela starea liniştită şi înfloritoare a oblăduirei romane la acea chaotică a timpurilor năvălirei nu fusese năprasnică şi cu toate că nu se poate stabili seria istorică care duce dela o stare la cealaltă, totuşi nu e mai puţin adevărat că, cu retragerea legiunilor, începe pentru poporaţia daco-romană o epocă cu totul nouă a istoriei ei, caracterizată prin mai multe împrejurări însemnante.

Intâi : Cei mai mulţi din locuitorii rămaşi în Dacia Traiană, speriaţi de violenţele şi grozăviile năvălirilor, caută, ca ca şi Românii de mai târziu, adăpost în contra lor, în munţii şi pădurile de care Dacia era plină.

Al doilea : Felul cel nou de viaţă, adus prin strămutarea poporului de la câmpie la munte, schimbă şi condiţiile traiului său, reîntorcându'l îndărăt de la viaţa agricolă la una ca şi nomadă. Cu toate că Românii n'au părăsit nici odată cu totul îndeletnicirile vieţei aşezate, totuşi petrecerea lor în munţi împingându'i mai ales la păstorie, ei se purtau necontenit peste toată întinderea lor, veniau în atingere unii cu alţii din puntele cele mai îndepărtate, şi astfel unificând felul lor de a fi, pregătiră acea unitate surprinzătoare a neamului românesc de la nordul Dunărei.

Al treilea : In acest răstimp de aproape o mie de ani, poporul Daco-Romanilor intră în atingere cu deosebite neamuri barbare care lăsară urme în graiul şi obiceiurile lui, determinară forma lui de organizare şi ajunseră chiar a'i domina mintea prin limbă şi religie.

Naţionalitatea română a cărei bază fusese pusă prin contopirea Romanilor cu băştinaşii din Dacia, ieşă formată pe deplin tocmai din epoca năvălirilor. Aceasta a desvoltat sâmburele vechiu într'un arbore puternic cu ramurile întinse, coroana bogată şi rădăcinile adânci. El răsare însă din această epocă, sălbatec şi neregulat, ca trunchiurile primitive ce cresc în umbra desişurilor. Trebuia curăţit şi îngrijit, desfăcut la rădăcină şi răsuflat în crengariu, spre a da întreaga desvoltare

puterilor sale latente. Curăţirea întreprinsă de mult, a fost dusă tot mai spre desăvârşire de epoca regenerărei care este aproape de a fi încheiată şi care este menită a face din sălbatecul fiu al pădurei un arbore civilizat.

Perioada năvălirei cuprinde deci una din fazele cele mai însemnate ale istoriei noastre, acea în care s'au adaos mai multe elemente noue către naţionalitatea română. Vom vedeà că epoca de o mie de ani, petrecută între părăsirea Daciei şi întemeierea principatelor, nu este o lungă pauză în desvoltarea poporului nostru, nici o epocă asupra căreia nu s'ar ştì nimica, ci din contră una din părţile cele mai interesante, cele mai bogate în rezultate ale istoriei sale.

E drept că izvoarele curg mai sărace asupra acestui timp; însă pentru cine ştie să atingă struna istorică, ele dau un răsunet destul de clar al acestor timpuri puţin cercetate.

CAPUL III

DACIA IN PRIMA PERIOADĂ A NĂVĂLIREI BARBARE.

270—860.

I

GOŢII, HUNII ŞI GEPIZII.

1. NĂVĂLIREA GOŢILOR, HUNILOR ŞI A GEPIZILOR.

Goţii după Aurelian. — Am urmărit mai sus istoria năvălirilor gotice până la părăsirea Daciei de împăratul Aurelian şi am văzut că, în tot acel timp, oardele lor nomade cutreerau întinsul şes oriental al Europei trecând prin Muntenia, pentru a intrà pe de o parte în Imperiul Roman de peste Dunăre, pe de alta în Dacia. Este interesant de constatat că nici după delăsarea Daciei în prada lor, Goţii nu'şi părăsesc aşezările de pe ţărmurile Mărei Negre, unde îi întâlnim fără întrerupere, până ce, spăimântaţi de Huni, trec cu grămada în partea orientală a Impărăţiei Romane.

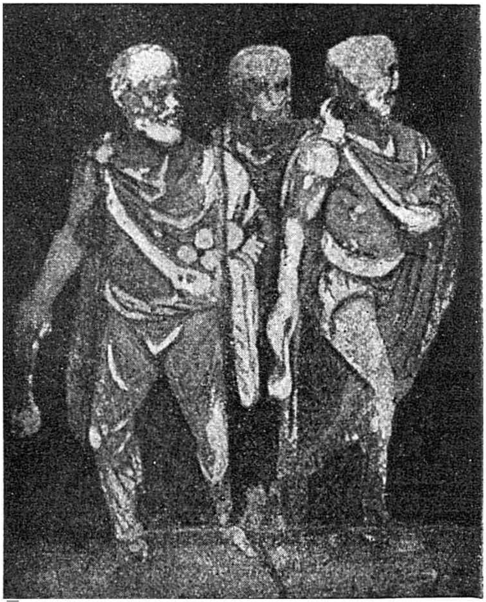
In tot răstimpul de peste 100 de ani ce se strecoară dela părăsirea Daciei până la venirea Hunilor (270—375), provincia reîntrase sub stăpânirea neamurilor sarmate care se întindeau mai ales în Muntenia. Astfel pe timpul lui Constantin cel Mare, (325—337), Goţii care până atunci par a se fi ţinut mai în linişte, atacă din nou Imperiul Roman şi provoacă pe Constantin a face o expediţie în potriva lor. El trece Dunărea pe un pod de piatră, acela ale cărui rămăşiţe se văd şi astăzi încă la Celeiu, între gurile Jiului şi ale Oltului [1]. Goţii sunt bătuţi de Constantin în *ţările Sarmaţilor* [2]. Se vede deci

[1] Mai sus, Vol. I, p. 108 şi 111. Istoria întâielor năvăliri gotice, Vol. I, pag. 211.

[2] Orosius, VII, 28: „Mox Gothorum fortissimas et copiosissimas gentes *in ipso barbarici soli sinu, hoc est in Sarmatarum regione delevit*". Comp. Paulus Diaconus XI şi Idatius *Chronicon*, ad. annum, 332.

că Muntenia purtà pe atunci numele de ţara Sarmaţilor. Construirea unui pod de piatră peste Dunăre arată însă învederat, că Constantin cel Mare nu avuse numai scopul de a sperià pe Goţi spre a'i astâmpărà, ci că el vroise a alipì iarăşi mai cu trăinicie părţile nord-dunărene de împărăţia sa, lucru ce erà firesc la un monarh care strămutase scaunul Statului său din apus în răsărit, pe malurile Bosforului.

Că aceşti Goţi, învinşi de Constantin, nu se aflau în foasta Dacie romană, se cunoaşte de pe istoria lor ulterioară care îi arată tot ca locuitori ai ţărmurilor Mărei Negre, prin Basarabia de astăzi şi regiunile ce se ţin de ea.

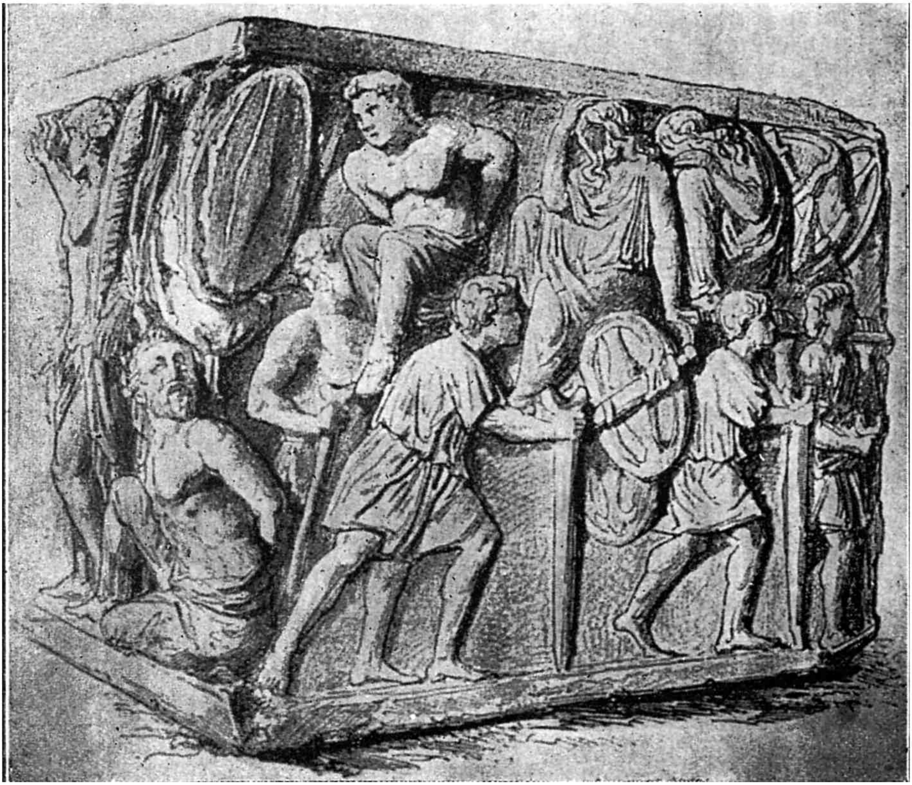

Germani (Goţi) depe Columna antonină.

Anume după împărţirea provizorie a Imperiului Roman în acel apus şi acel de răsărit, Valente împăratul răsăritului (364—378) face o expediţie contra Goţilor şi, lucru caracteristic pentru regiunile unde el vroià să'i atace, este că el iernează la Marcianopoli în Moesia, aproape de coastele Mărei Negre. Apoi face şi el un pod, însă de plute, peste Dunăre pe la Noviodunum, care oraş este arătat de Ptolemeu ca aflându-se acolo unde Istrul începe a se despărţi în gurile sale, adecă pe la Isaccea de astăzi, şi bate pe tribul got al Greu-

ungilor [3]. Reiesă deci într'un chip învederat, că Goții locuiau tot către Nistru și părțile orientale, și că atunci cân Constantin cel Mare îi bătuse în părțile mai occidentale ale Munteniei, nu'i lovise în țara lor, ci în acea a Sarmaților.

Goții stau în părțile acestea până când, speriați ei înșiși de cumpliții și sălbatecii Huni, o rup de fugă către Du-

Goți de pe un manuscris din Vatican.

năre. Atanaric, capul ramurei celei mai apusene a Goților, trimisese un corp de oștire pentru a recunoaște năvala Hunilor; iar el se așezase în o vale pe fluviul Nistru. Spăimântat de raportul dat de iscoada lui, el se coboară repede către Dunăre și vroește să se întăriască aici, trăgând un mare șanț din malul Siretului până în acel al Dunărei [4]. Din el va fi

[3] Amm. Marcell., XXVII, 5. *Ptolemeus*, III, 10, 11.

[4] Amm. Marcell., XXXI, 3: „Qua rei in novitate maioresque venturi favore constrictus a superciliis Gerasi fluminis ad usque Danubium Taifalorum terras paerstringens muros altius errigebat".

rămas probabil valul de pământ, din care şi astăzi se văd urme în judeţul Covurluiului, şi care porneşte dela satul Tuluceşti în coada lacului Brateşului şi merge până la malul Siretului, în dreptul satului Cotu-lung [5]. Deşi valul acesta care poartă în gura poporului din acele părţi tot numele dat în de comun tuturor lucrărilor de asemenea natură aflătoare pe pământul Daciei, de valul lui Traian, porneşte din malul Siretului şi ajunge în acel al Brateşului, totuşi acest lac nefiind decât o formaţie a Dunărei, arătarea lui Amian se poate referi la el. Este învederat că pe aici un val roman nu ar fi avut nici o raţiune de a fi, mai întâi întru cât există valul cel mare, într'adevăr apărător al Moesiei inferioare, pe care l-am văzut că trecea prin Basarabia şi Moldova sudică, de la Akerman prin vadul lui Isac pe Prut, peste Siret şi până în Carpaţi. Apoi la ce ar fi slujit Romanilor un val tras între Brateş şi Siret, care nu ar fi constituit nici o linie de apărare pentru posesiile lor sud-dunărene, singurele al căror scut îl aveau în vedere râdicarea unor astfel de întărituri? In aşa numitul val al lui Traian ce leagă coada Brateşului cu malul Siretului, veme înaintea noastră, rămăşiţele acelui ridicat de Atanaric pentru a se opune năvălirei Hunilor [6]. Nesigur însă nici la adăpostul acestei întărituri măestrite, Atanaric caută cu poporul său o scăpare în acele naturale ale munţilor Carpaţi, care se întindeau la o mare îndepărtare spre apus, şi anume el se retrage în aşa numitul *Caucaland*, nume cu finala germană *land*=ţară, dat de Goţi muntelui *Caucazus* unde se retraseră, şi din combinarea cărora ieşi acel dat de Ammianus. Am văzut că mai cu osebire partea Carpaţilor spre răsărit de Olt părea a se numi Caucaz, unde se află până astăzi munţii ce amintesc acest de al doilea nume al Carpaţilor [7]. Aici însă ei întâlniră pe Sarmaţi pe cari trebuiră să'i alunge cu puterea pe care groaza lor de Huni le-o dăduse cu prisosinţă [8].

Se vede că în goana lor către acei munţi, ei au pierdut lângă Buzău, la poalele dealului Istriţa, lângă satul Bădenii de jos sau Pietroasa, tezaurul de aur păstrat astăzi în muzeul

[5] Vezi *Harta României* publicată de Flemming la Glogau.

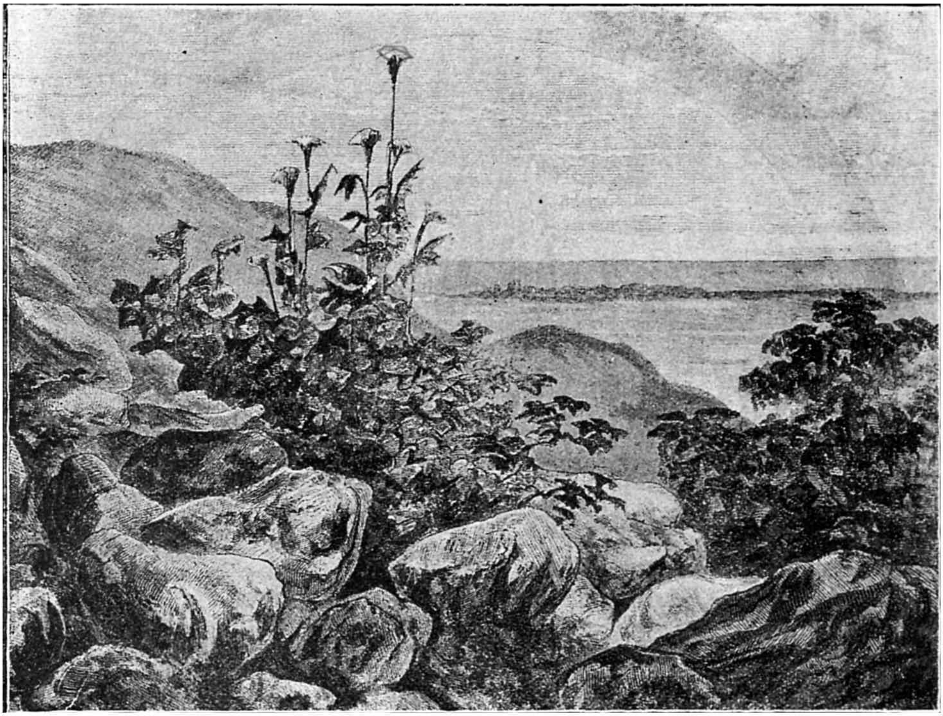
[6] Hasdeu, *Ist. critică*, p. 299, care vrea să îndrepte pe alţii în privirea aşezărei acestui val, comite însuşi o eroare, spunând că valul s'ar fi întins între *Prut* şi Dunăre. Gerasus al lui Ammian nu poate fi decât Siretul (mai sus Vol. I, p. 28), şi valul fiind tras între *Siret* şi Dunăre, nu poate fi decât acel arătat de noi. Vezi şi Odobescu, *Notices sur les Antiquités de la Roumanie* Paris, 1868, p. 47.

[7] Mai sus, Vol. I. p. 225.

[8] Amm. Marcell, XXXI, 4: Ad Caucalandensem locum altitudine Silvarum inaccessum et montium, cum suis omnibus declinavit, Sarmatis inde extrusis".

din Bucureşti şi cunoscut în popor sub numele de *cloşca cu puii*, şi din care o verigă poartă inscripţia în rune gotice: „guthâni ocwi hailag" adecă: „lui Odin patria sfinţită" [9].

Toate ştirile deci privitoare la Goţi constată unul şi acelaş fapt, important din mai multe punte de vedere: stăruinţa Goţilor până la sfârşitul petrecerei lor la nordul Du-

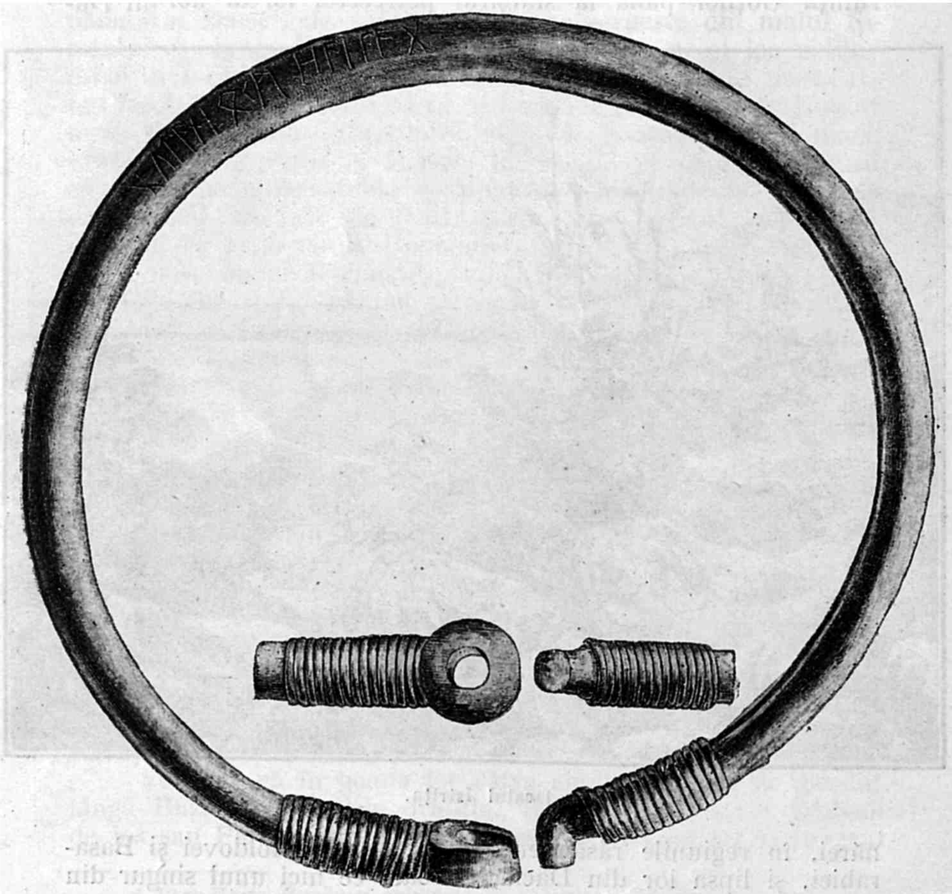
Dealul Istriţa.

nărei, în regiunile răsăritene şi sudice ale Moldovei şi Basarabiei, şi lipsa lor din Dacia, de oare ce nici unul singur din

[9] Iată reproducerea ei în rune: ᚷᚢᛏᚨᚾᛁ ᛟᚲᚹᛁ ᚺᚨᛁᛚᚨᚷ

Această cetire a inscripţiei este cea mai probabilă şi a fost propusă, după o sumă de alte încercări făcute de învăţaţii străini, de Odobescu în *Notices sur les antiquités de la Roumaine*, p. 17—24. Greutatea stă în terminul *Ocwi* pe care Odobescu îl traduce prin *patrie*, bazându-se pe presupunerea că aşà ar fi numit Germanii patria lor, adică Sciţia, pe care şi Iordanes o dă sub un nume apropiat, prin forma lui, de cuvântul inscripţiei. *De Gothorum sive Getarum origine ac rebus gestis*, IV: „Haec igitur pars Gothorum quae apud Filimer dicitur in terras *Oium* emenso amne transposita, optatum potita solum".

izvoarele îndestul de numeroase ce pomenesc de ei, nu ne arată că vre o incursie a Goţilor să *fi pornit din Dacia romană*, iar toate atacurile, atât făcute cât şi suferite de ei, au drept teatru regiunile răsăritene din vecinătatea Mărei Negre. Se vede deci cum această împrejurare, bine consta-

Veriga cu inscripţie (mărime naturală).

tată, trebuie să schimbe cu totul părerile despre motivul care l-a împins pe Aurelian, să părăsască Dacia. Provincia fu numai cât prădată din timp în timp de Goţi, nu ocupată de ei, nici măcar trecător. Nu a fost deci răpită Dacia de Goţi din mânile lui Aurelian, ci el având de apărat poziţii mai importante ale imperiului decât reslăţita Dacie, o părăsì, găsând că ocrotirea ei contra neîncetatelor incursii ale barbarilor erà prea anevoioasă.

Al doilea rezultat al neocupărei Daciei de către Goţi, este lipsa aproape deplină de elemente gotice, din limba română. S'ar puteà găsi ca elemente gotice în româneşte, cuvântul *hoţ* format din *Got* prin aspirarea lui *g* în *h*, şi într'adevăr când veniau Goţii veniau hoţii, încât această etimologie ne ar păreà probabilă [10]. Al doilea rest gotic ar fi jumătatea a doua a cuvântului *cocostârc*, din care partea întâia aminteşte pe latinescul *ciconia*, iar a doua pe goticul *stork*, germ. mod. *storch*. In sfârşit se pare a ne fi rămas de la ei şi numele riului *Moldova*, dela care apoi se trase acel al ţărei, care ar veni dela goticul *mulde=praf*, de unde avem mai multe riuri în ţările germane cu numele de Mulde, Moldau. Aşà cel întâi ne întimpină în Saxonia, la un afluent al Elbei; cel al doilea e riul ce udă capitala Boemiei, Praga, şi care poartă iarăşi numele de *Moldau* în gura Germanilor, pe când Slavii acelei ţări îl numesc *Ultava*. Cum se poate derivà numele unui riu dela un element atât de deosebit de apă, ca praful, provine din aceea că, la lumina soarelui dimineaţa şi sara, suprafaţa apei pare că abură praf. De aceea şi Slavonii au numit un riu al Munteniei *Prahova* dela *prah=praf*. Apoi chiar Ovid vorbeşte într'un loc de *amnis pulverulentus* [11].

Faţă însă cu nişte elemente atât de puţine şi încă şi acestea nesigure, se poate susţineà că gotismele lipsesc aproape cu desăvârşire din limba română. Această lipsă a fost invocată de protivnicii stăruinţei Românilor în Dacia, pentru a dovedi tocmai faptul că ei nu se aflau în Dacia, la venirea Goţilor. Ei pornesc dela premisa de tot falşă că Goţii ar fi ocupat Dacia, stând în ea cel puţin 100 de ani (270—375), şi întru cât în naţionalitatea română nu se constată aproape nici o urmă de înriurire gotică, ar urmà de aici că Românii nu se aflau în Dacia la venirea acelui popor, fiind strămutaţi peste Dunăre [12].

Demonstrarea atât de deplină că Goţii nu au ocupat niciodată Dacia lui Traian în chip statornic şi că ei, până la trecerea lor peste Dunăre, au stat totdeauna în câmpiile vecine cu marea Neagră, taie tocmai rădăcina unei atari argu-

---

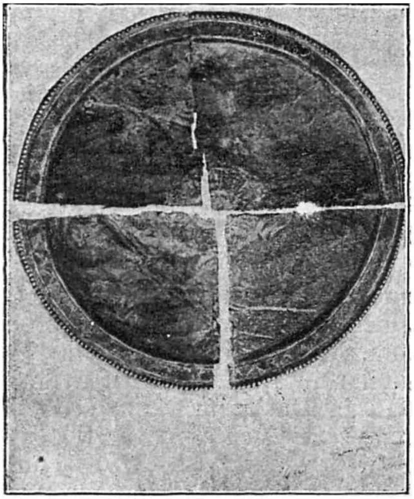
[10] Hasdeu, *Istoria critică* p. 294—296 este de părere că cuvântul *hoţ* ar veni dela exclamarea ce se întrebuinţază de obiceiu la prinderea hoţilor de *ho! ho!* Noi ştim că româneşte acest strigăt are sensul poprirei: *ho! stăi, aho! aho!* dar nici odată acel al urmărirei, goanei. Observăm însă că şi Hasdeu tot dela un strigăt dat cu prilejul spaimei de Goţi derivă cuvântul de hoţ.

[11] Hasdeu, *Ist. crit.*, p. 300, după exemplul lui Cantemir, *Hronicul*, p. 264. (Comp. p. 271), au atras cel întâi luarea aminte asupra poziţiei teritoriale ocupate de Goţi şi au explicat din ea lipsa gotismelor în limba română.

[12] Roesler, *Romänische Studien*, p. 123, după Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Dakiens*, Wien, 1781.

mentări. Chiar dacă Goţii au venit în atingere cu Daco-Romanii, ea fu totdeauna duşmănească şi trecătoare, ca acea în care intră cel prădat, cu hoţul care îl pradă. Apoi aşà nu se stabilesc înriuririle între popoare, cu sabia în mână şi cu urà în suflet, ci pe calea paşnică a relaţiilor dela om la om, pe aceea a legăturilor de interes şi a schimbului de slujbe. Să nu ne mire deci nici într'un chip lipsa gotismelor în limba Românilor. Ar fi extraordinar tocmai, dacă nişte asemenea elemente s'ar aflà în ea.

Dacă limba daco-română s'ar fi desvoltat la sudul Dunărei, tocmai atunci ar trebuì să aflăm în ea elemente gotice. Intr'adevăr Goţii, alungaţi de Hunii trec Dunărea în Imperiul de Răsărit, căpătând învoirea dela împăratul Valente, după nesfârşite făgăduinţi de a rămânea liniştiti[13]. Ei se aşază câtva timp aici; dar revoltându-se curând după aceea, bat pe împăratul Valente şi'l omoară la Adrianopole, pradă şi pustiesc un lung şir de ani peninsula Balcanului, apoi trec în Italia şi însfârşit în Spania, unde oceanul Atlantic pune un ţel vieţei lor rătăcitoare. Parte însă dintre Goţi, elemente mai puţin vagabonde ale neamului lor, *rămân aşezaţi în ţările din sudul Dunărei*. Aşà ni se spune că în Albania, s'ar fi întâmplat căsătorii între Goţi şi băştinaşi[14] şi acelaşi lucru se va fi întâmplat şi în Moesia, pretinsa sălăşluinţă a coloniilor strămutate. Apoi limba bulgară de astăzi, desvoltată tot în Moesia, prezintă câteva urme netăgăduite de elemente gotice în ea, precum şi limba gotică la rândul ei înfăţişază urme de înriurire slavă. Astfel avem în limba bulgară elementele gotice: *vrtograd* grădină, dela gotivcul *aurtigard*, derivat din *aurts*, iarbă; *userez*, cercel, din goticul *ausbariggs*, derivat dela *auso*, ureche; *sabota*, zi, din goticul *sambas*, idem;

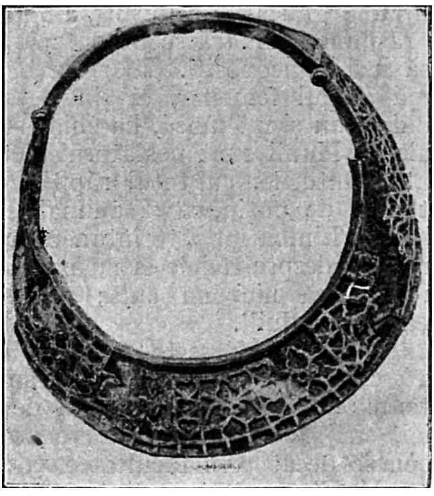
Tablaua cea mare redusă la 18

[13] Mai întâi trec Goţii creştini sub Fritigern şi Alavivus. După aceea se hotăreşte şi Atanaric capul Goţilor păgâni, care se refugiase în Caucaland, să facă şi el ca şi ceilalţi; el trece Dunărea în 395 pe timpul lui Teodosiu. Vezi Iordanes, XXVII, Amm. Marcell., 31, 4.

[14] Malchus, *Excerpta de legationibus*, Bonn, p. 258.

buky, carte, din goticul *boka*, idem; *măzda*, marfă, din goticul *mizda*;*netij*, sârbeşte *netjak*, rudenie, dela *nithgis*, idem. Iar ca bulgarisme în limba gotică citām; *klismo* care vine dela slavo-burgarul *klik*, vuet; *plinsjan*, a sări, dela slavicul *pliasati*, idem; *chleb*, pâne, dela slavicul *hliab*.[15]

Nu ar fi oare cu totul extraordinar că limba românească, desvoltată pe acelaşi teritoriu alăturea cu limba bulgară şi în atingere cu Goţii care înfluenţază pe aceasta din urmă, să rămână substrasă cu totul dela orice înriurire gotică? Prin urmare, faptele fiind restabilite conform adevărului istoric, lipsa de gotisme în limba română, este tocmai dovada cea mai bună că Daco-Romanii nu au părăsit nici odată vechea lor patrie, Dacia lui Traian.

Colanul din tezaurul de la Petroasa.

Intâiul element al năvălirei barbare a pricinuit, de şi în chip indirect, părăsirea Daciei. El nu a venit însă în o atingere roditoare cu poporaţia dacoromană, şi nu a lăsat deci asupra ei nici o urmă de înriurire.

Să vedem ce s'a petrecut cu *Hunii*, care veniau pe urmele Goţilor, ca nişte tigrii înseţati de sânge după o ceată de lupi nemilostivi.

Hunii. — Poporul Hunilor erà de rasă mongolică, în deosebire de Goţi care erau Ari. Portretul lor, lăsat de mai mulţi scriitori contimporani, deşi fără îndoială văzut prin prisma fricei şi a groazei şi deci poate cam exagerat, explică îndestul spaima ce cuprinse pe toate popoarele la venirea lor. Ammianus Marcellinus reproduce în colorile următoare, care se văd copiate după via natură, portretul fizic, moral şi intelectual al acestui cumplit neam de oameni: „Hunii întrec în cruzime şi barbarie tot ce şi-ar puteà cineva închipui mai barbarşi mai sălbatic. Corpul lor grămădit, cu membrele superioare foarte

[15] Schafarik, *Slavische Alterthümer* Leipzig, 1844, I. p. 429. Goţii de care ne-am ocupat, erau cei de apus, *Visigoţii*. Cei de răsărit, *Ostrogoţii*, al căror rege, Hermanaric se sinucisese, fiindcă nu putuse să se împotrivească Hunilor, primiră stăpânirea acestora şi rămaseră în patria lor, dincolo de Nistru, Iordanes, c. XLVIII: „in eadem patria remanserunt". Mai târziu se strămută, dup Huni, in Panonia.

mari şi capul peste măsură gros, le dă o înfăţişare monstruoasă. Se nutresc fără a întrebuinţà nici pregătire, nici foc, mâncând rădăcini de plante sălbatice şi carne înmuiată între coapsele lor şi spatele cailor; nici odată nu mânuesc plugul; ei nu locuesc nici în case, nici în colibe, căci orice încunjurare unui zid le pare un mormânt, şi ei nu se cred în siguranţă sub un acoperiş. Totdeauna rătăcind, schimbând vecinic locuinţele lor, ei sunt deprinşi din copilărie cu toate suferinţele; frigul, foamea şi setea, Turmele lor îi urmează în rătăcirile lor, târând carele în care este închisă familia lor. Acolo torc femeile şi cos hainele bărbaţilor, acolo dau naştere copiilor şi'i cresc până ajung mari. Intrebaţi pe aceşti oameni de unde vin, unde au fost zemisliţi, unde au fost născuţi, nu vor şti să răspundă. Ei trăesc necontenit pe caii lor cei mici şi urâţi, însă iuţi şi neobosiţi. Călări ca bărbaţii, sau stând pe o parte după chipul femeilor, ei ţin pe ei adunările lor, cumpără şi vând, beau şi mănâncă, ba chiar şi dorm înclinaţi pe gâtul animalelor. Hunii sunt nestatornici, fără credinţă, mişcători după toate vânturile, cu totul răpiţi de furia momentului. Ei ştiu tot atât de puţin, ca şi animalele, ce este cuviincios şi necuviincios. Limba lor este întunecată, încurcată şi plină de metafore. Cât despre religie ei nu par a avea nici una, sau cel puţin nu practică nici un cult; patima lor precumpenitoare este acea a aurului".

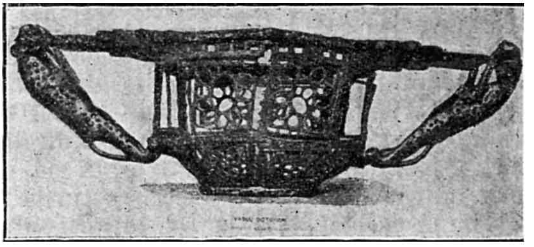
Iordanes sfârşeşte prin cuvintele următoare, legenda ce avea curs între Goţi, asupra originei acestor fiinţi înspăimântătoare: „Hunii sunt un soiu de oameni născuţi în mlaştini, mici, sfrijiţi, îngrozitori la vedere şi neţinându-se de neamul omenesc decât prin facultatea vorbirei" [16].

Hunii, mulţime nesfârşită de noroade deosebite, aruncate de Azia asupra Europei, de către acel neam dintre ele care dădù numele său întregei năvăliri, trebuiră să cuprindă toate regiunile Europei centrale, atât malurile Dunărei, cât şi părţile mai lăuntrice ale continentului. Fiindcă veniau din stepele Rusiei de astăzi către apusul Europei, erà firesc lucru, ca lovindu-se de stavila nestrăbătută, pe care munţii Carpaţilor moldoveneşti o opuneà înnaintărei lor directe, să se desfacă în două braţe care să înconjure aceşti munţi pe la nord şi pe la sud, precum un şivoiu de apă ce se loveşte de o piedică se împarte în două gârle. Curentul nordic al năvălirei apucă pe deasupra Carpaţilor, şi cu el se va fi dus greul poporului hunic; se poate însă ca un al doilea trib, acel sudic să se fi îndreptat, prin câmpia munteană şi apoi prin pasul Turnului-Roş, către inima Daciei. Că Hunii s'au aşezat mai ales în centrul Europei, în câmpia panonică, este dovedit prin împre-

[16] Amm. Marcell, XXXI 2; Jordanes, VIII.

jurarea că scaunul imperiului lui Atila se găsià aici precum și prin apăsarea pe care prezența Hunilor o exercità asupra mai multor popoare barbare care năvăliră împinși de ei asupra Italiei, sub conducerea lui Radagais, și care popoare, după retragerea legiunilor de la Rin și din Britania de către Stilico, generalul lui Valentinian III, trecură acest fluviu și inundară Galia, Spania și Africa.

Deșì Dacia nu pare a fi fost ocupată în chip constant de către barbarii Huni, și o asemenea ocupare erà chiar cu neputință unui popor nomad, precum erau Hunii, totuși este învederat că ei cercetează și această țară, precum am spus, poate și prin poarta Turnului-Roș, desigur însă din câmpia Panoniei, prin văile ușor de străbătut ale Sameșului. și Mureșului. Ei adăugiră către spaima produsă în locuitorii Daciei, prin incursiile Goților, acea reînnoită prin pustiirile noilor năvălitori, și împinseră tot mai mult pe locuitorii rămași în partea provinciei romane către adăposturile firești și apropiate ale munților și pădurilor.

Vasul dodecagon de la Petroasa.

Din descrierea unei călătorii, făcute în imperiul Hunilor cu prilejul ambasadei lui Maximianus la Atila, de către istoricul bizantin Priscus, aflăm mai multe știri asupra efectului pe care năvălirea Hunilor îl produse asupra popoarelor, asupra cărora se abătù. Astfel Priscus ne spune că, mergând pe coasta apusană a peninsulei Balcanului, ajunseră la Sardica, oraș pe care'l găsiră prefăcut în cenușă prin năvălirea anterioară a Hunilor. Tot astfel aflară redus în ruine orașul Naissus (astăzi Niș în Serbia), patria lui Constantin cel Mare, unde găsiră numai câțiva bolnavi, care nu putuseră fugì, adăpostiți în o biserică, și care erau căutați de țăranii din vecinătate [17]. Această relație arată ce efect producea năvălirea asupra locuitorilor expuși. Orașele care cuprindeau pe bogați, erau mai ales ținta furiei barbarilor; ele erau dărămate, date flacărilor și locuitorii lor umpleau lumea, fugind în toate părțile. La Sardica dărămarea erà așà de deplină, că ambasadorii romani nu găsiseră un acoperământ spre a se adăposti, ci trebuiră să întindă corturile în mijlocul ruinelor.

[17] Priscus, ed. Bonn p, 171.

De aici înnainte până la Dunăre, ambasadorii trecură prin un câmp albit de oseminte omeneşti, rămăşiţele măcelului îngrozitor căruia fusese expusă poporaţia locului. Ambasada venise dela Naissus în linie dreaptă către Dunăre, probabil prin valea Moravei şi trecuse fluviul pe lângă gura acelui afluent, al său, în Banat pe care'l străbătù prin partea apusană şi şesă a sa. După o întâie audienţă la Atila, ambasadorii fură invitaţi a merge după rege care apucă spre reşedinţa lui, către nordul Panoniei. In drumul lui, Priscus ne spune că trecù peste mai multe riuri, din care cele mai mari după Istru ar fi *Drecon*, *Tiga* şi *Tifisas*[18]. Cel întâi nu poate fi identificat cu nici unul din riurile existente; celelalte două redau numele cam schimbate ale Tisiei şi Tibiscului: Tisa şi Timişul. Pe când străbăteau şesul oriental al Banatului, Priscus spune că le aduceau de prin sate ca nutriment, în loc de grâu, *malaiu* şi în loc de vin, *mied*, numit astfel în *limba locuitorilor indigeni*[19]. Asemenea şi servitorii Huni care îi întovărăşau duceau cu sine mălaiu şi o băutură, pe care şi-o pregăteau din orz şi pe care barbarii o numeau *camus*. Mai arată că după ce făcură o călătorie lungă, întinseră spre sară corturile lângă un lac care aveà apă bună de băut şi la care locuitorii satului vecin veniau după apă. Aceste sate prin care trecù Priscus erau locuite de o poporaţie alta decât cea hunică pe care el o denumeşte cu numele de barbară, pe când acea ce locuià în aceste sate este desemnată ca poporaţie indigenă. Aceeaşi deosebire reiesă şi din indicarea lui Priscus că indigenii ar beà mied, pe când barbarii ar întrebuinţà băutura arătată numită camus.

Nu credem că această poporaţie indigenă a Banatului apusan să fi fost Daco-Romanii, ci erau poate nişte triburi slave aduse sau împinse înnainte de năvălirea Hunilor, precum tot aşà vor fi fost şi locuitorii satelor acelor ce îngrijiau de bolnavii din Naissos. Intr'adevăr limitele Daciei nu ieşau din regiunea munţilor Banatului; ba îndărătul chiar a liniei pe care călătorea Priscus se întindeau valurile romane menite a apărà Dacia din partea apusului[20].

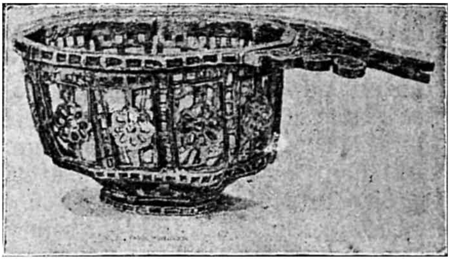
S'a crezut a se descoperi în Priscus, urme despre existenţa unei poporaţiuni de obârşie latină în Imperiul Hunilor. Istoricul bizantin vorbeşte, anume în mai multe locuri de *Ausoni* şi de limba *Ausonilor*, părând chiar, în unul din ele, a face o deosebire între aceştia, şi poporul Romanilor. El spune anume despre „Sciţi" că „fiind o adunătură din diferite

[18] Priscus, ed. Bonn., p. 183: «ὅτε Δρήκον λεγόμενος καὶ ὁ Τίγας καὶ ὁ Τιφήσας».

[19] Priscus, ed. Bonn., p. 183: «ὁ μέδος ἐπιχωρίως καλούμενος». Mied se bea până târziu în ţările române. Un doc, din 1633, dă ca preţ al unui pământ 130 de *unghi* şi 10 poloboace *medu*. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, II, 1, p. 19.

[20] Vezi harta.

popoare, vorbesc cu preferință pe lângă limba lor barbară, sau limba Hunilor, sau a Goților sau chiar și aceea a *Ausonilor*, acei dintre dânșii care vin în atingere cu *Romanii*. Acest loc a fost pus în legătură cu altul în care Priscus arată că un caraghioz, Zereon Maurusius, intrând în sală la sfârșitul unui banchet dat la curtea lui Atila, ar fi înveselit pe toți comesenii prin o cuvântare rostită în limba *ausonică*, împestrițată cu cuvinte gotice și hunice [21]. Ausonii însemnând în latinește *roman vechiu*, s'a dedus de aici că Priscus ar înțelege prin limba ausonică, *latina poporană* [22], vorbită de Daco-Romanii din Dacia traiană.

Vasul octogon de laPetroasa.

Mărturisim că o asemenea explicare, ne pare cam îndrăzneață. Dacă s'ar primì argumentarea că cuvântarea lui Zercon, n'ar fi provocat râsul tuturor, dacă n'ar fi fost înțeleasă, atunci am fi siliți să admitem că majoritatea șefilor huni dela masa lui Atila ar fi cunoscut dialectul poporan al țăranilor din Dacia, lucru ce nu se poate primì cu nici un chip, fiind date relațiile dintre aceste popoare. Apoi Priscus ne mai spune că, un barbar, ce stătea la masă lângă el, îi adresă cuvântul în *limba Ausonilor* [23], căruia Priscus îi răspunse, probabil în aceeași limbă, pe care el cel puțin o înțelesese, de oarece îl vedem ducând cu vecinul său o întreagă convorbire. Iată'l deci pe bizantinul Priscus cunoscând și vorbind limba străbunilor noștri ! Nouă ne pare mai firesc lucrul de a admite că Priscus, în mania sa de archaizare, deși numià pe Romani cu numele lor, desemnà graiul latinesc, sub numele învechit de limba Ausonilor, când atunci se explică și faptul cum Hunii care veniau în atingere cu Romanii, cunoșteau și limba latină și cum Zercon Maurusius va fi parodiat o latinească pocită, amestecată cu cuvinte hunice și gotice, pe care comensenii lui Atila nu aveau nevoie să o înțeleagă numai decât spre a râde de ea, ba tocmai râdeau așà de tare, fiind că nu o înțelegeau. Atunci ni se explică și convorbirea lui Priscus

[21] Priscus, ed. Bonn., p. 190: «Ξύγκλυδες γὰρ ὄντες πρὸς τῇ σφετέρᾳ βαρβάρῳ γλώσσῃ ζηλοῦσιν ἤ τὴν Οὔννων ἤ τὴν Γότθων ἤ καὶ τὴν Αὐσονίων ὅσοις αὐτῶν πρὸς Ρομαίους ἐπιμιξία». Despre Zercon spune, p, 206: «τῇ γὰρ Αὐσονίων τὴν τῶν Οὔννων καὶ τήν τῶν Γότθων παραμιγνὺς γλῶτταν».

[22] Niebuhr, explică în *Indicele lui Priscus*, p. 615, *lingua ausonica* prin *latina rustica*.

[23] Priscus, ed., Bonn., p. 206.

cu barbarul dela masă, purtată în latineşte. Credem deci că Priscus nu poate fi invocat ca mărturie serioasă pentru prezenţa Românilor în Dacia, pe timpul Hunilor[24], ceeace nu înseamnă deloc că ei nu s'ar fi aflat în ea. Priscus nu trecuse în călătoria lui, prin locurile unde ei trăiau pe acel timp, munţii Transilvaniei, ci cum am arătat'o, pe dincolo de munţii Banatului şi a valurilor romane, în afară chiar de hotarele Daciei lui Traian.

Puţin timp după ambasada lui Maximianus la curtea lui Atila, regele Hunilor se scoală cu mare parte din poporul său şi pleacă către apus, trece în Galia, unde este bătut la Châlons-sur-Marne de către Romanii comandaţi de Aetius, aliaţi cu Francii şi Vizigoţii, străbate cu toate acestea înnainte prin Italia până la Roma, pe care o cruţă atât din rugămintele papei Leon I, cât şi de o teamă superstiţioasă, acea de a nu se atinge de urbea eternă. Atila după aceea se întoarce la reşedinţa lui în Panonia unde moare chiar în ziua când contractase o nouă căsătorie cu frumoasa Ildico, Hildegunda cântecului Nibelungenilor. Asupra cauzei năprasnicei sale morţi, au umblat totdeauna mai multe versiuni : unii spuneau că ar fi fost ucis prin un complot urzit de împăratul roman; alţii că ar fi căzut jertfă răzbunărei soţiei sale, ai cărei părinţi fuseseră ucişi de regele barbar, şi a treia în sfârşit, aceea oficială oare cum, şi crezută în tot Imperiul Hunic, că moarta lui ar fi fost firească, provenită din un atac de apoplexie.

Moartea lui Atila fu semnul peirei şi a imperiului întemeiat de el cu atâta repejune. O luptă sângeroasă izbucni între numeroşii săi copii cari formau ei înşişi un popor întreg; iar pe de altă parte popoarele germane, şi mai ales Gepizii şi Ostrogoţii, ai căror regi se bucuraseră de o mare vază pe timpul lui Atila, fiind desconsideraţi de urmaşii săi, ridicară steagul răscoalei. „Se înpărţiră domniile şi popoarele şi dintr'un corp se făcură mai multe membre, care nu mai suferiau de aceeaşi boală, ci cu capul tăiat se sfâşiau unul pe altul, care nici când nu şi-ar fi aflat perechea, dacă nu s'ar fi nimicit mutual prin rănile lor, naţiunile cele mai puternice ale pământului"[25]. Intr'o luptă uriaşă dată pe malurile Dravei, Elac, fiul cel mai mare al lui Atila, pieri şi popoarele germane învingătoare îşi împărţiră posesiile apusene ale Impărăţiei

[24] Răposatul Vasile Burlă, într'un articol din *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*, II, 1883, p. 289, şi urm., a susţinut interpretarea lui Priscus, pe care o combatem noi. Deşi lucrarea lui Burlă face un puternic efect la prima ei cetire, la o mai liniştită cugetare, nu te convinge. Aceeaşi teză ca a lui Burlă a fost susţinută de Hasdeu în *Românii Bănăţeni* în *Analele Acad, Rom.*, II., Tom., XVIII, 1896. Şi D. Onciul, *Originele Principatelor române*, p. 146, se pleacă spre o asemenea interpretare a lui Priscus.

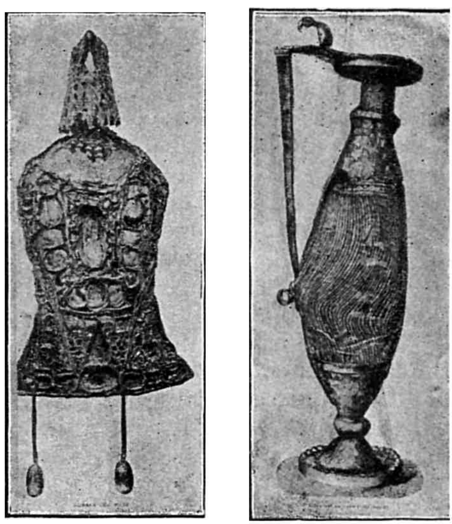
[25] Jordanes, L.

Hunilor. Gepizii sub Ardaric ocupă pentru câtva timp câmpia Tisei, coborându-se de pe la izvoarele Vistulei, unde se așezaseră atunci când se strămutaseră împreună cu Goții din țările scandinave [26], iar Ostrogoții se așezară vremelnic în Panonia apusană dincolo de Dunăre, până ce o nouă strămutare împinse pe Gepizi peste Dunăre în Moesia, iar pe Ostrogoți dincolo de Alpi, în Italia. Hunii parte se contopesc în sinul celorlalte popoare, parte se retrag cu încetul iar în câmpiile Aziei de unde veniseră.

Lăsat'au Hunii urme din trecerea și stăpânirea lor, în țările române? Atingerea lor cu Românii, fiind tot dușmă-

Fibulă în formă de pasere.

Vase din tezaurul dela Petroasa.

nească, și poporația Daciei fugind înnaintea lor în munți, credem că aceste urme trebuie să fie foarte slabe. In toponimie s'a păstrat numai cât *muntele Hunilor* în ținutul Seghișoarei în Transilvania. Resturi în limba Românilor, chiar de vor fi rămas, s'au amestecat cu acele mai noue din limba avară, apoi din cea ungurească, fiicele limbei hunice. Din aceasta nu ni s'a păstrat nici un singur cuvânt, afară de câteva nume proprii care se regăsesc până astăzi în întrebuințare la Unguri.

[26] Jordanes, XVII; Ptolemeus, III. 5.

Gepizii. — Să cercetăm strămutarea *Gepizilor*.

Am arătat că Gepizii, scuturând jugul Hunilor, îşi întinseră stăpânirea în câmpia Tisei, la apusul munţilor ce despart Transilvania de Ungaria propriu zisă de astăzi, (munţii Banatului, acei Mineriferi, ai Abrudului, Biharului şi ai Vlăghiesei). Aceşti Gepizi nu erau decât o ramură a poporului gotic, şi vorbiau aceeaşi limbă cu Goţii [27]. Jordanes, analistul naţional al primelor popoare germane, ne spune, în repeţite rânduri, că Gepizii ar fi avut în stăpânire Dacia lui Traian, stăruind anume asupra acestei împrejurări [28]., în cât din asemenea arătare ar rezultà că ei au putut veni în atingere cu Romanii.

Aceasta nu se poate admite fără de control; căci Jordanes, scriitor preocupat mai ales de mărirea poporului său, decâte ori este vorba de arătarea întinderei stăpânirei lui, va fi dispus la exagerare. In orice caz dominaţiea Gepizilor asupra Daciei va fi fost asemănătoare celei a Hunilor, fără să se fi mijlocit o atingere directă a poporului lor cu Daco-Romanii. Apoi Gepizii nici n'au stat mult timp la nordul Dunărei, ci s'au strămutat în curând, după coborârea lor dela originile Vistulei, dincolo de fluviu, în Dacia Aureliană, păstrând asupra fostelor lor locuinţi numai o suzeranitate nominală. Astfel *Procopius* care trăeşte pe timpul lui Iustinian, şi a fost secretarul generalului Belizarius, spune anume despre ei, că „vechile lor locuinţe au fost la sudul Istrului; aici Gepizii ocupară Singidunul şi Sirmiul cu regiunile învecinate, atât în dreapta cât şi în stânga Istrului”, şi această arătare atât de precisă este repetată de scriitorul bizantin în mai multe rânduri [29]. Menandru spune asemenea că Baian, chaganul Avarilor (care locuià în Panonia), trecând Istru, a întrat în hotarele Gepizilor [30]. Sirmium şi Singidumun fiind aşezate unde astăzi se află oraşele Mitrovitz şi Belgrad în Sârbia, şi Gepizii ocupând aceste oraşe şi locurile învecinate dincolo şi dincoace de Dunăre, reesă că la nordul fluviului ei aveau în stăpânire partea şesă a Banatului, până în munţii acestuia, în care munţi trăià şi parte din poporaţia daco-romană. In acel şes

[27] Jordane, XVII: „Gepidae namque sine dubio ex Gothorum prosapia ducunt originem”.

[28] Idem, XII: „Daciam dico antiquam, quam nunc Gepidarum populi possidere noscuntur, quae patria in conspectu Moesiae, trans Danubium corona montium cingitur, duos tantum habens accessus, unum per Bontas, alterum per Tapas. Hanc Gothicam quam Daciam appelavere maiores (quae nunc ut diximus Gepidia dicitur), tunc ab oriente Roxolani, ab occasu Tamazites a septentrione Sarmatae et Bastarnae, a meridie amnis Danubii fluenta terminant”.

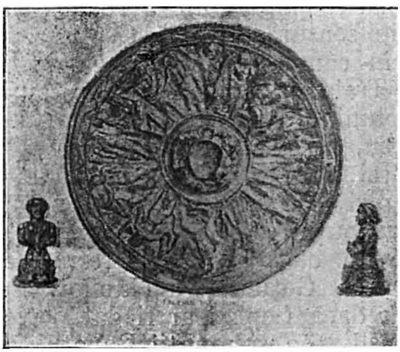
[29] Procopius, *De bello vandalico*, I, 2, p. 313; Idem, *De bello gothico*, III. 33, 34.

[30] Menauder, ed., Bonn., p. 310.

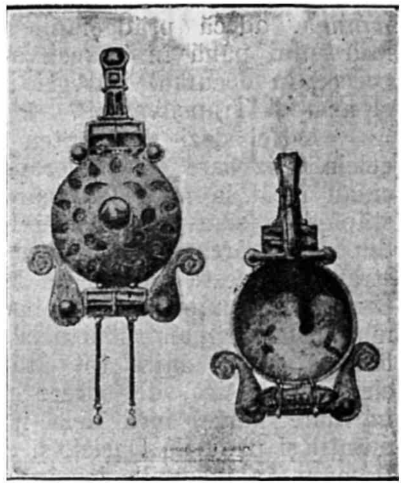
al Banatului se şi întâlnesc mai târziu încă trei sate gepidice după distrugerea Gepizilor de Longobarzi. Generalul Priscus, care face în 601 o expediţie lângă Tisa contra Avarilor aminteşte de acele sate [31].

Este deci învederat că dacă Gepizii au putut aveà un moment sub stăpânirea lor Dacia Traiană, atunci când staţionau între Tisa şi munţii apuseni ai Transilvaniei, pe timpul lui Jordanes, când Avarii le luaseră locul şi Gipizii trăiau peste Dunăre, nu mai puteà fi vorba de o asemene stăpânire.

Jordanes avea interes a întinde, cât se puteà mai mult, stăpânirea poporului său, şi de aceea bănuim la el o ameste-

Discul cu figuri.

Fibule dela Petroasa.

care poate intenţionată a Daciei lui Aurelian cu acea Traiană, cum şi acea a Goţilor cu poporul trac al Geţilor, în scop de a urcà pe de o parte cât se poate mai mult în timp începuturile poporului Goţilor, precum pe de alta din dorinţa de a lărgi şi în spaţiu marginile ţărilor în care domniau neamurile din care şi el făceà parte. De altmintrele Jordanes nu pare a'şi da bine samă despre cele ce înţelege prin Dacia veche (adecă Traiană). El spune într'un loc că Gepizii ar sta lângă fluviile *Marisia*, Miliare, Gilpil şi *Grissia*, care ar întrece pe toate celelalte riuri [32], iar aiurea arată marginile ţărei Gepizilor, ca

[31] Teophylact, VIII, 3.

[32] Jordanes, XXII; „Gepidae sedent iuxta flumina Marisia, Miliare et Gilpil et Grissia, qui amnes supradictos excedit".

cuprinse între riul Tisa, care ar uda-o despre nord şi apus, Dunărea despre sud şi Tausis despre răsărit, ale cărui unde iuţi şi spumoase se reped furioase în Dunăre [33]. După caracterizarea cursului lui *Tausis*, credem ca acest riu să fie *Oltul*. Insemnat însă pentru poziţia geografică a Gepizilor este faptul că ei ocupă *basenul Crişului*, care după cum este cunoscut, izvoreşte de pe laturea *exterioară* a munţilor ce separă Transilvania de Ungaria, deci curge *în întregimea lui* afară din Dacia: nu mai puţin de băgat în samă este şi împrejurarea că Jordanes dă ca graniţă apusană a ţărei Gepizelor riul Tisa, în cât se vede deci că şi el pune, ca regiune ocupată de acest popor, mai mult câmpia Tisei, pe unde şi pe acolo curge riul Mureşului, decât Dacia lui Traian. Că ei îşi vor fi întins stăpânirea, adecă prădăciunile lor, şi prin văile Sameşului şi Mureşului până în Transilvania, cine ar putea-o tăgădui, de oarece în decursul intregei istorii, stăpânii Panoniei au fost şi acei ai Transilvaniei?

Astfel deci s'ar puteà împăcà spusele lui Jordanes cu celelalte izvoare contimporane, în sensul acela, că Gepizii locuiau întâi la nordul Dunărei, în câmpia Tisei, întinzându'şi stăpânirea şi asupra Daciei lui Traian; că însă, puţin timp după coborârea lor în aceste regiuni din părţile Galiţiei, s'au strămutat peste Dunăre în Moesia, unde stătură până ce poporul lor fu nimicit de Longobarzi şi de Avari. Că nu au rămas urme germane, nici dela Gepizi în sinul poporului român, trebuie să ne mire tot atât de puţin ca şi lipsa aflărei de elemente gotice, de oarece poporul daco-roman se retrăsese în mare parte, încă dela năvălirea Goţilor şi a Hunilor, în munţii şi pădurile Daciei, şi chiar dacă Gepizii ar fi dat peste Români, în incursiile lor în Transilvania şi munţii Banatului, această atingere a lor duşmănească cu Românii, nu le-ar fi dat prilejul a lăsà în naţionalitatea română urmele unei vieţe comune.

Gepizii deci locuind, cea mai mare parte din timpul cât au trăit la sudul Dunărei, în regiunea Sârbiei şi a Bulgariei, şi tot acolo aşezându-se şi Goţii, din care rămân însemnate pâlcuri, chiar şi după ce se duce greul poporului lor, în Italia şi Spania [34], se înţelege dela sine că dacă Românii ar fi pe-

[33] Jordanes, V, „Nam Tisianus per aquilonem eius corumque discurrit; ab Africo vero magnus ipse Danubius ab euro fluvius Tausis secat qui rapidus ac verticosus in Histri fluenta furens devolvitur".

[34] Insuşi Iordanes, LI, mărturiseşte că pe timpul lui, 550 d. Hr., Goţii minori, al căror pontifice fusese Ulfilas, ar locui în Moesia, în regiunea nicopolitană lângă muntele Haemus: „Erant siquidem et alii Gothi, qui dicuntur minores, populus immensus, cum suo pontifice ipsoque primate Vulfila qui eis dicitur et literas instituisse *hodieque sunt* in Moesia, regionem incolentes Eucopolitanam. Ad pedes enim montis, gens multa, sedit pauper et imbellis, nihil abundans, nisi armento diversi generis pecorum et pascuis silvaque lignorum; parum habens tritici, ceterarum specierum est terra foecunda".

trecut în acest timp în Moesia alăturea cu ei, și dacă Goții și Gepizii s'ar fi contopit în naționalitatea Românilor, aceștia când ar fi venit înnapoi mai târziu în Dacia, ar fi trebuit numai de cât să aducă cu ei urmele înriurirei germane asupra graiului lor. Lipsa unei asemenea înriuriri, departe de a fi, cum credeau Sulzer și Roesler, un semn că Românii nu s'ar fi aflat în Dacia pe timpul năvălirei acestor popoare, este tocmai cea mai bună dovadă, că Românii n'au părăsit nici-odată Dacia traiană, spre a trăi dincolo de Dunăre [35].

2. DACO-ROMÂNII IN MUNȚI.

Dovezi din analogie. — Iacă de pe timpul lui Hadrian, începuseră popoarele barbare ce locuiau în apropierea Daciei, a neliniști pe locuitorii provinciei romane, venind când sub formă de bande de hoți, când în trupe mai mari, spre a atacà poporația daco-romană [36]. Cât timp numai Sarmații și Dacii neatârnați loviră provincia, locuitorii ei se apărară și răspinseră, cu ajutorul împăraților, loviturile lor. De pe la 238 însă se adaug către incursiile acestora, acele ale Goților, mult mai barbari și sălbateci decât ei. Am văzut cum la început Romanii luptă vitejește și în contra acestor noi năvălitori. Ei revin însă cu o furie tot mai adausă, distrugând mai multe orașe din Dacia, încât pericolul năvălirei lor devine tot mai simțit pentru poporația daco-romană. E probabil că de pe atunci începură cetățenii cei mai avuți și mai puțin inimoși a părăsi provincia, pentru a căutà adăpostire, nu atât în Moesia, unde Goții vrăfuiau mai rău chiar decât în Dacia, ci în părțile mai lăuntrice ale Imperiului Roman. Cu timpul însă, și acei pe care dorința câștigului îi reținea în Dacia, cu tot pericolul căruia se expuneau, fură nevoiți să o părăsască, dacă nu voiau să'și vadă agonisita lor devenind prada barbarilor. Astfel se deșertară cu încetul orașele Daciei *de clasa avută a poporației lor*. Am văzut într'adevăr, că barbarii aveau drept țintă în prădăciunule lor, mai cu osebire orașele, căci

[35] Hasdeu care a dovedit că nu sunt elemente gotice în limba română susține prezența unui element gepidic în ea; numele propriu al zinei *Filma*— zina frigurilor la Bănățeni, sprijinindu'și părerea pe legăturile ce ar existà între friguri și frică și arătând apoi că terminul de filma înseamnă în Evanghelia lui Ulfilas teamă, uimire. Cercetarea lui Hasdeu, *Românii Bănățeni* în *An. Acad. rom.*, II, Tom. XVIII, 1896, foarte erudită, îți lasă întipărirea celor mai multe din demonstrările acestui învățat care une ori însă are scânteeri geniale: că ar puteà să fie și așà.

[36] Vezi Vol. I p. 206

ceea ce'i atrăgeà pe ei, erà mai ales setea aurului, metal pe care'l ştiau că se ascunde mai curând în lăzile bogaţilor de prin oraşe, decât sub căpătâiul locuitorului dela ţară. Oraşele fiind distruse, date pradă flăcărilor, şi poporaţia lor cea săracă erà nevoită să le părăsască şi să caute aiure adăpostirea existenţei.

Ce deveni această poporaţie împreună cu acea care locuià pe ogoarele Daciei? Părăsi şi ea oare provincia? Aceasta erà peste putinţă, din pricina slabelor ei mijloace, cu toate că nici ea nu puteà rămâneà expusă la vălmăşagul năvălirei, care produceà în paşnicii locuitori, efectul ce'l face un cârd de lupi intraţi deodată într'o turmă de oi. Şi ei o rupeau de fugă, când auziau că vin barbarii. Unde se duceau însă? In adăpostirile învecinate ale munţilor şi pădurilor, pentru a puteà fi pururea aproape de casa şi de ogorul lor. De îndată ce barbarii dispăreau, se înturnau iar la locuinţele lor prădate şi pustiite, uneori, nimicite, plângeau pe ruinele în care se prefăcuse averea cu greu câştigată, se apucau de râdicat din cenuşă dărămăturile; de dres, de adunat împrăştiatele lor avuţii, câte nu încăpuseră în grăbitele mâni ale năvălitorilor, când deodată iarăşi răsunà alarma, iarăşi veniau barbarii, iarăşi fugiau locuitorii prin văgăunele munţilor şi în desişul pădurilor.

Avem o dovadă învederată că lucrurile intr'adevăr se petreceau astfel. Cetatea Troppaeum Traiani din Sciţia Minoară fusese distrusă de Goţi; dar locuitorii ei împrăştiaţi se strânseseră iar la căminurile lor şi, mai necăjiţi, mai strâmtoraţi ca înnainte, duceau totuşi mai departe povara vieţei lor oropsită. De asemenea oraşul Histria fusese distrus în 238; totuşi se află mai târziu împoporat. Tot aşà am văzut cum fusese ruinate oraşele Naissus şi Sardica, păstrând totuşi o rămăşiţă de poporaţie [37]. Acelaş lucru ni'l dovedeşte istoria tuturor năvălirilor petrecute în timpuri mai apropiate de noi, şi care toate ne arată cât de mult ţine la sălăşluirea lui omul aşezat, cât de greu se desparte el de casa ce'l adăposteşte, de ogorul ce'l hrăneşte. Chiar puterile naturale, fenomenele îngrozitoare ale cutremurilor de pământ, în care tot ce poate fi mai sigur şi mai temeinic în această lume, pământul pe care stai, se clatină sub picioare, încă nu sunt în stare să îndepărteze pentru totdeauna pe om de locul unde a trăit. Lisbona, de şi a fost dărămată cu desăvârşire în 1755, de un cutremur, astăzi se înnalţă iarăşi mândră pe ruinele de altă dată. In America centrală sunt oraşe care au fost răsturnate de câte

---

[37] V. Pârvan, *Cetatea Troppaeum* în *Buletinul com. mon. istorice*, IV, 1911, p. 165. Pentru Histria d. Pârvan citează pe Pick, *Münzen von Dakien und Mösien*, p. 147. Pentru Naissos şi Sardica vezi mai sus, p. 21.

cinci ori de puterile elementare, și cu toate acestea necontenit sârguința omenirei le ridică iarăși din dărâmăturile lor. Un cutremur întâmplat odată într'un loc, cine răspunde că el nu se va repetà? Ce lucru dar împinge pe om a nu se deslipi de locul primejdiei? Este credință oarbă și necontenit înnoită, că nenorocirea suferită de el este cea de pe urmă. Atât de puternică este în omenire, speranța în vremuri mai bune?!

Am spus că istoria tuturor năvălirilor mai noue ne poate dovedi faptul că pe când poporația cea bogată fuge în depărtare și se deșțărează, cea săracă caută adăpostire, pe cât se poate mai mult, în locurile învecinate. Tocmai istoria poporului român care a fost bântuit de năvălirile tătărești până la sfârșitul secolului al XVIII, ne dovedește acest fapt cu prisosință. De câte ori veniau Tătarii, ce făceau Românii? Își părăsiau ei țara? De loc, de oarece îi regăsim la fiecare nouă năvălire iarăși așezați în locuințele lor. Fugiau pentru un moment, luând cu sine când puteau, avuția lor principală, frumoasele lor vite, și se ascundeau la munți și la codri; apoi cum se însenina cerul, iarăși se întorceau la căminele lor, dărâmate și pustiite de Tătari, rămânând să o rupă iarăși de fugă la cea dintâi veste a revenirei lor. Cronicarii noștri sunt plini de aceste știri ale fugei poporației țărilor române, în adăpostirile firești, la venirea Tătarilor. Astfel Neculai Mustea spune: „că Tătarii după obiceiul lor au lăsat ciambur în toate părțile în șese zile de au prădat și robit, și fiind calea grea și omeții mari, *nu s'au putut ascunde bieții oameni* și s'au umplut de robi și de dobitoace; cum erau săniile și bejăniile, așà le aduceau încărcate de mueri și copii degerați și fete mari, cum erau mai amar, și am fost față de am văzut aceste" [38]. Ioan Canta spune că „în domnia a patra a lui Constantin Mavrocordat toată puterea turcească se suise în capul țărei la cetatea Hotinului, și *țara se bejenise la munți și la codri*" [39]. Constantin Căpitanul, cronicarul Munteniei adaugă „că oamenii cei proști *erau fugiți prin păduri și prin munți* pentru o veste ce venise că vor să robiască țara Tătarii" [40]. Să se observe că în acest loc cronicarul spune, că acei ce fugiau prin munți erau clasa de jos. Cei bogați fugiau și ei, însă în niște adăposturi mai îndămănatece; de obiceiu peste graniță, în Polonia sau Transilvania. Acest fapt erà așà de cunosuct timpurilor noastre mai vechi, încât îl vedem reprodus de anaforaua obșteștei adunări din 1817, ca explicare a împoporărei mai mari a munților decât a câmpului. „Nu puțin norod de

[38] *Letopisețele țărei Moldovei*, III, p. 62.
[39] *Ibidem*, p. 193.
[40] *Magazinul istoric p. Dacia*, III, p. 252.

locuitori pătimeà după vremi de năvăliri străine şi întru această pricină unii *năzuiau în părţile munţilor, fiind locuri tari spre a se puteà apără"* [41]. Miron Costin în poema polonă induce cu tot cuvântul că aşà au trebuit să se fi petrecut lucrurile şi la întâile năvăliri ale barbarilor în Dacia. El spune că atunci „când coloniştii nu mai putură înfrânà furioasa mulţime înnăbuşitoare, *s'au retras în partea munţilor*, lăsând pustii frumoasele lor oraşe". Tot aşà arată un document din 1652 că norodul din Moldova fuge dela Iaşi şi se grămădeşte tot la poalele munţilor [42].

Posedăm o importantă mărturie contimpurană năvălirei tătăreşti celei mari din 1241, care ne arată iarăşi, că efectul acestei năvăliri, una din cele mai furioase pe care le-a înregistrat istoria, nu fu acela de a desţărà pe locuitori, ci numai de a'i aruncà în munţi şi păduri. Călugărul Rogerius, prins de Tătari şi scăpând dela ei, vine fugar în Transilvania pe care o străbate în toată întinderea ei, pe urmele pustiirilor făcute de Tătari. Vom stărui aiurea asupra acestor pustiiri ne mai pomenite. Aici atâta vroim să raportăm, cum Rogerius aflà într'un loc poporaţia ţărei adăpostită într'un pisc de munte, aşteptând mereu să se strecoare furtuna omenească ce viforià la poalele lui. „Şi erà acolo ne spune nenorocitul Rogerius, la o depărtare de vreo 10 mile lângă o pădure, un sat care se chiemà *Frata* în limba vulgară, şi din jos de pădure, la patru mile, un munte minunat şi înnalt, pe al cărui vârf se râdicau nişte stânci îngrozitoare. Acolo căutase scăpare o mare mulţime de bărbaţi şi de femei, care, salutându-ne, ne primiră cu lacrimi, întrebându-ne despre primejdiile ce le îndurasem. Ne oferiră o pâne neagră, făcută din făină şi coajă de stejar. Am stat aici o lună de zile şi nu îndrăzniam a ne cobori; dar trimeteam adese ori descoperitori care să afle şi să ne spună, dacă mai rămăsese în Ungaria vreo parte de Tătari, şi cu toate că adese ori lipsa de hrană ne silià a ne lăsà spre părţile ce fuseseră cândvà locuite, totuşi nici odată nu ne erà sigur coborişul". Tot aşà ne spune Presbiterul din Diocleea (veacul al XIII), că „în acele vremuri mulţi Creştini, nevoind a se supune moravurilor spur-

---

[41] *Uricarul* lui T. Codrescu, Iaşi, IV, p. 327. Dimitrie Cantemir, *Hronicul Moldo-Vlahilor*, ediţia lui Săulescu, Iaşi 1835 I, p. 303 emite părerea că retragerea coloniştilor de către Aurelian din Dacia să fi fost numai vremelnică, până la reînturnarea lui din Azia, pentru a'i ferì în acest timp de năvălirile barbare. Deşi această părere nu ne pare întemeiată, Cantemir aduce o asemănare care are însemnătatea ei. El arată cum pe timpul lui chiar, când veniau năvălirile tătare, locuitorii erau luaţi chiar de ocârmuire şi strămutaţi la munţi, până se strecurà primejdia.

[42] *Arhiva istorică*, I, 1, p. 169 1652, Iunie 14, de la G. Racoţi, Hurm., *Doc.*, XV, 2, p. 1207.

cate ale barbarilor, fugiau zi de zi în toate părţile şi se împreunau cu cei ce petreceau în munte în locuri tari" [43].

Apoi când vedem că cea mai straşnică din toate năvălirile nu avuse alt efect decât de a împinge poporaţia săracă în adăposturile munţilor, pentru ce am admite că pe timpul primilor năvăliri, lucrurile s'ar fi petrecut altfel şi întreg poporul daco-roman ar fi părăsit ţara ce'l hrănise până atunci?

Faptele omeneşti sunt de două soiuri : acele ce se referă la inteligenţă, care sunt necontenit schimbătoare şi alcătuesc substratul mişcărei istorice, şi acele ce se ţin de viaţa lui animală, în care intră şi partea mai de jos a vieţei pasionale. Aceste de pe urmă se vor repetà totdeauna, schimbându-se numai cât prea puţin, şi aceasta numai în modul lor de manifestare care imprumută adese ori elemente intelectuale. Limba, gândirea, religia, ştiinţa, artele şi meseriile poporului se vor schimbà; iubirea, ura, gelozia, invidia, frica, simţimântul conservărei traiului vor determinà în totdeauna pe oameni la acelaşi fel de fapte. Dacă ar fi deci cu totul neistoric a conchide, dela un fenomen intelectual din vremile noastre la unul de aceeaşi natură din timpuri trecute, este din contră cu totul îndreptăţit a admite, că în sfera pasionată, omul a lucrat în totdeauna în acelaşi mod şi a scoate, acolo unde nu avem probe directe, din faptele precum ele se petrec sub ochii noştri, cele ce au trebuit să se întâmple în timpurile dela care nu ne-au rămas mărturisiri.

Pe acest temeiu psihologic am admis şi noi încheerea pe deplin logică a lui Miron Costin, că fenomenele, produse de năvăliri în timpurile vechi, au trebuit să fie în tocmai cu acele ce se constată în timpurile mai apropiate.

Locuinţele Românilor în munţi. — Aproape deci tot poporul daco-roman care nu putuse părăsi provincia, se retrăsese în munţi în timpurile năvălirei, atunci când văzându-se părăsit de împărăţia de care se ţinuse, el fu lăsat în voia în-

[43] Rogerius, *Miserabile Carmen* in Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, I, p. 320: „Et erat ibi ad decem milliaria iuxta silvam, villa quae Frata dicitur in vulgari et infra silvam, ad quattuor milliaria, mons mirabilis et excelsus, in cuius summitate lapis et petra fundabatur terribilis. Magna eo hominum et mulierum confugerat multitudo, qui nos gratulanter uno fletu receperunt, interrogantes nos de nostris periculis; obtulerunt tandem nobis nigrum panem de farina et corticibus quercum pistum. Mansimus igitur uno mense, iec fuimus ausi discedere, sed mittebamus semper speculatores videre et rescire ns adhuc aliqua pars Tartarorum in Hungaria remansissent, et quamvis saepius necessitate victualia cogente loca petiverimus quondam, habitata, nunquam tamen noster tutus erat descensus". Pentru Presbiterul din Diocleea, vezi. *Ibidem*, III, p. 479. *Frata* este un sat ce există şi astăzi locuit de poporaţie românească. Vezi, *Schematismul Mitropoliei din Alba-Iulia* pe anul 1880, p. 92. Ea se împărţea în vremuri mai vechi în Magyar Frata şi Olah Frata. Doc. din 1465, Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 168.

tâmplărei. Această retragere în munţi, începută de pe când năvălirile Goţilor luaseră un caracter de tot ameninţător, deveni şi mai pronunţată pe timpul Hunilor, astfel încât putem admite că pe la 451, când Atila plecă către apusul Europei, munţii Transilvaniei deveniseră, în întregimea lor, adăpostul poporaţiei daco-romane.

De aici se explică împrejurarea cea însemnată, *că Românii până în timpurile mai noue, au ocupat totdeauna partea muntoasă a ţărei*, unde se află documentate şi primele lor urme, şi de unde ei se coboară apoi mai târziu pentru a înfiinţa state în poalele lor, atunci când vremile se mai liniştiră.

Toate ştirile cele d'intâi documentale ce le posedăm asupra Românilor, ni'i arată că locuind partea muntoasă a podişului transilvan. Intre alte documente care vor fi studiate mai la vale, citám pe unul din 1510 care spune că „oile iobagilor noştri din Varalva au fost fără drept *alungate din munţi*". Alt document din 1567 ne arată pe camera fiscală din Ungaria, rugând pe regele Maximilian ca să propună dietei supunerea la contribuţie şi a Valahilor care se ocupă numai cu vitele şi *stau în munţi*. Al treilea document este din 1570 şi ne arată pe comitele Secuilor, Iaksch scriind către senatul acestui popor: „De aceea rog prietenia voastră ca în fie ce zi *să urcaţi munţii* cu toată puterea voastră, şi să *sfărâmaţi pe vicleniì de Valahi*, cruţând femeile şi copii". O lege maghiară din 1574 prevede prin art. 4 că „şi Rutenii şi Valahii care nu au case *ci prin munţi şi codri pasc vitele*, vor plăti numai jumătate din dări". De asemenea episcopul *Napragi*, de pe timpul lui Mihai Viteazul, spune în raportul său din 1599 către împăratul Rudolf despre Români, „că ei ar fi împrăştieţi în toată Transilvania, *locuind mai ales în regiunea muntoasă*"[44].

Este de observat că pretutindeni unde poporaţia romană sau romanizată, şi deci deprinsă cu viaţa organizată a Imperiului Roman, fu expusă la loviturile violente ale năvălirei barbare, atunci când furia lor sălbatică nu fusese încă stâmpărată prin atingere cu lumea civilizată, acea poporaţie căută în munţi un adăpost în contra grozăviilor năvălirei. Aşà în sudul Dunărei găsim poporaţia romană adăpostită în munţii

[44] 1510 Hurm., *Doc.*, XV, p. 203: „oves iobagionum nostrorum de Waralya, de montibus, videlicet de alpibus, minus iuste abegerunt"; 1567. Hurm., *Doc.*, II 5, p. 612; comp. p. 662: „Walachi qui tantum in *silvis et montibus* non contemnendum pecorum numerum alunt, 1570, Fejer, *Codex diplomaticus regni Hungariae*, X, 5, p. 143 „Igitur adhuc vestras rogamus amicitias quatenus cum tota vestra potentia singulis diebus *Alpes ascendatis* et perfidos Valachos penitus interficiatis, demtis pueris et mulieribus,", 1574, citat de V. Păcăţianu, *Istoriografi vechi şi noi*, 1904, p. 36; 1699. Raportul lui Napragy Hurm., *Doc.*, IV, 1. p. 285: „Valachi dispersi sunt per totam provinciam, *montosa praesertim inhabitant loca*".

Hemului, Rodopului și ai Pindului, unde ea rămâne apoi ocupându-se cu păstoria până chiar în zilele noastre. Astfel o descrie mai întâi strategul bizantin Kekavmenos când spune că „astfel e obiceiul Valahilor ca familiile și turmele lor să petreacă din luna Aprilie până în Septemvrie pe *munții cei înnalți și în locurile cele mai reci*" [45]. Nicetas Choniates, cronicarul Imperiului Româno-Bulgar, care văzuse el singur pe Valahii din Hemus, în însușirea sa de secretar al împăratului Isac Anghelul, spune că „stăpânul său găsì cetățile și satele întărite prin nouă metereze, iar apărătorii lor *acățați pe înnălțimi după chipul cerbilor, săriau ca și caprele peste prăpăstii* și nu primiau nici o luptă fățișă" [46]. Tot el spune despre Valachi „că satele lor ar fi foarte numeroase în *Hemus*, mai toate așezate pe *prăpăstii, amețitoare, și înălțimi înfricoșate*" [47]. La această descrire corespunde întocmai aceea a rabinului evreu Veniamin din Tudela care trecù prin țara Valahilor dela sudul Hemului, și anume acea așezată în Tesalia. „Aici zice el, (dincolo de Sperchio) se începe Valachia, ai cărei locuitori *așezați pe munți* își dau numele de Valahi. In iuțală ei sunt asemene căprioarelor. Ei se coboară de pe munți, în Helada pentru pradă și hoții. Nimeni nu cutează a'i înfruntà în războiu și nici un rege nu i-a putut biruì" [48].

Aceeași părăsire a locurilor șese și retragerea poporației romane în munți se adeverește și în Raetia și Tirol, atinse și ele de curentul violent al năvălirei barbare. Așà Mommsen spune despre Raetia : „Muntele apărător erà locul de scăpare cel mai apropiat al provincialilor care fugiau, în aceste timpuri pline de turburări, înnaintea Germanilor, atât din țările Dunărei cât și din Noric sau din valea Padului" ; iar Steub adaugă despre Tirol ; „Mai de însemnat este însă, că tocmai muntele cel mai înnalt, mai gol și mai sălbatec din dosul lui Tegernsee este încă plin de nume romanice" [49]. De asemenea mai găsim vechile colonii romane din insula Creta, retrase în munți înnaintea năvălirei Sarazinilor, și ocupând și astăzi munții Albi din acea insulă, sub numele de Sfachioți și Lachioți [50].

---

[45] Reprodus locul de G. Murnu în articolul său *Kekavmenos și Românii din veacul al XI, în Conv. literare*, XXXIX, p. 591.

[46] Nicetas Choniates, ed. Bonn, p. 561.

[47] Idem. p. 487.

[48] *Arhiva istorică* a lui Hasdeu, II, p. 25 (anno 1170).

[49] Citați de I. Iung, in *Zeitschrift für oester. Gymn.* (*Die Anfänge der Romaenen*), 1872, p. 98, 99.

[50] Că acești Sfachioți și Lachioți nu sunt popoiații doriene cum crede Elisée Reclus, *Nouvelle geographie universelle*, Paris, 1876, I, p. 135, ci Români, a dovedit'o într'un chip nediscutabil colegul meu Ioan Caragiani în scrierea sa, *Studii istorice asupra Românilor din peninsula Balcanului* tipărită numai în parte și nepublicată încă, deși e tocmai din 1888 ; p. 266.

Până şi Pieile Roşii fugiră în munţi pentru a se feri de apăsarea „Pieilor albe" [51].

Argument geografic. — Când vedem că retragerea poporaţiei romane la munte este un fapt ce se întâlneşte în toate locurile, unde Imperiul Roman a fost bântuit de valurile cele vijelioase ale năvălirei, nu suntem oare siliţi a admite, că tot astfel a trebuit să se petreacă lucrurile şi în Dacia, unde acele valuri loviră cu o putere deosebită, ca una ce erà ţara cea mai expusă, prin aşezarea ei, ciocnirilor barbare.

Există însă o dovadă puternică, şi nerăsturnabilă, că poporaţia daco-romană, din Dacia Traiană a locuit muntele în tot decursul Veacului de Mijloc; anume faptul că aproape toată terminologia geografică a muntelui, poartă un caracter pronunţat românesc. Dacă am enumerà toate numele lanţurilor şi piscurilor din Carpaţii ţărilor române, începând dela munţii Banatului, de a lungul coastei sudice a Transilvaniei şi apoi spre nord pe laturea Moldovei, până în fundul Maramureşului, acolo pe unde se deschide în câmpia cea mare a Tisei; de asemenea dacă vom cercetà numele catenelor şi piscurilor munţilor din partea apusană a Daciei, acei aşezaţi între Transilvania şi Banatul cu Crişiana: munţii Mineriferii, lanţurile Abrudului, Biharului şi a Vlăghiesei, aceste nume precum şi acele ale tuturor dealurilor ce răsar din ele, precum şi acele ale tuturor riurilor, pâraelor şi pârăiaşelor ce se scurg de pe coastele lor, poartă aproape fără excepţie un caracter românesc [52]. Zicem *românesc* şi nu *roman, adică latin*; căci după cum am spus-o şi aiure, terminologia muntelui rămasă din epoca romană, este foarte săracă, pentru motivul că Romanii se fereau de munţi, şi îi încunjurau pe cât le erà prin putinţă; prin urmare nici nu aveau nevoie să le dee nume spre a'i recunoaşte. Faptul că muntele e plin în toate părţile sale de numiri româneşti; că cele mai mici poteci şi accidente de tărâm poartă numiri deosebite numai la poporul român, iar când aceste nume se întâlnesc şi în gura celorlalte naţii conlocuitoare cu Românii în Transilvania, ele sunt numai cât reproducerea şi adese ori schimonosirea numelor româneşti, aceasta ne arată că partea înnaltă a ţărei a trebuit să fie cutreerată în toate senzurile de poporul român, şi că această botezare, atât de universală a tuturor părţilor muntelui, a

[51] Elisée Reclus, *Ibidem* XVIII, p. 49.

[52] La capitolul despre *Slavi* vom aduce numirile slavone, care toate au rămas în gura Românilor. La acei despre Unguri vom lămuri excepţia aparentă din ţinutul Secuilor, unde terminologia muntelui este în mare parte astăzi ungurească.

fost datorită unei petreceri a lui foarte indelungate şi stăruitoare în decurs de veacuri întregi [53].

Efectul produs de retragerea poporaţiei daco-romane în munţi, înnaintea năvălirei, fu din cele mai însemnate. Ea schimbă cu totul faţa Daciei, întinzând moartea şi pustiirea acolo pe unde mai înnainte răsunà viaţa şi se adunà îmbelşugarea, şi trezi ecourile liniştite ale munţilor sub răsunetul vuetului omenesc. Oraşele din câmpiile Daciei dispărură unul după altul; locuitorii săraci din ele care, la începutul năvălirei, le vor fi părăsit numai vremelnic, văzând că prădăciunile barbarilor devin tot mai dese pe fie ce zi, se deprinseră din zi în zi, cu traiul lor în ascunzătorile munţilor, şi petrecerea lor aici luă un caracter mai statornic. Oraşele pustiite de barbari, ne mai fiind ridicate din dărămăturile lor, muşchiul se prinse pe ruinele lor, şi odată cu ele dispărură, din conştiinţa poporului român, şi numirile ce le însemnaseră.

Nu ar fi de mirare de a nu se aflà *nici un singur* nume de oraş păstrat în gura poporului român, deşi în ţările apusului se află de aceste numiri îndestule. Insă lipsa de nume de oraşe, păstrate dela cei vechi în Dacia, are cu totul altă explicare decât aceea pe care vreau să i-o dee partizanii părăsirei Daciei de Romani, adecă retragerea din Dacia a poporaţiei romane.

Caracterul năvălirei barbarilor în Dacia este cu totul deosebit de acela pe care ea l'a avut în celelalte ţări ale Europei. In partea apusană a continentului nostru au năvălit numai popoare germane, cel puţin numai aceste într'un chip mai statornic. Hunii au trecut numai cât pe aci. Avarii şi Ungurii, deşi au prădat uneori Germania, Franţia şi Italia, nu şi-au ales în aceste ţări locul sălăşluinţei lor, ci în Panonia, în preajma Daciei. Popoarele germane ele însăşi, înainte de a se aşezà în ţările apusene, trecuseră prin acele dela răsărit, de unde veneà năvălirea, şi lovindu-le pe aceste cu toată furia, îşi revărsaseră tot focul sălbătăciei lor asupra acestor părţi şi în primul loc asupra Daciei, şi numai după aceea, răcoriţi şi înduplecaţi către civilizaţie, cei mai mulţi creştinizaţi în părţile răsăritului, treceau mai departe către Europa apusană. Pe când deci apusul Europei primi în sinul său popoare ce e drept barbare, dar capabile şi chiar doritoare de a se civilizà, Dacia fu copleşită sau de aceste popoare la prima lor ciocnire, sau de altele de neam turanic, cu neputinţă de a se polei sau cultivà [54], care nu veniau să se pună sub umbra puterei

[53] Vezi exemple din această nomenclatură în a mea Teorie a lui Roesler Iaşi, 1884, p. 201 ş. u. şi mai jos sub II, *Avarii şi Slavii*.

[54] Dacă Ungurii s'au civilizat, ei datoresc aceasta amestecului lor cu rase civilizabile: Slavii şi Românii, care au transformat aproape cu totul natura, lor. Cea mai bună dovadă este fizionomia lor, care a pierdut caracterul turanic şi a luat pe acel european, mai ales la poporaţia orăşănească.

Imperiului Roman, ci se repeziau cu o furie nemaipomenită să sfărâme şi să pustieze tot ce le ieşià în cale. Erà barbaria în toată puterea cuvântului, barbaria cea oarbă şi înnăscută rasei, nu acea care provine numai cât din lipsa unei culturi. Ea trebuià să'şi potoliască furia prin pradă şi măcel care se revărsau tocmai asupra Daciei.

Pe când în apusul Europei, cei mai mulţi barbari se furişau în imperiul Roman, rugându-se să fie primiţi în armatele sale şi numai cât atunci năvăliau cu violenţă, când simţiră la spatele lor suflarea înciumată a Hunilor, în Dacia năvălirea avù totdeauna caracterul năpustirei unor imense bande de hoţi care dădeau foc, dărămau, pustiau, omorau, poate c'ar fi vrut să stingă toată suflarea de pe acest pământ. Şi această năvălire nu ţinù ca pentru Europa apusană vreo două sute de ani, ci se reîmprospătà necontenit în timp de aproape *o mie*, încât, lucru îngrozitor de gândit, peste 30 de generaţii de oameni nu mai putură hălădui în linişte de răul barbarilor care păreau că curg din izvor ce nu vroià să mai sece. Hunii, Avarii, Bulgarii, Ungurii, Pacinaţii, Cumanii şi Tătarii, afară de alte triburi mai mici, ale căror nume s'au confundat cu acestelalte, iată pomelnicul bogat şi înflorit numai al neamurilor mongolice ce s'au năpustit asupra Daciei, în afară de Goţi, Gepizi şi Slavi cari doar nici ei nu veniau cu ramura de măslin în mâni. Şi fiecare din aceste năvăliri nu erà decât reproducerea celei mai de înnainte; atâta numai că în locul celor sătui veniau alţii tot mai flămânzi.

O asemenea năvălire căzând asupra poporaţiei dacoromane, înţelegem uşor cum de cei ce nu putură să părăsească cu totul Dacia, căutară mântuirea lor în munţii acestei ţări. In apusul Europei fuga erà excepţia precum am văzut'o bunăoară efectându-se în munţii Sviţerei şi ai Tirolului; de obiceiu poporaţia romană rămase pe loc, iar moşiile şi oraşele Romanilor se umpleau pe zi ce merge tot mai mult de poporaţie barbară. In Dacia totul fu dărâmat, pustiit; nu rămase piatră peste piatră din frumoasele oraşe ale Daciei, şi poporaţia ei umplù lumea sau munţii.

In nişte asemenea condiţii de viaţă create Daco-Romanilor, ar fi fost o adevărată minune ca să fi rămas în Dacia o terminologie geografică care să fi păstrat până astăzi numele vechilor oraşe. Aceste fură prefăcute în cenuşă şi nu se mai ridicară; căci Românii nu se puteau coborì ca *popor* din munţii unde'şi adăposteau existenţa, cât timp barbarii roiau necontenit la poalele lor.

Dispariţia totală a vieţei de Stat romană. — Paralel cu această pieire a oraşelor romane desăvârşită, mai găsim dispărută încă şi o altă parte, poate mai însemnată chiar a vieţii lor, care ar fi putut să loviască tot atât de tare pe acei ce se miră de

dispariţia numelor de oraşe, dar pe care cu toate acestea nimeni n'a băgat-o în samă. Aceasta este stângerea vieţei de Stat romană.

Daco-Romanii erau organizaţi în Dacia, ca provincie romană, precum erau organizaţi bunăoară locuitorii în Spania şi Galia. Pe când în aceste ţări tradiţia Statului roman, numele dregătorilor, limba oficială şi alte elemente ale vieţei organizate rămân neatinse ele dispar în Dacia aproape cu desăvârşire. Astfel în Galia. „familia Merovingilor devenind stăpâna Galiei nu se gândi a distruge aşezămintele politice pe care le găsi în fiinţă. Ea pretinse din potrivă să ocârmuiască după chipul roman şi să continue imperiul. Dacă vroim să ne facem o idee exactă despre aceşti principi, trebue să ne închipuim nişte oameni care vorbesc latineşte, care se îmbracă după felul roman, care se apucă de scris latineşte, cărora le place mai ales a şedea pe pretoriul lor după chipul împăraţilor şi a rosti de acolo judecăţi. Păstrând titlul de regi ai Francilor, ei adaug bucuros titlurile în totul romane de *principe, patriciu* sau *om ilusrtu*. Ei poartă insemnele imperiale, coroana de aur, toiagul, hlamida şi mantaua de purpură. Ei au o curte pe care o numesc, ca şi împăratul, palatul sacru. Se vede în jurul lor o întovărăşire de dregători şi de curteni care se numesc *comiţi, domestici, castelani, referendari, camerari*. Toate aceste numiri sunt romane : toate aceste dregătorii au trecut din palatul împăraţilor în acel al regilor franci. Regii merovingiani, stăpânii unei asemene puteri, nu avuseră de căutat mijloace nouă spre a ocârmui oamenii, ci întrebuinţară pe acele de care se slujise Imperiul Roman. Acesta organizase o ocârmurire centrală şi o ocârmuire provincială; regii franci păstrară pe una şi pe alta. Principalul impozit direct erà ca şi pe timpul Romanilor contribuţia fonciară. Nu numai cât el urmă înnainte a fi strâns ca şi pe timpul împăraţilor; dar încă strângerea se făcea după aceleaşi registre de repartiţii care fuseseră întocmite de dregătorii împărăteşti" [55].

Pretutindeni deci cea mai deplină continuitate între viaţa romană şi cea a Statelor barbare.

Să cercetăm lucrul în Dacia.

Aici din contră nu întâlnim la poporul român aproape nici un singur aşezământ politic moştenit dela Romani; totul este la ei nou şi îmbracă mai ales forma slavonă, sub a cărei înrâurire s'a închegat iarăşi în Dacia viaţa de Stat.

Lăsând la o parte noţiunile de Stat ce se ţineau de centrul Imperiului Roman, precum acele de *senat, patriciu, censor, consul, împărat*, din care numai aceasta de pe urmă s'a păstrat în conştiinţa poporului român, îmbrăcată în haina mitică a povestei, să trecem la analiza elementelor politice provinciale

[55] Fustel de Coulanges, *Histoire des institutions de l'ancienne France* I, p. 485, 453, 502.

şi anume la acele ce se constată a fi existat în provincia Dacia, pentru a vedeà : rămas-au vre unul din ele încă în memoria poporului român?

Capul suprem al provinciei Dacia, a fost în tot timpul stăpânirei romane *legatus Augusti* [56] şi s'a găsit în inscripţiuni numele a 38 de aceşti înnalţi ocârmuitori, astfel că numele şi noţiunea de legatus trebuià să fie întipărită în mintea fiecărui Daco-Roman. Tot atât de însemnaţi erau şi *procuratores Augusti*, însărcinaţi cu strângerea dărilor, care erau câte unul pentru fiecare din cele 3 Dacii; Apulensis, Porolisensis, şi Malvensis. Inscripţiile ne-au păstrat numele a 14 procuratori, din care 8 în Porolissum şi 6 în Apulum. Aceşti procuratores Augusti aveau şi ei sub dânşii mai mulţi alţi subprocuratori speciali, însărcinaţi cu strângerea unor dări particulare, precum am arătat mai sus. Asemenea agenţi fiscali, perceptori de dări, fiind necontenit în atingere cu publicul, trebuià ca numele şi fiinţa lor să fie foarte cunoscute poporaţiei din Dacia. Ambele aceste dregătorii, legatul şi procuratorul, atât de populare şi de cunoscute pe timpul Romanilor, au perit din amintirile poporului român, a cărui limbă nu a păstrat nici o urmă a acestor cuvinte în ţesătura ei. Dar dacă dregătoriile generale ale provinciei au dispărut, rămas'au cel puţin acele municipale, acele dregătorii mai apropiate de popor prin sfera lor de lucrare? Nici atâta.

Mai întâi a dispărut toată terminologia aşezărilor omeneşti: vicus, pagus, canabae, municipium, colonia, numiri ce trebue să fi fost rostite de coloni în fiecare clipă; apoi organele administrative ale acestor aşezări erau iarăşi din cuvintele cele ce reveniau mai des în graiul locuitorilor. Aşà erau : *ordo decurionum* sau senatul municipal, compus din un număr de *decuriones*, dintre care o delegaţie compusă de patru bărbaţi, în municipii, *quattorviri*, şi de doi în colonii, *duoviri*; *defensores* sau *patroni* atât ai oraşelor cât şi ai colegiilor, proteguitori şi apărători influienţi a intereselor acestora, care se întâlnesc iarăşi la fie ce pas în monumentele epigrafice, Apoi *curatores viarum*, inspectori ai căilor publice, *questores*, casieri, *praetores urbani et peregrini*, *aediles*, inspectori ai zidirilor publice, *praefecti pagi*, *collegiorum*, magistraţi ai satelor sau colegiilor, etc., etc. [57].

Toată această întinsă şi complicată administraţie romană a dispărut până la cea de pe urmă rămăşiţă din sinul poporului românesc, şi limba lui nu mai păstrează nici o amintire a cuvintelor ce o însemnà.

[56] *Legatus Augusti pro praetore trium Daciorum* era titlul său deplin. Vezi asupra şirului şi numelui lor Goos, *Untersuchungen über die Innerverhaltnisse des traianischen Dakien's* in *Arhiv für siebenbürgische Landeskunde*, 1874, p. 139 şi u.

[57] Vezi mai sus, Vol. I, Capul; Organizarea Daciei romane, p. 158-181.

Mai extraoridnar poate păreà faptul că și organizarea armatei, împreună cu cuvintele ce se raportau la dânsa, să fi dispărut din mintea poporului român. Armata romană se compunea din *legiuni, ale și cohorte*, Dacă aceste de pe urmă cuvânt se reaflă în limba română sub forma de *curte*, nu are în ea înțelesul unei subîmpărțiri a oștirei, ci acel de ogradă, care derivă din cealaltă accepțiune ce avea cuvântul de cohors la Romani anume acel de loc închis, îngrăditură [58]. Militarii activi purtau numele de *milites gregarii*; cei ieșiți din slujbă acel de *veterani*, cuvânt care în limba latină aveà înțelesul special de soldat liberat din armată. Durata slujbei fiind de 25 de ani, înțelegem că mai toți cei ce ieșiau din armată erau înnaintați în vârstă. Acest cuvânt s'a păstrat la Romani în acel de bătrân, care însamnă numai cât mare de ani, fără nici o amintire a slujbei militare. S'a păstrat acest cuvânt și într'un alt înțeles, la moșiile răzășești, pentru a însemnà un trup de pământ neîmpărțit, la care au drept mai mulți simpărtași. Așà se zice că cutare răzeși fac parte din un bătrân. Aici s'a păstrat amintirea asignației de pământ care se dedeà veteranului la ieșirea lui din armată, lucru ce se făcù adese ori și în Dacia, precum am văzut mai sus. Numai atâta însă a rămas din complexul noțiunei de *veteranus*, din care tocmai înțelesul său fundamental, elementul militar, a dispărut cu totul.

Pe lângă capul armatei care erà de obiceiu legatul lui August, mai erau ofițeri inferiori: *praefecti, tribuni, centuriones, optiones*; apoi deosebite grade mai mici precum: *decuriones, frumentarii, duplarii, cornicularii, tesserarii, beneficiarii, vexillarii*, care toți aceștia au dispărut până la unul din memoria poporului român. Tot așa au dispărut și numele dărilor romane, precum *vicesima, tributum, portorium*.

Ce s'a făcut cu toată aceasta organizare întocmită de Romani pe pământul Daciei? Cum se face de ea a dispărut așà de deplin, încât nu numai că s'au pierdut cu desăvârșire toate cuvintele ce însemnau elementele ei, dar n'a rămas măcar un răsunet al ei în alte cuvinte ale poporului român? Alt răspuns nu poate fi dat la această întrebare decât că, perzându-se așezămintele la care se refereau cuvintele aceste, cu timpul au trebuit să dispară și ele. Se tăiese rădăcina lor, care le ținea vii în conștiința poporului, și trebuiau deci să se usuce și să se deslipească, ca frunzele de pe un trunchiu mort.

Păstrarea oarecăror termeni relativi la judecăți și darea dreptăței precum *drept, judecată, jude*, de unde mai târziu se formă *județul* în sensul de circomscripție teritorială a autorității

---

[58] Numele ogrăzei la Romani avea chiar forma *chors, chortes*, (Nonius ed. Mercer p. 84, Varro *De lingua latina*, I, 13, 2; V, 16, 26) de unde s'a format românescul *curte*.

unui județ, nu probează decât că această îndeletnicire, neapărată oricărei societăți, nu a putut dispărea cu totul dela Daco-Romanii care trăiseră tocmai o viață civilizată, din care trebuiră să păstreze oarecare urme. Termini apoi ca *uzură* (usura) *capără* (capere arrham), *arvonă* (arrhabo) dovedesc stăruința unor noțiuni uzuale, neapărate până și vieței celei mai rudimentare, dar care dovedesc tot atât de puțin ca și termenii referitori la judecăți, stăruința așezămintelor romane. *Popa* adică executorul jertfelor păgâne, transportat asupra slujbașilor bisericei creștine, nu era un element al organizărei civile romane, de și la Români el dobândi mai târziu un rol oarecare în această organizare. Singur terminul de *domn* în înțeles de principe, deci de element al unei organizări politice, este de caracter latin (dominus). Insă el la Romani nu însemnà nici o autoritate, ci numai pe stăpân față cu clienții. Prin urmare nu este un termin de organizare politică moștenit de Români dela Romani, ci o creație proprie a poporului român, botezată cu un cuvânt împrumutat din partea latină a limbei lor, tot așà precum au format și mai târziu boieriile *portar dela* poartă, *spătar* dela spată, *ușier* dela ușă, termini și aceștia de origine latină dar care învederat nu desemnă așezăminte moștenite dela Romani.

Intr'un cuvânt se poate spune că organizația romană a dispărut cu totul din Dacia în partea ei specială și oarecum tehnică, și că chiar dacă au rămas câteva noțiuni, acestea se referă numai la viața elementară a oricărei societăți, pe care dacă Românii nu le-ar fi păstrat dela Romani, încă ar fi trebuit să le iscodească, întru cât traiul fără de ele erà cu neputință [59].

Năvălirea barbarilor asupra Daciei avù deci de efect de a stânge cu totul viața de Stat romană, de a nimici orice soiu de așezăminte organizatoare și de a aruncà pe Daco-Romani iarăși în starea primitivă în care se fac înjghebările societăților. Acolo, reduși din nou în cea mai mare parte la starea de păstori, ei recăzură din înnalta și complicata organizație romană în viața patriarhală, în care uitară, împreună cu toate noțiunile ce se referiau la viața mai cultă, și cuvintele ce le însemnau. Această dispariție atât de deplină a ideilor privitoare la viața Statului este cea mai vie dovadă că Românii au trăit iîn munți un lung răstimp din viforoasa perioadă a năvălirii; că deci ei părăsiseră orașele din câmpii; că aceste s'au dărâmat și n'au fost rezidite, și că împreună cu monumentele se îngropară sub ruine și numirile lor,pe care astăzi trebue să le desmormântăm precum facem și cu dărâmăturile lor.

Iată deci luminată pe deplin pricina lipsei de nume de cetăți în Dacia. Ea nu puteà fi înțeleasă fără faptul paralel arătat de noi : dispariția întregei vieți de Stat a poporului roman.

---

[59] Iată la ce se reduce păstrarea așezămintelor romane, pe care se silește a o stabili Aron Densușianu în *Istoria limbei și literaturei române*, 1885, p. 51-65.

Unificarea sufletului românesc. — Observăm că cu strămutarea locuitorilor Daciei peste Dunăre, dacă chiar s'ar explicà dispariția din Dacia a numirilor cetăților vechi, nu se dă cheia pierderei și a vieței de Stat romane. Căci sau coloniștii strămutați în Dacia Aureliană, au rămas pe loc în orașele Moesiei, și atunci au trebuit să păstreze terminologia Statului moștenită dela Romani, cași locuitorii orașelor Galiei și Italiei, care terminologie ar fi trebuit s'o readucă cu ei în Dacia, când au reocupat această țară; sau au trebuit să fugă înnaintea năvălirei, și din Dacia Aureliană, în munții peninsulei (ceeace s'a și întâmplat), și să uite în viața patriarhală a păstorului, complicata organizație a Statului român. Apoi dacă e vorba de fugă în munți, atunci nu înțelegem pentru ce nu am admite că Daco-Romanii s'au retras *de plano* în munții Daciei Traiane înnaintea năvălirei, și i-am strămutà în Moesia, spre a'i pune să caute și de aici, *tot în munți*, un adăpost în contra năvălirei.

Efectul deci produs de primele ciocniri ale popoarelor barbare asupra imensei majorități a poporației daco-romane, a fost de a distruge viața ei orășănească împreună cu acea de Stat romană, și a aruncà toată această poporație în munte. Acesta primi în decursul timpului în toate părțile sale numiri românești și, cu toate că nimici cu totul formele vieței civilizate ale poporului român, mântuì ca într'o ascunzătoare elementele sale mai intime : moravurile, obiceiurile, și mai ales limba sa care păstră acel caracter pronunțat latinesc ce o deosebește astăzi între toate idiomele neo-latine. Daco-Romanii luară cu ei în munți și numele vechi ale riurilor care își au toate obârșiile pe înnălțimi, le păstrară acolo și apoi le readuseră cu ei, când se coborîră iar dela munte la câmpie. Astfel se explică pe deplin cum se face că, pe lângă o sărăcie atât de mare a unei nomenclaturi orășenești vechi rămase în gura poporului român, să se întâlniască o bogăție relativă de numiri de munți și de riuri rămase dela străbunii acestui popor.

Totuși, această părăsire a vieței așezate nu însamnă îmbrățișarea desăvârșită a celei pastorale și nomade. Greu se desvață un popor de apucăturile civilizației, și de aceea regăsim în limba română existența unei terminologii agricole, parte moștenită dela Romani, parte de obârșie slavă, care ne arată păstrarea unei stăruinți în îndeletnicirile agricole din vremile cele dintâi ale năvălirilor barbare. Și este recunoscut că și pe munții îndestul de înnalți se găsesc tăpșanuri sau podișuri pe care poți înfige plugul în pământ. Când scriitorii și documentele încep a pomenì de Români ei îi arată nu numai ca nomazi și păstori, ci și ca așezați și agricultori. Așà Nicetas Choniates ne spune că Impăratul Isaac Anghelul, în una din expedițiile sale în Hemus, ar fi „ars girezile de grâu ale Aromânilor pe

cari le întâlni în cale [60]. Documentele ungurești care pomenesc întâiu de Români îi arată, pe lângă că erau păstori, și ca agricultori așezați. Așà documentul din 1247 al lui Bela al IV-lea, care pomenește despre morile din țara Lytira (Lotrului) [61], Și dacă acest document este din o epocă ceva mai nouă, avem relațiile asupra primilor State întemeiate de Români încă de sub oblăduirea bulgară. acele ale lui Glad, Ahtum, Menumorut, Kean, Gelu, care State *căzute sub Unguri* presupun toate o poporație așezată [62]. Spusele lui Nicetas pentru Aromânii din Hemus vor fi întărite prin raporturile asupra Românilor din Carpați. Impăcarea acestor două stări care mai la urmă pot să coexiste alăturea una cu alta, este că, la început până la închegarea Statelor de peste munți, poporul român erà mai mult păstor și deci nomad, fără însă a părăsi cu totlu lucrarea pământului, dar că în urmă, coborându-se tot mai mult din munți, se lăți la el necontenit îndeletnicirea cu agricultura, fără a încetà cu păstoria, încât tot rămâne nerăsturnat adevărul, că unificarea graiului la toate grupele de Români dela nordul Dunării este datorită vieței lor nomade de păstori în vremile primilor năvăliri [22]. Viața nomadă însă schimbă bine înțeles muntele, din element despărțitor, în unul de legătură. El își îndeplini rolul firesc tocmai după stabilifrea influienței politice a Statelor ce veniră în atingere cu Românii [63].

---

[60] Nicetas Choniates, ed. Bonn, p. 487. Textul mai jos, p. 67, nota 43. Asupra terminologiei agricole vezi mai jos *Inrâurirea slavonă*, nota 34 și urm.

[61] Mai jos, Cap.: *Muntenia și Moldova înnainte de descălecare.*

[62] Mai jos, Cap. *Starea Românilor sub Unguri* Comp. doc. din 1418, dela Mircea cel Bătrân dat păstorilor Români din Cisnadia. Hurm., *Doc.* I, 2, p. 502

[63] D. Ovid Densușianu, *Păstoritul la popoarele romanice*, 1913, p. 16, susține starea absolut nomadă a poporului românesc la începutul perioadei năvălirilor și aceeași stare la toate popoarele romanice dela Carpați până la Balcani *și la Pirinei*, din considerații filologice. D. Cancel, *Păstoritul la Români*, 1913, sprijină din potrivă părerea că la Daco-Români păstoritul erà ocupația numai a unei minorități pe când grosul poporului a fost așezat în toate timpurile. Noi credem că părerea din text este singura întemeiată și conformă cu epocile.

[64] Cancel, *l. c.*, p. 6. Cf. mai sus părerea lui, N. Iorga, Vol. I, p. 18, nota 2.

II

AVARII ŞI SLAVII.

1. NĂVĂLIREA AVARILOR ŞI A SLAVILOR.

Avarii. — Deabià să împrăştiaseră Hunii, şi Gepizii trecuseră Dunărea, când o nouă năvălire se prăbuşi asupra Europei, datorită unor popoare tot atât de barbare, de hâde şi de neomenoase ca şi sălbatecii tovarăşi ai lui Atila. Aceştia erau *Avarii*, ginte hunică [1] ce s'ar puteà numi o nouă ediţie a acelui cumplit popor.

După lungi şi straşnici frământări în măruntaiele Asiei, oarda Avarilor [2], care număra 200.000 de suflete, porni cu căruţele sale către apusul soarelui şi se îndreptă spre Europa, prin partea deschisă între Marea Caspică şi Munţii Urali. Toate popoarele ce le întâlniau în cale, o rupeau de fugă înaintea lor, împingându-se unele pe altele, într'un vălmăşag fără nume, de limbi şi de neamuri. Cum atinseră pământul Europei, ei auziră despre marea Impărăţie a Romanilor, care se întindeà departe către apus, până unde soarele se cufundă în apele oceanului. Ei trimiseră o ambasadă la Constantinopole care trezì prin toate oraşele prin care trecù, o nespusă curiozitate, mai ales din pricina portului părului lor, împletit în două cozi atârnate pe spate (557 d. Hr.). Impăratul Iustinian, pentru a îndepărtà pe aceşti barbari dela marginile împărăţiei sale, consimte să le plătească câte un dar pe an, cu condiţie însă ca să

[1] Paulus Diaconus, *Hist. Langob.*, II, 10: „Huni qui et Avari". Greg. Turon., *Hist. Franc.*, IV, 23: „Post morten Chlotari regis (561) Chuni Gallias adpetunt". (*Chuni* nu pot fi Hunii propriu zişi, care în 561 nu mai existau). Theophanes, *Chronographia*, Bonn, I, p. 378: «Οὔννοι γαρ κατ'εκεῖνο τοῦ καιροῦ (564) οὕς Τούρκους λέγειν εἰώθαμεν». Tot Turci numesc autorii bizantini şi pe Unguri. Huni, Avari, Unguri sunt unul şi acelaş popor în diverse timpuri.

[2] Asupra împrejurărei că aceşti năvălitori nu erau adevăraţi Avari, ca nişte robi ai lor, care scăpaseră din captivitate şi se numiau în realitate Οὐὰρ καὶ Χουννὶ, vezi Theophilact, p. 284. Comp. Amedée Tierry, *Histoire d'Attila et de ses successeurs*, Paris, 1856, I, p. 394 ş. u.

apere Impărăţia Romană de toţi duşmanii ei, voind prin aceasta să slăbiască şi să ruineze puterea acestor primejdioşi supuşi. Avarii se şi apucă de treabă şi bat mai multe popoare depe ţărmurile Mărei Caspice şi ale Mărei Negre, ceeace ne dovedeşte că pe acest timp ei nu se apropiaseră de Dacia, ci se purtau încă prin câmpia orientală a Europei. Ajungând la Nipru, cad peste popoarele slave ale *Anţilor*, trec peste ele şi se apropie de Dunăre, fără îndoială prin partea şesului celui mare oriental al Europei, de care se ţin ţările de astăzi Basarabia, Moldova sudică şi Muntenia răsăriteană. Ei trec chiar Dunărea în Sciţia Mică, Dobrogea de astăzi [3]. O nouă deputaţie trimisă la Iustinian, în scopul de a dobândi pământuri spre aşezare, aduce ca răspuns că împăratul ar voi să le dee Panonia secundă, ceea ce însă nu conveniià barbarilor, de oarece numai din Sciţia ei puteau priveghià popoarele ce le supuseseră pe malurile Pontului Euxin. Văzând că nu pot obţineà nimic după placul lor dela Iustinian, se întorc iar asupra popoarelor supuse lor, adecă a Antilor [4], şi după ce îi pradă din nou, trec peste ei, Sclavini şi Veneţi, până ce ajung la fluviul Elba, pe hotarele monarhiei france Austrazice [5]. Aici domnià după moartea lui Clotar (561), Sigebert, fiul său, care bate pe năvălitori, conduşi de vestitul Baian, într'o luptă sângeroasă; însă, fiindcă rezultatul luptei nu fusese tocmai hotărîtor pentru nici unul din războinici, ambii duşmani se împacă, şi Sigebert trimite chiar poporului lui Baian hrana şi proviziile de care aveà nevoie [6].

Pe când se aflau Avarii pe confinile monarhiei france, Longobarzii care se pregătiau a ieşi din Panonia pentru a se strămută în Italia, le trimit o solie rugându'i să le dee ajutor contra Gepizilor, cu care voiau să răfuiască o veche duşmănie, înnainte de a'şi părăsi sălăşluinţelel lor. Făgăduiau Avarilor ca mulţămită ţara Gepizilor şi chiar pe a lor proprie, pe care voiau să o delese, precum şi a patra parte din turmele ce le aveau. Avarii primesc, se unesc cu Longobarzii, bat pe Gepizi şi îi nimicesc aproape cu totul, încât de atunci nu mai avură un rege al lor, ci trăiau în câteva sate păcătoase ducând o viaţă de sclavi sub stăpânirea Avarilor. Aceştia se aşază în Panonia, după părăsirea ei de Longobarzi, unde stau până la nimicirea puterei lor de Carol cel Mare, 797. In tot timpul stăpânirei Avarilor în valea Dunărei mijlocii, ei ridicară pretenţii asupra părţei din Moesia ce fusese

---

[3] Menander, Bonn, în Volumul Dexipus, Eunapius, Priscus, p. 285.

[4] Menander, p. 284.

[5] Idem, p. 302.

[6] Gregor. Turon., IV, 23: „Post mortem Chlotarii regis Chuni Gallias adpetunt, contra quos Sigebertus exercitum dirigit et gesto contra eos bello, vicit et fugavit; sed postea rex eorum amictias cum eodem per legatos meruit". Paul. Diac., II, 10, spune că lupta s'ar fi întâmplat „juxta Albim fluvium". Asupra proviziilor procurate Avarilor de Franci, vezi Menander, p. 303.

locuită de Gepizi, mai ales asupra oraşului Sirmiu, (astăzi Mitrovitz în Serbia).

Din această expunere a migraţiilor Avarilor, reiesă că ei, după ce se aşază vremelnic la gurile Dunărei, pleacă iară spre nord asupra popoarelor slavone ce supuseseră şi ajung până pe malurile fluviului Elba, pe hotarele monarhiei france, şi de aici se cobor în Panonia care devine regiunea centrală a puterei lor. Se vede deci că, până atunci, nu intraseră Avarii în nici o atingere cu Dacia Traiană şi că ei pătrunseră în ea, nu prin răsărit, pe unde se opuneau piedici fireşti aproape nestrăbătute, nici prin sud, prin pasul Turnului-Roş, ci prin partea apusului, pe unde se deschideau către Panonia văile încăpătoare ale riurilor ce se varsă în Tisa [7].

Avarii, fiind un popor nomad şi prădător, care repezià în toate părţile iuţile sale oarde, îndată ce îşi alescră Panonia drept cuibul de unde'şi întindeau prădăciunile lor, se lăţiră şi în văile Transilvaniei, care erau atât de bogate în păşuni mănoase pentru turmele lor. Este proabbil că atunci când ei pătrunseră în acele văi, nu mai întâlniră în ele pe Români locuind aici ca popor, de oarece ei se retrăsăseră în ascunzişurile munţilor înnaintea popoarelor barbare care precedaseră pe Avari în ruinarea vieţei lor civilizate.

Efectul deci pe care năvălirea avară îl avù apuspra poporaţiei daco-romane fu acela de *a o opri să se coboare din înfundăturile munţilor* iarăşi către şesul roditor, unde barbarii izvoriau fără încetare, ca din o neistovită fântână.

Apăsarea pe care o exercitară Avarii asupra poporaţiei daco-romane sămănà cu acea pusă în lucrare de Goţi şi de Huni. Hunii probabil intraseră şi prin Turnul-Roş şi prin văile deschise către apus ; Avarii însă numai prin aceste din urmă. Toate aceste popoare care contribuiră la ruinarea vieţei civilizate a Daco-Romanilor, îi împingeau către treptele superioare ale imensului amfiteatru de munţi ce încunjurà Dacia Romană.

Slavii. — Totuşi poporaţia grămădită în ei nu se puteà cobori pe laturile exterioare ale Carpaţilor, de oarece pe aici îi încingeà un alt brâu de barbari care le închideà dru-

[7] Amedée Thierry, *l. c.*, I, p. 408, spune că după ce Avarii fură bătuţi de Sigebert, se întoarseră iarăşi în locuinţile lor la *gurile Dunărei*, de unde ei atacară *prin coastă* pe Gepizi în unire cu Longobarzii care îi loviau în frunte (p. 421), încât s'ar crede că Avarii veniseră contra Gepizilor pe valea Dunărei şi că de aice ar fi trecut în Panonia. Fiind însă că nu există o trecere directă din Panonia în Valachia, ar urmà ca Avarii să fi trecut prin pasul Turnului-Roş pentru a se lovì cu Gepizii, că ei deci ar fi pătruns în Dacia pe la Sud. Izvoarele nu învoesc însă o asemenea părere. Asupra rezultatului luptei vezi Paul. Diac., I, 27 : „Langobordi victores effecti sunt, tanta in Gepidas ira saevientes ut eos ad internecionem usque delerunt, usque hodie Hunnis eorum patriam possidentibus, duro imperio subiecti gemunt".

mul către câmpie. Asupra acestor barbari care joacă în istoria Românilor şi în formarea naţionalităţei lor un rol mult mai însemnat decât acei studiaţi până acuma, trebue să îndreptăm cercetările noastre.

Aceşti barbari erau *Slavii* care încunjurau, încă din vremuri mult mai vechi decât năvălirea Avarilor, cele două laturi nordice ale triunghiului de munţi ce încingeau vechea Dacie traiană.

Slavii care erau înumăraţi de scriitorii antichităţei între popoarele sarmatice cele mai apusene, purtau în vremile mai vechi numele de *Veneţi*, *Sclavini* şi *Anţi*. Am văzut că aceşti din urmă locuiau pe lângă fluviul Nipru. Veneţii, care se numiau şi Sclavini, locuiau către nordul Galiţiei, pe la originile Vistulei până către Marea Baltică care purtă chiar numele de *sinul Venedic* [8]). Numele de Veneţi dat Sclavinilor, se păstrează până astăzi în poporul *Venzilor*, din care a mai rămas numai o fărămătură negermanizată în Lusaţia de sus şi de jos (ober und nieder-Lausitz), ţară aşezată parte în Saxonia, parte în Prusia [9].

Barbar Slav.

Istoricul got Iordanes ne dă următoarele indicaţii precize despre locul pe care îl ocupau Slavii, nu numai pe timpul său, ci încă de pe vremile regelui ostrogot Hermanaric, mort în 376 în lupta cu Hunii, dată cu ei la nordul Dunărei [10]. „Dincolo de Dunăre se aşterne Dacia, încinsă cu o întăritură de munţii înnalţi şi râpoşi, pe partea stângă a căror şi către nord începând dela izvoarele Vistulei, se întinde pe nişte spaţiuri nemăsurate, naţia cea prea numeroasă a Veneţilor, ale cărei numiri, de şi sunt deosebite după locuri şi familii, totuşi se deosebesc mai ales în *Sclavini* şi *Anţi*. Sclavinii încep dela oraşul Novietunensis şi lacul care se chiamă Mursianus până la Nistru şi spre nord până la Vistula, având bălţi şi păduri drept locuri întărite. Anţii dimpotrivă, cei mai bravi dintre ei, îşi au locuinţele acolo unde Marea Neagră face o îndoitură, între

---

[8] Ptolemeus, *Geogr.*, III, 5, 19: Οὐένεδαι; III, 5, 1: οὐενεδικὸς κόλπος.

[9] Elisée Reclus, *Geographie universelle*, III, p. 737.

[10] Iordanes scrie cartea lui *De Getarum sive Gothorum* origine *et rebus gestis* în 551, după Cassiodorus, care scrisese *Libri XII de gestis Gothorum* către începutul veacului al VI-lea (500—520?). La c. XXIII, el spune: „Post Herulorum caedem idem Hermanaricus in Venetos arma commovit, qui quamvis armis disperiti, sed numerositate pollentes, primo resistere conabantur".

Nistru şi Nipru care fluvii sunt la o îndepărtare de mai multe zile de drum unul de altul" [11].

Năvălirea Goţilor întâiu, mai mult încă acea a Hunilor, care aduse o spaimă atât de mare în lumea barbarilor ce înconjurau Imperiul Roman, aruncă cea mai mare parte din aceste popoare peste corpul lâncezit al acelei împărăţii. Asupra părţei ei apusene se întinseră mai ales popoarele germane, pe când orientul fu acoperit mai cu osebire de acele slavone. Ambele aceste neamuri de popoare barbare aduseră o adâncă schimbare etnică în poporaţia Imperiului Roman. Pe când însă în partea apusană a lui, elementul roman, în sinul căruia se aşezară popoarele barbare, ajunse cu timpul să predominască asupra elementului năvălitor, şi să dee naştere la popoare de viţă romanică, în răsărit mai multe din părţile copleşite, acelea ce din oarecare pricină nu înfăţişau decât puţine elemente romanizate sau grecizate, şi nu erau deci în stare de a rezistà acestei înnecări, dispărură în sinul Slavonilor care imprimară caracterul lor etnic unei mari părţi din peninsula Balcanului. Astfel elementul roman a fost înnăbuşit în Moesia, de unde mare parte din el fugise către munţii din josul peninsulei; apoi în Panonia şi în Dalmaţia, ale căror locuitori înfăţişază încă astăzi frumosul tip roman, şi păstrează cel puţin în numele lor de Maurovlahi, o amintire a originei lor romane [12].

Din această înnecare ce păreà obştească, se înnălţară cu timpul trei insule latine şi aici în răsăritul Europei, de o putere şi trăinicie neauzită, care izbutiră să rămână neînnăbuşit de valuri, cu toată furtuna ameninţătoare ce le aruncase peste dânsele. Elementul slavon, care înghiţise pretutindene aiurea pe acele de baştină ale ţărilor năvălite, fu la rândul său înghiţit de acel roman, cu energia căruia nu puteà

[11] Iordanes, c. V: „Sclaveni a civitate dicta Novietunense et lacu qui appellatur Mursianus usque ad Danastrum et in boream Viscla tenus commorantur etc". Numele Novietunense este redat în unele ediţii ale lui Iordanes cu terminul *Sclavino-Rumunense* în care s'a văzut numele unui sat românesc pe vremile lui Iordanes, o dovadă din cele mai puternice ale stăruinţei Românilor. (Haşdeu în *Etymologicum magnum*, III, p. XIII) Din nenorocire această cetire de *Sclavino rumunense* nu se poate susţineà. Ea se trage din o interpolare involuntară a unui copist al manuscrsului lui Iordanes. Erà scris în original sau în copia mai veche: *a civitate Novietunense* peste care un ad—notator scrisese spre lămurire: *Sclavinorum*, adică *a civitate sclavinorum Novietunense*; numai cât adaosul sclavinorum fusese scris deasupra:

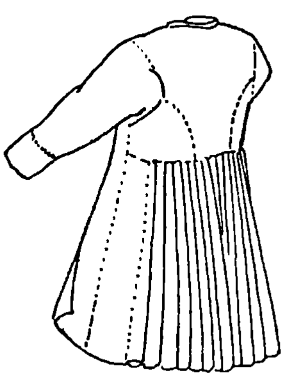
sclavinorum
a civitate novietunense

din care un copist nepriceput a scos: *a civitate novi et sclavinorumunense*. Vezi ediţia lui Iordanes de Carol Aug. Closs, Stuttgard, 1866, p. 27, nota. Haşdeu nici nu pomeneşte de această împrejurare.

[12] Presbyteri Diocleatis, *Regnum Slavorum* în Schwandtner, *Scriptores*, III, p. 478: „Bulgari ceperunt totam provinciam Latinorum, qui illo tempore Romani vocabantur, modo vero *Marovlachi*, hoc est nigri Latini vocantur".

să lupte. Grâul fusese semănat în acele părţi mai des decât pe rămăşiţa lanului. Aici învinsese el chirul şi mărăcinele care peste tot locul aiurea îl înnăbuşiseră. Unde elementul roman fusese mai slab, el dispărù în sinul năvălirei; unde el fu mai puternic, luptă şi o învinse. Şi apoi să se pretindă că, tocmai în Dacia, acest element să fi lipsit cu totul la năvălirea Slavonilor ! [13].

Goţii chiar la început, mai ales însă Hunii şi apoi Avarii venind spre apusul Europei, aruncară pe popoarele slave cari înconjurau Dacia şi peste adăposturile Daco-Romanilor, munţii Daciei. Deosebirea fu numai că pe când coloniştii urcaseră treptele munţilor din lăuntrul Daciei spre periferia ei, popoarele slave se suiră în munţi prin laturile lor exterioare. De şi nu ne-au rămas nici o dovadă directă despre această împrejurare, că parte din Slavoni, la venirea barbarilor de ginte hunică mai ales, ar fi căutat şi ei adăpostire în munţi, posedăm totuşi mai multe probe indirecte că aşà a trebuit să se petreacă lucrurile. Astfel este cunoscut din istoria Goţilor, că acest popor, deşi el însuşi barbar, o rupsese de fugă înnaintea Hunilor. Nu este nici un motiv de a admite că Slavii să nu fi făcut şi ei în mare parte tot aşà. Pe când însă Goţii cari locuiau mai în spre şes, căutaseră o scăpare numai vremelnică în munţii cei înnalţi şi râpoşi ai Caucalandului şi apoi îşi asigurară mai bine existenţa, trecând în Imperiul Roman, Slavii cari ajungeau cu aşezările lor până la baza munţilor Carpaţi, vor fi căutat în ei o adăpostire mai statornică. Astfel se întinseră asupra întregei Dacii neamurile slavone care veniau însă peste Români nu mai mult *ca năvălitori, ci ca fugari ei înşişi înnaintea unei năvăliri, căutând nu pradă ci mântuire.* Din această aşezare a Slavonilor alăturea cu Românii în munţii Daciei, se explică singur elementul destul de bogat slav reprezentat în topografia muntelui, pe care îl vom studià mai la vale. Caracterul cu totul deosebit al năvălirei slavone care făceà din neamurile ei nişte tovarăşi în nenorocire ai neamului

Haina unui Malo-Rus din veacul XI *)

[13] Acele trei insule de popoare romanice sunt : Daco-Românii, Macedo-Românii şi Istro-Românii.

*) Să se observe ce bine samănă această haină încreţită la spate în formă de fustă cu îmbrăcămintea Iazigilor Sarmaţi, (vol. I, p. 116), un indiciu în ori ce caz caracteristic al slavismului Sarmaţilor din Dacia.

românesc, explică relaţiile mai intime, în care ei intrară cu poporaţia daco-romană. Pe când atingerea acesteia cu celelalte feluri de barbari fusese duşmănească, întâlnindu-se totdeauna cu arma în mână. cu Slavonii este dimpotrivă de o natură mai blândă, ca aceea care uneşte între ei pe doi osândiţi la aceeaşi pedeapsă. De aici se explică întâiu, cum se face de Slavonii urcară munţii, ducându'şi traiul alăturea cu Românii, când barbarii îndeobşte fug de munte şi caută numai cât şesul care nu opune stavili atât de grele rătăcirilor lor; al doilea, acea înriurire mult mai pronunţată a Slavonilor asupra vieţei româneşti, deşi exercitată de un singur popor, decât aceea a popoarelor de rasă hunică sau mongolă, care loviră în şepte rânduri Dacia în decursul veacurilor.

Scriitorii bizantini, posteriori năvălirei avare, ne arată cu toţii pe Slavoni, şi anume ramura acestora numită *Sclavini*, adecă *Slovenii*, ca locuind pe deoparte în peninsula balcanică, pe de alta ocupând malul nordic al Dunărei, de unde roiau necontenit noue năvăliri în ţările Impărăţiei Bizantine. Triburile slave constituiau, după cum am văzut, o imensă mulţime de norod, încât peste acei ce fugiseră în munţi la apropierea Hunilor şi apoi a Avarilor, mai erau încă o sumă de triburi care fură împinse de năvălirea hunică peste Imperiul Bizantin. Popoarele, nomade chiar, conţin în sinul lor unele elemente mai blânde, mai doritoare de o viaţă paşnică şi liniştită. Aceste vor fi rămas aşezate în sinul Românilor, pe când acele vagabonde şi prădătoare se vor fi întovărăşit la expediţii de jaf şi pustiere în Imperiul de Răsărit.

Potrivit cu cât Slavonii se aşezau în această împărăţie, ca şi în Dacia Traiană, prin însuşi faptul aşezărei lor, ei pierdeau din barbaria lor primitivă, şi se întorceau la o viaţă mai orânduită. Necontenit însă reimprospătaţi prin oarde noue de barbari neîmblânziţi care pustiau totul cu fier şi cu foc, Slavonii apar în autorii contimporani cu două caractere ce par a se exclude: blândeţea, moravurile paşnice, alăturea cu cruzimile, prădăciunile şi neomeniile cele mai revoltătoare. Contrastul se explică uşor, dacă raportăm elementele mai domoale la acele aşezate, iar cele aprigi oardelor rătăcitoare. In contra acestora, mai mulţi împăraţi, între cari chiar Slavul Iustinian, ieau măsuri de apărare; aşà între altele, pentru a'i împăcà şi a'i deturnà dela năvălirile lor peste Dunăre, le oferă oraşul *Turris* ce fusese zidit încă de împăratul Traian, şi care se aflà pe malul nordic al Dunărei [14]. Acest oraş nu

[14] Procopius, *De Bello Gothico*, II, p. 336: «εἰς πόλιν ἀρχαίαν Τούρριν ὄνομα, ἥ κεῖται μὲν ὑπὲρ ποταμὸν Ἴστρον' Τραϊανοῦ τοῦ Ρομαίων αὐτοκράτορος εν τοῖς ἄνω χρόνοις αὐτὴν δειμαμένον, ἔρημος δὲ ἐτίγχανεν ἐκ παλαιοῦ οὖσα, ληισαμένον αὐτὴν τῶν ταύτῃ βαρβάρων».

este altul decât acel ce există artăzi la gura Oltului, numit *Turnu*-Măgurele; căci este de crezut că el să fi fost zidit de Traian, întru cât ştim că cuceritorul Daciei pusese să'i transpoarte proviziile trebuincioase armatei pe riul Olt în sus, şi deci se poate să se fi întemiat la gura lui o staţie romană care apoi să se fi întărit şi prevăzut cu un *turn* de priveghere, precum erau cele mai multe din oraşele depe malul fluviului, dela care turn oraşul îşi trase numele [15].

Solia lui Iustinian prin care oferă oraşul Turris Sclavinilor cade în anul 546. Trei ani după aceasta Sclavinii năvălesc în Iliria în mare număr şi pustiesc în chipul cel mai cumplit regiunea de lângă Epidammus (astăzi Durazzo). Generalii din Iliria, de şi dispuneau de 15.000 de oameni, nu îndrăznesc a înfruntà oardele sclavine [16]. In anii următori Sclavinii, devenind tot mai îndrăzneţi, intră în Dalmaţia, pradă Tesalonicul şi pătrund până în Grecia, unde petrec chiar o iarnă întreagă [17]. In toate aceste prădăciuni ei plecau de pe malul stâng a Istrului, a cărui râpă nordică împreună cu Dacia Traiană, o ocupaseră încă de pe la venirea Hunilor [18]. Această indicaţie a locuinţei Sclavinilor în ţările noastre este repeţită de mai multe ori de Procopius. Astfel aiurea el arată că „Hunii (Avarii), Sclavinii şi Anţii ar locui *nu departe* de râpa Dunărei, de cea parte a fluviului" [19]. Acest „nu departe" este lămurit şi mai clar de istoricul Teofilact (640) care povesteşte expediţiile generalului Priscus în contra Sclavinilor. Priscus trece Dunărea, surprinde pe capul Sclavinilor Ardagast, şi prinde pe mulţi barbari, pe care îi trimite sub paza unuia *Tatimir* (după nume el însuşi un Slav) la Constantinopole. A doua zi un ofiţer al lui Priscus, Alexandru, trece riul *Ilivachia*, nume grecizat pentru *Ialovatschi*, şi urmăreşte pe Slavi până în pădurile şi mlaştinele, care le slujeau drept ascunzătoare [20]. Numele riului s'a păstrat până astăzi în acel al *Ialomiţei* care se numeşte chiar în documentele mai vechi slavone ale Mun-

---

[15] Asupra turnurilor de priveghere vezi vol. I, p. 99; asupra urcărci proviziunilor pe apa Oltului, *Ibidem*, p. 30 şi 113.

[16] Procopius, *De bello gothico*, II, p. 398.

[17] Idem, p. 454.

[18] Procopius, *De bello gothico*, II, p. 336: «τὸ γὰρ πλεῖστον τῆς ἑτέρας τοῦ Ἴστρου ὄχθης αὐτοὶ νέμονται».

[19] Idem, p. 125: «Οὖννοι καὶ Σκλαβηνοὶ καὶ Ἄνται, οἳ ὑπὲρ ποταμὸν Ἴστρον ου μακρὰν τῆς ἐκείνῃ ὄχθης ἵδρυνται».

[20] Theophilact, Bonn., p. 257: Ὁ δὲ πολέμαρχος Πρίσκος ἐπὶ κατασκοπῇ προθέειν ουκοῦν εἰς τὰ πρόσω τοῦ Ἠλιβακία ποταμοῦ ἐξ ἑωθινοῦ ποιεῖσθαι τὴν βάδισιν τῷ Ἀλεξάνδρῳ προστέταχεν». Theophanes, Bonn, I, p. 425, aminteşte şi el numele acestui riu: «περιτυγχάνουσιν τῷ Ιλβακίᾳ ποταμῷ». tot cu prilejul povestirei expediţiei lui Priscus.

teniei *Ialovnitza*[21], din care apoi limba română scimbând pe *vn* în *m* a făcut Ialomiţa[22]. Păstrarea acestui nume slavon până astăzi în gura poporului român este însemnătoare. Ea arată mai întâiu că Slavonii ocupau Muntenia cu mult înnainte de 591, data expediţiei; de oare ce găsim la această dată un nume luat din limba lor alipit de un riu, şi care nume îl primise fără îndoială cu mult timp mai înnainte; apoi poporaţia slavonă care locuià pe malurile riului a trebuit să rămână statornică lângă apele sale, pentru ca mai târziu, fiind romanizată, să transmită această denumire în gura Românilor.

O depe urmă dovadă că Slavonii locuiau Muntenia, şi deci după cele spuse până aici, cu atât mai mult Moldova şi Transilvania, este conţinută în istoricul bizantin Menandru. Sclavinii, pe unde se întinse puterea Avarilor, se supuseră acestora. Ei îi trimiteau adeseori la pradă în Imperiul Bizantin şi chiar îi îmbiau să se aşeze acolo, pentru ca Avarii, stăpânii lor, să poată pretinde apoi acele locuri drept ale lor. Pe unde însă nu ajungeà puterea efectivă a Avarilor, Sclavinii erau neatârnaţi. Astfel rămaseră tocmai acei din Valahia, după ce Avarii se retraseră dela gurile Dunărei în Panonia. Menandru ne spune anume că în anul 581, Baian voind să pedepsească pe Sclavinii ce locuiau în Valahia, pentru că aceştia răspunseseră cu mare sumeţie solilor săi, trimişi pentru a luà tributul dela ei, şi fiind el totodată rugat de împăratul Tiberiu Constantin, ca să pedepsească pe Sclavini pentru o incursie a lor în Imperiul Bizantin, Baian trece Dunărea la Singidunum (astăzi Belgrad în Sârbia), merge dealungul râpei drepte a fluviului până în faţa Sciţiei, unde'l trece pe malul nordic, pentru a pedepsi pe pretinşii săi supuşi[23]. Acest loc din Menandru ne dovedeşte însă şi o altă împrejurare însemnătoare pentru istoria năvălirilor barbare în ţările române. Ne arată anume că între Panonia şi Valahia nu erà în acel timp, din cauza pădurilor aşternute pe munţi, o trecere îndemănatecă pentru o armată, cu atâta mai puţin pentru un popor. Dealmintrelea pentru ce ar fi făcut Baian un înconjur aşà de însemnat şi ar fi îndeplinit de două ori greaua trecere a Dunărei, dacă ar fi putut veni deadreptul din Panonia în Valahia? Prin urmare lipsind pe aici o comunicaţie directă, barbarii niciodată n'au trecut din şesul oriental al Europei în acel al Dunărei mijlocii

---

[21] Document din 1387 citat de Haşdeu, *Ist. crit.*, p. 266: „dori do ustie Ialovnitzi". Hasdeu arată tot acolo că numele de *Ialovniţa*, *Ialomiţa* nu vine dela culoarea galbenă a apelor sale, ci dela terminul *ialov* care însamnă *pustiu*, *deşert*, *nerodilor*, precum a fost până în vremile din urmă câmpia Bărăganului.

[22] Adăogim şi acest exemplu pentru schimbarea lui *v* sau *b* în *m* constatat mai sus, Vol. I p. 228 nota 57 la *Timiş* din *Tibiscum*.

[23] Menander, Bonn, p. 404.

prin colţul apusan al Munteniei, ci sau ei apucau prin pasul Turnului-Roş în Transilvania, sau urmau calea mult mai îndemânatecă pe la nordul Carpaţilor, prin continuarea marelui şes oriental înlăuntrul Europei [24]. Cu toate însă că din izvoare nu se poate dovedì locuinţa Slavonilor decât în Muntenia şi deci a fortiori în Moldova, adecă în partea şesului, terminologia geografică slavonă îndestul de bogată până şi în partea muntelui, ne sileşte a admite că Slavonii au trebuit să se fi aşezat şi aici alăturea cu Românii.

Din toată această cercetare rezultă cu îndestulă siguranţă, că Sclavinii locuiau la început la nordul şi răsăritul Carpaţilor; că ei fură aruncaţi în aceşti munţi prin laturea lor exterioară sub presiunea barbarilor năvălitori, şi fiind foarte numeroşi, inundară mai întâiu Transilvania, ţările transcarpatine şi România de astăzi. De aici apoi şi mai ales din Muntenia, unde erau necontenit împrospătaţi prin scurgerea poporului lor dela nord către sud, ei începură a năvăli în părţile de peste Dunăre, aşezându-se treptat şi în ele. Pe când cei veniţi peste Români în cetatea Carpaţilor erau absorbiţi de elementul românesc, acei din câmpiile moldoveneşti şi munteneşti, rămân mai mult timp în firea lor, până ce sunt desnaţionalizaţi şi ei de coborârea Românilor din munţi către şes, după descălecarea principatelor [25].

Numai astfel se explică mai multe fapte pe cât constante, pe atât şi însemnătoare din istoria Românilor. Mai întâiu acela că terminologia ţărilor române dela nordul Dunărei,

---

[24] A mea *Teorie a lui Roesler*, p. 104. Pic, *Abstammung der Rumänen*, p. 76. Această locuinţă a Sclavinilor în Dacia, explică cum se face de Bizantinii, în mania lor de a arhaizà numele, îi cheamă adeseori *Geţi*. Aşà Theophilact, p. 272: ατοῖς Γέταις, (τοῦτο γὰρ τοῖς Βαρβάροις (adecă τοῖς Σκλαβήνοις) τό πρεσβύτερον ὄνομα).

[25] Faţă cu nişte probe atât de pozitive că *Sclavinii* adecă *Slovenii* au inundat Dacia şi ţările dela nordul pe cât şi de la sudul fluviului, cum poate susţineà Roesler următorul neadevăr, numai spre a'şi întemeià mai bine iubita'i teză? p. 127: „Slavisches konnte die walachische Sprache in sich aufnehmen, wenn das romänische Volk im Norden wie im Süden der Donau gewohnt hat. Aber es waren doch wesentlich verschiedene slavische Idiome die hinter der Theiss im Norden und im Süden erklangen; nördlich wohnten die *Rutenen* (Russen), zur grossen nordwestlichen Slavenfamilie gehörig; im Süden verbreiteten sich die *bulgarischen Slaven* die mit den Serben zum *slovenischen* Sprach-Aste gehören. Hat sich die walachische Sprache also ihr Scherflein slavisch im nördlichen Lande beigelegt, so wird dieses die unterscheidenden Züge des nördlichen Dialectes tragen, wenn im Süden, so wierd es die der südlichen Sprache zeigen. Nun aber erweist sich das slavische im Romanischen als slowenisch und musste zufolge der Continuität der Wohnsitze überall da, wo rutenisch, und slovenisch sich von einander unterscheiden, dem rutenischen folgen". Aceasta este o falsifcare intenţionată a adevărului istoric, desminţită de toate izvoarele raportate, şi dacă Roesler erà convins de teza ce o susţineà, ce nevoie să recurgă la asemenea mijloace pentru a o întemeià?

chiar acea a părţilor lor muntoase, adăpostul poporului românesc, este amestecată cu numiri slavone. Apoi împrejurarea că limba înfăţişază în partea ei lexicală un număr îndestul de însemnat de elemente slavone, fără îndoială cel mai bogat din toate elementele străine. Ea explică apoi cum de mai multe din aşezămintele poporului românesc au un caracter slavon, şi în sfârşit cum de chiar reîntoarcerea deplină a poporului nostru la viaţa aşezată, prin întemeierea de oraşe şi întinderea îndeletnicirilor agricole se face sub înriurirea slavonă. A trebuit deci ca Slavonii să stee alăturea cu Românii, să ducă viaţa împreună cu ei, nu să vină numai în o trecătoare atingere, precum o făcură popoarele germane şi mongole, spre a puteà lăsà urme atât de pronunţate în sinul poporului românesc. Vom studià deocamdată acele elemente ale înriurirei slavone care apar chiar dela început ca aduse de ei în viaţa poporului român, lăsând cercetarea aşezămintelor pentru mai târziu, când va veni rândul expunerei formaţiilor politice zămislite de el.

1. INRIURUIREA SLAVONĂ.

Nomenclatura geografică. — Năvălirea Avarilor care nu atinse pe Români în munţii în care ei stăteau închişi, nu avù asupra lor o mare înriurire, cu toate că acest popor locui în părţile Panoniei, deci în preajma Daciei, vreo 250 de ani. Aceasta nu însamnă însă că, în acest lung răstimp, Românii să nu fi venit niciodată în atingere cu noii barbari huni. Ceea ce însă va fi putut rămâneà în limba lor, din atingerea cu Avarii, nu se poate controlà astăzi, din cauză că nu ne-a rămas absolut nici un document al limbei avarice; apoi această limbă, fiind înrudită cu acea a Ungurilor, a treia ediţie a năvălirei hunice, cele câteva cuvinte ce ne vor fi rămas de la Avari, se vor fi confundat mai târziu cu acele împrumutate de la Unguri.

Cu totul altfel stau lucrurile cu Slavii. Aici înriurirea, înscrisă în munte, imprimată în valurile fugătoare ale apelor înconjură pe Români mult mai de aproape. Să cercetăm înainte de toate nomenclatura ţărilor locuite astăzi de Români, spre a ne puteà da sama de întinderea şi puterea acestei înriuri.

Nu numai şesul Daciei, care încunjură cetatea Carpaţilor şi în care Românii s'au coborît când încetară furiile năvălirilor şi anume atât acel ce se întinde spre răsărit către Marea Neagră, cât şi acel ce se întinde dela baza munţilor apuseni

către Tisa, dar şi munţii până în piscurile lor cele mai înnalte sunt presurate cu numiri slavone. Să lăsăm la o parte pe acele ce ar fi putut proveni în urmă, din elementu slavon al limbei româneşti, precum Vaduri, Vădeni, Bălţi, Bălteni, Bălteşti, Cârligătura, Cârlig ţi, Cârligi, Cracău, Cracoani, etc., care vin dela cuvintele române de origine slavă : vad, baltă, cârlig, crac, şi să cercetăm numai acele numiri de origine slavonă, *care n'au nici un înţeles în româneşte,* şi care fiind păstrate astăzi în gura Românilor, dovedesc învederat că sunt *o moştenire neconştiută* lăsată de Slavii care cândva locuiau în Dacia, în limb Românilor ce i-au desnaţionalizat.

Vom enumără mai pe larg apele, ca unele ce străbat o îi tindere mai mare de loc, şi indică deci aşezări mai însemnate de poporaţie, care cuprindeau aproape tot lungul curgerei lor; căci altfel, dacă numele slavon ar fi fost dat numai în o mică parte a cursului, atunci el ar fi dispărut cu timpul înnaintea altor nume, maghiare, geımane sau române, pe care riul le-ar fi purtat în partea sa cea mai însemnată. Pentru ca numele slavone să fi învins, se cere neapărat ca cea mai mare întindere a cursului riurilor să le fi purtat dela început.

Astfel *Prutul*, al cărui nume este vechiu, are ca afluenţi, pe lângă mai multe riuri de nume române, un număr tot atât de însemnat de cele slavone. Pe stânga primeşte afluenţii *cu numiri româneşti* sau de acele a căror etimologie nu poate fi stabilită nici în limbile slave, sau sunt formate de Români din cuvinte slavone pătrunse ca cuvınte comune în limba română : Ciuciurul, Vladnicul, Răchitna, Costina Larga, Căldăruşul, Girul Mare, Călmăţuitul, Lăpuşna, Sărata, Tigehciul; *cu numiri slavone:* Cerniava (cerna-negru), Suhăul (suhoi-uscat), Şoviţa (şov-cusutură), Gasinca (gasea-şerpe), Velija (velichi-mare), Lopatenca (lopatia-vui), Racovăţul (rac-rac), Camianca (camena-piatra), Soloneţul (sol-sare), Dolija (dol-vale), Brătuleanca (brat-frate) şi Nirnova (nirişte-peşteră). In dreapta Prutul primeşte afluenţi de nume rom : Ceremuşul, Derechluiul, Băşăul, Pruteţul (cu subafluentul său Huşul), Elanul cu subafluentul pârâul Balotescului, Hurmuzul şi Chinezul; *de nume slavon*: Trebnicul (trava-iarbă), Bereşniţa (bereja-mal,) Bruşniţa (numele slav al plantei numite pe franţuzeşte Canneberge), Hliniţa (clin-mesteacăn), Corovia (corova-vacă), Volovăţul (volovii-bou), Sitna (curgere), Meletinul (meliat-a risipi), Bahluiul (bahna-noroiu) şi Moşna(pungă).

Dacă regiunea Prutului înfăţişază un număr atât de însemnat de numiri slavone, la ce trebue să ne aşteprăm mai spre răsărit, către câmpia Nistrului? De aceea nu vom arătă numirile din stâagn Prutului, ci ne vom îndrepta către munte unde aflarea de numiri slave în terminologia geografică înfăţişază un mai mare interes, ca unele ce se întâlnesc în do-

meniul propriu al rasei româneşti şi pot deci luminà mai bine atingerea intimă a acestor două elemente, cel slavon şi cel român, până în ascunzişurile cele mai retrase ale acestuia din urmă.

Ca afluenţi ai Siretului, al cărui nume l-am adeverit a fi străvechiu, încă depe timpul Sciţilor, enumărăm pe stânga lui cu *nume slave*: Bialca (-alb), Hibiciocul (hleb-pâne), Mihodra şi Mihoderca (mih-sac); pe dreapta Siretul primeşte bogaţii afluenţi ai Carpaţilor, de *nume rom.*: Sireţelul, Suceava, Şomuzul, Caricnul, Zăbrăul, Pârâul Tătarului, Moldova (gotic), Buzău (nume vechiu) şi Trotuşul (unguresc); cu *nume slavon*: Mihova, Bistriţa (bistrii-repejune), Şuşiţa (suşiţa-pădure neumblată, suşe-uscăciune), Putna-vas de adăpat) şi Râmnicul (ribnic-heleşteu de peşte).

Trecând la subafluenţii Siretului, ei înşii riuri mari, găsim vărsându-se:

In *Suceava* a cărui nume pare a fi vechiu (Sucidava) cu *n. rom.*: Suceviţa iar cu *n. slav*: Sădăul (sad-plantă), Talcăul (talka-iarbă călcată), Bielca, Brodnia (brod-vad), Putna, Dubnicul (dub-gaură), Solca şi Solonţul (sol-sare).

In *Moldova*, a cărui nume l am văzut a fi de origină germanică gotică, se varsă cu *n. rom.*: Moldoviţa (care primeşte la rândul ei subafl. de *n. rom.*: Argelul, Ciumorna, Dragoşul şi de *n. sl.*: Putna), Pârăul rău, Moişa, Neamţul şi Neagra şi cu *n. sl.*: Sadova, Dobra (dobre-bun), Homora, Putna, Suha, Voroneţul şi Topologul (topol-plop)

Bistriţa de nume slavon (-repede) primeşte afl. de *n. rom.*: Pârăul Conescului, Cimpoiul, Cârlibaba, Cuejdiul, Cracăul, Pârâul Inicului, Pâr. Lelei, Pâr. Haitei, Bârnarul, Neagra, Schitul, Tarcăul, Calul şi Iapa, iar de *n. sl.*: Veleştina (veliki-mare), Bahna, Dorna (dol-vale) cu subafl. şi de *n. rom.*: Neagra, de *n. sl.* Cerna), Bisca, Bistricioara ca subafl. şi de *n. rom.*: Saca, de *n. sl.*: Putna, Brateşul şi Nekidul.

Trotuşul de nume unguresc, din ţinutul Secuilor, are ca tributari de *n. rom.*: Pâr. rece, Târhoaşul (unguresc), Asăul, Galbenul, Uzul şi Oituzul (vechiu, peceneg), Caşinul şi Căiuţul; de *n. sl.*: Camenca (kamena-piatră), Tăzlăul ?) cu subafl. săi de *n. sl.*: Cerna, Suşa, Doftianca şi Slănicul.

Putna afl. Siretului de nume slavon primeşte de *n. rom*: Zabala şi Neruşa [26] de *n. sl.*: Teşiţa (tesc-teasc), Milcovul şi Râmnicul.

Râmnicul, ultimul afluent al Siretului din Moldova, de nume slavon, este adăpat cu pâraiele de *n. rom*: Largul, Moţocul şi Pâr. Baiananului, iar de *n. sl.* cu Slimnicul (-Slănic).

[26] Cu toate că numele e format cu sufixul slavon *şa*, derivă din românescul Neagra, *Nera*.

Buzăul, afluentul Siretului din Muntenia al cărui nume este de origine veche, primeşte ca tributari de *n. rom.* : Chilnăul şi Sircul iar de *n. sl.* : Crasna (crasnii-frumos), Bisca mare şi mică, Slănicul, Zeletinul (zlot-aur) cu Râşca (recika-riu) şi Nişcovul.

Trecând la riurile ce se varsă în Dunărea din Muntenia, întâlnim întâiu pe *Ialomiţa*, cu nume de origine slavon [27], ai cărui afluenţi sunt, de *n. rom.* unul singur, Apa, iar de *n. sl.* : Prahoviţa (prah-praf [28]), cu Cricova şi Cricovăţul (krug-cerc), Prahova cu Doftana, Teleajna (telega-căruţă) şi Pociovaliştea.

După Ialomiţa vine un şir de bălţi, legate între ele prin pârâul *Mostiştea* (moska-zamă) de *n. sl.* Tot de *n. sl.* pare a fi braţul *Borcea* al Dunării.

Al doilea afluent mai mare al fluviului din Muntenia este *Argeşul*, al cărui nume este probabil de origină veche [29]. Apele sale sunt sporite cu următoarele riuri, de *n. rom.* : Vâlsanul, Argeşelul (cu subafluentul său de *n. rom.* Doamna), riul Târgului, Sora, Chircinăul, Baba, Potopul, Cobra, Başconul, Moţocul şi Dâmboviţa (format din slavo-românul Dâmb); iar de *n. sl.* cu : Şuţa, Rostaca, Sabara (cu afl. ei de *n. rom.* Ciorogârla), Ilfovul (în vechime numit Elhovul), Colentina, Neajlovul şi Dâmbovnicul (forma slavonă a Dâmboviţei).

Un soiu de canal care leagă balta numită Ezerul Grecilor cu Dunărea poartă numele, după cât se vede autochton, de *Muira*.

In *Olt*, afluentul cel mare al Dunării care iesă din Transilvania şi al cărui nume este vechiu, afară de multe pârâe mici ce iesă din ţara Secuilor sau din regiunile locuite de Saşii Transilvaniei, şi cari au primit în decursul timpurilor nume ungureşti sau germane, se aruncă următorii afluenţi mai mari : cu *n. rom.* : Pârâul Lazarului, Negrul (în ungureşte Fekete-Ugy), Terzanul (ung. Tatrang), Mălina sau Mălinii prefăcut în ung. în Malom), Bârsa, Mândra, Lunca, Oltul Mic, Săbiul (cu afl. său Siliştea), Lotrul, Luncavăţul, Mamul, Olteţul (cu afl. săi de *n. rom.* : Nerea, Geamartele şi Frăţia şi Pesteana ; de *n. sl.* Cerna şi Cernişoaia). De *n. sl.* se varsă în Olt : Dreptianca (trepet-tremurare), Otasăul, Covarna, Doftana (-mare, gras), Homorodul, Şinca, Topologul, Tesluiul, Bistriţa, Pişcana şi Bisca.

In *Vedea* se varsă cu *n. rom.* : Vediţa, Heniele cu Dânoasa şi Teleormanul (peceneg) iar cu *n. sl.* : Cotmana (cot= pisica), Burda, Claniţa toate pe stânga ei. In dreapta un singur pârâu, numit iar Vediţa.

---

[27] Asupra existenţei şi a slavonismului acestui nume vezi mai sus p. 52.
[28] Asupra legăturii între praf şi apă vezi mai sus, p. 17.
[29] Mai sus, Vol. I, p. 28.

După Vedea vine un mic curs de apă ce se varsă în Dunăre şi care poartă un nume probabil autocton de *Călmăţuiul*, care primeşte în sine un pîrâu cu un nume de acelaşi fel, *Urluiul*.

Ultimul mare afluent al Dunărei din Muntenia, *Jiul*, al cărui nume este probabil deasemenea vechiu, primeşte în el riuri de *n. rom.* pe: Jirivadia, Gilortul (cu subafluenţii săi de *n. rom.* Ciocadia şi Calnicul şi cu acel de *n. sl.* Planiţa (planina-munte), Amaradia cu subafluenţii săi de *n. rom.*: Plosca, Jaleşul, Salcia şi Frumoasa), Motrul (al cărui nume e vechiu cu subafluenţii de *n. sl.*: Brebina (brebu-sprinceană), Coşuţa şi Uşniţa) şi Curzul. De *nume slavon* sunt următorii afluenţi ai Jiului: Sada, Şuşiţa, Tismana (tispinul) cu Bistriţa, Suhodolul, Bilţa, Cepla, Planiţa, Şiţa, Dobrica, Izverna (izvor-izvor, forma e însă slavonă), Omorna, Şovarna (şov-cusutură) şi Liama.

După un riuşor de *n. rom.* *Desnăţuiul*, ce se varsă în Dunăre, se mai aruncă în ea pe teritoriul Olteniei cele depe urmă riuri ale Munteniei, *Topolniţa* şi *Bahna*, ambele de *nume slavon*.

Până aici am cercetat riurile acele ce vin în afară de cetatea munţilor, scurgându-se din poalele lor către Dunăre, la cari riuri întâlnirea de nume slavone ar părea mai explicabilă, Cu toate acestea câteva din ele au obârşia chiar în centrul cetăţei, precum Oltul, Jiul şi câţiva din afluenţii Siretului, cari străbat prin cursul lor superior, cele mai înnalte ramuri ale Carpaţilor, şi am aflat şi la aceste cursuri de apă un numar destul de însemnat de numiri slavone, şi anume chiar la început către obârşia lor, deci în partea muntelui. Să pătrundem acuma mai adânc peste munţi, în Transilvania şi celelalte cantoane locuite de Români, spre a vedeà dacă se află şi în regiunea care a fost în totdeauna sălăşluinţa poporului român, riuri sau pârae cu numiri slavone.

Tisa cel mai mare afluent al Dunărei, al cărui nume l-am aflat a fi vechiu şi care primeşte în sine nenumărate riuri şi pârăe ce se cobor din imensul masiv al Carpaţilor către laturea lui apusană, este formată chiar la originea ei în munţii Maramureşului, una din ascunzăturile cele mai retrase ale neamului românesc de pârâul de *n. rom.* Tisişoara şi de pâraiele de *n. sl.*: Stanislaul, Dorinca şi Lascina. Până la oraşul Hust, unde Tisa iesă din Maramureş, către câmpia maghiară şi până unde curge prin un ţinut aproape curat românesc, ea primeşte deadreapta ei afluenţii de *n. rom.*: Caşăul, Şopârca, Apşiţa, Talaborul, Agul mare, iar de *num slavon*: Svidovăţul (svid-corn), Strinececul (mai mulţi afluenţi ai Nistrului cu silaba începătoare *stri*), Toracul (torac-zale), (care are de subafl. de *n. sl.*: Lazansca (Lazna-baie), Tonsova,

Crăsnioara, Teresulca, Plaisca, Bertianca, Ianovăţul şi Mocrenca (Mocrina-umezeală) şi numai unul de *n. rom.* Turbatul). In Talabor se varsă apoi subafl. de *n. sl.* Ugulsca (ugolcot); iar în Agulmare altul tot de *n. sl.* Cehoviţa (cehov-capră). Ceilalţi afluenţi de *n. sl.* din dreapta riului Tisa până la Hust sunt: Bistra, Ciorna, Repninca şi Boliatinca. Afluenţii Tisei din stânga îi vom enumără pe tot parcursul ei, cu unii ce curg din masivul Carpaţilor, patria şi sălăşluinţa poporului român, pe când pe acelea ce vin din dreapta ei, le-am urmărit numai până la Hust, de unde Tisa, intrând în câmpia maghiară, numele riurilor din dreapta, care sunt şi puţin însemnate, nu mai înfăţişează pentru scopul nostru nici un interes. Dintre acelea ce se varsă pe stânga Tisei enumărăm de *n. rom.*: Tisa albă (cu afluenţii ei de *n. rom.*: Bălţatul, Bogdanul, Sţiaul şi de *n. sl.* Stohovăţul şi Hovârla), Vizăul al cărui nume nu vine dela ung. *viz*-apă, ci dela *viză* un soiu de peşte (cu subafl. săi de *n. rom.*: Dragoşul, Neagra, Spinul şi de *n. sl.*: Crasna, Rişcova, Cisla şi Cruhla), Rănişoara, Mara (Nume vechiu cu afl. de *n. rom.*: Caşăul, Iza, Izvorul Raiului, Saiul, Pârâul Secuiului, Slătioara, Secătura, de *n. sl.* Iodul), Valea Mireşului, Sameşul, Crişul, Mureşul (aceste trei din urmă nume vechi), şi Bega. Afluenţii din stânga Tisei de *nume slavon* sunt: Saplonta şi Tarna (Tarniţa-şeaua de lemn.)

Dacă cercetăm afluenţii Tisei găsim:

Că în *Sameş*, riu cu nume vechiu, compus din două braţe Sameşul Mare şi Sameşul Mic, se varsă în Sameşul Mare, de *n. rom.*: Pârâul Merlului, Sameşul Rece şi Răcătăul; iar de *n. sl.*: Râşca (riscati-alergă) Borşa (bors-borşul), Sorca (soroca-ciocănătoarea) şi altă Râşcă. In braţul Sameşului Mic de *n. rom.*: Leşul, Saiul (cu afl. săi de *n. rom.*: Budacul, Valea Balaşului şi de *n. sl.* Galaţul şi Bistriţa), Lunca Cherzului, pârâul Runcului, Negrilescul şi de *n. sl.* Zagra. In Sameşul întrunit se mai varsă de *n. rom.*: Gapoul, Almaşul, Dragul, Agrişul şi Lapoşul iar de *n. sl.*: Dobrichi (dobre-bun), Cosna (coşniţă, paner) şi Crasna (-frumoasă).

Crişul, iar nume vechiu, se alcătueşte din trei braţe Crişul alb, Crişul Negru şi Crişul Repede. In cel Alb se varsă afluenţii de *n. rom.*: Grohăşelul, Ponorul, Cicul (cu afluenţii săi de *n. vechiu* Bârsava, ca şi afl. Timişul şi Almaşul, iar de *n. sl.* Milcovul (melecom=repede); de *n. sl.* se varsă: Desna (afl. pe stânga Niprului) şi Bucşaviţa (Bucşe=bucşa dela roată). In Crişul Negru se varsă afluenţi numai de *n. sl.* precum: Pitsa, Cozia cu Suhodolul şi Vida cu Revul.

Mureşul, nume deasemenea vechiu, în lungul său curs tocmai prin centrul Daciei Traiane, prezintă prin nomenclatura afluenţilor săi un interes deosebit. Mai multe din pâraele cele mici care'l îmbogăţesc cu apele lor, poartă numiri ungureşti

sau germane, pe lângă acele româneşti paralele ce răsună din gura poporului român. Ne vom ocupà însă numai de acei tributari mai mari cari au păstrat denumirile lor cele vechi, slavone sau române, chiar şi în gura popoarelor domnitoare ale Transilvaniei. Acei de *n. rom.* : sunt Gurghiul (cu subafluenţii săi de *n. rom.* : Lăpuşna, Tanciul şi Isţirăul, de *n. sl.* : Tirca şi Gasva). Valea Şomuţului, Sebeşul cu Pârâul Morţei, Secaşul Strugarul, Streiul (cu afl. săi de*n. rom.* : Corbălul, Densuşul şi Puturoasa, de *n. sl.* Ohaba), Valea Groşilor, Secul Valea Şarului, Căpuşul, Ludaşul nume ung.), Sărătura, Suliţa, Arieşul[30], Gârbova, Ompoiul (nume vechiu), Slatina şi Valea Roşie. Tributari de *nume slavon*, Mureşul primeşte : Miaradul, Putna, Borşova, Racta, Târnova, (târn-spin), (cu afb. de *n. sl.* Târnova mică şi Ohaba, de *n. rom.* : Căpuşa, Viza şi Secoşul), Dobra, Ohaba, Cerna, Gavralovăţul, Ovolva, Topliţa, Ilva, Ratoşnia, Casova şi Cladcva.

Dintre ceilalţi afluenţi ai Dunărei avem întâiu de *nume român* :

Bega care primeşte afluenţi numai pe dreapta lui şi anume, după cât se vede cu numiri ce nu sunt de origine slavonă : Sasa, Lunca mare, Minişul, Subseul, Bengosul şi Matia.

Timişul, nume vechiu, adăogat cu afluenţii de *n. rom.* : Secaşul, Dumbrava, Bârsava (nume vechiu), Pârâul rece, Slatina, Riul lung, Sebeşul şi Nadragul ; iar de *n. sl.* cu : Rucosniţa, Buhinul, Bocaru., Cerna cu Corganul, Poganişul, Teregoviţa, Balvaşniţa şi Bistra (cu afl. ei de *n. sl.* : Micola, Bistra Morului, Marga, Ruşchiţa, Lozna şi de *n. rom.* Rugul).

Se mai întâlnesc în reţeaua nedescurcată de ape, bălţi şi canaluri cari se întind pe cursul inferior al Timişului *numele* româneşte ale apelor Valea Mică şi Birda, precum şi ale *slavone;* Moraviţa (dela Morava) şi Clopodia.

In *Cara*, nume probabil autochton, se varsă pârăele de *n. rom.* : Veşnicul, Lupacul şi Bereagul şi acele de *n. sl.* Dognosca (dogon-fugă) şi Gusasca (gus-gâscă).

In *Cerna* (numele vechiu dar slavizat al Tiernei), se varsă de *n. rom.* : Mehadia (nume vechiu), Luncavăţul şi Cornişul, iar de *n. sl.* : Craiova, Launa. Bielarca, Ohaba (ohaba-baltă), Verendinul, Sordinul, precum şi două de origine necunoscută : Iocdasica şi Sacrsitica.

Dacă cercetăm această enumerare, constatăm că aproape toate riurile mari poartă numiri vechi, iar cele de a doua mână sunt în o bună parte de origine slavonă. Nici un curs de apă însă mai însemnător nu poartă numiri ungureşti sau germane. Singurele cari par a face excepţiune sunt : *Arieşul* al cărui nume chiar în gura Românilor este format din ungurescul *Aranyos*. Aceasta însă se poate explicà prin influenţa

[30] Numele acestui riu va fi explicat mai jos.

dominaţiei maghiare care, traducând vechiul nume al Aurariului (dela aurul ce'l duce în valurile sale) în ungurescul Aranyos, acest nume apoi s'a impus şi Românilor prin întrebuinţarea lui deasă în gura stăpânilor lor. A doua excepţie numele de *Mühlenbach*, dat de Germani riului Sebeşului este numai aparentă, întru cât acest nume este întrebuinţat numai de Germani, şi chiar Ungurii îl numesc tot cu numele românesc. Ungurii şi Germanii au dat unele numiri la pârăe de tot neînsemnate care străbăteau adeseori proprietăţile lor, ceea ce nu erà decât prea firesc.

Cu totul altfel stau lucrurile cu numirile slavone. Acestea le-am văzut egalând uneori în număr chiar numirile româneşti, pe lângă că unele din cele româneşti sunt luate tot din elementul slavon al limbei lor, şi aceasta ori unde vom îndreptà privirile noastre, fie în şes, fie la munte. Intr'adevăr putem constatà că chiar afluenţii acei ce vin lângă obârşia riurilor, obârşie care este mai totdeauna în munte, poartă adeseori numiri slavone. Amintim afluenţii Bistriţei, Buzăului, Jiului şi ai Tisei, cari se află în partea superioară a cursului lor, în munţii cei mai înnalţi ai ţărilor române. Din Banat şi munţii intermediari între şesul Tisei şi Transilvania amintim iarăşi afluenţii Cernei, Carei, Nerei, Timişului şi Crişului, precum şi acei ai Sameşului mare. Dacă am expune şi nenumăratele pârăe de tot mici cari concurg la formarea riurilor mai mari, ne-am convinge încă şi mai mult, despre adevărul, că nomenclatura obştească a tuturor regiunilor în care astăzi locuesc Românii este în o bună parte de origine slavonă [31].

Această răspândire atât de însemnată a denumirilor slavone în terminologia geografică a ţărilor române se întinde nu numai la riuri, ci şi la munţi şi la numirilor aşezărilor omeneşti, cari toate înfăţişază aproape aceeaşi proporţie între numirile slavone şi acele române, încât nu mai găsim de lipsă a le enumărà cu aceeaşi amănunţime cu care am urmat la arătarea apelor.

[31] Enumerăm aici pârăele unui singur riu, al Sebeşului, punând cu cursive numele slave: Valea Slatinei, V. Crăpăturei, V. Spinului, V. Atsileului, Pârâul Cărpiniş, Valea Balaurului, V. Ursei, V. Caselor, V. Netodului, V. *kakovei*. V. Botei, P. *Tatomir*, V. Brădaţalului, P. Carului, V. *Nedeia*, Pârâul *Dobrei*, P. Mânzului, *Dobra*, P. Tilfei, P. Merlei, V. *Bistra*, P. Ciobanului, V. Groapa mare, V. Frumoasa, P. Curzului, P. Serbotei, P. Urlieş, P. Tatarului. Aceste pe stânga lui, iar pe dreapta: P. între Cerbi, P. Poticului, P. Costaşei, V. Dudului, V. Sărbei, P. *Prizgorei*, P. Balilor, P. Gotului, V. Miraşului, V. *Sugagului*, P. Groseştilor, V. Mirtina mare, V. Botei, V. *Lomanului*, V. Răchita V. Boilor. (Ignaz Lenc von Trauenfeld. *Geographisches Lexicon Siebenbürgens*, Wien, 1839 s. v. *Sebeşului-Ruu* în Vol. IV, p. 34. Rudolf Bergner, un bun cunoscător al Transilvaniei spune în articolul său *Zur Topographie und Ethnologie Siebenbürgens* în revista *Das Ausland*, 1892. No. 21—22: „Bistritz klingt ebenso unverkennbar slavisch wie die meisten topographischen Zeichen der ganzen von Romänen bewohnten Gebiete Siebenbürgens".

Vom aduce aici numai numirile piscurilor ale câtorva lanţuri de munţi, din aceia care se trag prin locurile ce au fost cu deosebire sălăşluinţa poporului român. Aşà în munţii Banatului, întâlnim pe lângă numeroase denumiri de caracter românesc, precum: Culmea Ferei, Culmea Bobului, Cracul roş, Cuca, Vârful Socului, V. Brunişorului, Cucuioara, Cioclovaciul, Galşul, Moşul, Juvernata, Pregeta, Moldoviţa, Balonul, Teul înnalt, Plestra, Pleşea, Ponorul, Stupariul, şi numiri slavone la piscuri tot atât de înnalte. Aşà: Piatra Nedei (nedeica vacă stearpă), Gesna, Semenicul, Vârful Nemanului, Coprivul, Omesnicul, Tivla Frasinului, Sviniacea, Domolegtul, Belcovăţul, Bregletele, Domanul, Habitul, Doclina, Glava, etc.

In munţii Făgăraşului, cei mai înalţi ai Carpaţilor româneşti, întâlnim iarăşi alăturea cu nume româneşti, precum Clăbucetul, Surul, Negoiul Buteanul, Văcarea, Păpuşa, Păpoul Boldoviştea, Comarnicul, Masgava, Boiţa, Strunga, Tretinul, şi nume învederat slavone, bunăoară: Budislavul, Racoviţanul, Zanoaga, Dobriaşul, şi altele.

Deasemenea întâlnim foarte adeseori chiar în munte, cu atâta mai mult în şes, numiri de localităţi de origine slavonă, şi anume de acelea ce nu au nici un înţeles în limba română şi care deci au fost lăsate de poporul slavon ce le-a botezat pentru prima oară, ca moştenire în gura poporului românesc. Aşà citām din acestea în Maramureş: Dombrovica, Leordina, Ruşcova, Crasna, Ruşchiava, Novoselica; în Făgăraş şi regiunea învecinată: Grădiştea, Ohaba, Rucova, Ghimboca, Obreşa, Balvaşniţa, Tincova, Teplica, Doboca, Dobra, etc. Apoi numele districtelor Olteniei, Gorjiu şi Doljiu şi câte altele.

Această întindere a denumirilor geografice de origine slavă, în ţările române dovedeşte într'un mod neîndoelnic, că aceste ţări au trebuit într'un timp să fi adăpostit în toată întinderea lor o poporaţie îndestul de numeroasă de acest neam, care a fost absorbită tocmai de elementul românesc, ceea ce reiesă învederat din faptul că astăzi nu se mai întâlneşte poporaţie de ginte slavonă în ţările Românilor, şi că numirile lăsate de ea se regăsesc *cu toatele* în gura acestor depe urmă. Istoria care este menită tocmai de a explicà prezentul prin trecutul unui popor, ne arată ce a fost acea întinsă poporaţie de obârşie slavonă care a trăit câtva timp alăturea cu Românii pe pământul Daciei, anume popoarele *sclavine* cari au inundat Dacia pe timpul ambelor năvăliri hunice [32].

[32] Hasdeu comite două erori în părerile ce le rosteşte asupra nomenclaturei geografice, cu privire la elementul slavon reprezintat în ea. Mai întâiu el susţine că „nici un popor slavic n'a locuit vreo-dată în Dacia spre apus de Argeş şi mai cu seamă în Oltenia". Nu numai atâta, dar mai adauge că Oltenia şi munţii dela Muscel până la Vrancea au fost pururea verguri de orcie împoporare slavă" (*Ist. Crit.*, p. 268), părere îmbrăţişată şi de d. Radu Rosetti,

Că Românii şi nu celelalte naţii ale Transilvaniei au desnaţionalizat pe Slavoni şi i-au absorbit în sinul lor, se vede de pe aceea, că numirile slavone, date de ei elementelor geografice, se regăsesc totdeauna în gura Românilor şi nu în acea a Germanilor sau Ungurilor, care numesc adeseori acele elemente cu cuvinte formate din propriile lor limbi [33].

Intru cât însă Slavii au fost netăgăduit mai vechi locuitori ai Daciei, decât Ungurii şi Germanii. şi au fost desnaţionalizaţi de Români, lăsându-le ca moştenire nomenclatura slavă care se regăseşte în gura Românilor, şi dela ei a fost împrumutată de popoarele străine, este învederat că Românii cari au întrat în o mai strânsă legătură cu Slavii, decât cele-

---

Pământul, Sătenii şi Stăpânii, I, p. 12. Cum rămâne însă cu numirile slavice ale afluenţilor Jiului şi cu munţii din regiunea Făgăraşului, pe lângă altele numeroase ce sar în ochi la cea d'intâi inspecţie a unei mape a Munteniei? Hasdeu găseşte ce e drept un mod de a explicà prezenţa unor asemenea numiri şi fără a aduce neapărat popoare slave prin aceste locuri. El spune (*Ist. crit.*, p. 275): „în curs de şapte secole de cirilism oficial şi eclesiastic în România, până la Matei Basarab şi Vasile Lupu, *fără să fi fost nevoie de vre-o intervenire etnografică* din partea Slavilor, ci curat numai pe calea culturală a fost destul timp pentru a aplicà această procedură de traducţiune mai peste toată întinderea Daciei". Cu alte cuvinte Hasdeu atribue prezenţa unor termini slavoni în toponimia unor părţi din ţările române, unei slavizări oficiale şi eclesiastice. Mai întâiu dacă ar fi aşà, atunci nu înţelegem pentru ce ne-am oprì la unele părţi ale Daciei şi nu am aplicà pe întregul ei această ideie. Noi credem că nici este nevoie a arătà cât de greşită este o asemenea explicare a topografiei slavice. Cum voim noi ca limba oficială sau eclesiastică să fi dat numele lor Dâmboviţei, Bistriţei, Ialomiţei, dintre care această din urmă există înainte chiar de ivirea în lume a Creştinismului slavon (mai sus. p.) Sunt cunoscute încercările desperate ale Ungurilor de a maghiarizà nomenclatura Transilvaniei. Izbutit-au ei a alungà multe nume vechi din gura poporului şi a le înlocuì cu de cele maghiare? La noi există franţuzismul ca modă cel puţin de 60 de ani. Să ni se arate un singur nume geografic întors pe limba ce ne domină gândirea! Ce a putut face chiar puternicul curent al latinismului ce a stăpânit până odinioară mintea românească? Făcut-a el din Târgoviştea, Târgul Vestei, sau din Bahluiu, riul Bacului? Existenţa nomenclaturei slavone ne dovedeşte, alăturea cu mai multe cuvinte ce nu s'au putut introduce pe calea religioasă, precum bună oară cele obscene,că a trebuit să fie între Slavi şi Români un contact *dela popor la popor* în care Slavonii au pierit, iar Românii s'au îmbogăţit din peirea lor.

[33] Aşà găsim că Românii au păstrat numirile următoare date de Slavoni alăturea cu acele date de Maghiari sau Germani:

Român slavon	Maghiar	German
Belgrad	Karoli Fejervar	Karlsburg
Ocna	Vizakna	Salzburg
Bran	Törczvar	Törzburg
Cetatea de Baltă	Küküllövar	Kokelburg
Şăbeniţa	Gorgeny-Soakna	Salzhau
Gerla	Szamos-Ujvar	Armenierstadt
Orăştia	Szasvaros	Broos
Pleşa	Uvegsur	—
Grădiştea	Varhely	

lalte popoare conlocuitoare, sunt şi mai vechi locuitori ai ţărilor carpatine decât Ungurii sau Nemţii. Ei sunt însă mai vechi şi decât Slavii. Sunt matca mărei în care aceştia revărsară îmbelşugatele lor valuri; dar precum riurile nu pot preface oceanul, astfel nici Slavonii nu putură schimbà firea română.

Erà un timp când se privià ca un păcat în contra naţionalităţei române de a se susţineà înrirurirea slavă asupra Românilor, căutând prin toate mijloacele a o încunjurà în expunerile istorice. Erà poate bună această exagerare în un timp când lumea europeană ne privià ca Slavi sau Turci sau Greci, numai ca Români nu. Acuma însă când naţionalitatea noastră latină este recunoscută de toţi, nu mai avem nevoie de asemenea meşteşuguri pentru a o dovedì [34].

Terminologia păstorală şi agricolă. — Elementul slav a înriurit nu numai asupra numirei locurilor în cari se mişcau Românii. Aşezarea lor între dânşii a însoţit totodată o schimbare petrecută în forma vieţei lor, anume întărirea îndeletnicirilor agricole şi prefacerea poporului românesc din unul mai ales păstoresc în unul cu deosebire agricol.

Deaceea întâlnim în terminologia pastorală a Românilor cuvinte în deobşte latineşt, precum: *bou*, *vacă*, *viţel*, *taur* (Buhaiu e turcesc), *berbece*, *ariete*, *oaie*, *miel*, *cal*, *iapă*, *mânz*, *armăsar* [35], *capră*, *ied*, *porc*, *scroafă*, *caş*, *chiag*, *staul* [36], *turmă*, *unt*, *zăr*, *păcurar* [37], *păstor*; apoi cuvinte probabil de origină

---

[34] Nici slavistul Hasdeu nu a scăpat de această frică (vezi nota 31 mai sus). Cel dintâiu care a îndrăznit să mărturisască pe faţă înriurirea adâncă a Slavilor asupra Românilor a fost G. Panu în articolul său: *Studii asupra atârnărei sau neatârnărei Românilor în deosebite secule* în *Convorbiri literare*, 1872.

[35] *Mânz* dela mansuetus; *armăsar* dela admissarius. Cihac, *Dictionnaire d'etymologie daco-romane*, I, p. 17 şi 157.

[36] *Chiag* dela coagulum; *staul* dela stabulum. Idem, I, p. 53, 263

[37] Aşà se numeşte *ciobanul* în Ardeal şi la Macedo-Români, unde cioban este necunoscut. *Cioban* vine dela turcescul Tschuban, luat el însuşi dela Perşi şi a fost introdus de Turci la popoarele cucerite de ei (la care întâlnim acelaş nume: în grec. τζοπάνης; *sârb.* ciobanin; *alb.* tsoban), mai ales prin faptul ca ei aveau totdeauna nevoie de carne de oaie, mâncarea lor favorită şi deci veniau în deasă atingere cu păzitorii de oi. Credem că înainte de a cădeà Muntenia şi Moldova sub Turci, şi la Românii din aceste părţi exista terminul de *păcurar*, dovadă existenţa unor numiri de localităţi ca Păcurăreşti, sat în judeţul Tutova, unde această denumire nu poate venì dela păcură, care nu se află în acele părţi, ci numai dela păcurar, vechiul nume al ciobanului la Români. Mahalaua *Păcurari* din Iaşi vine chiar dela o fântână ce se afla în părţile ei şi care purtà din vechi numele de fântâna *lui* Păcurar (*Letopiseţele*, I, p. 232). Credem deci că Hasdeu (*Columna lui Traian*, 1874, p. 103) greşeşte când atribuie cuvântului cioban o origine dacică, când atunci ar fi trebuit să se întâlnească tocmai în Transilvania, iar nu să fie şi în Moldova de origine mai nouă, precum o dovedeşte aici faptul că al a înlocuit pe păcurar.

dacă, precum *baciu*, care se află şi la Albanezi în înţelesul de tovarăş, şi la Sârbi cu aceeaşi însemnare ca şi la Români, pe când lipseşte dela toate celelalte popoare slave. *Stână*, albanez *stan* gr. mod. *στάνη* sârb. stan; la celelalte popoare slave stan înseamnă lagăr, (castra). *Urdă* la sârbi urda şi la Cehi urda, transmisă după cât se vede de Românii prin mijlocirea unei poporaţii române care altă dată trăiă în Moravia, acuma cu totul slavizată, dar care a rămas păstoare până astăzi [38]. Urda nu se află în celelalte limbi slave. *Traista* la alb. *trasa* sau *traste*, la Macedo-Români *traistură*, nu există nici la Slavi, nici la Unguri. Cu toate că baciu, stână, urdă se află şi în limba maghiară, nu se poate ca Românii să le fi împrumutat dela Unguri, ci prezenţa lor în limba acestora se explică prin o înriurire românească, de oare ce de altfel, cum s'ar explică aflarea lor în forme identice aproape cu acele româneşti la popoare aşà de îndepărtate în privirea geografică de Unguri, precum Albanezii, Macedo-Românii sau Grecii şi chiar Bulgarii, cu cari Ungurii nu au fost niciodată într'o atingere nemijlocită? [39].

Ori cum ar stà însă lucrul cu elementele dace ale păstoriei române, este neîndoelnic că elementele slavone sunt puţin numeroase în această sferă economică a traiului poporului românesc, căci întâlnim numai câteva cuvinte de origine slavonă, precum *ţap*, *stog*, *cireadă*, *izlaz*, care acest depe urmă există numai ca cuvânt îndoit, pe lângă altul de origine latină, *păşune*. Când au venit deci Slavonii asupra Românilor, viaţa păstorească erà întemeiată; toate noţiunile privitoare la ea erau botezate cu numiri indigene, încât nu mai fu de lipsă a le alipi câte o denumire străină. Chiar de se întâmplă şi aici vreo întunecare a unui cuvânt vechiu prin unul al noilor năvălitori, aceasta fu un fenomen excepţional, şi din fapte de aceste izolate şi adeseori aşà de capriţioase ale limbei, nu se poate deduce nici o încheiere.

Totuşi observăm că de pe atunci cată să se fi introdus cuvântul slavon *dobitoc* în limba română, care însamnă a*nimal* şi vine dela cuvântul slavo-bulgar *dobyti*-a câştigà, de

---

[38] Jirecek, *Entstehung christlicher Reiche im Gebiete des oesterreichischen Kaiserstaates*, Wien, 1865, p. 225.

[39] De şi derivaţia filologică a mai multor altor cuvinte, pretinse de Hasdeu ca dace, precum *dulău*, *mosoc*, *furcă* nu ne pare la adăpostul unor critici întemeiate, pentru acele raportate în text credem că Hasdeu are chiar filologiceşte dreptate a le pretinde ca dace. (*Columna lui Traian*, 1874, No. 5, 6, 7, şi 9). Pentru origina dacică, ne pare hotărâtoare împrejurarea că aceste cuvinte nu aparţin nici unui popor cu care Românii au venit în atingere: nici Romanilor, nici Solavonilor, nici Ungurilor; apoi faptul că se întâlnesc aceleaşi forme în limbile macedo-română şi albaneză.

unde s'a tras apoi şi cuvântul *dobândă* adecă avere, de oarece animalele erau pe atunci aproape singura avuţie a Daco-Romanilor [40].

Altfel stau lucrurile cu agricultura. Aici influenţa slavonă este puternică. Cel puţin jumătate, dacă nu mai mult, din termenii întrebuinţaţi în agricultură sunt de origine slavă, încât trebuie numai decât admis că Slavonii cari determinară în o aşă de mare parte terminologia agricolă la Români, avură un rol însemnat, dacă nu putem zice la întemeierea, cel puţin la întărirea lucrărei pământului.

Că agricultura, îndeletnicirea economică singură în onoare la Români, n'a fost nici odată părăsită cu totul de Daco-Romani, chiar după retragerea lor în munţi, ne-o dovedeşte întâiu faptul că o parte din terminologia agricolă în limba română are caracterul latin. Astfel sunt, afară de numele de animale aduse mai sus, şi care se pot raportà şi la viaţa păstorească, următoarele noţiuni cari se referă numai la agricultură *arie*, *agru* (pe lângă ogor), *arà*, *semănà*, *trierà*, *aratru*, *jug*, *furcă*, *secere*, *falce*, *grău*, *secară*, *orz*, *mălaiu* sau *meiu*, *rapiţă*, *spic*, *paiu*, *neghină*, *mezuină* sau *mejdină* [41] *moină* [42]. Paralel cu aceste cuvinte cari arată o învederată îndeletnicire cu agricultura, ne spune istoricul bizantin Nicetas Choniates, că împăratul Isac Angel în expediţiile pe cari le făcù în mai multe rânduri în muntele Hemus contra Românilor revoltaţi, dădù peste girezi de grâu cărora el le dete foc [43], pentru a'şi răzbunà de pustiirile comise de Valachi în împărăţia sa, încât vedem că nici Românii din munţii Hemului şi ai Pindului, pe cari îi vom cunoaşte ca de o natură mult mai puţin aşezată decât aceşti de dincoace de Dunăre, nu părăsiseră cu totul, încă fiind în munţii lor, viaţa statornică a agriculturei. Pe lângă aceasta însă mai posedăm tot din limba română un argument hotăritor, că Românii nu lepădaseră cu totul cultura pământului, odată cu retragerea lor în munţi, anume împrejurarea că aproape toată terminologia vinicolă este de origină latină, ceea ce dovedeşte că cultura viei n'a încetat nici un moment la Românii din Dacia. Aşà avem, afară de cuvântul *vin*, care nu prea este hotăritor în chestie, din cauză că vinul s'a putut importà, următoarele cuvinte, a căror aflare în limba ro-

[40]. Aceeaş părere a rostit-o după noi d. Iustin Lupus, *Aproprierea fondurilor rurale*, 1910, p. 11. D. Lupus aduce ca analogie : peculium din pecus.

[41]. Termniul cu care se înseamnă brazda ce desparte două ogoare şi care vine dela latinescul *medium*.

[42]. Pământ lucrat, dela *mollis* latin, în opoziţie cu *ţălină* pământ neînceput, cuvânt de origine slavă.

[43]. Nicetas Choniates, Ed. Bonn, p. 487 : «πυρὶ δὲ τάς θημονίας τῶν καρπῶν παραδοὺς».

mână cere numai decât cultura neîntreruptă a viţei în Dacia, de la colonizare până în zilele noastre. Mai întâiu însuşi cuvântul *vie*, pronunţat pe alocurea *vinie* şi scris astfel în textele vechi, care vine dela latinul *vinia*; *viţă* dela *vitis*, *poamă* dela *poma*, *strugur* dela elinul tryga, *auă* (în texte vechi) dela *uva*, *must* dela *mustum*; (mustul nu putea fi importat, ci trebuià pregătit pe loc.). Deasemenea ne-a mai rămas în terminologia vinicolă două cuvinte tot vechi, derivate din limba elină: *harag* şi *aguridă*[44].

Să se adaoge către aceste dovezi, scoase din limbă, şi păstrarea colindei cu pluguşorul la anul nou, în care se pomeneşte numele lui Traian, şi nu se va puteà tăgădui, că Românii de şi strămutaţi în muntele cel atât de nefavorabil agriculturei, nu părăsiră niciodată această îndeletnicire a vieţei lor civilizate de altă dată. Românii erau doară păstori, nu prin stadiul culturei în care se aflau, ci prin o nenorocită reîntoarcere din o viaţă cultă şi înnaltă la această treaptă inferioară de desvoltarea omenească. Fiindcă istoria nu întoarnă niciodată pe un popor îndărăt, chiar atunci când îl duce spre povârnişul decăderei, de aceea Românii nu putură să lese cu totul în părăsire amintirile pururea vii ale traiului roman. Ei se îndeletniciră deci cu cultura pământului până şi în gâturile munţilor, şi unde găsiau numai putinţa de a stoarce din pământ hrana lor de toate zilele, nu lăsau neîntrebuinţat un asemenea mijloc.

Insă cu toate că poporul daco-roman rămăsese cu aplecări agricole, puţine erau locurile din munţi în cari el să poată pune în lucrare o asemenea îndeletnicire. Pe tăpşanele nu prea înnalte, puţin meiu, orz sau secară; în văile cele adânci şi expuse la soare, precum în *Valea Vinului*, dela hotarul Transilvaniei către Bucovina, grău şi câteva viţe de vie, iată tot rodul agriculturei în această perioadă a vieţei poporului românesc. Principala lui îndeletnicire rămase tot păstoria; şi dacă coborârea de mai târziu dela munte la câmpie, întinse şi lăţi dedarea lui la agricultură, parte din poporaţia română, rămasă în munte, urmă înnainte a se ţineà de păstorie, ceea ce face încă până în ziua de astăzi.

Cu venirea Slavilor pare a se fi dat un zbor mai mare lucrărei pământului. Această lăţire a agriculturei proveni desigur din cauză că Avarii, după o locuinţă mai îndelungată în Panonia, pierdură din sălbăticia lor primitivă, astfel că Românii şi Slavonii retraşi în munţi, putură să scoată cape-

---

[44] Hasdeu, (*Col. lui Traian*, 1874, No. 4 p. 91—92) vrea să găsască şi doi termini daci: *gordin* şi *ravac*. Asupra gordinului se poate discutà; dar ravacul vine inviderat dela turcescul *ravaq*—miere liquidă. (Cihac, *Dictionnaire*, II. 607).

tele afară din vizuinele lor şi să se coboare mai către vale, unde se puteà mai cu folos lucrà pământul. Că întinderea agriculturei la Români, corespunde cu aşezarea Slavonilor în mijlocul lor, ne-o dovedeşte însemnatul contigent slavon de termenii privitori la agricultură, pe cari îi întâlnim în limba română.

Astfel enumărăm, pe lângă *aratrul* latinesc, pe mult mai lăţitul *plug*; apoi părţile acestui instrument precum: *cobilă* (trainoire dela charue), *grindeiu* (axe dela charrue), *cormană* (oreille), *plasă* (tailloir)[45]. *Rariţă* sau *Raliţă*, un soiu de plug fără roate, al cărui nume vine dela un alt cuvânt slavon însemnând plug, *rale*. Mai însemnăm apoi *brazdă*, *răzor*, adecă brazda care desparte două câmpuri, şi care la Românii din Ardeal se numeşte *mezuină* sau *mejdină*, termen latinesc ce vine dela *medium*, *ţălină*, slavon alăturea cu *moină* latin dela *mollis*, *toloacă*, *mirişte*[46], *pârloagă*, a *îmblăti ogor*, dela slavicul *ogarieti*=a arde împrejur un câmp ce este a se cultivà. alăturea cu latinul *agru*, *târnăcop*, *polog* (blé couché et coupé, a se *pologi*=verser, des blés), *greblă*, *lopată*, *snop*, *claie*, *căpiţă*, *grapă*, *coasă*[47], şi altele încă.

Deşi deci nu se poate susţineà că Românii să fi învăţat agricultura dela popoarele slave[48], totuşi este netăgăduit că influenţa acestui popor asupra agriculturei româneşti a fost însemnătoare, şi că această îndeletnicire a început a fi mai căutată de Români, dela aşezarea Slavonilor în mijlocul lor, epocă ce cade împreună cu o lăsare a lor mai în jos din înaltele regiuni ale muntelui.

Coborirea Românilor dela munte la câmp. — Coborirea Românilor dela munte la câmpie se făcù foarte încet şi ţinù un timp foarte îndelungat. Pe cât fuga spre adăpostire le fusese grabnică, pe atâta de greu le venià să părăsască o viaţă, ce e drept grea şi plină de lipsuri, dar care cel puţin le asigurà exis-

---

[45] Cihac, *Dictionnaire*, II, p. 66, 129. Cihac deduce însă *Corhană* sau *Cormană* dela Ung. *Korhany*, pe când el vine inviderat dela slavicul *Kormili* a îndreptà, de oarece plugul se îndreaptă prin coarnele sale. Nu Românii care erau agricultori, la venirea Ungurilor, au împrumutat acest cuvânt dela nişte barbari care nu aveau nici o noţiune de agricultură, ci Ungurii l'au împrumutat dela Românii uniţi cu Slavonii. Vezi şi Fr. Damé, *Terminologie populară română*, 1901. sub Voc.

[46] Cihac, *Dict.*, II, p. 596, îl derivă dela ung. mera, merat=păşune.

[47] Vezi şi Hasdeu, *Originile agriculturei la Români*, în *Col. lui Traian*, 1874, No. 3. p. 49—53.

[48] Aşà susţine Hasdeu, l. c., „*Ne fiind latină, care să fie originea plugăriei române*? aproape *totalitatea* terminologiei agricole a Românilor este curat slavică". Dar *arie*, *agru*, *aratru*, *a trierà* şi alte cuvinte caracteristice nu dovedesc ele că agricultura erà practicată, fie ori cât de restrâns de către Români, înnaintea atingerei lor cu Slavii?

tenţa. In vale îi aşteptà mana şi bogăţia, dar şi primejdia erà să bată la uşile lor. Deaceea totdeauna când Românii fură atacaţi, ei căutară o scăpare în sinul ocrotitor al muntelui.

Ieşirea în număr mai mare a poporului românesc către şes se făcù pe timpul descălecărei. Atunci elementul românesc, comprimat în Carpaţi prin aşezarea Ungurilor în Transilvania, îşi făcù vânt către locurile deschise, şi roiul său fù aşà de bogat încât umplù în curând acele două grădini ce se întind la poalele Ardealului. Până la descălecare însă Românii nu îndrăzniră să se întindă departe în afară de cetatea Carpaţilor. Partea cea mai mică a poporului lor se cobori în văile interne, anume elementele mai îndrăzneţe şi mai doritoare de schimbare a traiului. Majoritatea poporului rămase însă în munte care şi astăzi încă adăposteşte în încreţiturile sale o bogată poporaţie română.

Care fu influenţa acestei vieţi în munţii Daciei asupra poporului românesc?

Am arătat mai sus cum năvălirea barbarilor şi retragerea locuitorilor din oraşele şi satele Daciei în munţi, avù de urmare stângerea neapărată a ori cărei vieţi mai civilizate, şi nimicirea totală a organizărei politice sub care Daco-Romanii trăiseră până atunci. Dacă însă sistemul ocârmuirei romane dispărù din minţile Românilor în lungul răstimp cât ei stătură adăpostiţi în încreţiturile munţilor, ci însă păstrată aproape neatinsă în sufletele lor o moştenuire mult mai de preţ : limba, obiceiurile şi moravurile străbune, părţile acele intime şi trainice ale vieţei cari închiagă în un tot popoarele, le dau o fizionomie şi un caracter particular.

S'a observat de mult şi cu drept cuvânt că, în elementul său latin, limba noastră se apropie cel mai mult de graiul Romanilor, în unele mai mult chiar decât limba italiană, cea vorbită pe pământul însuşi ce fu primordiala patrie a poporului roman. Cu toate elementele străine care împestriţază vocabularul ei şi care dau limbei române un caracter atât de original, gramatica i-a rămas latină, păstrând mai ales în formele conjugărei o asemănare foarte pronunţată cu limba latină, din care a ieşit. Nu mai puţin extraordinară este împrejurarea că mai toate pronumele, conjucţiile şi prepoziţiile, adecă tocmai particulele relaţionale ale limbei sunt de origine latină.

Dintre toate elementele etnice care, prin atingerea lor cu poporul român, au contribuit la făurirea naţionalităţei lui, afară de cel latin care rămâne trunchiul intelectual pe care s'au altoit toate celelalte, numai două, cel trac şi cel slav avură prin contopirea lor cu Daco-Romanii o înriurire constituţională asupra graiului şi deci asupra minţei lui; căci aceste două elemente singure au modificat formele grama-

ticale, fonetismul, semasiologia şi formarea cuvintelor prin alipire de sufixe şi prefixe: mai mult după caracterul trac, mai puţin ceva după cel slav. Toate celelalte elemente nu au avut decât înriuriri lexicale. Ele au imbogăţit tezaurul cuvintelor, fără a atacà însă partea constitutivă şi logică a limbei. De aceea cu drept cuvânt Românii pot revendicà astăzi locul lor sub soare în marea familie a gintei latine care „măreţ îndreaptă paşii săi, vărsând lumina în urma ei".

La această păstrare atât de credincioasă a timpului graiului strămoşesc, contribui mult retragerea Românilor în adăpostul munţilor Carpaţi. Elementele străine ce se alipiră de limba română, intrară într'însa după ce se fixaseră şi se hotăriseră formele ei. Deaceea numai cât îi îmbogăţiră vocabularul, fără a atinge esenţa chiar a limbei, ţesătura, canavaua pe care vorbele se înşiră, pentru a deveni organul exprimărei cugetărei.

Slavii mai avură o înriurire şi de altă natură asupra spiritului Românilor. Este cunoscut că Romanii aveau puţină aplecare către poezie, şi mai ales de o poezie poporană nu prea poate fi vorba la ei. Din contra la Români această înflorire estetică a minţei neculte încă, este de o bogăţie şi de o adâncime de simţiri uimitoare. Aceste însuşiri trebue atribuite altui element constitutiv al fiinţei sale decât celui latin. Despre cel trac nu se ştie alta, decât că Geţii puneau în versuri legile lor, pe când Slavii au şi ei o bogată muză poporană. Este cu atât mai firesc a atribui Slavilor deslănţuirea demonului poetic în sufletul românesc, cu cât muzica poporului român aduce în accentele ei foarte de aproape cu acea a Slavilor şi că între muzică şi poezie este, prin vers şi mai ales prin rimă, o strânsă legătură. Apoi o sumă de legende, de poveşti, de zicători şi de proverbe sunt la Români de origină slavă, încât din toate aceste se vede ce adâncă înriurire a avut elementul slavon asupra sufletului românesc. Inriurirea slavă însă pe care am constatat-o în acest capitol, nu s'a mărginit numai aici. Ea s'a reînnoit încă odată sub altă formă, acea bulgărească. pe calea religioasă, pe care o vom studià în capitolele ce urmează,

Chiar dacă, după o nouă teorie filologică, fonetica slavă a limbei româneşti ar aveà un caracter medio-bulgar, aceasta nu ne-ar îndreptăţi a coborî originea înriurirei slave în deobşte la Români tocmai în veacul al IX-lea, când începe pentru limba bulgară caracterul căruia s'a dat numele de medio-bulgar; aceasta din cauză că limba română stând în decurs de mai multe veacuri sub înriurirea vie a limbei bulgăreşti, fonetismul ei a trebuit să se prefacă împreună cu acel al acestei limbi, şi formele din urmă bine înţeles că întunecară pe cele mai vechi, aşà că fonetismul limbei române trebuie să înfăţişeze astăzi ultimile întipăriri lăsate de limba bulgară în el, şi de aceea nu va fi decât

prea firesc de a întâlnì în acest fonetism, forme limbisitce care se găsesc în limba medio-bulgară. Este aceeaşi observaţie pe care am făcut-o şi la unele schimbări fonetice în numele proprii, care nu s'ar puteà explicà prin o derivare directă a lor din formele daco-romane sau latine în graiul de astăzi, şi, cer, pentru a fi explicate trecerea lor prin formele slave. Aceasta nu însamnă însă că acele numiri geografice ni le-au păstrat Slavii şi ni le-au transmis ei dela strămoşii noştri, ci numai atâta că în transformările fonetice îndeplininte în decursul veacurilor, a lucrat asupra lor şi înriurirea slavă modificând unele forme fonetice şi sensul slavismului.

Rămân dar statornicite două lucruri : întâi, că înriurirea *etnică* a Slavilor cade împreună cu petrecerea acestui neam de oameni în sinul naţionalităţei române de prin veacul al VI-lea până la deplina lui absorbire de elementul românesc prin veacul al XII-lea ; al doilea, că numele geografice rămase din vremuri vechi în gura poporului român i-au fost transmise de străbunii lui pe pământul Daciei adecă de Daco-Romani, cu toate că astăzi ele nu mai înfăţişează în gura lui, o formă neînriurită [49].

49 Miklosich, *Die slavische Elemente im Rumunischen*, 1861, care reproduce părerea lui Schafarik, admite ca punt de plecare al înriurirei slave asupra graiului român, năvălirea Slavilor în Dacia. Tot aşà face şi Cihac, *Dictionnaire d'Etymologie daco-romane*, 1879. D. I. Bogdan, în discursul său de primire în Academia Română, *Istorioragrafia română*, 1905, admite tot veacurile VI—X adăugând că „fără această înriurire slavă nu poate fi vorba de poporul român". Tot aşà susţine şi O. Densuşianu, *Hist. de la langue roumaine*, 1901, p. 241. Hasdeu cum am văzut mai sus (p. 63—64) vrea să reducă înriurirea slavă numai la cea bulgară bisericească şi oficială, comp. *Ist. Crit.*, I, 1, p. 276, iar slavistul care aduce teoria nouă cu medio-bulgarismul este d. Ilie Bărbulescu, *Problema capitală a Slavisticei la Români*, 1906 şi *Fonetica alfabetului cirilic*, 1904.

CAPUL IV

CREŞTINISMUL LA ROMÂNI.

700—900

I

BULGARII.

1. NĂVĂLIREA BULGARILOR.

Slavonizarea Bulgarilor. — Năvălirea acestui popor n'a lovit Dacia deadreptul, ca acea a popoarelor studiate până aici. Inriurirea sa asupra Românilor este de o natură cu totul alta, şi provine din împrejurări particulare. Innainte însă de a arătà caracterul acestei înriuriri, să cercetăm cine sunt Bulgarii şi cum au ajuns ei să între în legătură cu Românii din Dacia Traiană.

Bulgarii, popor de rasă finică[1], ca şi Hunii şi Avarii, se pun în mişcare după cât se vede odată cu Avarii şi par chiar a fi fost împinşi de aceştia asupra Europei, din regiunile de lângă Volga, unde locuiau la început. Astfel ei trec încă în anul 495 şi pustiază pentru întâia oară Tracia şi Iliricul[2], pe când Avarii apar abeà în anul 560 în valea Dunărei. De cum se înfruptară cu dulcele prăzi făcute în aceste provincii, ele nu mai putură

[1] Unii autori, Ruşi mai ales, susţin că Bulgarii ar fi fost de rasă *slavă*. Dovada cea mai bună că ei aparţineau rasei finice, reiesă din catalogul principilor lor celor vechi, scris în limba slavonă, însă conţinând nume din limba veche a Bulgarilor şi care nu au de loc apropiere cu slavona (vezi *Jirecek, Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 127, nota 1). Apoi s'a păstrat de Constantin Porfirogenitul înţelesul unui cuvânt al limbii kazare *sarkel*=casă albă, cuvânt ce se găseşte şi astăzi cu acelaş înţeles în limba finică a *Tşuvaşilor*. Kazarii însă erau de aceaşi rasă cu Bulgarii. (vezi Louis Léger, *Cyrille et Méthode*, Paris, 1869, p. 64 şi 80.

[2] Theophanes, ed. Bonn, I, p. 222, Cedrenus, Bonn, I. p. 628.

hălădui de răul lor, aşà că împăratul Anastase se vede silit a ridicà zidul cel lung între Marea Neagră şi Selibrium pe Propontida, pentru a se apără de năvălirile lor. Sub Iustinian ei lovesc în repeţite rânduri Impărăţia Bizantină, şi chiar un număr de familii se aşază statornic în ea [3].

Bulgarii însă intră, probabil odată cu Avarii, şi în Panonia, unde în curând ei ajung atât de influenţi, încât întâmplându-se să moară Chaganul Avarilor, Bulgarii pretind ca noul Chagan să se aleagă din naţia lor. O luptă cumplită se încinge între Bulgari şi Avari, în care aceşti din urmă rămân învingători, şi 9000 de familii bulgare sunt nevoite să părăsească Panonia [4]

Lupta între Bulgari şi Avari dupe un manuscris slavon din Vatican.

(630). Câteva din ele scapă în Italia, şi regele Longobarzilor Grimoald le rânduieşte ca locuri de aşezare oraşele Bovianum şi Aesernia în munţii Abruzilor, unde încă pe timpul lui Paul Diaconul, istoricul regatului longobard, se auzià vorbindu-se limba bulgară [5]. Totuşi Bulgarii nu dispărură cu totul din Panonia,

[3] Procopius, *de bello gothico*, IV, 19, (Bonn, II, p. 555).
[4] Fredegar, *Historia Francorum*, c. 72, (scrie către 660).
[5] Paulus Diaconus, *Hist. Langobard.*, V, 29 (scrie către 787).

căci în anul 625 se văd Bulgari în armata Avarilor care asediază Constantinopolea.

Cu toate acestea căderea Bulgarilor şi precumpenirea avară în aceste regiuni nu ţinù mult timp. Puterea Avarilor slăbită prin luptele lăuntrice, scădeà necontenit. In 634 ducele Bulgarilor, *Cubrat*, care recunoşteà până atunci, de şi numai nominal, ca şi Slávii din Dacia, supremaţia Chaganului, scutură în totul autoritatea acestuia şi se proclamă neatârnat. Cubrat trimite la împăratul Heracliu între anii 634 şi 641, pentru a încheià pace cu el şi a'i oferi slujbele sale. Impăratul, prea mulţumit de această propunere, trimite lui Cubrat daruri bogate şi titlul de patriciu.

Ducele Cubrat muri între anii 660—668 şi lăsă cinci fii după el. Cel mai mare din ei, *Batbaias*, rămase în ţările părintelui său; al doilea, numit *Cotrag*, trecù Nistrul şi se aşeză în faţa frăţine-său. Al treilea şi al patrulea dintre fraţi apucară spre Panonia, din care unul se puse sub autoritatea Chaganului Avarilor, iar celălalt trecù mai departe până în Italia, la Ravena, supunându-se acolo regelui longobard. Al cincilea fiu, *Asparuch*, trece peste fluviile Nipru, Nistru şi pune mâna pe regiunea numită *Onglu*, la nordul Dunărei în o poziţie tare, apărată din faţă de bălţi şi pe laturi de riuri, ceeace ne indică sudul Basarabiei actuale [6].

Bulgarii de aici se răpăd în 678 şi pradă Tracia, ceea ce împinge pe împăratul Constantin Pogonat să treacă Dunărea spre a'i bate în însuşi ţara lor. Impiedecat însă de a înaintà din pricina mlăştinilor, şi împăratul fiind nevoit să părăsească expediţia, din cauza unei dureri de picioare de care suferià, Bulgarii iau această plecare a monarcului drept un semn de teamă, şi atacă ei pe Bizantini, îi resping peste Dunăre, unde trec apoi ei singuri, aşezându-se în partea răsăriteană a Bulgariei de astăzi, în o poziţie strategică din cele mai bune, apăraţi din faţă prin munţii Balcani, dindărăt prin Dunărea şi despre răsărit de talazurile mărei.

Când Bulgarii puseră stăpânire pe această ţară, o găsiră împoporată cu neamuri de rasă slavonă, *Sclavinii*, cari locuiau aici, împărţiţi în şapte ginţi, pe cari Bulgarii le orânduiră să locuiască părţile ţărei mai dinspre nord şi apus, până la marginile Avariei; iar pe tribul Severanilor îl strămutară dela pasul Beregava spre ţărmurile mărei. Aceşti Sclavini pe cari i-am văzut ocupând şi Dacia în toată întinderea ei şi

[6] Theophanes, I, p. 546: «τὸν Δάναπριν καὶ Λάναστριν περάσας καὶ τὸν Ὄλγον καταλαβὼν βαρειοτέρους τοῦ Δανουβίου ποταμούς». Numele de Olgos sau Oglos vine dela slavicul vechiu *aglă*=unghiu. Mai târziu Turcii numiră această regiune *Bugiak*=tot unghiu. Vezi Jirececk, *Geschichte der Bulgaren*, p. 129.

cari coborându-se din vechile lor locuinţi dela nordul şi răsăritul Carpaţilor, se apropiaseră de Dunăre încă depe timpul strămutărei Goţilor, trecuseră cu încetul fluviul, când singuri, când împinşi sau întovărăşiţi de Huni, Avari sau Bulgari, şi ocupaseră aproape întreaga peninsulă a Balcanului.

Bulgarii, în număr nu prea însemnat, aşezându-se între Sclavinii dela sudul Dunărei, deşi dădură ţărei ocupate de ei numele de Bulgaria, pe care'l păstrează până astăzi, îşi pierdură limba lor finică şi împrumutară pe acea a Slavonilor, devenind un popor slavon prin graiul lui, însă cu o fire şi un nume bulgar. Astfel se întâmplară lucrurile şi în Rusia, unde Waregii Scandinavi pierdură naţionalitatea lor germană în sinul triburilor slavone supuse de ei politicşete, dar cari primiră numele de Ruşi. Tot aşà în apusul Europei, Normanii, de nume german, fură desnaţionaliziţaţi de poporul francez în sinul căruia se aşezară, dând însă provinciei ocupate de ei, numele de Normandia, rămas în uz până în zilele noastre. Şi Lombardia primì numele ei de la Longobarzi, care, cu toate acestea, se pierdură în rasa italiană.

Slavonii deci inundară din Dacia atât peninsula Balcanului cât şi câmpiile maghiare, şi curând venì timpul, când limba lor fù vorbită în dialectele cele mai deosebite din văile Arcadiei până în pasurile Carpaţilor Bucovinei, şi de la malurile lacului Balaton până la Marea de Marmara. Pe atunci ei locuiau şi în Ungaria, Transilvania, Valahia şi la sudul Dunărei, în Moesia, Tracia, Macedonia şi multe alte regiuni devenite de atunci greceşti sau albaneze. Partea nordică a Slavonilor fu absorbită de Maghiari şi Români; acea sudică trăeşte încă şi astăzi sub numele neslav al Bulgarilor [7], apoi sub acel al Sârbilor, Bosniacilor, Muntenegrenilor şi a celorlalte popoare slave din Peninsula Balcanului.

Faptul că massa aceasta de Slavi fu spartă numai la nordul Dunărei de cele două insule de popoare: Ungurii şi Românii, dovedeşte într'un chuip învederat precumpenirea etnică a acestor două rase asupra elementului slav. Dacă Slavii nu se pot menţineà neatinşi la nordul fluviului, cum au făcut-o la sud, este că aici au dat sau au fost copleşiţi mai târziu de straturi compacte de Români şi Maghiari cari i-au absorbit păstrând în sinul organismului lor urmele adânci ale atingerei lor cu Slavii.

Prin urmare când e vorba de Bulgari, trebue să înţelegem un popor finic, prin sângele şi apucăturile fundamentale ale caracterului, dar slavon prin graiu, şi fiindcă ceea ce un popor transmite prin înriurirea din afară este limba, obiceiurile şi aşăzămintele, pe când firea lui lăuntrică poate fi împărtăşită numai prin

[7] Jirecek, Gesch, der Bulg. p. 83.

încrucişare, deaceea înriurirea bulgară şi de Stat asupra Românilor este o reînoire a înriurirei slavone.

Prin aşezarea Bulgarilor în Moesia, Impărăţia Bizantină, primise o lovitură din cele mai grele. Barbarii cari până acum veniau din afară în împărăţie pentru a o prădà se introduseră chiar în sinul ei ; nu mai erau împiedecaţi în năvălirile lor de marele fluviu al Dunărei şi de cetăţile ridicate pe malurile ei, cari opuneau oardelor lor o împotrivire adeseori greu de străbătut.

Asparuch domneşte până pe la 700, şi întemeiază trainica stăpânire a Bulgarilor la sudul Dunărei, prin mai multe lupte norocoase cu Bizantinii. Urmaşul său, *Terbeliu*, (700—720), se amestecă chiar în luptele pentru tron, a pretendenţilor bizantini. In anul 717 Bulgarii dau ajutor Bizantinilor contra asediului Constantinopolei de către Arabi. După doi principi neînsemnaţi vine *Cormesiu* (753—760), pe timpul când în Constantinopole bântuià furia iconoclasmului. După mai multe lupte cu izbânda împărţită între Bizantini şi Bulgari, aceştia din urmă bat pe duşmanii lor cumplit, în îngustimile pasului dela Beregava, şi dacă n'ar fi izbucnit grele turburări, în statul bulgăresc îndată după această luptă, poate că ar fi fost numărate zilele Impărăţiei Bizantine. După mai mulţi principi, a căror istorie nu poate să ne intereseze, dar între cari întâlnim pe unul *Sabin* şi altul *Pagan* cu nume ce par a fi romane, se urcă în anul 802 vestitul *Crum* pe tronul Bulgarilor.

Crum dă un nou avânt luptelor cu Bizantinii şi ieà Sofia din regiunea Strimonului, care până atunci fusese stăpânită de greci. Impăratul Niceforus intrând în Bulgaria, ajunge până la reşedinţa lui Crum, pe care o ieà şi o arde. Regele Bulgarilor lasă să se întâmple aceasta, uneltind o cumplită răzbunare; închide anume toate pasurile Balcanilor şi prinzând întreaga armată bizantină, face în ea un groaznic măcel, căzând între victime însuşi împăratul Niceforus. Din titva lui îşi face regele barbar o cupă de băut, din care închină la mesele mari. Crum pentru a răzbunà arderea Capitalei sale, pătrunde, după izbândă, în Tracia şi Macedonia, le pradă şi ieà poporaţia în robie, iar în anul următor, 812, pune mâna pe oraşul Mesembria şi asediază, după o nouă luptă victorioasă cu Bizantinii, chiar oraşul Constantinopole. Incepându-se tratările de pace, Grecii îi întind, la întrevederea ce avù loc spre acest scop, o cursă, în care Crum era aproape să-şi piardă viaţa. Infuriat pe Greci, pentru gândul lor trădător, regele bulgar pustiază împrejurimile oraşului. Fratele său ieà între aceste Adrianopolea, constrânsă prin foame a se predà, face o mulţime nenumărată de prinşi cari, cu averile şi vitele lor, sunt transplantaţi de Crum în regiunile dela nordul Dunărei, pe cari le vom găsi supuse tot Bulgarilor. Aceşti prinşi izbutesc pe timpul domniei lui Mortagon, urmaşul lui Crum, în anul 836, a scăpà de peste Dunăre, cu ajutorul unor corăbii

trimise pe această apă de împăratul Theophil, şi a se întoarce în patria lor, din care împrejurare se confirmă încă odată stăpânirea Bulgarilor la nordul Dunărei.

Bulgarii se întind la nordul Dunărei. — Acestea sunt însă singurile arătări conţinute în autorii bizantini, privitoare la stăpânirea Bulgarilor pe malul nordic al Dunărei, asupra ţărilor unde locuiau Daco-Românii în unire cu Sclavinii. Cauza

Bulgar ucigând un martir creştin *).

pentru care Bizantinii nu conţin mai multe ştiinţi asupra Bulgariei de dincoace de Istru, este că pe ei, interesându-i numai luptele întreprinse de Bulgari contra împărăţiei lor, pe ele le descriu, cu ele se îndeletnicesc cu amănunţime. Este însă mai

*) cu toate că miniatura de pe un manuscris slavon din veacul al XI-lea vrea să reproducă pe un bulgar păgân ucigând pe un creştin totuşi figura fiind din veacul al XI-lea reproduce un bulgar slavizat şi creştin, cum erau Bulgarii în acel veac. De aceea tipul Bulgarului este mai mult aric de cât finic.

presus de ori ce îndoială că Bulgarii, mai ales pe timpul puternicului Crum, trebuiau să'şi fi întins stăpânirea asupra ţărilor aşezate la nordul Dunărei, întru cât aceste nu erau pe atunci supuse nici unei stăpâniri [8]. Intr'adevăr puterea Avarilor fusese nimicită de Carol cel Mare la 797 care eliberase popoarele sclavine ce zăceau sub autoritatea lor. Acestea, duşmane de moarte ale Avarilor, văzându'i căzuţi, îi taie şi îi omoară în toate părţile, în cât nenorociţii Avari sunt siliţi a căutà adăpostire la Franci. La nordul Dunărei inferioare nu existà însă pe atunci nici un alt Stat care să fi putut împiedecà lăţirea Bulgarilor către această parte; căci Francii, de şi bătuseră pe Avari, se opriseră cu întinderea stăpânirei lor, la Dunărea mijlocie, şi nu se coborâseră asupra Daciei, către Dunărea inferioară. Apoi când vedem că Bulgarii îşi întindeau spre sud împărăţia lor cu atâta izbândă, încât puneau în primejdie existenţa Impărăţiei Bizantine, putem noi stà un moment la îndoială că ei să nu fi întins mâna spre a pune stăpânire, aproape fără luptă, pe ţările locuite de Români şi Slavoni împreună la nordul Dunărei, cu atât mai mult că aceste ţări, prin minele lor de aur şi de sare, au atras întotdeauna stăpânirile străine.

Această întindere a Bulgariei asupra Daciei Traiane explică însă, într'un chip firesc şi nesilit, introducerea bisericei bulgăreşti la poporul român. Nu este deci decât conform cu logica istoriei, după care fie ce faptă omenească îşi are cauza şi explicarea sa, dacă întâlnim o Bulgarie la nordul Dunărei în scriitorii bizantini.

Tocmai din această pricină, protivnicii stăruinţei Românilor în Dacia Traiană îşi dau toate silinţele putincioase, spre a demonstrà că stăpânirea Bulgarilor nu s'a întins niciodată la nordul Dunărei; căci dacă aceasta n'a avut loc, atunci — aşà încheie ei —, este neapărat ca Românii să fi împrumutat forma slavonă a ritului lor la sudul Dunărei, în Imperiul Bulgăresc [9]. Se înţelege deci de câtă importanţă este desbaterea acestui punt în chestia stăruirei Românilor la nordul Dunărei. Partizanii lui Roesler, aduc pe rând, ca nişte armate la bătălie, argumentele lor: întâiu acel cu elementele elineşti ale limbei române; apoi acel dedus din elementul albanez; în al treilea rând lipsa stăruinţii topografiei vechi; al patrulea, cu elementul slavon al limbei româneşti, care toate le-am văzut că se reduc în fum şi nu pot stà faţă cu o critică pătrunzătoare şi o expunere conştiincioasă a faptelor istorice. Să vedem dacă sunt mai norocoşi cu tăgăduirea

[8] Vom aduce dovezile acestei întinderi mai jos în cap. *Bulgaria norddunăreană.*

[9] Vezi d. e.: Roesler, p. 205 Hunfalvy, *Ansprüche*, p. 33. Intrebarea întinderei stăpânirii bulgăreşti la nordul Dunării va fi tratată cu toate amănunţimile în capitolul următor: *Bulgaria nord-dunăreană.*

stăpânirei Bulgariei la nordul Dunărei, care ar nevoi o petrecere a Românilor la sudul fluviului, ca explicare a introducerei ritului bulgar la Românii din Dacia Traiană.

Este de obsrevat că istoricul grec atâta ne spune pentru determinaera acestei părţi de pământ, ocupată de Bulgari la nordul Dunărei, că erà *dincolo de Istru*. Să cercăm a arătà mai cu deamănuntul dovezile existenţii stăpânirei bulgăreşti la nordul fluviului, precum şi regiunea până unde se întindeà.

2. BULGARIA NORD-DUNĂREANĂ.

Dovezile din geografi. — Geograful Ravenat, scriitor anonim, care alcătuieşte geografia lui pe la sfârşitul veacului al VII-lea, după strămutarea Bulgarilor în Moesia, arătând regiunile pe cari acest popor le-ar ţineà în stăpânire pe timplu lui, cuprinde în aceste şi ţările Daciei. El spune: „In Tracia sau Macedonia şi Mysia inferioară locuiesc acum Bulgarii cari au ieşit din sus pomenita Sciţie-Maior; în care Mysie aflăm să fi fost mai multe cetăţi, din cari voim să însemnăm pe câteva precum: (urmează o enumărare a cetăţilor Moesiei propriu zise, a Bulgariei de astăzi). Deasemenea *dincolo de Dunăre* sunt următoarele cetăţi *ale Mysiei inferioare*: Porolissos, Certie, Largiana, Optatiana, Macedonica, Napoca, Potaissa, Salinis, Brutia (Brucla tabulei Peutingeriane şi a lui Ptolomeu), Apulon, Sacidaba (Suzidava), Cedonia, Caput Stenarum, Betere (Ponte-vetere), Aluti (Pons-Aluti), Romulas. Deasemenea lângă Cedonia se află cetăţile Burticum (fără îndoială trebue să fie Dorticum), Blandiana, Germizira, Petris (?) Aquas, Sarmazege (Sarmizagethusa), Augmonia, Augusti (Pons Augusti)[10]". Toate aceste cetăţi le-am văzut că aparţineau Daciei celei cucerite de împăratul Traian. Intru cât Geograful Ravenat arată părţile pe unde se aflau aceste cetăţi ca supuse Bulgarilor, el înţelege *că Dacia Traiană s'ar aflà sub ascultarea lor*. Numele de Mysia sau Moesia inferioară, dat de Ravenatul părţilor dela nordul Dunărei, nu este conform cu graniţele cari, pe timpul Romanilor se dădeau provinciei Moesiei dunărene, şi care se mărginià la sud cu muntele Hemus care o despărţia de Tracia şi *la nord cu Dunărea care o despărţià de Dacia*[11]. Moesia se împărţià însă în *Moesia Superioară* şi *In-*

[10] Ravennatis anonymi, *Cosmographia et Guidonis Geographica*, ed. Pinder et Parthey, Berolini, 1860, p. 185. Asupra acestui loc, important pentru hotărârea existenţei stăpânirei Bulgarilor la nordul Dunărei, a atras pentru întâia oară luarea aminte D. Onciul în *Convorbirile literare*, XIX, p. 330. Comp. mai sus, vol. I, p. 138 şi urm.

[11] Ptolemeus, III, 9, 10. Plinius, *H. N.*, III, 26§ 29.

ferioară[12], după cursul Dunărei, astfel că Moesia Inferioară veniă mai către răsărit. Se vede că pe timpul lui Ravenat se ştersese precizia însemnărei acestor despărţiri geografice, deoarece îl vedem arătând ca aflându-se în Moesia Inferioară, cetăţi cari sunt însemnate pe harta lui Ptolemeu şi pe Tabula Peutingeriană ca existând în Transilvania, centrul Daciei romane[13].

Pentru Geograful Ravenat care numără Transilvania la Moesia, provincia Dacia propriu zisă se întindeà numai în Banat, unde se aflà după el, „nişte ţări foarte întinse cari se numesc *Datia Prima* şi *Secunda*, numită şi *Gepidia*, în care acuma locuesc Hunii, zişi şi Avari, în cari patrii ale Dacilor, cetim că s'ar fi aflat în vechime mai multe cetăţi, din care însemnăm : Drubetis, Medilas, (ad Mediam), Pretorich (Pretorium), Panoniis (ad Pannonios), Gazanam (Gaga), Masclunis, Tibis (Tibiscum), care se uneşte (prin un drum) cu cetatea Agmonia a Moesiei. Deasemenea din altă parte mai sunt în acele Dacii cetăţile : Tema (rău cetită pentru Tierna), Tiviscum (pus încă odată pe lângă Tibis de mai sus, care este acelaşi oraş), Gubali (Caput Bubali), Zizis (Azizis), Bersovia, Arcidaba, Canonia, Potula, Bacaucis; (aceste trei din urmă nearătate în Tabula Peutingeriană). Prin aceste ţări ale Dacilor trec mai multe fluvii între altele acel ce se chiamă : Tisia, Tibisia, Drica, Marisia, Arine, Gilpid şi Grisia"[14].

Se vede uşor că denumirile provinciilor au la Ravenatul alt înţeles decât la autorii romani propriu zişi : că el mărgineşte numele de *Datia* (Dacia) numai la părţile dela apusul Transilvaniei, unde se întâlnesc toate oraşele, nu mai puţin şi riurile arătate de el ca curgând prin Dacia; iar că Transilvania şi părţile răsăritene, *atât la nordul cât şi la sudul Dunărei*, el le înseamnă prin numele de *Moesia inferioară*. Intru cât el arată însă că Moesia inferioară ar fi pe timpul său locuită de Bulgari, este învederat că ei aveau în stăpânire Dacia Traiană, stăpânire care se întinsese înainte de a trece Bulgarii Dunărea, atunci când Bulgarii se revoltaseră contra stăpânirei avare, sub ducele Cubrat. E probabil că această răscoală avù un efect mai întins decât acel al emancipărei Bulgarilor de sub ascultarea nominală a Avarilor; că ei se substituiră chiar în dominaţia acestora asupra regiunilor ce se întindeau dela Banat până în Carpaţii orientali, Transilvania actuală, şi asupra căreia singure, din pricini geografice, Avarii putuseră aveà o dominare efectivă. Deaceea şi anonimul Ravenat arată că în Dacia propriu zisă, adică în Banat, ar mai locui, pe timpul său, încă Avarii cari, în curând după aceea,

---

[12] Ptolemeus, II, 2 : ἡ ἄτω, ἡ κάτω Μυσία.
[13] Vezi harta din Vol. I.
[14] Ravennatis, *Cosmographia*, p. 202.

fură împrăştiaţi de armele lui Carol cel Mare. Imperiul avar a primit deci întâia lui lovitură dinspre răsărit dela Bulgari, şi apoi a fost nimicit de Franci, care'l atacară dinspre apus.

Cum vine geograful Ravenat să schimbe astfel harta Daciei vechi, despre care se vede — după numirile cetăţilor scoase din izvoare vechi — că aveà bună cunoştinţă, şi să pună Ardealul cu Valachia la *Mysia inferioară*, ţara Bulgarilor? Nu aflăm altă cauză decât că aceste ţări se ţineau pe timpul lui deasemenea de ţara Bulgarilor, numită de el Mysia inferioară. Tot dintr'o aşà pricină şi ţara Avarilor dintre Tisa şi Dunăre este numită *Dacia*, după numele Daciei avare, „*Mysia transdunăreană* a geografului Ravenat dela sfârşitul secolului al VII-lea, este deci identică cu *Bulgaria transdunăreană* dela începutul secolului IX-lea, a scriitorilor bizantini" [15].

Să mai întărim încă faptul stăpânirei bulgăreşti la nordul Dunărei cu arătarea altui geograf.

Geograful Bavarez, care scrie pela sfârşitul veacului al IX-lea, enumără popoarele cari ar locui pe *ţărmul septentrional al Dunărei*, şi începând dela nord de lângă Dania (Danemarca) înşiră mai multe popoare slavone; apoi după ele, vorbeşte de Boemi, Moravi şi Bulgari, *considerând deci şi pe aceştia ca locuitori ai râpei nordice a fluviului*. Mai adaugă după aceea Geograful Bavarez, că aceste popoare împreună cu Bulgarii se mărginesc cu împărăţia noastră. [16], adică acea a Francilor Carlovingeni, şi ne întrebăm, cum s'ar puteà aceasta, dacă Bulgarii s'ar fi mărginit la nord cu Dunărea inferioară, de oarece niciodată Imperiul Franc, nici chiar în timpul celei mai mari întinderi a lui, nu ajunsese până la râpa stângă a Dunărei inferioare, din jos de Porţile de fier. Să se observe în sfârşit, că Geograful Bavarez înşiră pe Bulgari îndată după Moravi. Aceasta nu se putea altfel decât dacă ambele popoare se atingeau prin nordul Transilvaniei; căci Moravii nu au locuit niciodată până în preajma Dunărei, aşa că fluviul să'i fi despărţit de Bulgari. Deaceea nu este decât conform cu adevărul, când Geograful Bavarez arată pe Bulgari, ca ocupând şi nordul Dunărei.

Cronici şi documetne. — Cercetând izvoarele Veacului de Mijloc ne loveşte întâiu o împrejurare, anume aceea că mai multe din cele mai vrednice de credinţă, arată pe Bulgari ca vecinii

[15] D. Onciul, *l. c.*, p. 331.

[16] Reprodus în Schafarik, *Slavische Alterhümer*, II, p. 673: „Descriptio civitatum et regionum ad *septentrionalem plagam Danubii*. Isti sunt... Behaimare (Boemi) in qua sunt civitates XV, Marharii (Moravii) habent civitates XI, *Vulgarii*, regio est immensa et populus multus, habens civitates V... *Iste sunt regiones, que terminant in finibus nostris*". Onciul în *Conv. lit.*, p. 332.

Impărăţiei Francilor, şi anume, după ce Carol cel Mare cucereşte ţara Avarilor, adică Panonia. Aşà mai întâiu ne spune Suidas, că Crum supusese pe Avarii ce erau greu împresuraţi de Franci, ştire care nu se poate raportà decât la Avarii din Panonia, asupra cărora deci Crum îşi întinsese stăpânirea. Apoi *Ekkhard* în Chronichon universale, după ce spune că împăratul Francilor sfărâmase pe Avari, adaugă că „pe Bulgari s'au oprit de a'i lovi, fiindcă stângându-se puterea Hunilor (Avarilor), ei nu puteau face nici un rău" [17]. Sub urmaşii lui Carol cel mare întâlnim necontenite solii de ale Bulgarilor în Imperiul Francilor. Aşà în 824 regele bulgar Mortagon (sau Omortag) trimite o ambasadă la Ludovic cel Bun, spre a regulà marginile ambelor împărăţii [18]. Ce ar fi avut ei de regulat, dacă i-ar fi despărţit Dunărea? In 832 pe când împăratul Ludovic se afla în Hamburg, veniră la el soli bulgari cu daruri [19]. In 867 Ludovic Germanicul care domnià în partea numită Germania a desfăcutului imperiu al lui Carol cel Mare, după un sfat ţinut cu nobilii şi prelaţii săi, hotărăşte să înceapă o predicare a Creştinismului în Bulgaria [20]. In 892, după desăvârşita împărţire a Impăraţiei France, găsim pe regele Germaniei, Arnulf de Carinthia, că reînnoeşte contra lui Zventibald ducele Moravilor, vechea prietenie cu Blugarii [21].

Reiesă învederat din toate aceste locuri că Impărăţia Bulgariei se învecinà cu acea a Francilor. Atingerea lor nu se puteà însă face decât pe o linie spre răsărit, şi anume pe la riul Tisa, până unde, după căderea Avarilor, se întindeà stăpânirea Francilor. Din această pricină, se şi întâmplă mai multe neînţelegeri între Bulgari şi Imperiul Francilor, nedespărţite de orice relaţii de vecinătate. Analele Fuldense raportează mai multe lupte întâmplate între Bulgari şi Franci [22]. Eginhardt, în analele sale, arată că Bulgarii într'un rând ar fi pătruns în Panonia, pustiind totul cu foc şi cu sabie şi, alungând pe ducii franci, aşezară peste poporul cucerit ocârmuitori bulgari [23]. Aceatsa nu s'ar fi putut întâmplà, dacă Bulgarii n'ar fi fost vecini Panoniei. Că Bulgarii veniau spre răsăritul pomenitei ţări,

---

[17] Suidas. I, p. 1017: αοτί τούσ 'Αβάρες κατακράτυς ἄρδην ἐφάνισας οἱ αὐτοῖ Βούλγαροι ἠρώτησε δὲ κρὲμ τοὺς τῶν 'Αβάρων αἰχμαλώτους Ekkhard, în Pertz, *Monumenta Germaniae historica*, VIII, pag. 162, rând 45.

[18] Herimanni *Cronicon*, în Pertz, VII, p. 103, r. 5-15. Aceeaşi arătare este repetată de Ekkhard, Pertz, VIII, p. 172, r. 1. şi Annalista Saxo, Idem, VIII, p. 573, r. 39.

[19] Annal. Saxo, în Pertz, VIII, p. 574, r. 19.

[20] Annal. Saxo, în Pertz, VIII, p. 579, r. 64.

[21] Herimanni *Chronicon*, în Pertz, VII, p. 110, r. 33.

[22] *Ann. Fuld.*, în Pertz, Monum., I, ad annos 818, 822, 824, 825—829, 863.

[23] Einhardi, *Annales* ad. a. 827, în Pertz, *Monumenta*, I. p. 216: „Bulgari expulsis eorum ducibus, bulgaricos super eos rectores constituerunt", cf. Idem, p. 359.

reiesă dintr'un loc al analelor Fuldense, in care *Bulgarii sunt arătaţi ca venind asupra Francilor din spre răsărit*, în ajutorul Slavilor Moravi [24], ceeaece indică şi mai precis o vecinătate răsăriteană a Bulgarilor cu Panonia. Aceeaşi mărginire către răsărit a Bulgarilor cu Panonia este arătată şi de Constantin Porfirogenitul, împăratul scriitor din Constanitnopole către 952. El spune asupra aşezărei Ungurilor, că s'ar mărgini „despre răsărit cu Bulgarii de care îi desparte fluviul Istru numit şi Danubiu, de către nord cu Pacinaţii, de către apus cu Francii, de către sud cu Hrovaţii". Şi într'adevăr dacă cercetăm cursul Dunării găsim că ea merge dela sud spre nord între Milanovici şi Orşova, formând pe această distanţă o graniţă răsăriteană a Ungariei dinspre Bulgaria. Portfirogenitul nu puteà indicà cursul Dunărei mai superioară ca margine despărţitoare răsăriteană, de oarece pe timpul lui, Ungurii ocupaseră cel puţin ţările dela Tisa şi Transilvania apusană, şi el însuşi îi arătă ca locuind în regiunea rîurilor Timişului, Mureşului, Crişului şi a Tisei [25].

Stăpânirea Bulgarilor asupra Transilvaniei reiesă şi din un alt loc al Analelor Fuldense, unde la anul 892 se spune că: „Arnulf regele Germanilor ar fi trimis o solie către Vladimir regele Bulgarilor, rugându'l a nu mai vinde sare Moravilor, cu care ar aveà războiu [26].

Deunde puteà să exporte Bulgaria sare către Impărăţia Moravilor? De peste Dunăre, din peninsula balcanică fără îndoială că nu, pentru cuvântul cel foarte firesc că în această parte de loc nu se află ocne de sare, afară de acele cu totul neînsemnate ale Bosniei şi care sunt nu de mult descoperite. Şi astăzi Bulgaria, Sârbia şi celelalte ţări transdunărene importează sare din România. Cum erà dar cu putinţă ca Bulgarii să exporteze sare şi anume aşa departe, în Moravia, dacă nu ar fi posedat în apropierea ei chiar, bogatele mine de sare ale Transilvaniei? La sare de mare, fabricată pe ţărmurile Mărei Negre, nici că se poate gândi, întru cât un material aşa de greu ca sarea n'ar fi suportat un transport atât de îndepărtat; apoi dacă erà vorba de sare de mare, Moravii cari pe atunci, sub domnia lui Svia-

[24] *Ann. Fuld.*, ad. ann. 863, Pertz, I, p. 34: „Interea rex collecto exercitu specie quidem quasi Rastizen Maharensium Sclavorum ducem, *cum auxilio Bulgarorum ab oriente venientium*".

[25] Const. Porphyr., *De admin. imp.*, Ed. Bonn, III, p. 171: «οἱ δὲ ποταμοὶ εἰσιν οὗτοι ποταμὸς πρῶτος ὁ Τιμήσης, ποταμὸς δεύτερος ὁ Τούτης ποταμὸς τρίτος ὁ Μορήσης, τέταρτος ὁ Κρίσος, καὶ πάλιν ἕτερος ποταμὸς ἡ Τίτζα. Πλησιάζουσοὶ δὲ τοῖς Τούρκοις πρὸς μὲν τὸ ἀνατολικὸν μέρος οἱ Βούλγαροι, ἐν ᾧ καὶ διαχωρίζει αὐτοὺς ὁ Ἴστρος, ὁ καὶ Δανούβιος λεγόμενος ποταμός, πρὸς δὲ τὸ βόρειον οἱ Πατζινακῖται, πρὸς δὲ τὸ δυτικώτερον οἱ Φράγγοι. πρὸς δὲ τὸ μεσημβρινὸν οἱ Χρώβατοι». Cf. D. Onciul, *Originele Principatelor române*, p. 130.

[26] Pertz, I. p. 408: „(Arnulfus) missos etiam suos inde ad Bulgaros et rege eorum Laodamur ad renovandam pristinam pacem cum muneribus mense Septembri transmisit et *ne coemptio salis inde Maravanis daretur exposcit*".

topluc, posedau şi Panonia până la ţărmurile Mărei Adiratice, n'aveau decât să o extragă din această mare, mult mai bogată în sare (4%). decât Marea Neagră (1½%).

Este sigur apoi că salinele Transilvaniei au fost totdeauna exploatate, din epoca romană până în zilele noastre, şi că totdeauna au alimentat Panonia cea săracă în acest mineral. Pe timpul Romanilor am întâlnit în Dacia mine de sare ale cărora producte erau coborîte de companiile plutaşilor pe Mureş către Panonia. Acelaş lucru este dovedit că se petreceà pe la anul 1006 pe vremile lui Ahtum, şeful unui Stat bulgăresc din Transilvania, care păstrase domnia sub suzeranitatea Ungurilor [27]. Anume în viaţa Sf. Gerhardt se spune despre acest principe, că el îşi însuşià pe nedrept stăpânirea asupra *sărurilor regeşti ce coborau Mureşul*, aşezând vămi şi păzitori în schelele acelui fluviu până la Tisa, şi supunându-le pe toate la dări [28]. Este învederat că această coborîre a sărei pe Mureş se urmà încă cu mult timp înnaintea lui Ahtum, de vreme ce el uzurpà un drept regesc care fiinţà din vechi. Iată deci că se apropie data când aflăm lucrate salinile Transilvaniei, de anul 892, în care se pune de Analele Fuldense, solia amintită cu cererea ca Bulgarii să nu mai vândă sare Moravilor, şi deci este invederat că această rugăminte nu puteà aveà în vedere alte saline decât acele din Transilvania, cari nefind în stăpânirea Bulgarilor, ei puteau oprì exportul productului lor.

Cronicile poporului unguresc nu lipsesc apoi de a arătà existenţa mai multor ducate bulgare în Dacia, pe vremile năvălirei maghiare. Aşà afară de Anonimus Notar care aminteşte ducatele lui *Glad*, *Gelu* şi *Menumorut*, găsim o asemnea pomenire în Thurocz, unul din izvoarele cele mai vrednice de credinţă asupra istoriei Ungurilor. El spune la domnia lui Ştefan cel Sfânt, regele Ungurilor, despre luptele acestuia cu *Kean ducele Bulgarilor*, următoarele: „După acea a pornit armata sa împotriva lui Kean ducele Bulgarilor şi al Slavilor, care ginte ocupă nişte locuri întărite prin natură, pe care duce l'a bătut şi ucis numai după grele osteneli şi sudori războinice, şi a luat de la el nestimată mulţime de comori, mai ales aur şi pietre scumpe. Ştefan aşază acolo pe un moş al său cu numele Zoltan, care după aceea moşteni acele părţi transilvane, şi cari de aceea se numeşte în limba vulgară Erdely Zoltan" [29]. Acest Kean

---

[27] Despre Ahtum mai multe, mai jos, capitolul *Ungurii*. Adaoge mai sus vol. I, p. 187.

[28] Katona, *Historia critica*, unde se reproduce *Viaţa sf. Gerhardt*, I, p. 134; „Et usurpabat (Achtum) sibi potestatem super sales regios descendentes in Morosio, constituens in portibus eiusdem fluminis usque ad Tisiam tributarios et custodes, conclusitque omnia sub tributo".

[29] Thurocz, II, 30. p. 39 Mai multe asupra lui Kean, mai jos la cap. *Ungurii*.

este deci invederat un duce bulgar de dincoace de Dunăre, căci ţara lui este arătată ca aşezată în munţi, pentru care este descrisă ca întărită de natură; apoi se spune anume că ea făceà parte din ţara numită mai apoi Erdely, adecă Ardealul; prin urmare erà aşezată în Transilvania. Mai sus am întâlnit asemenea principatul bulgar al lui Ahtum. Intocmirea acestor principate la nordul fluviului până la un punt neatârnate de Imperiul Bulgăresc de la sudul Dunărei, îşi găseşte explicarea în decăderea puterei bulgăreşti după moartea ţarului Simion (927). Urmaşul său Petru este un principe slab, sub care Bizantinii care până atunci tremuraseră înnaintea Bulgarilor, încep iarăşi a'i dominà, şi în anul 971 împăratul Ioan Zimisces cucereşte chiar Bulgaria dunăreană, supunând-o împărăţiei de Răsărit[30]. Curând apoi trebuià ca întreaga Impărăţie Bulgărească să cadă strivită sub loviturile puternicului braţ al lui Vasile Bulgaroctonul (1018). Decăderea puterei centrale a Bulgarilor emancipează din ce în ce statele mici româneşti ce se organizaseră la nordul Dunărei sub suzeranitatea Bulgarilor şi cari state cad apoi sub acea a Ungurilor. Un astfel de Stat este şi acel al lui Kean.

Thurocz, spune că din averile cele multe luate dela Kean, Sf. Ştefan înzestrează mai multe biserici şi mai ales pe acea din Alba. Fără îndoială că amintirea acestui războiu se va fi păstrat de preoţi, ca unii ce erau datori să pomeniască în biserică atât pe gloriosul donator cât şi strălucitele sale fapte. Prin aceasta însă spusele lui Thurocz capătă o puternică întărire.

Această stăpânire a Bulgarilor la nordul Dunărei avù mult timp drept urmare că în Veacul de Mijloc ţările Daciei purtau numele de Bulgaria. Astfel Vieţele Sf. Ştefan spun că pe timpul acelui rege, 60 de familii peceneghe veniră cu toată averea lor, *din părţile Bulgariei*, în Panonia[31]. Peceneghii însă au locuit numai în Muntenia, nici odată în chip statornic în Bulgaria propriu zisă de dincolo de Dunăre. Bulgaria aici însamnă deci Valachia. In o scrisoare din 1237, a lui Bela al IV-lea către papa Grigoriu al IX-lea, regele maghiar îi spune că „de câtva timp ar fi crescut foarte mult poporaţia în *ţara Severinului ce vine către părţile Bulgariei*"[32], şi această ţară a Severinului ne

[30] Jirecek, *Gesch. der Bulg.*, p. 171.

[31] *Sancti Stephani regis legenda minor*, c. 8, în Endlicher. *Mon. Arpadiana*, p. 160: „sexaginta viri Byssenorum quorum superius mentionem habuimus, cum universu apparatu suo, *de partibus Bulgariae* egressiut terminos Pannoniorum apprehendaverunt". Cf. Hartuicii episcopi *Vita sancti Stephani*, c. 17, în Endlicher, p. 181. Că *Bessii* nu înseamnă cumva poporul omonim din Tracia, (m. sus, Vol. I p. 132) ci *Peceneghii*, vezi *Legenda maior* c. 14, Endlicher, p. 150 şi Hartuicius, c. 15. p. 179. Peceneghii deveniră Bessi prin următoarele scurtări: Peceneghi, Picenati, Piceni, Bisseni, Bessi.

[32] Pray, *Annales*, I, 218: „terram Zemram, circa partes Bulgariae". Intr'o diplomă din 1239: „circa partes Bulgariae, in terra quae Zemram nominatur" (Fejer, IV, 1, p. 114).

este bine cunoscută din o diplomă a aceluiaşi rege din 1247, că se întindeà până la fluviul Olt [33], şi nu erà deci decât Oltenia actuală care erà arătată ca ţinându-se de Bulgaria adecă de Muntenia actuală.

Pe de altă parte cronicarul persian *Fazel Ullah Raschid* spune că în anul 1240 ,,principii Mongolilor trecură munţii Galiţiei, pentrù a intrà în *ţara Bulgarilor* şi a Ungurilor; Orda care mergeà spre dreapta, *după ce a trecut ţara aceasta* îi iesă înainte Bazarambam cu o armată, dar e bătut. Cadan şi Buri au mers asupra Saşilor şi i-au învins în trei bătălii. Bugek din ţara Saşilor trecù peste munţi, intrând la Kara-Ulaghi şi a bătut popoarele ulaghice" [34]. Este învederat că sub numele de ţara Bulgarilor şi a Ungurilor, Raschid înţelege Transilvania, căci el o arată ca fiind aşezată îndată după munţii Galiţiei şi înnainte de a ajunge la Saşi şi la munţii sudici, peste cari trecând au dat de Valahii pe cari îi vom aflà în acel timp locuind în partea nordică a Munteniei. Această arătare a lui Raschid corespunde pe deplin cu faptele, întru cât am văzut mai sus că în Transilvania erau mai multe ducate bulgare cari fură supuse pe timpul lui Sf. Ştefan, şi deci se puteà ca numele de ţara Bulgarilor să fi rămas în amintirea locuitorilor până pe la 1240, de când datau documentele pe baza cărora scrieà cronicarul persan.

Şi că într'adevăr amintirea stăpânirei bulgăreşti se păstrase până pe acel timp, ne-o dovedeşte alt document din 1231, în care se spune că ,,moşia Boia megieşită cu moşia Sâmbăta şi care astăzi se află în însăşi ţara Valahilor, fiind stăpânită din timpuri mai vechi decât amintirea omenească de către mai marii, bunii şi străbunii lui Trul fiul lui Cioru, fusese *alipită către pământul Făgăraşului încă din vremile pe când ţara Valahilor erà ţară bulgărească*" [35]. Această amintire care întreceà în

[33] *Fejer*, IV, 1, p. 448: „damus et conferimus illi et per eum dictae domui totam terram de Zeurino cum alpibus ad eam pertinentibus,.... pariter cum kenezatibus Ioannis et Farcasii usque ad fluvium *Oltae*", Mai mult asupra acestei diplome, mai jos: capitolul *Muntenia* şi *Moldova înainte de descălecare*.

[34] Citat de Hasdeu, *Ist., Crit.*, p. 68. Mai jos (Cap. IV, No. III) vom analizà mai pe larg acest text interesant din mai multe punte de vedere, şi vom constatà exactitatea acestui izvor atât de îndepărtat şi corespondenţa lui din punt în punt cu cronicile indigene maghiare.

[35] Teutsch und Firnhaber. *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*, No. XLIX: „quod terram Boie terre Zumbuthel conterminam et nunc in terra Blacorum existentem, qualiter eadem terra a tempore humanam memoriam transeunte, per maiores, avos atavosque ipsius Trulh filii Choru possessa et a *temporibus iam quibus ipsa terra Blachorum terra Bulgarorum extitisse fertur ad ipsam terram Fugros tenta fuerit*". Hasdeu, *Ist. Critică*, p. 11, înţelege acest loc astfel: „numai de când se zice că au venit Bulgarii în această ţară a Românilor". Traducerea este cu totul arbitrară şi schimbă radical înţelesul locului. *Exsto, exstare* vra să zică *a fi, a fi fost* şi deci înţelesul nu poate fi altul decât acel din text. Tot ca noi înţelege locul şi D. Onciul, *Originile Principatelor*, p. 413

1231 memoria oamenilor, se referiă fără îndoială la vremile dinaintea anului 1018, data nimicirei întâiului Imperiu Bulgăresc, când tot pe atunci cucerirea maghiară pusese un capăt ducatelor neatârnate bulgăreşti dela nordul Duănrei; prin urmare la o stare de lucruri ce apusese acum de mult. Şi pentru Moldova găsim atestată această denumire de Bulgaria. Anume o listă rusască de oraşe adăogată la *Voskresenskaia Litopisă* numeşte Hotinul pe Nistru oraş bulgăresc şi românesc (bulgarskyii voloskyi goradokă)[36].

Denumirea nepropie de Bulgari dată Românilor dela nordul Dunărei ţine până adânc în timpurile Veacului de Mijloc. O mapă catalană din 1375 dă României Dunărene numele corput de *Burgaria*, păstrând acel corect de *Bulgaria*, pentru regiunea dela sudul fluviului[37]. Intr'un document dela Mateiu Corvin găsim chiar pe Valahii din Braşov şi din ţara Bârsei desemnaţi ca Bulgari[38]. In sfârşit până în ziua de astăzi Maghiarii numesc *Bolgarszek*, adică scaunul Bulgarilor, o parte din oraşul Braşov, în care locuesc tocmai Românii şi nu se întâlneşte nici o urmă de popor bulgăresc.

Conform cu toate aceste împrejurări, am aflat pe un scriitor bizantin spunând că Crum regele Bulgarilor transportă pe mai mulţi prinşi dela luarea Adrianopolei în *Bulgaria de dincolo de Istru*, ceeace pentru unul ce scriă în Constantinopole însemnă pe partea stângă a fluviului, undeva în ţările romăe. Aceşti prinşi Greci izbutiră a scăpă de aici sub domnia lui Mortagon, urmaşul lui Crum, cum am arătat mai sus, ceea ce dovedeşte că şi pe timpul acestuia Bulgarii stăpâniau regiunile de la nordul Dunărei[39].

Dacă nu ne înşelăm, întinderea stăpânirei bulgăreşti şi la nordul Dunărei este pusă prin toate aceste dovezi mai presus de orice îndoială, şi arătarea existenţei unei Bulgarii la nordul Dunărei în scriitorii bizantini se justifică pe deplin. Fiind ţările locuite de Români supuse stăpânirei bulgăreşti, introducerea

---

[36] Citat de D. Onciul, *Ibidem*, p. 156.

[37] *Notices et Extraits des manuscrits publiés par l'Institut royal de France*, XIV, 2 (1841), p. 1 şi 77. Comp. Hasdeu, *Ist. Crit.*, p. 12. Acest nume de Burgaria nu se rapoartă la data hărţii 1375, când ţările române purtau acuma numele de Valahia şi Moldavia, ci este o reminiscenţă mai veche.

[38] „Bulgari in civitate nostra Brassoviensi et *terra Barcza commorantes* temporibus divorum regum Hungariae praedecessorum nostrorum de ovibus eorum nunquam aliquos proventus quinquagesimales solverint". (Document publicat de Hasdeu în *Col. lui Traian*, 1874, p. 127). Fiind vorba de păstori de oi se indică învederat Români.

[39] Di Leone Bardae filius incertus scriptor, p. 345, ed. Bonn: εἰς Βουλγαρίαν ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ». Un scriitor bizantin mai nou Nicephor Gregoras, p. 391, (Bonn) vorbeşte prin opoziţie de «Βουλγάρία ἐντὸς Ἴστρου». Pentru cele întâmplate sub Mortagon, vezi Leo Grammaticus (Bonn), p. 231 şi G. Monachus. (Bonn) II, 184.

liturghiei bulgăreşti în biserica Românilor din Dacia şi a limbei bulgăreşti în Statele şi în relaţiile lor oficiale nu va mai păreá neexplicabilă. Tot aşá primiră şi Statele germane ale Apusului, izvodite pe ruinele Imperiului Roman, limba latină în biserica şi oficiile lor, cu toate că aici introducerea acestei limbi străine fu datorită mai mult unei inriuriri culturale şi religioase decât uneia politice.

Nu este deci de nevoie a alergá la ipoteza unui traiu îndelungat al poporului român *în sinul naţiunei bulgăreşti dincolo de Dunăre*, pentru a explicá aflarea bisericei slave la el sub forma ei bulgară, precum nu este de trebuinţă această ipoteză spre a explicá elementele slavone ale limbei româneşti, de oarece am văzut că popoarele slave ce inundară Dacia şi se amestecară aici cu Românii erau de obârşie *sclavină*, adică *slovenă*, ca şi acele ce ocupară peninsula Balcanului, încât este firesc lucru ca elementul slavon al limbei româneşti să înfăţişeze caracterele dialectului sudic vorbit de popoarele slavone şi nu acel al raselor nordice cari nu veniră cu Romanii decât în relaţii de vecinătate, dar nu se contopiră în massa poporaţiei lor [40]. Tot aşá am văzut că nu este neapărat a recurge la ipoteza unei alcătuiri sub-dunărene a naţionalităţei române spre a explicá la ea aflarea de element elin şi albanez în graiul ei, sau încă şi aceea a Creştinismului de după Constantin cel Mare cu terminologia religioasă a acelui timp precum cuvântul biserică; ci toate aceste înriuriri i-au fost aduse pe calea culturală care se puteá transmite şi la distanţă, dela acele elemente către nordul Dunărei, de unde Daco-Romanii nu se strămutaseră niciodată [41].

---

[40] Existenţa unei Bulgarii la nordul Dunărei este combătută cu cea mai mare înverşunare de protivincii stăruinţei Românilor în Dacia Traiană. Modul cum ei combat această chestie arată însă că ei urmăresc, în lucrările lor, altă ţintă decât stabilirea adevărului istoric. Aşá bună oară Roesler, de şi cunoaşte Analele Fuldense şi le citează în mai multe locuri, spune că : „nirgends begegnet auch nur eine Erwähnung das die Bulgaren *östliche* Nachbarn Pannoniens gewesen" (*Rom. stud.*, p. 203), ceeace am văzut că tocmai acele anale raportează *ad litteram* la anul 863 (mai sus. p. 82), loc ce n'a putut scăpá din vedere lui Roesler, dar pe care'l tace cu scop. Cu prilejul sărei vândute de Bulgari Moravilor, Hunfalvy emite părerea cea absurdă că să fi fost această sare de cea marină culeasă pe ţărmurile mărei Negre (*Ansprüche*, p. 81). Nici unul nici altul nu pomenesc nimic despre ducatul lui Kean din Transilvania, care fără îndoială că a trebuit să le fie cunoscut, întru cât se află în izvoarele studiate şi citate de ei.

[41] Vezi mai sus, vol I, p. 129, 132. Pentru *biserică* vezi num. următor, II, 2.

III

CREŞTINISMUL LA ROMÂNI.

1. CREŞTINISMUL PRIMITIV AL DACO-ROMANILOR.

Terminologia creştină-latină. — Creştinismul îşi întinse valurile sale din centrele cele mari unde se întărise, pentru Europa mai ales Roma şi Constantinopole, tot mai departe în spre hotarele Imperiului Roman. In răsărit, noua religie se lăţi întâiu în Iliria, Dalmatia, Panonia, Noric şi după aceea cuprinse Moesia Superioară şi Inferioară precum şi Sciţia Minor; ba se constată în chip neîndoelnic că religia lui Hristos trecuse şi la nordul Dunărei, în câmpiile Munteniei ocupate de Vizigoţi, unde episcopul lor, Ulfilas, le propoveduià, noua învăţătură, traducând şi biblia în limba gotică, iar episcopul Sava fusese înnecat de Atanaric în riul Buzău [1]. Creştinismul s'a apropiat deci tot mai strâns de poporaţia daco-romană din Dacia. Cu toate acestea nu există aproape nici o dovadă scrisă contimporană despre împărtăşirea Daco-Romanilor la religia lui Hristos, şi ar fi cu neputinţă de susţinut istriceşte că Creştinismul s'a înfiltrat în sufletul Românilor încă din epoca romană a istoriei lor, dacă nu am posedà o dovadă mult mai puternică decât orice mărturisire istorică: termenii religioşi de obârşie latină ai Creştinismului român, cari sunt cele mai încheietoare resturi contimpurane, păstrate până astăzi în graiul însuşi al poporului român. Cele câteva texte ce se pot cità în favoarea existenţei Creştinismului în Dacia Traiană sunt nesigure. Aşà sunt spusele lui Tertulian care, în un avânt exaltat asupra întinderei celei mari ce luase Creştinismul, aduce şi pe Daci între popoarele ce s'ar închinà lui, fără însă să se poată precizà de care Daci este vorba: din Dacia Traiană sau din cea Aureliană. Deasemenea rostirea episcopului Paulinus

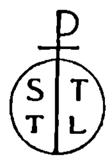
---

[1] Ulfila a predicat 7 ani la nordul Dunărei, până când prigonirile Goţilor Creştini din partea regelui Atanaric l-au făcut a trece fluviul în Moesia. V. Pârvan *Contribuţii epigrafice la istoria Creştinismului daco-roman*, 1911, p. 149. Despre Sava *Ibidem*, p. 156, Vezi Vol. I, p. 229.

din Nola în poemul său asupra misionarului Nicetas, când spune că acesta a predicat la Goţi şi la *ambii Daci*; de oarece prin ambii Daci se pot înţelege şi aici aceia din cele două Dacii Aureliane: Ripensis şi Mediteranea [2].

S'a mai aflat şi o inscripţie a căreia dată poate fi fixată pe la 235 şi este originară din Napoca. In ea se vede unul Aurelius Babus veteran punând, ca tată, o piatră funerară fiicei sau poate femeei sale Aurelia Marina, de 17 ani, şi copilului ei, de un an, Aurelius Marinianus. Cu toate că inscripţia începe cu formula păgână D. M. (Diis Manibus), se sfârşeşte cu monogramul creştin care conţine formula iarăşi creştină: să'ţi fie ţărâna uşoară (sit tibi terra levis. S. T. T. L.) [3].

D · M
AVRELIA · *ma*R*i*NA
VIX · ANN · XVII · AVR
MARINIANVS · FIL
EIVS · VIX · ANNO · I
M · IIII AVR · BABVS
VET · PATER · P

Să trecem însă la dovada cea mare a existenţei Creştinismului la Daco-Romanii din Dacia lui Traian.

Graiul românesc cuprinde în sine un număr îndestul de însemnat de cuvinte de origină latină cari reproduc astăzi noţiuni privitoare la religia creştină. Pentru ca un cuvânt să primească şi să păstreze o însemnare oarecare, se cere neapărat ca înţelesul ce l-a luat, să fi căzut odată cu formarea lui; cu alte vorbe, odată cu turnarea formei, limba a modelat în ea şi cuprinsul cuvântului. Se poate ca un cuvânt să primiască în decursul timpului şi alte înţelesuri; aceste vor fi însă totdeauna derivate sau secundare. Inţelesul principal, fundamental, al cuvântului a trebuit să fie dat, odată cu ţâşnirea lui din graiul omenesc, întru cât cuvântul nu este decât întruparea materială a ideei sau noţiunei. Intr'adevăr, cum ne-am puteà închipui ca limba română să fi luat mai târziu elemente latineşti, pentru a le aplicà la noţiuni privitoare la religia creştină? Mai întâiu ar fi natural

---

[2] Tertullianus, *Adversus Iudaeos* p. 75, „Iam Getulorum varietates et Maurorum multi fines et Hispanorum omnes termini et Galliarum diversae nationes et Britanorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita, et Sarmatorum et Dacorum et Germanorum et Scytharum et abditarum multarum gentium in quibus omnibus locis Christi nomen qui iam venit, regnat". Asupra lui Nicetas şi Paulinus din Nola, vezi Pârvan, l. c. p. 158 şi urm. cu toate amănunţimile asupra lui, Uterque Dacus".

[3] Reprodusă de V. Pârvan, *l. c.*, p. 76 cu un foarte bogat şi bun comentar. O. Densuşianu *Histoire de la langue roumaine*, p. 13, este însă de părere că: „Nous ne trouvons pas la moindre allusion au culte chrétien dans les inscriptions de la Dacie".

ca, dacă aceste noţiuni au fost cu toatele împrumutate dela popoare străine, să le găsim însemnate cu cuvinte luate din limbile acelor popoare, precum am văzut mai sus că uneltele şi noţiunile de plugărie împrumutate de Români dela Slavoni, au venit în viaţa română, împreună cu cuvintele luate din limba acestora. A se presupune însă că Românii, de şi ar fi primit noţiunile lor creştine dela popoare mai târzii, totuşi s'ar fi întors la elementul latin al limbei lor pentru a le numi, este cu neputinţă, întru cât acest element se contopise în limba română după formarea ei, şi deci n'ar mai fi avut de unde să'l reîmprospăteze. Prin urmare cuvintele creştine de origine latină ale limbei româneşti sunt neexplicabile, dacă nu admitem că ele au luat naştere *în minţi ce erau tot odată şi creştine şi romane*. Să cercetăm aceste cuvinte:

Mai întâiu acel de *Dumnezeu*. Romanii de şi primiseră în locul politeismului lor, monoteismul evreo-creştin, totuşi a numit pe singura fiinţă supremă a Creştinismului, cu terminul aplicat la supremul zeu al păgânilor, Jupiter, *Deorum Dominus*, de unde a făcut, de oare ce erà unul singur, pe *Dominus Deus*; *ital.* Domeneddio, *span.* Dondio, *vechiu fr.* Domdieu, şi Damdieu, *rom.* Dumnezeu. Forma contrasă a lui Dominus în Domnus se vede din analogia numelui împărătesei Iulia *Domna* şi din mai multe inscripţii [4].

Sânt, de origină latină, din *sanctus*, prin lepădarea lui *c* înainte de *t*, alăturea cu slavonul *sfânt* dela *sfeti*, care a fost naralizat tot prin înriurirea lui sânt. Termenul latinesc se vede a fi mai vechiu, fiindcă se întâlneşte în combinaţiile mai tocite ale limbei, pentru însemnarea unor sărbători: Sâmedru (sântul Dimitrie), Sântămăria (sânta Maria), Sânchetru (sântul Petru), Sânzieni (sântul Ioan), Sânvăsiiu (sântul Vasile); Sân-Nicoară, Sân-Toader, Sânt-Ilie. Din aceste se vede însă că termenul *sfânt* a înlocuit pe *sânt*, pe unde acesta nu erà unit cu alte cuvinte într'un singur trup, rămânând neatins în cele din urmă. Deaceea el se află în scriptele cele mai vechi ale limbei române, alternând cu cuvântul slavon, pe când din cele mai nouă a a fost cu totul delăturat şi nu se mai reaflă de cât în formele literare noue [5].

Inger, dela Angelus, care cuvânt prezintă toate formele cele mai vechi de schimbare din limba latină în cea română, cu *a* înainte de *n* prefăcut în *â*, *g* rostit ca *dj*, şi *l* între două vocale prefăcut în *r*, ceeace dovedeşte că acest cuvânt a trecut în limba română, în epoca cea întâi a formărei sale. Alăturea cu el avem forma grecească *Anghel*, ca nume de bărbat, *Anghelina*

---

[4] V. Pârvan, *l. c.*, p. 101. şi urm. (p. 104).

[5] Ioan a lui G. Sbiera, *Codicele voroneţan*, Cernăuţi, 1885, vocabular s. v. *sfânt*.

ca nume de femeie şi *Archanghel*, care aceste de pe urmă sunt intrate în limba română după fixarea formelor sale, atunci când ea nu mai aveà puterea primitivă de schimbare a sunetelor, care o deosebeşte în timpurile vechi. Imprumutarea vorbelor de pe urmă s'a făcut din limba grecească, dovadă păstrarea lui γ (Ἀγγελ) prin sunetul *gh*.

Creştin, cu *e* radical, care vine dela latinul *Chrestianus* şi nu dela grecescul Χριστιανὸς. Forma Chrestianus erà o stricare latină poporană a cuvântului grecesc, căci ne spune Lactantius, că „forma acestui nume propriu vine dela greşala neştiutorilor, cari schimbând litera, obişnuiesc a zice Crest" [6]. Tot aşà dojeneşte Tertulian pe poporenii săi, spunându-le că „rău pronunţă numele de Chrestianus, aşà că nici măcar numele nu ştiu cum îi este într'adevăr" [7]. Forma *creştin* vine deci dela latina poporană care erà vorbită şi în Dacia, încât avem aici o dovadă din cele mai clare despre existenţa cuvântului, deci şi a noţiunei în gura poporului daco-roman. Mai amintim că forma întreagă latinească, netocită cum e în cuvântul comun creştin, s'a păstrat în numele propriu al unui munte din Transilvania : *Muntele Crestianilor* [8].

Alăturea cu cuvântul creştin, avem acel de *păgân*, care vine dela latinescul *paganus*—om de ţară ; căci Creştinismul răspândindu-se în oraşe, după proclamarea acestei doctrini drept religie a Statului roman, sili pe Romanii ce nu voiau să o primească, să caute adăpostirea idolatriei lor prin sate, de unde apoi cuvântul care însamnă pe omul de ţară, *paganus* deveni sinonim cu închinător de idoli [9]. Deaceea găsim buna oară o lege a lui Valentinian I din 368 care numeşte cultul vechiu : religio poganorum [10]. Inţelesul acestui cuvânt de necredincios, se vede în toate limbele romanice. Aşà *frances* payen, *ital.* pagano, *port.* pagão, *span.* pagano, *prov.* pagan, pagan, paian, *român* păgân. Prin urmare în româneşte n'a putut veni dela slavonul pogan [11]. Dela acesta avem cuvântul *pogan* în senzul de scârbos, desgustător, iar nu păgân, care este, ca şi în celelalte limbi, surori, o rămăşiţă curat latină.

Terminul *biserică* vine dela latinul *basilica*, prin schimbări fonetice regulate ale limbei române. El nu vine dela grecescul

---

[6] Lactantius, *De vera sapientia et religione*, Lipsiae, VII : „Sed exponenda huius nominis ratio est propter ignoratiam errorem, qui cum immutata littera *Chrestum* solent dicere".

[7] Tertullianus, *Apologeticus III* : „Sed et cum perperam aut *Chrestianus* pronuntiatur a vobis (nam nec nominis certa est notitia apud vos)". Vezi şi *Suetonius* in Claudio XXV : Chrestiano, Chrestiani.—Aceste citate le-am împrumutat din studiul lui G. Chiţu, *Cuvinte creştine în limba română* în *Columna lui Traian* pe 1882, p. 452 şi 607, pe care l-am urmat în toate cuvintele acele ce conţine şi articolul lui, adăogând şi altele omise de dânsul.

[8] Vezi Vol. I, p. 225.

[9] Du Cange, *Glossarium* s. v. Paganus.

[10] Cod. *Theodosianus* XVI, II, 18.

βασιλική dela care se trage însă cuvântul latin din care derivă cel românesc, încât biserică derivă, nu direct din limba greacă, ci indirect prin mijlocirea celei latine, precum francezul *église* provine, nu din grecescul ἐκκλησία ci din latinescul *ecclesia*, care bine înţeles se trage şi aici din cuvântul grecesc. Basilicile la Romani se numiau însă nişte localuri cari slujiau pentru a împărţi dreptatea în numele împăratului. Când Creştinismul deveni religie de Stat în Imperiul Roman, şi se învoi deci libertatea cultului lui, Creştinii neputându-se hotărî să se închine Dumnezeului lor în templele cari adăpostiseră pe zeii şi sacrificiile păgâne, transformară în localuri de închinare basilicile romane, ale căror nume rămase apoi alipit de templele creştineşti. Isidor Hispalensis (sfârşitul veacului al VI-lea), stabileşte astfel originea acestui cuvânt: „Basilice se numiau mai întâiu locuinţele regilor, de unde îşi au ele numele. Acuma însă deaceea se numeşte basilică templul dumnezeesc, pentrucă acolo regelui tuturor, lui Dumnezeu, se oferă închinarea şi jertfele" [12]. Este curios că dintre popoarele romanice, afară de toate grupele de Români (*macedo-rom*. băsearică şi *istr*. baseriche) nu mai Rumanşii din valea Engadinului îl mai posedă sub forma *baseilgia*. Precum acest cuvânt n'a putut veni Grisonilor din limba grecească, cu care aceştia niciodată n'au venit în atingere, astfel nu se trage el nici în româneşte din acea limbă, de oarece în cuvintele luate din greceşte, limba română păstrează pretutindeni pe υ iniţial grecesc: *văpsea* dela βάπτω, *varvar* dela βάρβαρος, *Vasilicale*, *Vasile* dela Βασιλικά, Βασιλεύς.

O parte din biserică, anume acea care se întinde între altar şi public se numeşte *tâmplă*, derivat din vechiul *templum* şi anume dela pluralul *templa*, şi arătând, ca şi cuvântul Dumnezeu, cum Romanii transportaseră în Creştinism noţiunile şi cuvintele păgânismului.

Altar care există în toate limbile romanice, derivă deasemenea din latinul *altar*. Sub înrâurirea slavonă, Românii au dat naştere unei a doua forme a acestui cuvânt, *oltar*, în care *a* latin a fost prefăcut în *o* .

Cruce dela latinul crux.

Mormânt dela *monumentum* prin rotacizarea lui *n*, adică prefacerea lui în *r*, ca în fereastră din fenestra.

Botez, care vine dela latinul *baptiso* şi nu dela grecescul βαπτίζω, pentru temeiurile arătate la cuvântul biserică.

Un cuvânt care, deşi astăzi nu are un înţeles religios, este este dedus totuşi din un termin religios, e acel de *martur*, derivat

---

[11] Cum susţine *Cihac*, *Dictionnaire*, II, p. 237.

[12] Isidorus Hispalensis, *Collectio canonum ecclesiae hispalensis*, Lib. XV cap. IV, 11: „Basilicae prius vocabantur regum habitacula, unde et nomen habent. Nunc auten ideo divina templa *Basilicae* nominantur quia ibi regi omnium, Deo, cultus et sacrificia offeruntur."

din elinul μάρτῦρος; căci acei cari atestau credinţa creştină, şi ca o urmare erau chinuiţi, erau numiţi μάρτυροι[13]. Acest cuvânt, trebuie să existe în limba română dinaintea lui Constantin cel mare, când încetară martirii creştini, şi de aici se explică şi pentru ce el nu mai are astăzi în româneşte înţelesul de martir, care a fost înlocuit mai târziu prin cuvântul slav de *mucenic*, introdus prin literatura bisericească slavonă, iar cuvântul *martur* a rămas numai cu înţelesul de *témoin*.

Taina cea mai înnaltă şi cea mai veche a bisericei creştine, *cuminecarea* sau *împărtăşenia*, este reprodusă în româneşte prin două cuvinte, ambele de origine latină. Dacă însă cuvântul *împărtăşenie* puteà fi format şi mai târziu din cuvântul latin de *parte*, încât prezenţa lui nu poate hotărî nimic asupra vechimei la Români a noţiunei la care se rapoartă, nu este tot astfel cu celalt termin de *cuminecare*, *cumuinecătură* care se trage din latinescul *comunico-are* şi nu din slavonul *comercati*, căruia îi lipseşte silaba caracteristică *ni*, pe care nu înţelegem cum ar fi introdus-o limba română, întocmai după tipul latin, dacă această limbă ar fi luat cuvântul din graiul slavon. Dimpotrivă, Slavonii l-au împrumutat dela Romani, poate chiar dela Români, lepădând silaba *ni* şi scurtând cuvântul.

Lege în înţelesul de *religie* (acest depe urmă este un neologism, necunoscut limbei noastre popoarne) care se coboară dela latinul *lex-legis*, şi fiindcă ideea de lege dispărù curând după năvălire, la Românii cei ce pierduseră toate noţiunile vieţei de Stat, apoi acest cuvânt de *lege* s'ar fi pierdut şi el, dacă n'ar fi fost, încă din timpul Romanilor, alipit de noţiunea de religie, pe care Românii păstrând-o, ţinură cu ea şi cuvântul de *lege*.

Legea scrisă numită *Sânta scriptură* dela latinescul *Sancta scriptura*, identic în mai multe limbi romanice.

Păcat, termin religios care înseamnă tocmai călcarea legei, derivă dela latinescul *peccatum*, şi este întrebuinţat în atâtea locuţiuni precum: *a'şi trage păcatul, a paşte păcatul pe cineva, păcat de el, păcat!* încât fără îndoială este de origine veche în limba română.

Păreasime, adică cele 40 zile de post înnaintea Paştilor, numite şi în biserica latină *quadragesima*, şi care conform fonologiei limbei române a schimbat pe q în *p*, ca în *patru din quattuor*, *poturniche* din *coturnix*.

Preut din latinul *presbyter*, împrumutat el însuşi din grecescul πρεσβύτερος. Această derivaţie din latineşte se adevereşte, dacă asemănăm celelalte dialecte române, şi limbile romanice: *mac.-rom.* preftu, *istr.* prevtu, *francez* prètre, *milanez* prevet, *neapolit.* prevete, *sicil.* previti, *sp.* prebitero, *catalan*, probere, *prov.* preveire, *albanez* prift[14].

---

[13] Du Cange, *Glossiarum ad scriptores mediae et infimae latiniatis s. v.* «μάρτυροι dicti qui fidem christianam ejurare jussi omnia veritatis dicendae ac testificandae causa propetiebantur".

[14] Cihac, *Dict.*, I, p. 216.

Latin este şi al doilea cuvânt care însamnă pe servitorul bisericesc : *popa* dela latinul *popa*, sacerdote însărcinat cu tăierea jertfelor. Fiindcă el mâncă adeseaori din cărnurile tăiete, apoi ca adjectiv are în latineşte înţelesul de bine hrănit din cărnuri. Deaici se explică epitetul de *popaventer* din Persius [15], care corespunde aşa de bine cu românescul *pântece de popă*.

Sărbătoare care vine dela epitetul latin *conservator* dat la o mulţime de zei romani şi în special la cei amintiţi în Dacia, ca Aesculap şi Hygieea, *dii conservatores*; deus Azizus bonus puer *conservator*, Hercules *conservator*, în sensul de zei apărători. Din conservator s'a scurtat în *servator*, *dies servatoria*, din care a ieşit sărbătoare [16].

Paşti, cuvânt întrebuinţat numai la plural. Originea lui este evreească dela *pascha* şi se reaflă in greceşte πάσχα şi în latineşte pascha. Dovadă însă că cuvântul românesc se trage din latineşte, ca şi francezul Pâques, stă în faptul că în ambele limbi cuvântul se află la plural. Latinii numiau de obiceiu această sărbătoare : *Pascharum dies* (Symmachus), pe când în greceşte el este neutru şi în numărul singurit, τὸ πάσχα; deasemenea şi în limbile slavice este pretutindeni la singular.

Secriu, dela latinescul *scrinium*, de unde vine şi *scrin*. Este învederat că cuvântul maghiar *sekreny* este împrumutat dela Români, şi nu Românii l-au luat dela Maghiari.

Deasemenea şi cu cuvântul *cimitir*, *ţimitir*, de unde prin metateză s'au făcut *ţintirim*, care vine de la latinescul coemeterium. Cuvântul maghiar *cintirim* care nu'şi găseşte etimologia sa în limbile turanice, este învederat împrumutat el dela un popor romanic, adecă dela Românii, cu cari Ungurii veniră mai întâiu în atingere, şi nu în mod invers [17].

Drac, principiul răului, care vine dela *draco* latinesc, alăturea cu *diavol*, care vine dela elenicul διάβολος, de oarece au păstrat în româneşte pe *v*, pe când în celelalte limbi Romanice cari l-au moştenit din latină, întâlnim pe *b*, pe care şi Românii l-au păstrat în cuvintele care'l posedau în limba latină, precum biserică, botez. Astfel în *fr*. diable, *sp*. diabolo, *port*. diabo, *prov*. diabolo, numai în *italieneşte* după o dispoziţie specială a acestei limbi de a schimbă pe *b* în *v* : diavolo.

Câşlegi, dela *caseum ligare*.

Carnelegi dela *Carnem ligare*.

Frupt dela *fructus*.

Duminecă, care provine din latinescul *Dies dominicus* sau *dominica*, întrebuinţat chiar de primii părinţi ai bisericei creştine, precum de Tertulian. Deasemenea şi toate celelalte nume ale zilelor săptămânei, de şi de origine păgână : Luni=

---

[15] Persius, *Satir*, VI, 72.

[16] Inscripţiile doveditoare în. V. Pârvan, *l. c.*, p. 123 şi urm.

[17] Cum susţine Cihac, *Dict.* II p. 535.

ziua Lunei, Marţi=a lui Mart, Mercuri=a lui Mercur, Joi=a lui Joe, Vineri=a Vinerei, Sâmbătă dela evreescul Sabbath, sunt toate acestea introduse şi la Români tot prin canalul religiei *creştine romane*, pentru care ele se şi aflǎ cu numiri identice la celelalte popoare romanice, pe când la Germani şi Slavoni ele se deosebesc.

Rusaliile : Penticosta dela latinul *Rosalia* prin intermediul unei forme greceşti Ῥουσάλια.

. *Comândare* dela *commendare* care chiar în Veacul de Mijloc căpătă înţelesul de pomană prin rugăciuni făcute în amintirea răpostaţilor [18].

Crăciun care pare a fi şi el de obârşie latină dela *creatio* sau *calatio* (calationem) [19].

Tot privitori la biserică sau la acţiuni săvârşite sub acoperământul ei sunt şi termenii :

Ruga, rugăciune dela *rogare, rogatio*.
Inchina, închinare dela *înclino-are*.
Insurà dela *uxorare*.
Mărità dela *maritus*.
Nuntă dela *nuptum*.
Căsătorie dela *casa* [20]

Celelalte înriuriri : slavonă şi grecească. — Toate noţiunile deci principale ale religiei creştine se află reproduse prin cuvinte latineşti . Cele ce s'au adaos în urmă de biserica slavonă sau de cea grecească, nu au importanţa acestor d'intâi. Astfel dela Slavoni ne-au rămas numele treptei superioare bisericeşti, *vlădica*; câţiva termini pentru însemnarea diferitelor părţi ale slujbei dumnezeeşti şi a obiectelor întrebuinţate în biserică, de o origină mai târzie, precum *cristelniţă, clopot, strană, tămâie*; titlul dat fecioarei Maria de *precistă*; câteva numiri particulare pentru unele stări bisericeşti : *stareţ, schivnic, mucenic*; mai multe ornamente şi haine bisericeşti : *nebederniţă, naracliţă, potcap* şi câteva alte cuvinte, precum : *moaşte, spovedanie, capişte* (templu păgân în deosebire de biserică), *sobor, prohod, propovăduire, pristăvire, blagoslovenie, pogrebanie, pravoslavnic* şi *bogdaproste* [21].

[18] L. Şăineanu, *Semasiologia limbei române* şi *Revista p. Istorie Arheol. Filol.* VI, p. 257.

[19] Densuşianu, *Histoire de la langue roumaine*. p. 262; V. Pârvan, *l. c.*, p. 108; Papahagi în *Conv. lit.*, XXXVII, 1903, p. 670.

[20] V. Tomaschek, *Zur Kunde der Haemushalbinsel*, p. 52; G. Chiţu, *Cuvinte creştine în limba română* în *Columna lui Traian*, 1882, şi 1883.

[21] Acestea sunt aproape *toate* cuvintele introduse în timp de 800 de ani a predominirei bisericei slavone la Români. Influenţa slavonă asupra limbei şi a terminologiei creştine a fost deci foarte mică. Deaceea nu înţelegem cum a putut susţine Miklosisch (*Altslavonische Formenlehre*, 1874, p. XXV) şi după el *Jirecek* (*Gesch. der Bulg.*, p. 225) că *terminologia creştină* a Romanilor şi ntrebuinţarea până mai târziu a limbii slavone ca limbă bisericească nvoeşte încheierea că Românii s'ar fi creştinizat destul de târziu.

Inriurirea grecească nouă, sub care, după cum vom vedeà, biserica română căzù de timpuriu, adause un mai bogat număr de cuvinte în limba română, aproape toate însă de o însemnătate secundară, încât întâietatea rămâne tot elementului latin, ca elementul predomnitor al religiei creştine la Români.

Greceşti sunt: *aghiasmă*, necunoscut în Transilvania unde se numeşte apă sfinţită, şi *Evanghelie*; apoi o numeroasă serie de demnitari bisericeşti, necunoscuţi în timpurile mai vechi: *patriarh, mitropolit, episcop* (biserica mai veche română nu cunoaşte această deosebire; pentru ambii nu are decât terminul de *vlădică*, pentru care, şi la introducerea noului termin, se da titlul de mitropolit şi episcopilor inferiori lor în ierarhie), *egumen, arhimandrit, exarh, ierarh, iereu, ierodiacon, proestos, protoiereu, protopop, protosinghel, eclisiarh, catihet, arhondar, psalt, anagnost, călugăr, sahastru, schimă*, (monacală). Câteva obiecte referitoare la ornamentica sau slujba bisericească precum: *aer, patrafir, comănac, mitră, metanie, catapiteazmă* (care în vechime se numià *tâmplă*), *amvon, colivă, disc, mir* adică undelemnul sfânt, de unde *mironosiţele*. In sfârşit câţiva termini cu deosebite înţelesuri, precum: *mânăstire, metoc, apostol, arhanghel, hirotonisire, litanie, octoih, panahidă, panaghie, pascalie, pentecostar, proschinitar, polileu, triod, satană şi dimon* [22].

Baza fundamentală a religiei creştine la Români este deci îmbrăcată în cuvinte latineşti. De unde rezultă într'un chip învederat, că Românii au primit această religiune încă din perioada romană a existenţei lor.

Stăpânirea Imperiului Bizantin la nordul Dunărei. — Aflarea în limba Daco-Românilor a unor cuvinte latino-creştine a căutat să fie întrebuinţată tot ca argument pentru sprijinirea teoriei părăsirei Daciei de coloniştii romani, pe timpul lui Aurelian, şi de dovadă că limba română ce se vorbeşte astăzi la nordul Dunărei, s'a format, la început, la sudul acestui fluviu. Sprijinitorii acestei păreri raţionează anume astfel asupra faptului:

Dacia Traiană a încetat de a mai face parte din Imperiul Roman la anul 270, înnainte ca Constantin cel Mare să fi înnălţat religia creştină la rangul de religie a statului roman. Intru cât unele din cuvintele creştineşti de origine latină nu s'au putut introduce în limba română decât învederat după Constantin cel Mare, şi pe acest timp Dacia Traiană nu se mai ţineà de Imperiul Roman, este învederat că trebue ca poporaţia de mai târziu a acestei regiuni să fi locuit şi după Constantin cel Mare în limi-

[22] Aceştia sunt aproape toţi termenii creştineşti de origine grecească în limba română. Deşi numeroşi au în deobşte puţină importanţă pentru ideile religioase. Religia creştină ar fi putut există la Români şi dacă ar fi lipsit mai toţi.

tele Imperiului Roman, pentru a puteà primi în limba ei asemenea cuvinte. Cel mai caracteristic din ele este cuvântul *biserică*. Am văzut anume că acest cuvânt fu aplicat de Creştinii romani, la localurile ce slujiau mai înainte pentru darea dreptăţii, şi cari fură prefăcute de închinătorii lui Hristos în case de rugăciune. Când se putù face aceasta? Nu rămâne nici o îndoială, că numai după ce religia creştină deveni cea oficială a Imperiului Roman, şi nu înnainte, când erà persecutată, prin urmare după anul 313, data edictului dela Milan prin care se recunoaşte religiei creştine caracterul de religie a Statului Roman. Cum e cu putinţă, se întreabă protivnicii stăruinţei Românilor în Dacia Traiană, ca Daco-Romanii cari nu mai făceau parte din imperiu dela 270, să aibă în limba lor un asemenea cuvânt, „afară decât dacă vroim să punem în danţ cele mai extravagante combinaţii" [23]?

Acest argument, atât de puternic în aparenţă, cade înnaintea unei singure întâmpinări foarte fireşti. Deşi Românii din Dacia Traiană nu mai făceau parte din Imperiul Roman, pe timpul când cuvântul *biserică* a putut intrà în limba lor, ei puteau primi înrâuriri de peste Dunăre, şi mai ales propaganda creştină puteà pătrunde la dânşii, cu totul neatârnat de împrejurarea dacă mai erau sau nu sub stăpânirea împărăţiei; căci o înrâurire culturală nu are numai decât trebuinţă de cadrul Statului spre a se pune în lucrare. Preoţii şi misionarii creştini din provinciile creştine ale Impărăţiei de Răsărit au putut trece Dunărea şi pătrunde la Daco-Romanii din Dacia, cu toatecă ei nu mai făceau parte din Statul roman. Ne mirăm cum de protivnicii stăruinţei Românilor nu şi-au dat seamă de acest fapt atât de elementar, că pentru a suferi înrâurirea unui element, nu este neapărat a fi supus lui. Intreaga istorie a lumei adevereşte această împrejurare. Pentru a ne mărgini numai în cadrul istoriei Românilor, amintim înrâurirea grecească introdusă la noi încă înnainte de a fi supuşi politiceşte acestui element, şi acea franceză care nu ne-a atins decât ca idee, fără atingere de Stat.

---

[23] Acest argument nou a fost adus de Tomaschek, după neexplicabila lui întoarcere la teoria lui Roesler, el care la început erà unul din protivnicii ei cei mai rostiţi. Vezi *Zur wallachischen Frage* în *Zeitschrift fur oesterreichische Gymnasien*, 1876, p. 312 şi *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, Wien, 1882, p. 51: „wenn mann nicht einen Hexentanz der abenteuerlichsten Combinationen aufführen will". Asupra trecerii lui Tomaschek din tabăra protivnicilor în acea a sprijinitorilor teoriei rösleriane, vezi a mea *Teorie a lui Roesler*, p. 15 şi în ediţia franceză *Les Roumains au Moyen-Age, une enigme historique*, Paris, 1885, p. 10. Asupra modului cum combat protivnicii stăruinţa Românilor şi procedează în apărarea ideilor lor, băgăm de samă că ei nu ieau deloc în consideraţie argumentele aduse contra sprijinirilor lor, ci le repetă dela început, ca şi când nimeni nu ar fi răspuns la ele.. Aşà face bună oară Doctorul Emil Fischer în cartea sa *Die Herkunft der Rumänen* 1904 care aduce, ca şi când ar fi ceva nou, argumentul tras din cuvântul *biserică*.

Sunt însă oarecari fapte din cari se poate deduce cu siguranţă că ţările dela nordul Dunărei n'au fost cu totul substrase chiar de la autoritatea Imperiului Roman, cel puţin în răstimpuri, şi deci de la o înrâurire chiar oficială a bisericei creştine de peste Dunăre.

Constantin cel Mare pe care l'am aflat unind, ambele maluri ale Dunărei cu un pod de piatră [24], nu construise în zadar o aşà de trainică legătură între împărăţia lui şi ţările dela nordul fluviului. Istoricii timpului chiar mărturisesc că Constantin ar fi întreprins această expediţie pentru a „venerà virtutea crucei" [25]. Ca o urmare a propagandei creştine făcute din iniţiativa lui pe malul stâng al fluviului, o mare parte din Goţi se întoarseră la religia creştină, încât în conciliul dela Nikeea, 325, găsim figurând şi un episcop al Gotiei *Teofil*, căruia urmează vestitul *Ulfilas* 350, traducătorul bibliei gotice. *Sfinţii Sava* şi *Nichita* apar apoi puţin după aceea ca martiri creştini la Goţi, din care am văzut că cel întâiu este ucis prin înnecare în râul Buzăului, după anul 355 [26], Este foarte firesc de admis că propaganda creştină a lui Constantin cel Mare se va fi întins şi asupra fostei Dacii Romane.

O a doua întreprindere făcută de un împărat constantinopolitan pentru a creştinà nordul Dunărei, este acea a lui Iustinian care, într'o novelă a lui, adresată lui Castelian, arhiepiscopul Primei Iustiniane, locului său de naştere, aşezat la Tauresium, lângă Procoplye de astăzi în Sârbia sud-estică [27], îi spune „că astăzi având cu ajutorul lui Dumnezeu astfel întinse marginile împărăţiei, încât ambele maluri ale Dunărei sunt ocupate cu cetăţile noastre, şi atât Viminaciul cât şi Recidua şi Literata (Lederata) cari (aceste două din urmă) sunt dincolo de Dunăre, sunt iarăşi venite în stăpânirea noastră, am socotit de cuviinţă a strămutà prefectura care erà în Panonia, în însăşi patria noastră, Prima Iustiniana, fiindcă Dacia Mediteranea (în care se află Prima Iustiniana) nu este îndepărtată de Panonia secundă". Este evident că Iustinian pune această strămutare a prefecturei în Prima Iustiniana, în legătură cu lăţirea stăpânirei sale peste Dunăre, care va fi fost întrebuinţată, mai ales spre întinderea credinţei, căreia îi erà un aşà de fierbinte închinător. De aceea tot el ridică la rangul de mitropolit pe epi-

---

[24] Asupra podului lui Const. cel Mare, vezi vol. I, p. 108—109.

[25] Theophanes, Bonn, I, p. 40: «Τούτῳ τῷ ἔτει (318) Κωνσταντῖνος ὁ μέγας κατὰ Γερμανῶν καὶ Σαρματῶν καὶ Γότθων στρατεύσας νίκην ἤρατο κραταιὰν διά τῆς τοῦ τιμίου σταυροῦ δηνάμεως, καὶ τούτους ἐρημώσας εις ἐσχάτην αὐτοὺς κατήγαγε δουλείαν». Cedrenus, Bonn. I, p.517. repetează cuvintele lui Theophanes: «διά τῆς τοῦ σταυροῦ δυνάμεως Cf. şi *Chronicon pascale* Olymp. 277, Ianuario et Iusto coss.; (L) de la Hr. 328.

[26] Vezi Vol. I, p. 229.

[27] D. Onciul, *Originele Principalelor române*, p. 136

scopul din patria lui, Prima Iustiniana, punând sub eparhia lui provinciile Dacia Mediteraneă. Dacia Ripensă, Mysia Secundă şi parte chiar din Panonia Secundă" [28].

Dar chiar dacă aceste relaţii în orice caz trecătoare, nu ar fi îndestulătoare pentru a explicà prezenţa Creştinismului latin la Românii din Dacia Traiană, vom găsi în legăturile în cari aceştia au stat cu elementul roman din peninsula Balcanului o explicare, prisoselnică chiar, a prezenţei Creştinismului în Dacia, în forma în care'l aflăm.

Peninsula Balcanului erà pe atunci în legătură neîntreruptă cu Imperiul Roman de care erà legată prin şosele şi nu erà împărţită ca astăzi în o mulţime de State cu poporaţie de obârşie deosebită. Aceste legături se transmiteau şi poporaţiei dacoromane prin poporaţia romană din oraşele dunărene. De aceea şi trebue să cercetăm care erà starea şi întinderea elementului roman în peninsula Balcanului şi ce efect au produs asupra lui năvălirile barbare.

Elementul roman din Moesia. — Intr'adevăr, provincia Moesia, de la cucerirea ei sub August, se umpluse pe încetul cu colonii şi element roman. Se întâlnesc în ea o sumă de nume romane de cetăţi cari au dispărut mai toate, ca şi acele din Dacia Traiană, în timpul furiilor năvălirei. Astfel erau *Singidunum* (Belgrad), cvartirul legiunei a IV-a Flavia felix, *Tricornium* sau *Tricornia castra*, *Mons aureus*, *Margum*, cetate întărită pe malul Dunărei, deci locul de staţionare al unei garnizoane romane, *Viminacium* (Custolatz), oraş însemnat, legat cu Constantinopole prin o cale romană ce treceà pe la *Naissos*, aşezat tot lângă Dunăre şi cvartirul legiunei a VII-a Claudia, *Bononia* (Widin), loc întărit din nou de Justinian, prin urmare prevăzut cu o garnizoană, *Ratiaria* mare oraş lângă Dunăre, locul de staţiune a legiunei a XIV-a Gemină şi a unei flotile depe Dunăre (astăzi Arzer-Palanka). Aceste toate pe marginea fluviului. In lăuntrul ţărei încă se întâlnesc oraşe cu nume roman, prin urmare locuite de colonişti : *Municipium*, *Horreum-Margi*, *Praesidium-Pompei*, *Medianum*. Pe lângă acestea marele oraş *Naissos*, patria lui Constantin cel Mare şi locul său favorit de petrecere, deci poporat de Romani. Distrus fiind de Atila, este rezidit şi întărit de Justinian.

Moesia Inferioară, aşezată mai jos pe cursul Dunărei, nu erà mai puţin bogată în aşezări romane decât cea Superioară. Mai întâiu găsim lângă fluviu : *Regianum*, *Augusta*, *Variana*,

[28] Novella XI : „Quum igitur in praesenti Deo auctore ita nostra respublica aucta est, ut *utraque ripa Danubii iam nostris civitatibus frequentetur et tam Viminacium quam Recidua et Literata, quae trans Danubium sunt*, nostrae iterum ditioni subiectae sint, necessarium duximus, etc."

Oescus, cvartirul pentru câtva timp al legiunei a V-a Macedonice, deasemenea întărit de Justinian, *Nicopolis* zidit de Traian în amintirea cucerirei Daciei şi deci impoporată cu colinişti romani, care păstrează până astăzi vechiul său nume, *Novae*, *Sexanta*, *Tigrae*, *Transmarisca*, *Durostorum* (Silistra), cvartirul legiunei a XI-a, *Troesmis* (Iglita), unde s'au găsit rămăşiţele unui lagăr roman şi multe inscripţii, *Noviodunum* (lângă Isaccea) cvartirul legiunei a II-a Herculea, sau după alte izvoare a legiunei I-a Jovia, întărit din nou de Justinian. Pe lângă aceste oraşe de origine şi de poporaţie latină, se întâlnesc câteva şi de origine grecească, precum mai multe colonii pe ţărmurile mărei, iar mai în lăuntru, spre coastă, Nicopoli de lângă Hemus (alta decât cea de lângă Dunăre) şi Marcianopole.

Fără îndoială că toate aceste oraşe cari prin numele lor arată că erau colonii romane, sau prin aceea că erau staţiuni de legiuni, trebuiau să numere multă poporaţie romană, dovedesc că elementul latin erà îndestul de bogat reprezentat în vechea Moesie care erà o provincie romanizată.

Alăturea cu provincia Moesia şi în continuitate cu dânsa găsim şi provincia Dalmaţia, pe ţărmurile Mărei Adriatice, pe deplin romanizată, mai ales în partea nordică pe unde se atingeà cu Panonia Inferioară, pe malurile râurilor Drava şi Sava, încât se vede că întregul curs al Dunărei, din sus de Porţile de fier şi până aproape de vărsarea ei în mare erà însoţit de cetăţi şi de poporaţie romană [29].

Constantin Porfirogenitul spune că toată partea nordvestică a peninsulei balcanice, dela sudul Dalmaţiei, spre apus până în Istria şi spre răsărit până la mare, erà înnainte de venirea Slavilor, adecă pe la începutul veacului al VII-lea, împoporată cu Romani. El adăugă că această poporaţie, a cărei origine o atribue el greşit numai unei colonizări făcute de Diocleţian, se numià încă pe timpul său Ῥωμάνοι [30], în care cuvânt el îi dă o numire deosebită deaceea pe care o purtau în de obiceiu Romanii, în scriitorii bizantini, anume Ῥωμαίοι.

Credem că împăratul scriitor reproduce prin acest cuvânt chiar numele actual de *Români*, care poate pe atunci nu întunecase sunetul vocalei *a* în *â*. Prin laturea apusană a acestei regiuni, prin Istria, se atingeà lumea romană orientală cu acea occidentală. şi această atingere teritorială este neapărată, pentru a explicà analogiile surprinzătoare ce există între limba română şi surorile ei latine apusene [31].

Nu numai aceste provincii mărginaşe erau romanizate, ci încă şi centrul peninsulei, pe unde se întindeà Tracia. Astfel Procopiu, scriitor din veacul al VI-lea, dă numele mai multor lo-

[29] Iung, *Die romanischen Landschaften des römischen Reichs*, Innsbruck, 1881, p. 366 şi urm.

calităţi din Tracia, cari au toate un caracter latin, aproape chiar românesc : Βέρσανα (Bârsana), Κοβέγκιλες (Cobencile), Δουρβουλίη (Turbure), Δαβούτζα (Lăbuţă), Τρεδετιτιλίους (Trei zeci de tei), Σκεπτεκάσας (Septe case), Αργεντάρες (Argintari), Λουποφάντανα (Lupu-fântâna), Στένες (Stână), Τζερτσενούτσας (Ţerţănuţa), Στρόγγες (Strunga), Σκάρες (Scara), Κλεισοῦρα (Clisura, clausura) Αρῖνα (Arina), Γεμελλομοῦντε (Gemelomunte), Αλτῖνα (Altina), Δουσμάνες (Duşmanii), Μαβροβάλλε (Mavro-vale), Οὐλμετῶν (Ulmăt), Λούτσολο (Luţul), Πρεσίδια (Presidiu poate acelaş cu Praesidium Pompei de mai sus, Καστελλόνοβο (Castelul nou), Σκουάνες (Scaunul), Φλορεντιάνα (Florentiana Μουντσία καστέλλον (Castelul Muntean), Ῥομανιάνα (Romaniana), Ῥωμουλιάνα (Romuliana), Ζυντουκόρτου (Cortul lui Zintu), Μουντερεγῖνες (Munte Regina), Καστελλῶνα (Castelul) [32].

Observăm în aceste numiri câteva forme cari arată că prin veacul al VI-lea, limba romanică răsăriteană începuse a se formà şi a se deosebi de celelalte limbi romanice, după cum se vede aceasta din prefacerea lui *o* în *u* în cuvântul munte şi postpunerea articolului în Luţ*ul* şi Cobenci*le*. Tot pe atunci ne spun alţi autori bizantini, că generalii Martinus şi Comentiolus, vroind să lovească pe Avari în Tracia lângă Balcani, în anul 579, fură împiedecaţi prin o spaimă năprasnică care apucă armata lor. Căzând o sarcină depe spatele unui catâr, un soldat strigă către stăpânul animalului : „torna, torna fratre", şi oastea luând această chemare drept un strigăt de alarmă, o rupse de fugă. Aceste cuvinte, observă Teofanes, ar fi fost rostite în limba patriei [33]; aşà dar erà limba care se vorbeà obişnuit în apropierea Balcanilor. Apoi dacă în lăuntrul Moesiei se vorbeà o limbă romanică drept limbă comună, cu cât mai mult trebuià să se facă aceasta în oraşele Dunărei, pe cari le-am găsit împoporate cu un puternic element roman?

Din cele spuse rezultă că partea nordică, cea apuseană şi mare parte chiar din centrul peninsulei balcanice erau acoperite de un strat compact de element roman. Numai partea răsăriteană pe lângă Marea Neagră şi cea sudică, pe ţărmurile Mărei Egee erau împoporate cu element grecesc, din care pricină în aceste părţi acel roman nu putuse pătrunde. In partea romană a penin-

---

[30] Cons. Porphyr., II, p. 125, 126 şi 141. Comp D. Onciul *Orig. Pr. rom.*, p. 117.

[31] Gaston Paris, în *Romania* 1872, p. 11.

[32] Procopius, *De Aedificiis*, Bonn, p. 268—308. Comp. A. Densuşanu, *Istoria limbei şi literaturei române*, Iaşi, 1885, p. 45—46. Sbiera, *Contribuţiuni istorice*, *I.* 275 aduce încă şi alte nume, din care însă multe îndoelnice. Şi aceste din text sunt însă îndestulătoare.

[33] Theophanes, Bonn, I, p. 397 ! «ἑταῖρος τοῦ δεσπότου τοῦ ζώου προσφωνεῖ τὸν φόρτον ἀνορθῶσαι τῇ πατρῴᾳ φωνῇ: τόρνα, τόρνα φράτρε». Theophylact, Bonn, p. 99. dă strigătul prin cuvântul ῥετόρνα.

sulei Balcanului, elementul domnitor erà atât de puternic, încât mai mulţi împăraţi ce se suie pe tronul Romei,erau originari din aceste provincii. Aşà Maximianus, Gratianus şi Flavius erau din Panonia, Claudius II, Probus, Carus, Diocletianus din Iliria, Aurelianus, Galerius, Valerianus din Moesia, Flavius Valerius din Dardania, Maximinus Trax din Tracia. Această repetată urcare pe tron a unor împăraţi din regiunile ilirice a avut de urmare predomnirea lor în Imperiul Roman. Legiunile făceau şi desfăceau pe Impăraţi şi Iliricul înlocui pe Italia în conducerea Statului roman.

Romanizarea mai deplină a provinciilor răsăritene explică de o parte rolul cel mare jucat de ele în viaţa împărăţiei, pe cât pe de alta parte acest rol mai însemnat făceà să înainteze mai repede romanizarea. Nu numai deci Dacia Traiană, ci şi ţările cari se întindeau la sudul ei, pe lângă Marea Adriatică şi, în lat, din Dunăre până în inima Balcanilor, alcătuiau o pânză deasă de element roman care cuprindeà în parte tocmai acele ţări, în care răsună astăzi dialectele limbei româneşti : acel daco-român, acel macedo-român şi acel istro-român [34], încât astfel regăsim în această continuitate teritorială a elementului roman, în părţile unde se vorbeşte astăzi limba română, origina comună a acelor trei dialecte. Dacă ele samănă mai mult între ele, de cum samănă toate trei, cu limbile surori latine din apusul Europei, această potrivire a lor mai intimă provine din împrejurarea, că elementul roman oriental a stat mai mult timp în legătură într'un singur tot, de cum a păstrat el atingerea cu elementul roman occidental. Pe când Occidentul a fost despărţit de Orient depe la 406, (epoca adevărată a dispariţiei Imperiului Roman de apus, când Galia, Spania şi Africa intră în stăpânirea barbarilor, iar Italia este copleşită şi inundată de ei), sfărâmarea unităţei Latinilor orientali se face mai târziu, cu aproape 300 ani, dela năvălirea bulgară înnainte, 678. Am văzut că, în tot acest răstimp, Românii din munţii Carpaţi au stat, în mare parte şi prin păstorit, în legătură cu elementul roman dela sudul Dunărei din Moesia şi de mai jos, primind dela el nu numai înrâurirea creştină, dar încă şi făurind împreună cu el acele forme, în multe puncte atât de asemănătoare, ale graiului comun celor trei grupe ale Latinilor orientali : Românii din Dacia Traiană, acei din Macedonia şi acei din Istria.

Efectul năvălirilor asupra Romanilor din peninsula Balcanului. — Să cercetăm deci ce înrâurire au avut asupra elementului roman, astfel precum l-am constatat că există în peninsula balcanică, năvălirile barbare.

[34] Este cunoscut că acest din urmă este vorbit astăzi numai de o mică insulă de Români din peninsula *Istria*. Această insulă, nu ştim prin ce minune a scăpat de a fi slavizată. precum a fost poporaţia romană a Dalmaţiei.

Năvălirile barbarilor dela Dunărea inferioară se îndeplinesc în condiţii deosebite, după popoarele ce se cobor aici din părţile dela răsăritul Europei. Incă dela primele strămutări ale Goţilor, mai mult încă la venirea Hunilor şi mai ales la acea a Avarilor, popoarele slave pe de o parte urcaseră, precum am văzut munţii în Dacia, unde se amestecară cu Românii cei refugiaţi în ei; pe de alta trecuseră fluviul şi se aşezaseră în provinciile Imperiului de Răsărit, alăturea cu elementul roman. Cu toate că şi Slavii erau barbari şi se vor fi dedat fără îndoială la scene de sâlnicie, ei nu par totuşi a fi inspirat acea îngrozire fără samăn ce cuprindeà pe toate popoarele, atât romane cât şi barbare, la venirea oardelor de neam mongol, precum erau Hunii, Avarii şi Bulgarii.

Elementul roman din Moesia nu pare a fi părăsit deodată şi în massă provincia la venirea barbarilor. El stărui încă aici cât putù, până ce mai ales sălbatecii Bulgari îl speriară şi'l alungară în munţii dela sud. Se înţelege că mai mult elementul roman fugi înaintea barbarilor; cel slavon, barbar şi el, găsi mijlocul de a hălădui sub călcăiul noilor veniţi. Astfel am arătat mai sus că Goţii, când se coborîră la 375 peste Dunăre unde se şi aşezară vremelnic, dădură aici peste Slavoni cărora le întipăriră oarecare urme de gotisme în limba lor, primind şi dela ei în schimb elemente slavice. Deasemenea când Hunii devastară Moesia şi anume regiunea Naisului, se aflau în apropierea acestui oraş nişte sate cari, după toate probabilităţile, erau locuite de o poporaţie slavă. Nu mai puţin când Bulgarii se aşezară în Moesia Orientală, ei o găsiră atât de plină de Slavoni, încât îşi pierdură în curând naţionalitatea în sinul elementului în cari ei se aşezaseră [35]. Slavii deci se coborîseră în peninsula Balcanului încă de prin veacul al IV-lea, şi cu toate acestea în decursul acestuia şi a celui următor, mai întâlnim elementul roman încă puternic şi numeros în oraşele Dunărei. Aşà în decursul veacului al IV-lea aflăm pe mai mulţi episcopi în acele oraşe, precum pe Auxentius în Durostorum, Palladius în Ratiaria (Arzer-Palanka, lângă Vidin), şi Ursatius în Singidunum (Belgrad) cari scriau şi predicau în latineşte [36]. Episcopii oraşelor Moesiei nici nu ştiau măcar greceşte, de oarece la un sinod ţinut în Moesia Inferioară, pe timpul împăratului Leon cel Mare (457—474) şi la care luară parte următorii episcopi: Marcian din Abinta (?), Petru din Nove lângă Columbaci, în Serbia), Marcel din Nicopoli, Marcian din Appia (?) şi Manofil din Durostorum, aceştia necunoscând decât limba latină şi nu pe cea greacă, se slujiau în relaţiile lor cu Constan-

---

[35] Mai sus, p. 18 şi mai jos cap. *Bulgarii.*

[36] Vezi citatele în Iung, *Die röm. Landschaften des röm. Reichs,* p. 374.

tinopolea de un translator [37]. Aşà dar Romanii nu părăsiseră oraşele Dunărene în urma năvălirei sclavine.

Faţă însă cu acea bulgară ei nu mai putură ţineà piept, ci se retraseră din toată Moesia, precum şi din oraşele înşirate pe malul Dunărei (cu toate că aceste cetăţi întărite putuseră opune năvălirei o împotrivire mult mai mare decât oraşele deschise ale Daciei lui Traian), şi o rupseră de fugă încotro putură; cei bogaţi mai în depărtare, cei săraci în munţii ce se învecinau cu ţara lor, şi anume cea mai mare parte spre sud, către munţii Balcanului, Pindului, ai Tesaliei şi Epirului, ajungând unii din ei până în muntele Athos, ba chiar în Elada şi până în Creta şi Peloponez. Parte din ei însă vor fi trecut Dunărea, începând dela Turnu-Severinului în jos, şi vor fi căutat scăpare în sinurile Carpaţilor, alăturea cu fraţii lor din Dacia Traiană, începând din părţile Olteniei cari totdeauna au adăpostit o numeroasă poporaţie romană.

Despre fuga elementului roman din Moesia către sud avem mai multe arătări conţinute în deosebite izvoare, toate însă concordante. Astfel Novela a XI-a a împăratului Justinian arată că pe timpul lui Atila, prefectul din cetatea Firmus (Sirmiu) din Iliric fugi în Tesalonic din pricina devastărei Iliricului de Huni [38], şi fără îndoială că dacă prefectul fugise, tot aşà făcuseră şi o sumă de locuitori.

Viaţa Sfântului Dimitrie, scrisă pe la începutul veacului al IX-lea, arată cum o mulţime de oameni fug din Panonia şi Moesia, ţări numite de autorul acestei vieţi, Dacia şi Dardania, înnaintea năvălirei bulgare, căutând adăpostire tot în Tesalonic [39].

Apoi viaţa celor 15 martiri din Tiberiopole, care datează din aceeaşi epocă, spune, că Bulgarii aşezându-se în dreapta Dunărei, aduseră o strămutare a poporaţiei din spre miază noapte în spre miazăzi; iar alţii fură împinşi din sud către

---

[37]. Le Quien în *Oriens christianum*, XI, p. 1217.

[38]. Nov. XI: „Quum enim in antiquis temporibus Firmi (adică a Sirmiului) praefectura fuerit constituta, ibique omne fuerit Ilirici fastigium tam in civilibus quam in episcopalibus causis; postea autem *attilanis temporibus eiusdem locis devastatis, Apennius praefectus praetorio de Termilana civitate in Thessalonicam profugus venerat*".

[39]. Migne, *Patrologia, cursus completus, series graeca*, T. 116, col. 1338: „„Quod omnes circa illam civitates ac provinciae habitatoribus vacuae essent effectae, haec autem (adică Tesalonicul) sola ut dictum est. superesset, omnesque *a Danubiis partibus* Paunoniaque et Dacia et Dardania reliquisque et provinciis et urbibus, transfugas reciperet atque in sinu suo foveret". Mai jos despre locuitorii Naisului şi Sardicei adaugă: „allii autem ex eis qui in Naissos et Sardica erant, veluti illorum muros oppugnandi artis experientiam nacti cum lamentis dixerunt unde fugientes vobiscum (adică cu locuitorii Tesalonicului) ut pereamus huc venimus".

nord[40]. Tot aici se cuvine şi un loc conţinut într'un manuscript din muntele Athos şi anume din notiţele istorice ale mânăstirei Costamunitu, care spune că „pe timpul împăraţilor iconomahi (726—780), popoarele de pe lângă locurile dunărene, având un timp de anarhie, pentrucă împăratul Romanilor aveà luptă pentru sfintele icoane cu necredincioşii, atunci aşà numiţii Richini (un trib slav) şi mai ales *Vlachorichinii* şi Sagudaţii, ieşind din Bulgaira şi coborându-se încetul cu încetul către deosebite locuri, au venit şi în Macedonia, şi la sfârşit au ajuns în Sfântul Munte cu toate femeile şi copii lor, nefiind nimeni cari să'i împiedece sau să'i războiască". Această notiţă, importantă prin aceea că arată coborîrea poporaţiei romanice alăturea cu de acea slavă de la nordul peninsulei, şi anume din Moesia cea ocupată de Bulgari, către sud, trebuie îndreptată în privinţa datei, care este coborîtă prea jos, şi trebue pusă pe timpul chiar al intrărei Bulgarilor în Moesia, dinnaintea cărora fug nu numai Romanii, dar chiar şi popoarele slavone. Sagudaţii anume se întâlnesc în Macedonia încă din anul 675 şi în 678 se pomeneşte tot acolo un rigă al Richinilor[41].

O a patra mărturie tot atât de hotărîtoare este aceea conţinută în „strategiile" despotului bizantin *Kekavmenos*, din a doua jumătate a veacului al XI-lea. Acest strategist bizantin dă, în scrierea lui, pe lângă mai multe principii privitoare la arta militară şi oarecari notiţe istorice, între cari acele ce ne interesează sunt cuprinse în capitolele 173—188, unde vorbeşte şi de Valachii Imperiului Bizantin, pe cari îi ocărăşte şi îi defaimă cu o mare ură, de oarece păţise după cât se vede multe dela ei, pe când trăià în mijlocul lor. El are chiar un capitol special întitulat „despre necredinţa Vlahilor" (186) în care se află tocmai importanta notiţă pe care voim s'o analizăm aici: „Niciodată neamul Vlachilor n'a păzit credinţa către nimeni, nici măcar către cei mai vechi împăraţi romani. Bătuţi de împăratul Traian şi cu totul striviţi, ei fură supuşi, şi regelui lor Decebalus tăindu-se capul, îl puseră în ţapă în mijlocul cetăţei Romanilor. *Aceşti Vlahi sunt însă aşà numiţii Daci şi Bessi. Ei locuiau mai întâiu lângă fluviile Dunărei şi Savei unde locuiesc acum Sârbii, în locuri tari şi greu de străbătut. Răzămaţi pe ele, ei făţăriau iubire şi devotament către împăraţii cei mai vechi, şi ieşind din ţările lor, pustiiau provinciile romane: deci supărându-se Romanii pe ei, îi bătură; iar ei ieşind din*

---

[40] Theophylacti Bulgariae Arhiepiscopi *Historia martyrii XV martyrum.* Migne, *Op. cit.*, T. 126 col. 189.

[41] *Tomaschek, Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, Wien, 1882, p. 43 unde se află reprodus şi locul din manuscriptul muntelui Athos, după Uspenski, *Vostok Christianskii*, Kiev, 1877, *Istorija Athona*, III, p. 311.

locurile lor s'au împrăştiat în tot Epirul şi Macedonia, cei mai mulţi din ei aşezându-se în Elada" [42].

Să cercăm a pătrunde adevăratul înţeles al încurcăturei ce o spune aici strategul bizantin. Mai întâiu el are în vedere Vlachii [43] ce îl înconjurau şi cari locuiau pe timpul lui în Macedonia, Epir şi Elada, şi, după ştiinţele sale, culese după cum se vede atât din istoria veche (Dio Cassius), cât şi din tradiţia vie încă pe timpul lui, el caută să'şi dee samă despre originea lor. Un lucru este constant : că el le atribue o patrie lângă Dunăre, de unde s'ar fi coborît către locurile ce le ţineau pe timpul său. Aceste două păreri ale lui Kekavmenos reiesă într'un mod neîndoelnic. Incurcătura începe numai acolo unde Kekavmenos părăseşte tărâmul faptelor constatate de el sau relatate lui, şi caută să găsescă o *cauză* acestei emigrări a Valahilor dela nord către sud, şi unde el amestecă ştirile culese şi aici dintr'o tradiţie ce poate nu mai erà aşà de lămurită, cu cetirile sale despre războaiele lui Traian în Dacia. El cunoscuse din Dio luptele marelui împărat cu cerbicosul rege al Dacilor şi ştià că lupta se sfârşise în defavorul acestuia. De aici până la ideea de a atribui acestei lupte năvălirea Vlahilor, alungaţi din ţara lor, nu erà decât un pas, pe care Kekavmenos îl făcù, respingând tradiţia ce'i va fi spus poate adevărata cauză a emigraţiilor Valahilor, sau îndeplinind-o în cazul când ea ar fi tăcut în privinţa explicărei istorice a faptului năvălirei. Din amestecul însă a tradiţiei care fără îndoială arătase lui Kekavmenos de unde venise poporul Vlahilor, anume din Bulgaria şi Sârbia actuală, cu studiile sale istorice, se născù confuzia dată de el, că Dacii ar fi locuit cândvà în Sârbia de astăzi şi că din acele locuri, fiind alungaţi de Traian se coborîră către ţările greceşti. Tot din această confuzie vine şi amestecul ce'l face Kekavmenos între Daci şi Vlahi. El nu ştie nimica despre colonizarea Daciei, nici despre deosebirea ce ar trebui făcută între Dacii vechi şi Vlahii noi, popor de viţă romanică. Ba el ştiind probabil că Vlahii din ţările încunjurătoare fuseseră mai înainte numiţi Bessi, popor trac ce se romanizase, mai adaugă pe lângă amestecul de Daci cu Vlahi, şi acel al lor cu Bessi, încât scrie astfel enigmatica lui frază : *Vlahii sunt Dacii şi Besii.*

[42] Vassilijewski, *Sowiety raskazy wizantiiskago bojarina XI wieka*. St. Petersburg, 1881, p. 106—107. «Οὗτοι (οἱ Βλαχοι) γάρ εἰσὶν οἱ λεγόμενοι Δάκοι καὶ Βέσσοι· ᾤκουν δὲ πρότερον πλησίον τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ καὶ τοῦ Σάου, ὃν νῦν ποταμοῦ Σάβαν καλοῦμεν, ἔνθα Σερβοι ἀρτίως οἰκούσιν, ἐν ὀχυροῖς καὶ δυσβάτοις τόποις. Τούτοις θαῤῥοῦντες ὑπεκρίνοντο ἀγάπην καὶ δούλωσιν πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους βασιλεῖς καὶ ἐξερχόμενοι τῶν ὀχυρωμάτων ἐληίζοντο τὰς χώρας τῶν Ῥωμαίων ὅθεν ἀγανακτήσαντες κατ' αὐκῶν ὥς εἴρηται διέφθειραν αὐτούς. Οἳ καὶ ἐξελθόντες τῶν ἐκεῖσε διεσπάρησαν πάσῃ τῇ Ἠπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ, οἱ δὲ πλείονες αὐτῶν ᾤκησαν τὴν Ἑλλάδα».

[43] Originea terminului de Valah este controversată. Vezi deosebitele derivări ale acestui nume în Sbiera *Contribuţiuni*, p. 287.

Importantă este în spusele lui împrejurarea că el ştie că Vlahii sunt Dacii războiţi de împăratul Traian, ceeace ne arată că pe timpul său existau Daci sau Vlahi în Dacia Traiană; nu mai puţin însă arătarea lui, că Vlahii ar fi venit din locurile de pe malurile Dunărei spre a împoporà părţile greceşti. Aceste două serii de fapte trebuie despărţite în naraţia lui Kekavmenos, care le-a întrolocat numai fiindcă, de meserie militar, nu'l prea tăià capul în ale istoriei. Lăsând la o parte puntul întâiu care vine în sprijinul continuităţei Românilor în Dacia Traiană, şi oprindu-ne numai la cel de al doilea, constatăm şi la el *existenţa unei tradiţii care strămută în nordul peninsulei, lângă Dunăre, patria cea veche a Românilor din peninsula Balcanului, de unde s'ar fi coborît către sud* [44].

Macedo-Românii. — Aceste izvoare deosebite conţin deci, bine analizate şi drept înţelese o mărturie netăgăduită despre coborârea locuitorilor români din părţile Moesiei către sudul peninsulei balcanice, şi explică provenirea poporului macedo-român, născut din refugiaţii romanizaţi ai Moesiei şi Traciei în munţii Pindului, Rodopului şi Hemului [45]. Fiind însă că regiunile din cari s'a retras poporaţia în aceşti munţi fuseseră romanizate cu mult timp înaintea Daciei, stratul latin altoit pe substratul trac erà cam deosebit de acel aşternut peste Tracii dela nordul Dunărei. Deaceea nu numai că Macedo-Românii, sau cum îşi zic ei Aromânii, înfăţişază o deosebire ceva mai rostită în graiul lor de acel al Românilor din Dacia Traiană, dar chiar *elementul latin al limbei lor este deosebit în multe din părţile lui alcătuitoare.* Aşà bunăoară în daco-româna a 12-a parte din an, ca măsură de timp, se numeşte *lună* (dela latinul *luna*), în macedo-română *mesu* (dela latinul *mensis*; 20 în d.-r. se zice două zeci (duodecem), în m.-r. gingiţi (viginti); d.-r. cugetà (cogito), m.-r. mintuesc (dela mens); d.-r. trimite (transmitto), m.-r. petrec (pertrajicio); d.-r. cere (quaerere), m.-r. demandare (mandare); d.-r. sărutà (salutare), m.-r. basia (basiare); d.-r. friguri (frigus), m.-r. febră (febra) şi aşà mai departe la sute de cuvinte, Nu se poate susţine în nici un chip identitatea limbilor daco şi macedo-române, identitate atât de iubită partizanilor formărei naţionalităţei romane la sudul Du-

[44] Nu trebue să ne pună în mirare sprijinirea lui Tomaschek, că locul din Kekavmenos ar conţineà cea dintâiu (şi singura) dovadă directă a strămutărei elementului roman din Dacia Traiană în Moesia, când Kekavmenos se raportă invederat la elementul roman din Moesia. *Zur Kunde der Hämus Halbinsel*, p. 83.

[45] Al. Budinsky, *Die Ausbreitung der lateinischen Sprache*, p. 202. At. N. Marienescu, *Ilirii, Macedo-Românii şi Albanezii* în *An. Acad. rom.*, II, Tom. XXVI. 1904, p. 143 şi 149. Din coloniile romane din Dalmaţia şi Istria acele ce nu se slavizaseră alcătuiră Românii Istrieni. Vezi şi Arginteanu, *Istoria Românilor Macedoneni* 1904, p. 70.

nărei. Un Român din Dacia nu înţelege pe un Macedo-Român şi vice-versa fără pregătire [46].

Tot aşà de sigură ca strămutarea poporaţiei romanice din dreapta Dunărei către regiunile muntoase ale sudului peninsulei Balcanului este şi acea în sens invers dela sud către nord, şi anume din dreapta în stânga Dunărei, în Dacia lui Traian. Năvălirile Slavonilor mai ales aveau totdeauna de urmare răpirea unui număr însemnat de familii despre cari izvoarele spun anumit că erau romane şi ducerea lor în ţările ocupate de Slavoni la nordul Dunărei, mai ales în Dacia. Procopius, istoricul cel mai bine informat, contimpuran cu năvălirile slave întâmplate sub împăratul Justinian, ne spune că „Slavii şi Anţii devastaseră în modul cel mai crud Iliricul, toată Tracia, Grecia, Chersonezul precum şi toată regiunea dela ţărmurile Mărei Ionice până la suburbiile Bizanţului, şi în fiecari din năvălirile lor, mai bine de 100.000 de *Romani* erau ucişi sau duşi în captivitate". In anul 548 Slavii pradă Iliria până la Dyrrachium şi duc în captivitate fără deosebire tot ce le ieşi înainte". In 550 „după ce Slavii fac măceluri grozave în oraşul Topenes de lângă Marea Egee, duc în robie femeile, copiii şi nenumărată mulţime de robi" [47].

Alţi scriitori ca Teofilact şi Teofan precum şi viaţa Sfântului Dimitrie întăresc spusele eminentului istoric bizantin.

Anume viaţa Sfântului Dimitrie spune că Slavonii şi Avarii, după ce devastară toată peninsula Balcanului, până aproape de zidurile Constantinopolei, „*duseră toată poporaţia de aici spre partea aceea a fluviului Dunărea care este aşezată către Panonia şi care provincie avuse cândva de capitală oraşul Sirmium*". Că această parte a Panoniei veniă la nordul fluviului, deşi aveà de capitală un oraş aşezat la sudul lui, se vede depe aceea că Viaţa Sfântului Dimitrie, când povesteşte mai târziu reîntoarcerea acestor poporaţii luate de Avari înapoi în patria lor, spune că ar fi *trecut Dunărea*. Despre acest popor strămutat mai întâiu la nordul Dunărei, apoî întors îndărăt la sudul ei, Viaţa Sfântului mărturiseşte întocmai ca şi Procopius că erà *de origine romană cu femei şi copii* [48].

Amintim că tot aşà făcuse şi Crum, când, dup luarea Adrianopolei, strămutase un mare număr de familii în Bulgaria cea dela nordul Dunărei. Şi aici, avem arătarea unei stră-

[46] Un bun rezumat al deosebirilor ce despart aceste două limbi vezi în Sbiera, *Contribuţiuni*, p. 143.

[47] Procopius, *Historia arcana* c. 18 în Stritter, *Memorica popularum ad Danubium incolentium* II, p. 25, 34—37. Comp. Radu Rosetti. *Pământul, Sătenii şi Stăpânii*, 1907 p. 4 şi urm.

[48] Migne, *Patrologia*, T. 116, col. 1362, în textul original: «τῶν πάντα Ῥωμαίων». col. 1365: πλεῖστον λοιπὸν οἱ ἐκ τῶν Ρωμαιον ὄντες, μετὰ γυναικῶν καὶ τεκνῶν.

mutări dela sud către nord. Apoi locul din Viaţa celor 15 martiri din Tiberiopole raportat mai sus spune, că aşezarea Bulgarilor în dreapta Dunărei aduse o strămutare a poporaţiei dinspre miază-noapte în spre miază-zi, *iar alţii fură aduşi din miază-zi către miază-noapte.*

Dar nu numai aceste strămutări silnice aduceau în atingere pe Românii dela nordul cu cei dela sudul Dunărei. Şi viaţa păstorească a Românilor adusă prin retragerea la munte a poporaţiei daco-romane înlesnià această atingere; aşà că se mănţinù pe lângă unitatea cea puternică a graiului românesc dela nordul Dunărei şi apropierea mai mare a acestui graiu de acel al Românilor dela sud decât de idiomurile latine apusene. In sensul acesta se poate spune că „a admite că Românii au fost păstori în Veacul de Mijloc este a admite *eo ipso* că au trăit şi la nordul şi la sudul Dunărei" [49]. Tot această împrejurare întăreşte încă şi împrumutările slavone şi acele ale Creştinismului sud-dunărean la Românii din Dacia Traiană.

Se vede deci ce efect aveau năvălirile barbare asupra poporaţiei romane din ţările dela Dunăre şi din Balcani. Ele strămutau poporaţia aşezată a Romanilor în toate direcţiile, când dela nord la sud, când în sens invers. In vălmăşagul şi neregula stărei produse prin revărsarea barbarilor asupra Împărăţiei Romane, mişcările şi strămutările părţei până atunci statornice ale poporaţiei urmau capriciurile bântuitorilor, şi aceeaşi strămutare neregulată, când spre sud, când spre nord, provocată direct de popoarele barbare, se va fi urmat şi dela sine de elementul roman, speriat şi gonit din toate părţile, de furia năvălitorilor.

Este firesc lucru ca preoţii mai ales, din sudul Dunărei, să fi căutat mai curând adăpost în munţii Carpaţi, unde puteau să aibă o poziţie mult mai bună ca propovăduitori ai religiei creştine între popoare ce atunci se întorceau la această credinţă, decât să fi căutat scăpare alăturea cu compatrioţii lor, Creştini de mult, în părţile sudice ale peninsulei.

Din analiza de până aici rezultă însă că Românii din stânga Dunărei au stat în legătură cu fraţii lor din Moesia încă timp îndelungat după părăsirea Daciei, în care epocă acei de la nord primiră de la acei din sud înriurirea religioasă creştină, şi în deobşte prin atingerea între ei, se păstră în graiul tuturor o unitate mai puternică decât cu restul Imperiului Roman. Năvălirea Bulgarilor împrăştiind cu totul elementul roman din Moesia, parte către sudul peninsulei Balcanului, parte către nord în munţii Daciei Traiane, întreaga lăţime a văei Dunărei,

[49] O. Densuşianu, *Păstoritul la popoarele romanice*,, 1913 p. 24. Asupra locului din *Viaţa celor* 15 *martiri*, vezi mai sus p. 106.

din Carpaţi până în Balcani, se înterpuse între cele două trunchiuri ale Latinilor răsăriteni, mai pierzându-se o insulă din ei, şi pe coastele Mărei Adriatice. De atunci atingerea între aceste trei mădulare răschirate ale unui aceluiaşi neam nu se mai putù înfăptui. Ele se desvoltără fiecare deosebit, şi dădură naştere, în limbile ce le vorbiau, la trei graiuri cari se diferenţiară îndestul pe baza lor comună, pentru a alcătui trei dialecte deosebite ale limbei româneşti.

Astfel se explică pe de o parte, cum se face de Românii dela nordul Dunărei posedă Creştinismul lor vechiu în o formă pe care o puteà aveà numai după Constantin cel Mare, pe de alta se dă cheea asemănărei mai mari între cele trei dialecte ale graiului latin oriental, decât al acestuia cu limbile romanice apusene. Tot cu acest prilej însă am putut lămuri şi despărţirea teritorială a grupurilor de Români ce vorbesc acele trei dialecte.

Prin urmare nici prezenţa grecismelor antice, nici acea a albanismelor, nici elementul slavon (sclavin) al limbei române, nici Creştinismul latin primitiv al Românilor, nici primirea acelui bulgăresc din partea lor, nici în sfârşit pretinsa identitate a limbilor macedo şi daco-române, identitate care nu există, nu cer formarea naţionalităţei române la sudul Dunărei; iar părăsirea Daciei lui Traian de poporaţia ei, la retragerea lui Aurelian, este o poveste iscodită de un scriitor slugarnic pentru a linguşi pe primul împărat roman care puse pasul îndărăpt faţă cu barbarii, şi care scriitor a dat naştere unei întregi teorii răutăcioase de care aveau nevoie popoarele domnitoare ale Transilvaniei spre a desbrăcà pe Românii de dincolo de piscuri şi de drepturile ideale, după ce le răpise, cu drepturile reale, până şi pânea de toate zilele.

Suntem deci coborâtorii direcţi ai Daco-Romanilor şi nu am părăsit nici odată Dacia Traiană. Am suferit martirul tuturor oardelor barbare şi toate nedreptăţile stăpânirilor silnice, dar nu ne-am depărtat de pământul pe care am fost zămisliţi de energia dacă şi de spada romană [50]).

[50] Pare cà nu ar fi în destui protivnici ai drepturilor neamului românesc între străinii cari ne încunjură. A trebuit, sub cuvânt de ştiinţă obiectivă, să se uniască cu ei şi câţiva Români Intre aceştia trebuie să cităm cu părere de rău pe d. Ovid Densuşianu care într'o *teorie mijlocie* primeşte alcătuirea naţionalitaţei Romane la sudul Dunărei, dar admite totodată şi resturi din poporaţia daco-romană în munţii Daciei (*Histoire de la langue roumaine.* p. 288) Atâta puteà d-sa, după *dovezile istorice*, să susţină că Dacia Traiană a primit adaosuri de poporaţie de la sudul Dunărei; dar aceasta nu'l îndreptăţeşte de a concedà protivnicilor neamului românesc alcătuirea naţionalităţei române la sudul Dunărei, pe baza mai ales a unei pretinse identităţi între limbile macedo şi daco-romane *identitate care nu există*; căci identitatea unei limbi cere numai decât înţelegerea ei de popoarele care o vorbesc Când înţelegerea nu există, nu se poate vorbì de identitate de graiu. Popoarele nu fac filologie, iar filologii nu se pot substituì popoarelor când e vorba de a se hotărì înţelegerea unei limbi. Dar apoi d. Densuşianu părăseşte oare cum teoria d-sale când spune în *Păstoritul la Români*, vorbele reproduse mai sus, p. 111.

2. CREŞTINISMUL BULGĂRESC LA ROMÂNI.

Istoria bisericei bulgăreşti. — Românii avură deci înnainte de a cădeà sub Bulgari o formă religioasă naţională, Creştinismul latin. De cum intrară sub stăpânirea a acelui popor, ei goniră din biserica lor cultul latin.

Incă înnainte de întoarcerea oarecum oficială a Bulgarilor la Creştinism, poporul slavon ce erà sub ei apucase a trece în număr îndestul de însemnat la religia lui Hristos. Astfel este cunoscut că în armatele bizantine se aflau încă de timpuriu ofiţeri şi soldaţi slavi cari mai mult decât sigur nu vor fi rămas păgâni în o încunjurime creştină. Astfel întâlnim încă de pe la sfârşitul veacului al V-lea, şi înnainte chiar, nume slave de comandanţi bizantini ca Onogost, Ostrui, Dobrogost, Vserd, Svarun. Nu numai atât, dar chiar împăraţi bizantini se recrutează între Slavoni, precum erà Iustin, a cărui soţie purtà numele slav de Liubniki. Mama lui Justinian şi sora lui Iustin se numià Viljenica şi tatăl acestuia Istok. Iustinian el însuşi purta numele Upravda, ce însamnă dreptate, de unde prin latinizare se făcù Iustinian. In veacul al VII-lea, dela 666—680, un slav Nikita stă pe scaunul patriarhal din Constantinopol. In 691 sinodul dela Trul opreşte la Creştinii peninsulei elenice sărbătorile păgâne, precum Colindele şi Rusaliile. Aceste depe urmă fiind nişte sărbători ale Slavilor, este învederat că popoarele creştine de cari este vorba în hotăririle sinodului, erau Slavi întorşi de curând la Creştinism, iar Cedren spune chiar că Mortagon (sau Omortag), urmaşul lui Crum, văzând că gintea bulgară se întorceà pe nesimţite la Creştinism, persecutà cumplit pe închinătorii nouei religii [51].

Slavii deci din peninsula Balcanică, în cari se cuprindeau şi Slavii Bulgari, începuseră a se întoarce la Creştinism, încă înnainte de domnia lui *Boris* (852—888). Se pare că aproape tot poporul supus primise religia lui Hristos şi că numai clasa domnitoare a Bulgarilor stăruià încă în păstrarea religiei păgâne. Boris însă erà un principe prea priceput, pentru a nu simţi, că va fi greu Bulgarilor a păstrà supremaţia asupra unui popor, de care îi despărţià simţimântul religios, şi care erà atras în afară către Grecii, a căror religie o împărtăşià. Boris se hotărî deci să primiască Creştinismul. Acesta însă nu fu adus deocamdată la Bulgari, cum se crede de obiceiu, prin apostolii Slavilor Metodiu şi Ciril (cari tocmai pe atunci predicau la Moravi, unde fuseseră chemaţi de regele acestei ţări Rastislav); ci tot prin Greci cari introduseră noua religie în sinul păturilor supuse

[51] Jirecek, *Gesch. der Bulg.*, p. 148 Leger, *Cyrille et Méthode*, p. 49.

ale poporului din Bulgaria, pătrunse Creştinismul şi în acele superioare. După o luptă cu împăratul bizantin, Mihail al III-lea, Boris se împăcă cu ei şi primi, chiar la locul unde se încheiè pacea, botezul, luând numele de Mihail, după acel al împăratului ce'i stătuse nănaş. Mai mulţi din *boierii* (nobilii) lui Boris, se botează împreună cu el, în 864 sau începutul lui 865. Parte însă din nobili se împotrivesc la schimbarea religiei lor şi încearcă chiar o răscoală care este stinsă în sânge şi cruzimi de către noul Creştin, care înţelegeà să înceapă astfel era domniei între Bulgari, a religiei, blândeţei şi milostivirei.

La începutul introducerei sale în sânul acestui popor, Creştinismul avuse deci forma grecească. Tot atunci însă spornica lucrare a fraţilor apostoli, Metodiu, şi Ciril, cercà să introducă Creştinismul, sub o formă nouă şi neobişnuită până atunci, *acea slavă* la poporul Moravilor. De obârşie din Tesalonic şi după toate probabilităţile Slavi de neam [52], ei traduc cărţile bisericei creştine în limba ce se vorbià împrejurul lor, adecă în acea slavonă care primì mai târziu şi numele de veche bulgară, şi dobândesc chiar de la papă învoirea de a predicà Creştinismul în limba slavă, în contra silinţelor călugărilor germani cari, voind să pună pe Moravi sub biserica lor, apărau cu mare înfocare dogma trilimbiştilor, după care numai în cele trei limbi, întrebuinţate în biserică până atunci: ebraica, greaca şi latina, ar fi fost învoit a se serbà Dumnezeu.

După moartea celor doi apostoli, Germanii izbutiră a atrage pe popor în partea lor, încât ritul slav începù a fi persecutat cu mare asprime în Moravia. Ucenicii lui Ciril şi Metodiu se retrag atunci în Bulgaria, unde Mihail îi primeşte cu multă bunăvoinţă. Şase din cei mai însemnaţi învăţăcei ai apostolilor şi anume: Gorazd, Clemente, Laurentius, Naum, Sava şi Anghelar devin episcopi în Bulgaria şi astfel se urmează de acum înnainte, în Bulgaria, înflorirea şi întemeierea Creştinismului slavon care fusese încercat în zadar în o ţară a apusului Europei. De aceea cu toate că Creştinismul s'a întrodus la Bulgari, neatârnat de silinţele lui Metodiu şi Ciril, întru cât la poporul lor prinse mai cu osebire rădăcină această nouă formă de închinare creştină, are până la un punct dreptate tradiţia, care atribue creştinarea poporului bulgar propoveduirei apostolilor celor mari ai Slavilor: Metodiu şi Ciril.

Fiul lui Mihail, *Simon* (893—927), cel mai mare stăpânitor al Bulgarilor, ia titlul de împărat şi orândueşte un mitropolit cu reşedinţa în *Preslav*, vechea Marcianopolis, lângă râul Kamcik (în Bulgaria răsăriteană către Marea Neagră). Lupte victorioase cu Bizantinii întind domnia lui până sub

---

[52] Aşà susţine şi cu drept cuvânt Jirecek, *Gesch. der Bulg.*, p. 151; Leger dimpotrivă crede că ar fi Greci, *Cyrille et Méthode*, p. 56.

zidurile Constantinopolei, şi această duşmănie cu Grecii sileşte pe regele Simion să iee coroana imperială dela Papa din Roma, care erà bucuros să îndatoriască pe un principe atât de puternic. Fiindcă, după ideile, de atunci, un împărat nu puteà să stee fără un patriarh lângă dânsul, Simion ridică mitropolia Bulgariei la rangul de patriarhat. Acest patriarhat schimbă reşedinţa, împreună cu capitalele regatului bulgar, cari fură pe rând *Preslav*, *Sofia*, *Moglena*, *Voden* şi *Prespa*. După cucerirea Bulgariei dunărene de către împăratul grec Zimisces (969—976), regele bulgar *Samuel*, a cărui putere se mărgineà mai ales în Macedonia, alese drept capitală a micşuratei sale ţări, oraşul *Ohrida*, aşezat lângă lacul cu acelaş nume, care oraş deveni în acelaşi timp reşedinţa patriarhului bulgar. Patriarhatul neatârnat al Bulgarilor din Ohrida avù însă o viaţă foarte scurtă. Numai doi patriarhi bulgari se schimbară pe scaunul Ohridei: *Filip* către anul 1010 şi *David* 1015—1018. In acest depe urmă an, căzând şi Bulgaria Macedoniană sub Vasile al II-lea Bulgaroctonul, el deşi menţine autocefalia patriarhatului de Ohrida, numeşte în el un patriarh grec, pe *Ioan de Dibra* 1019 care inaugurează seria arhipăstorilor greci din Ohrida Bulgarilor [53].

Ne oprim deocamdată aici cu istoria bisericei bulgăreşti, pentru a vedeà în ce legături au intrat ea cu Românii Daciei Traiane.

Introducerea silită a Creştinismului bulgăresc la Români. — Românii de şi intrară sub stăpânirea bulgară dela Cubrat înnainte, fură deocamdată lăsaţi în pace în privirea religioasă, astfel că se poate da la ei, Creştinismului în forma romană, o viaţă de vreo 500 de ani (sfârşitul veacului al IV-lea — sfârşitul veacului al IX-lea), în care răstimp se întipăriră atât de adânc noţiunile fundamentale ale Creştinismului roman în mintea poporului şi se alipiră atât de strâns de cuvintele latine ce le însemnau, încât aceste nu mai putură a fi desrădăcinate prin nici o înrâurire posterioară.

De cum însă Bulgarii se creştinizară şi se introduse la ei forma Creştinismului slavon, începù o propagandă foarte activă pentru lăţirea acestei credinţi în tot cuprinsul împărăţiei lor care se întindeà la nordul Dunărei asupra Valahiei şi a Transilvaniei, locul tocmai unde se adăpostiau Românii. Este cunoscută râvna de proselitism a noilor întorşi la o religie. Am văzut pe Bogor cum pedepşeşte în chipul cel mai aspru pe boierii de la curtea lui, cari nu voiau să recunoască noua închinare. Slavii apoi au fost totdeauna un popor netolerant

[53] Jirecek, *Gesch. der Bulg.*, 211 nota 1. Comp. p. 201.

care a căutat să impună celorlalte popoare religia lor. Ei erau totodată prea fanatici şi dedaţi ideilor religioase, precum dovedeşte, puţini ani după înrădăcinarea Creştinismului la ei, ivirea din sânul lor a nenumărate secte diferite, dintre care se deosebeşte mai cu samă acea a Bogomililor care se lăţi cu atâta repeziciune şi numără atâţia martiri. Elementul domnitor sub care zăceau Românii erà din acele ce se aprindeau uşor la ideea religioasă. Erà deci firesc lucru, ca el să considere drept eretici şi apostaţi pe toţi acei ce se închinau în altă formă către Dumnezeire, şi să se siliască a'i aduce cât mai curând la forma cultului său.

Incă discipolii lui Metodiu şi Ciril, poate chiar din timpul când învăţătorii lor predicau în Moravia, prin urmare încă de prin secolul al IX-lea, se încercaseră să introducă forma slavă a Creştinismului la Românii din Dacia, căci o cronică aproape contimporană ne spune, că dintre ucenicii marilor apostoli, Bezrad ar fi propovăduit învăţătura lor în Panonia, Wyznog în Polonia, Zandow în Dacia, Nawrok în Rusia, Oslaw în Silesia, *iar Moznopon în munţii Românilor* [54].

Intoarcerea Românilor dela Creştinismul roman la acel bulgar a fost datorită unei apăsări exterioare, căci nu existà nici un motiv care să fi făcut pe Români a *lepădà o formă de religie pe care o înţelegeau, şi a luà pe una pentru care nu aveà nici o înţelegere.* Pricepem pe Luterani cari părăsesc Catolicismul, pentru că Luther, îndreptându-se către mintea lor, le dovedi abuzurile şi relele acestuia, îndemnându-i a se îndepărtà de el şi le dădù predica şi rugăciunile în limba naţională. Lepădarea unei forme religioase pentru a luà pe o alta fu aici efectul lucrărei asupra inteligenţei şi a raţiunei. Ce motiv ar fi putut împinge însă pe Români a înlăturà forma poporană a religiei lor şi a adoptà una din care nu înţelegeau nici o singură vorbă? Dinaintea puterei însă şi a autorităţei trebuià să se plece acel

[54] Locul în Stridowsky, *Sacra Moravia, Historia sive vita SS Cyrilii et Methodi* Solisbaci *MDCCX*, p. 231: „Apostolorum nostrorum missionarii sunt: Bezrad în Panonia, Wyznog în Sarmaţia, Zandov în Dacia, Nawrok în Rusia, în Alpibus Walachicis Moznopon, Oslaw în vetere Quadramene Silezia et plures alii". D. I. Bogdan (*Conv. lit., XXIII*, p. 314—315.) bănueşte autenticitatea acestui loc, spunând că nu s'ar află în nici una din Vieţile apostolilor Slavi. D-sa arată că Stridowsky ar fi împrumutat spusele sale din cronica lui Hirschmentzel, călugăr morav din mănăstirea Wellebrad cronică întitulată *Officium de Ss. Cyrilli et Methodi.* Ne posedând această cronică, am întrebat prin scrisoare pe d. Pic, profesor la Universitatea din Praga, care mi-a răspuns că Hieschmentzel spune numai că: „Methodium ad seden Wellebradensem reversus, pastoratus sui munus cum *septem* coepiscopis quos rex et Cyrillus diversis Sclavoniae et Sarmatiae regionibus praefecerat, solerter obibat". Stridowsky a putut însă să'şi ia ştirea din altă scriere a lui Hirschmentzel, căci locul e prea preciz pentru a puteà fi bănuit. El pare a conţineà o lămurire a citatului comunicat mie de Pic, de oare ce enumără pe cei 7 episcopi pe care citatul lui Pic îi arată că ar fi fost.

supus, şi îndată ce câţiva preoţi bulgari vor fi găsit o viaţă uşoară şi mănoasă între Români, numărul lor va fi crescut pe fiece zi : apostolii bulgari se vor fi adaos fără încetare, pentru a răspândi învăţătura lor între Români. Astfel în puţin timp, sprijinit pe braţul autorităţei seculare, pe care totdeauna clerul a ştiut să'l iee în ajutorul său, s'a lăţit şi întărit Creştinismul bulgăresc între Românii din Dacia Traiană.

Există o tradiţie la Români, care ne-a fost păstrată de Dimitrie Cantemir. Ea spune că : „înnainte de sinodul dela Florenţa, Moldovenii, după exemplul celorlalte naţii cari îşi trăgeau limbile lor din graiul roman, întrebuinţau literele latine. Dar fiindcă în acel sinod mitropolitul Moldovei trecuse în partea Latinilor, urmaşul său Teoctist, diaconul lui Marcu Efesianul, de neam Bulgar, pentru a desrădăcinà cu atât mai mult din Moldova sămânţa Catolicismului şi să ridice totdeauna tinerilor putinţa de a ceti sofismele Latinilor, a încredinţat pe Alexandru cel Bun că, nu numai să surguniască din ţară pe oamenii de altă credinţă, ci să scoată şi literile latine din toate scrierile şi cărţile, şi să introducă în locul lor pe acele slavone" [55].

Că principele Cantemir raportează aici o tradiţie, se vede de pe puţina logică a cuprinsului ei. Pentru a se împiedecà lăţirea credinţei catolice în Moldova, să se alunge *literile, adecă alfabetul latin*! Dar dacă s'ar fi urmat înnainte a se predicà ereziile catolice şi prin mijlocirea alfabetului cirilic? Dacă această idee ar fi ieşit din mintea lui Cantemir, el ar fi avut cel puţin atâta bun simţ de a spune că se alungă *limba* latină din biserica română şi se introduse *limba* slavonă. Că principele Moldovei înţelege însă sub litere într'adevăr elementele alfabetului, se vede de pe aceea, că el raportează asemenea spuse sub capitolul „de litteris Moldavorum".

Legenda este cu toate acestea de o mare importanţă, Se vede din ea că poporul moldovenesc pe timpul lui Cantemir, punea în legătură o ceartă între biserica latină care fusese mai înnainte la el, şi acea slavonă, cu schimbarea alfabetului latin în acel cirilic.

Păstrarea acestei tradiţii, în o altă formă şi pe o altă cale, ne va luminà însă şi mai mult asupra adevăratului ei înţeles. In o carte tipărită la Buda în limba bulgară în 1844, intitulată *Ţarstvenica*, în care se cuprind biografiile domnilor bulgari, autorul ei, raportându-se la nişte manuscripte vechi spune :

„S'au însemnat în nişte cărţi vechi scrise de mână că după reposarea patriarhului bulgar, Sfântul Ioan carele au ridicat pe Asan la împărăţie, a chemat Asan de la Ohrida pe părintele Teofilact, a luminat şi a curăţit toată Bulgaria de eresurile de cari multe se aflau atunci în ea. După aceea a în-

[55] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 152.

vitat pe împăratul Asan de a trecut în Valahia, să o cucerească şi să o curăţe de eresul roman care pe atunci domnià în ea, şi Asan s'a dus şi a supus amândouă Valahiile sub stăpânirea sa, *şi a silit pe Valahi cari până atunci cetiau în limba latină, să lese mărturisirea romană, şi să nu cetiască în limba latină, ci în cea bulgară, şi a poruncit ca celui ce va ceti în limba latină să i se taie limba, şi de atunci Valahii au început a ceti bulgăreşte*" [56].

Paralela bulgară a legendei române este mai raţională. Ea spune anume că Asan ar fi scos *limba* latină din biserica română, pentru a îndepărtà eresul roman şi a introdus limba bulgărească. Mai notăm şi că legenda bulgară urcă mai sus în timp înlocuirea Creştinismului latin la Români prin acel bulgar, punând-o pe timpul Asăneştilor.

O asemenea concordanţă deplină între două legende păstrate la popoarele române şi bulgare cari ambele arată că, înainte de *a fi limba bulgară în biserica română, erà cea latină*, dobândeşte o însemnătate mult mai mare decât s'ar cuveni a se da unor simple poveşti. Potriveala cea neaşteptată a două izvoare atât de deosebite, dar cari puteau fi atât de bine informate, de oarece se raportau la fapte petrecute între ambele popoare, dă acestor legende valoarea unor mărturii istorice care nu pot fi trecute cu vederea. Putem deci privi ca un punct stabilit, acela că înnainte de Creştinismul bulgar, fusese la Români unul de formă romană, cu limba latină ca limbă a predicărei, încât se adevereşte şi astfel inferenţa trasă mai sus din cercetarea terminologiei bisericeşti. Mai departe ambele legende atribue schimbarea limbei liturghiei din latină în slavonă, unui act de autoritate : cea moldovenească lui Alexandru cel Bun, cea bulgărească lui Asan, împăratul Bulgarilor. Ambele legende conţin însă neexactităţi istorice. Astfel sinodul dela Florenţa s'a ţinut tocmai în 1437, când Alexandru cel Bun murise acum de 4 ani ; iar împăratul Asan care se răsculase contra Bizantinilor, numai de cuceriri nu aveà timp la nordul Dunărei. O singură dată trecù el peste Istru „în vecina Scitie", nu însă cucerind, ci *fugind bătut*, înnaintea împăratului Isaac Angelul [57]. Apoi pe timpul

[56] *Carstwenika ili istoriia bolgarskaia*, Buda, 1841. Reprodus locul de Melchisedeck în *Uricarul* III, p. 112. Asupra însemnătăţi acestei legende bulgăreşti vezi şi D. Onciul *Originele Pr. rom.*, p. 106 şi Pic, Zur rumän. Streitfrage, p. 61 62.

[57] Critica adusă de d. I. Bogadn în *Conv. lit.*, XXIII, p. 295 părerei mele că slavonismul ar fi fost introdus pe cale silnică la Români, critică ce s'ar rezemà pe lipsa de credinţă ce ar fi să se dea spuselor lui Paisie din *Carstwenika*—este neîntemeiată. D. Bogdan mărturiseşte el însuşi, că „nu a putut aflà de unde a luat Paisie ştirea despre stârpirea Catolicismului în Valahia şi introducerea pravoslaviei" (*Conv. lit.* p. 305) şi aici e tocmai punctul interesant. Dacă d. Bogdan ar fi dovedit că spusele lui Paisie sunt luate dintr'un izvor nevrednic de credinţă, demonstraţia d-sale ar fi mers; dar întru cât

lui Asan, 1185—1196, nici nu existà o Valahie la nordul Dunărei, cu atât mai puţin două, ci numai o Sciţie erà cunoscută, încât se vede foarte lămurit caracterul legendar al ambelor arătări, adecă tocmai îmbrăcarea unui adevăr în concepţii posterioare, contimporane cu naşterea acestor poveşti.

Desbrăcând îndoita legendă de partea cea adausă de neştiinţa poporului, rămâne ca miez al ei, faptul că *înnainte de Creştinismul bulgar erà la Români Creştinismul roman care tocmai fusese scos cu violenţă de către un împărat bulgar*, ceeace însă se petrecù mult înnaintea lui Asan, pe timpul tocmai a regelui Bogor sau a urmaşului său Simion.

Atârnarea canonică a Românilor de Bulgari. — Dacă Creştinismul la Român îmbracă forma bulgărească şi fu introdus la ei cu violenţă de către stăpânii lor, Bulgarii de peste Dunăre, este evident că ţările române, şi cu deosebire Transilvania, trebuiau să fie supuse canoniceşte unui scaun bulgăresc. Cu toate aceste în rândul episcopiilor bulgăreşti enumerate de împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul, după răsturnarea întâiului Imperiu Bulgăresc, în hrisovul prin care recunoaşte autocefalia mitropoliei din Ohrida, nu se vede trecută nici o episcopie cu reşedinţa dincoace de Dunăre; dar împăratul adaugă în acest hrisov că lasă sub jurisdicţia Ohridei şi pe *Valahii din toată Bulgaria* [58], de al cărui scaun trebuiau să asculte cu toţii.

Se vede din această dispoziţie *specială pentru Valahi*, că pentru dânşii nu existau scaune episcopale deosebite, şi că ei ascultau, după cum vom vedeà în curând, direct de patriarhia bulgărească.

Organizarea de mai pe urmă a scaunelor episcopale din ţările române, lasă a se întrevedeà această stare de lucruri. Este cunoscut că mitropolitul ortodox al Transilvaniei a fost hirotinisit, până în timpurile mai noue, de către mitropolitul Valahiei, ce poartă încă astăzi titlul de mitropolit al Ungro-Vlahiei şi exarh al plaiurilor, adecă al munţilor Transilvaniei [59]. Apoi în timpurile mai vechi se vede că nici nu se aflau mitro-

---

tocmai asupra acestui punct nu se poate aduce nimic, este învederat că avem a face cu o *tradiţie bulgărească* cu atât mai vrednică de primit, cu cât Paisie nu a împrumutat-o dela nimeni ci a reprodus numai o tradiţie poporană. Versiunea bulgărească este însă cu totul deosebită de acea românească; ceeace se poate reţineà din ele ca *element istoric* este siluirea Românilor în primirea slavonismului.

[58] Vezi originalul hrisovului publicat în Golubinsky, *Kratkii ocerkă istorii pravoslavnyhă cerkvei bolgarskoi, serbskoi, romynskoi*, Moskva, 1871, p. 259—263. La p. 263: «τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλαχῶν... τιμᾶν δε ἀυτὸν».

[59] Şaguna, *Geschichte der griechisch-orientalischen Kirche in Oesterreih*, Hermannstadt, 1862, § 48, unde citează Sintagmaţionul patriarhului Hrisant: οὗτος (adică mitropolitul Transilvaniei) ἔχει ἀναφορὰν πρὸς τόν μητροπολίτην Ουγγροβλαχίας λόγῳ πατριαρχῷ καὶ ἐξαρχικῷ δικαίῳ».

poliţi sau episcopi în ţările de peste munţi, de oare ce primul demnitar ce urcă pe această treaptă, amintit în Transilvania, apare abià în anul 1456, când este pomenit în mai multe documente *Ioan de Capha* ca episcop românesc [60]. Pomenirea unor episcopi de ritul grecesc prin episcopatul Cumanilor, făcută în o bulă papală prin 1234, se referă tot la nişte episcopi din Valahia, de prin regiunea Milcovului, precum vom vedeà mai jos.

Apoi dacă centrul Daciei, chiar în timpuri mai târzii n'aveà episcopi, şi când îi dobândeşte, îi găsim sub autoritatea canonică a celor din Valahia, aceasta ne probează într'un mod evident, că biserica creştină din Transilvania n'a avut în timpurile mai vechi propriile sale scaune episcopale, ci erà *pusă sub jurisdicţia unui scaun străin*; că deşi nu se aflau episcopi, poporul din Transilvania se ţineà totuşi de religiea răsăritului şi anume sub forma ei bulgărească, se vede din faptul că Ahtum principele Banatului, de pe la anul 1000 se închină la această religie [61].

In Valahia însă n'au fost în decursul răstimpului înnainte de descălecare decât Românii ca popor de religie creştină ortodoxă; prin urmare numai la ei se puteau întâlni episcopi de această religie, şi deaceea aflăm pe episcopii, de cari pomeneşte bula papală din 1234, la Valahii din episcopatul Cumanilor; iar mai târziu când prin coborârea din munţii Transilvaniei se întemeiază Statele române, atunci se organizază şi biserica română sub mitropoliţi şi episcopi ortodoxi. Dacă Românii ar fi avut episcopi încă din vremile stăpânirei bulgăreşti, atunci ar fi trebuit ca aceştia să se fi aflat în centrul Daciei, Transilvania, şi ca ei să fi devenit superiori acelora ce se întâlnesc mai târziu în ţările descălecate. Găsim însă lucrurile stând tocmai dimpotrivă. Deşi organizaţia politică a Munteniei se coboară dela munte la câmpie, organizarea ierarhiei bisericeşti se urcă dela câmpie către munte, fiind productul unui timp posterior, de oarece poporaţia română şi creştină se aflà, în imensa ei majoritate, închisă în munţii ce înconjurau centrul Daciei Traiane.

Trebuie să admitem că ţările române nu atârnau canoniceşte de nici una din episcopiile bulgare depe malul Dunărei, ci erau în supunere directă către scaunul patriarchal bulgar, care'şi aveà reşedinţa la început în Preslav, şi care şi-o schimbă apoi, împreună cu capitalele imperiului bulgar, în Sofia, Moglena, Voden, Prespa şi în sfârşit în Ohrida, ceeace explică şi lipsa episcopiilor din Dacia. Această ţară erà sub eparhia specială a patriarhului bulgar, tocmai ca ţară adusă în chip silit

[60] Până odinioară se credeà că cel mai vechiu episcop românesc erà *Ioanichie* din 1479. In 1885 am descoperit eu în manuscriptele bibliotecii din Pesta pe *Ioan de Capha*, în 1456. Vezi documentele privitoare la el în *Revista p. Istorie Arch. şi Filologie.*

[61] Mai jos cap. IV, No. 1 sub Unguri.

la Creştinismul bulgar, şi asupra căreia trebuià deci pusă în lucrare o supraveghere mai de aproape. Deaceea se şi pun Românii din întreaga Bulgarie sub autoritatea directă a patriarhului de Ohrida de către Bulgaroctonul, nefăcând el în această orânduire decât întărirea unei stări de lucruri existente. Infiinţarea unei episcopii bulgăreşti în Dacia puteà să aibă de efect desbinarea acestei ţări de sub autoritatea bisericei bulgare. Abià după desfiinţarea Imperiului Bulgăresc, şi după ce ţările dela nordul Dunării încap sub stăpânirea Ungurilor şi a Cumanilor, vedem apărând în ele episcopi deosebiţi, precum ni'i arată bula din 1234.

Faptul care vine în sprijinul acestei păreri, că Românii erau supuşi deadreptul către patriarhia bulgară este, că din timpurile cele mai vechi găsim biserica ţărilor române, de îndată ce ea se constitue, supusă patriarhiei bulgăreşti din Ohrida, şi aceasta anume în timpuri când această patriarhie erà cu totul decăzută din ceeace fusese mai înnainte.

Aşà ştim că până la 1359 bine înţeles de mai înnainte vreme, biserica munteană atârnă de alte patriarhii decât de cea constantinopolitană; căci în anul arătat Alexandru Basarab cere dela aceasta din urmă ca să'i sfinţească un mitropolit, lucru la care patriarhul consimte numai sub condiţia expresă, ca pe viitor să nu mai ceară ţara mitropolit de aiurea decât dela Constantinopole [62]. Că această *altă patriarhie* de care atârnase până atunci Muntenia, nu erà decât Ohrida, se vede depe aceea că câţiva ani mai târziu, în 1390, patriarhul grecesc adresându-se lui Mircea voevodul Munteniei îi vorbeşte de „arhiepiscopul *vostru* de la Ohrida [63]. Pe cât se vede Muntenia se întorsese în curând iarăşi la vechea ei ascultare de scaunul Ohridei, după ce stătuse desbinată câtva timp, trecând sub acel de Constantinopole.

Tot pe atunci găsim şi pe Iuga vodă domnul Moldovei, că trimete la Ohrida, „spre a luà blagoslovenie, ca să aşeze în Moldova un mitropolit" [64].

Rezumând cercetările de până acì asupra bisericei bulgăreşti la Românii din Dacia Traiană, încheiem: 1) că forma bulgară a Creştinismului s'a substituit în chip violent celei vechi romane; 2) că Românii fură menţinuţi sub autoritatea directă a patriarhului bulgăresc, fără a li se constituì nişte episcopi

[62] *Acta patriarchatus Constantinopolitani*, ed. Miklosisch et Müller, Wien 1860, I, p. 383—388, anno 1359.

[63] *Ibidem*, II, p. 230: ὁ ἀρχιεπίσκοπος ὑμῶν ὁ Ἀχριδῶν».

[64] *Letopisiţele ţărei Moldovei* publicate de M. Kogălniceanu, Iaşi, 1852, I, p. 102. Notiţa conţinută în îndreptarea legii, Târgovişte, 1652, p. 403: „Aceasta se scrie în pravila lui Mateiu Vlastari că şi Moldo-Vlahia a fost supusă Ohridenilor" ar fi foarte însemnată, de oarece Mateiu Vlastari a comentat dreptul canonic pe la 1335. Cercetând însă întregul comentar al lui Vlastari, n'am găsit nicăiri o asemenea indicaţie.

speciali, până după căderea Imperiului întâiu Bulgar şi trecerea ţărilor române sub altă stăpânire, când atunci apar şi episcopi români la nordul Dunărei; 3) că din aceste legături vechi ale Românilor cu patriarhia bulgară, al cărei depe urmă scaun fu Ohrida, se explică supunerea ierarhică a bisericelor române, constituite mai târziu, sub această patriarhie [65].

Inriurirea bisericei bulgăreşti asupra minţei şi desvoltărei poporului român, care ţinù aproape opt veacuri fu din cele mai dăunătoare. Devenind, prin o urmare fatală, şi limba Statului şi aproape singura scrisă şi cetită, limba bulgară împiedecà cultivarea graiului naţional pentru acest răstimp atât de îndelungat. Atare predomnire a Bulgarismului la Români nu se poate asemănà cu acea a limbei latine în biserica şi Statele apusene; căci aici, deşi o limbă străină slujià la început pentru transmiterea gândirilor, această limbă străină conţineà cheia unei comori întregi de idei înalte, de forme măestre, de învăţături preţioase, cari pătrunseră în curând, tocmai prin acest canal, minţile mulţimei, şi desţelinindu-le, le făcură destoinice pentru civilizare şi pentru spornica rodire de mai târziu a graiului naţional. Limba latină fu o şcoală pentru limbile poporane. La noi slavismul, tâmpit, orb şi lipsit de orice idee, apăsà ca un munte asupra cugetului poporului român, fără să-i aducă nici un folos, îngroşind tot mereu întunerecul care'i cuprinsese minţile, în loc de a'l împrăştià. Limba slavonă înnăbuşì gândirea românească.

Deaceea pe când în apusul Europei, întrebuinţarea limbei latine aduse şi efecte pozitive şi rodnice asupra cugetărei omeneşti, la Români predominarea slavismului distruse numai cât, fără a creeà nimic. Inrâurirea ei pozitivă, urmele lăsate de ea în conştiinţa românească sunt aproape nule. Cuvintele slavone introduse prin biserică, sunt acele ce s'au prins mai slab de graiul poporului român, deci acele ce s'au deslipit mai uşor în timpurile mai noue. Ele nu pătrunseră în organismul viu al limbei, nu se întrupară în ea, nici nu făcură cu ea o parte întregitoare. Suprapuse adeseori cuvintelor romanice, ele au fost aruncate departe de graiul poporului, îndată ce struna română atinsă de degetul regenerărei, zbârnâi puternicul său sunet. Cu totul alta este înrâurirea directă slavonă, stabilită prin contactul de la popor la popor. Aici cuvintele împrumutate de la Slavi rămaseră contopite în limbă, astfel că astăzi ele sunt cu neputinţă de alungat din ea, fără a o sărăcì, fără a rupe din arborele ei multe frunze grase, multe flori mirositoare. Aici vedem din potrivă o înrâurire firească, primită de bună voie şi plăcere, de limba şi simţul poporului. Dincolo una măestrită

[65] Altă ipoteză asupra felului introducerei slavonismului la Români a fost susţinută de Hasdeu, *Limba slavică la Români* în *Traian*, 1869, p. 168, Ghenadie Enăceanu, *Creştinismul în Dacia*, 1875, p. 110. D. I. Bogadn, *Conv. lit.*, XXIII, p. 295 se abţine dela orice părere.

şi silită, suferită de graiul şi de mintea Românilor timp de veacuri întregi, dar pe care, la un timp d t, o scutură şi o respinse.

In lucrarea de regenerare a naţionalităţei noastre pe care cu un mare avânt a întreprins'o timpul în care trăim, şi care are drept prima ei ţintă curăţirea limbei, să băgăm de samă a nu ne atinge de cuvintele chiar străine ce au devenit un trup şi un sânge cu noi; să luăm aminte ca tăind uscăturile, să nu atingem ramuri verzi ce vor puteà produce frunze şi flori. Numai pedanţii cred că o limbă se poate fabricà; poporul adevărat, natura vie nu'i ascultă.

Şi să nu ne temem că prin cuvintele slave ce le cuprinde limba noastră, am deveni Slavi, tot atât de puţin pe cât Francezii devin Germani prin elementul german al limbei lor, sau Spaniolii Arabi, prin acel arab. Limbile se caracterizează, nu după tezaurul lor de cuvinte, ci după ţesătura intimă a gândirilor, şi aceasta e romană; căci în toată întinderea ei, gramatica limbei noastre este latină.

Inchegarea naţionalităţei române. — Am ajuns la capătul istoriei începuturilor neamului românesc şi la pragul întemeierei vieţei sale politice. In lungul răstimp de 1400 de ani (500 în. de Hr.—900 după Hr.) studiat până aici am desfăşurat un şir de fapte însemnate care a contribuit la formarea naţionaliăţei române. Trei sunt factorii mai de samă ce au contribuit la crearea acestei nouei individualităţi istorice: trunchiul aric şi anume tracic al popoarelor ce au locuit în Dacia înnainte de cucerirea romană, compus din rămăşiţele Agatirşilor şi ale Sciţilor aşezaţi, absorbiţi de Geţi şi de Daci.

Pe acest substrat mai mult fiziologic al naţionalităţei române se altoi puternicul şi absorbitorul vlăstar al rasei latine care prefăcù cu totul coroana arborelui împlântat pe el, păstrând numai din sălbatecul trunchiu pe care fusese răsădit, energia fără samăn şi al vieţei trainice.

Peste această îmbinare astfel alcătuită din Traci şi Latini, se adăugiră în vremile năvălirei, înrâuririle aduse de popoarele barbare asupra naţionalităţei române. Am văzut însă că din toate popoarele năvălitoare, Slavonii fură aproape singurii ce puseră în lucrare o mai statornică înrâurire asupra vieţei poporului român. Germanii nu avură aproape nici o atingere liniştită, urmată de vreun efect oarecare asupra caracterului său; tot aşà şi cu numeroasele neamuri de obârşie mongolă cari izbutiră, chiar în Transilvania, unde veniră în o atingere îndelungată cu poporul românesc, a introduce numai în limba lui câteva cuvinte din graiul lor. Pe cât însă de slabe şi neînsemnate fură înrâuririle lăsate de celelalte neamuri, pe atât de puternică fu acea a rasei slavone, care fu pusă în lucrare pe calea atingerei etnice, apoi pe aceea a religiei şi culturei, care ţinù mai mult de 700 de ani, un timp uriaş! Cât de puternic însă a trebuit să fie stratul roman, înterpus între fundamentul

trac şi suprapunerea slavonă, spre a predomni pe ambele aceste două elemente, şi a da în rezumat naştere unei poporaţii de caracter romanic.

Deaceea ca rezultat al frământărei îndeplinite în timp de veacuri pe pământul mânos al Daciei Traiane, avem un popor de rasă latină [66], care ca atare se afirmă la viaţă, ca atare vrea să trăiască şi să păstreze neatinsă comoara sufletului său. Din momentul ce acel element nobil şi generos pătrunse în constituirea fiinţei sale, el se crezù ca pe deplin alcătuit. Se supuse înriuririlor ce mai veniră peste el, neputându-le înlăturà; însă se apără cât putù de a lor copleşire, şi îşi aduse totdeauna aminte, chiar în timpurile acele de mai grea răstrişte, despre înalta origine din care se trăgeà. Ca melcul îşi retrase trupul în scoica ce'i slujià de adăpost, munţii Carpaţi, şi când îl scoase iar la lumină, spre a se „îndreptà către Dunăre, şi-a bea apă turbure", cum spune un cântec copilăresc, el se afirmă ca o odraslă a poporului roman. Aceasta fu ideea mântuitoare ce'l apără pe el în tot timpul furtunosului său traiu. Mai întâiu, sub formă de instinct care'l împiedecă, într'o măsură însemnată, de a'şi uni fiinţa cu popoare de alt neam; mai târziu, sub formà de idee conştientă, totdeauna originea lui romană îi sluji de scut şi de apărare. Şi în timpurile mai noue, când fu dat a renaşte la viaţă şi la propăşire, tot din această idee sorbi el puterile ce'i erau de lipsă spre a înflori.

Astfel din lunga perioadă al cărui studiu l'am încheiat, poporul român ieşi alcătuit din elementele sale fundamentale, împreunate aşà fel, încât acel roman să rămână ca predomnitor, şi acest proces de fierbere şi contopire a părţilor sale alcătuitoare se îndeplini în cetatea Carpaţilor.

Am sfârşit cu expunerea constituirei naţionalităţei româneşti, pe care am văzut-o învingând în cumplita luptă pentru viaţă, asupra tuturor elementelor cu care venise în ciocnire. Acuma ne trage rândul să cercetăm a doua fază a acestei desbateri a poporului român din noianul timpurilor, din care'l vom vedeà la sfârşit, după nespuse zbuciumări, ieşind iarăşi învingător. Dacă ar fi fost menit să piară, de mult ar fi dispărut el de pe suprafaţa pământului. Tocmai însă greutatea cu care şi el a ajuns să ocupe locul său la soare pe acest îngust pământ, unde neamurile neîncăpătoare se zdrobesc şi se înghit, ne insuflă puternica credinţă, întemeiată pe prelungirea seriilor, că soarta îi păstrează încă un viitor îndelungat.

[66] In ce înţeles trebuie luată rasa latină, anume ca rasă intelectuală, vezi studiul nostru *Politique de races* publicat în *Cronaca della civilta eleno-latina* Roma 1903.

CARTEA II.

ISTORIA MEDIE

EPOCA SLAVONISMULUI

de la năvălirea Ungurilor până la jumătatea veacului al XVI-a,

900—1650.

In această a doua carte a istoriei poporului român vom desfăşură soarta lui dela năvălirea poporului unguresc asupra Daciei, năvălire care cade împreună cu primele încercări de viaţă de Stat şi cu predomnirea culturei slavone asupra Românilor, până la surparea acestei forme de cultură care se întinsese din biserică asupra întregei vieţi culturale scrisă a Românilor, surpare adusă de către Grecism dincoace de Carpaţi şi de Apuseni dincolo de ei.

Această epocă este destul de întinsă, cuprinzând aproape opt veacuri din viaţa poporului român. Ea conţine mai mult mişcări politice şi sociale decât de acele petrecute în minte. In ea se va desbate poporul român din noianul veacurilor care'l înnăbuşiseră până atunci şi se va sili, după ce ieşise ca o formaţie etnică deosebită din frământările lui începătornice, să înjghebe o viaţă de Stat. Bine înţeles că o asemenea încercare nu se puteà înfăptui fără lupte duse mai întâiu pentru mănţinerea neatârnărei, apoi după pierderea ei, pentru a ei redobândire. Dar sforţările Românilor fură zadarnice şi ei căzură tot mai adânc sub puterile vecine. Poporul român ajunse deci în Transilvania la peirea lui politică desăvârşită, prin supunerea sub Unguri, iar la sfârşitul epocei Slavonismului, în Statele înjghebate de el în poalele Carpaţilor, în o situaţie asemănătoare, sub puterea turcească. Ca desvoltare intelectuală vom vedeà cum, pe lângă o trecere a predomnirei intelectuale către altă cugetare tot străină neamului, cea grecească, se iveşte şi licărirea cea d'intâiu a cugetărei naţionale care îndrumează mersul suitor al desvoltărei poporului român.

CAPUL I

DACIA IN PERIOADA A II-a A NAVALIREI BARBARE.

INCEPUTUL STATELOR ROMÂNEŞTI

900—1290.

I

UNGURII

1. STAREA ŢĂRILOR DE PESTE MUNŢI LA VENIREA UNGURILOR.

Românii sub voevozii bulgari. — Dela stingerea puterei Avarilor prin Carol cel Mare (797) până la venirea Ungurilor în Panonia şi de aici în Transilvania (898—1037), nu se vede nici un popor barbar să fi năvălit în Dacia Traiană. Mai mult încă, Avarii începură a pierde din putere încă cu mult timp înnainte de surparea Statului lor, anume dela emanciparea de sub ei a Bulgarilor (678). Din acel timp deci şi până la venirea Ungurilor, mai bine de 200 de ani, duseseră Românii şi Slavonii din Dacia Traiană un traiu mai liniştit, dacă îl asemănăm cu furtunoasa stare de mai înnainte. Aceste popoare adăpostite până atunci în văgăunile munţilor, începură a scoate capul la lumină, coborându-se cu încetul pe coastele şi prin văile lor, unde puteau duce o viaţă mai uşoară. Incepură a se întemieà sate şi oraşe române şi slavone în poalele Carpaţilor. Existenţa mai veche a acestor sate şi oraşe decât aşezarea oardelor maghiare în Transilvania şi a oaspeţilor germani se poate cunoaşte şi astăzi, depe faptul că numele lor se văd a fi de origină românească sau slavonă, maghiarizate sau germanizate în urmă [1].

[1] Citâm câteva din nenumărata lor mulţime:

Român slavon	Maghiar	German
Cărpiniş	Kerpenyes	—
Daia	Dalya	—

Românii şi cu Slavonii lăsându-se înspre şes, se dădură mai cu stăruinţă vieţei agricole şi redeveniră, cel puţin acei ce se coborâseră, cu totul aşezaţi, şi deci trebuiră numai decât să înjghebe din nou începăturile unei vieţi de Stat.

Această organizare a vieţei politice a Româno-Slavonilor se făcù însă sub înriurireà Bulgarilor care se substituiseră Avarilor în stăpânirea asupra ţărilor dela nordul Dunărei.

Cu mult încă înnainte de organizarea principatelor Valahiei şi Moldovei, încă de pe când Românii nu părăsiseră Transilvania sau se coborau numai cu teamă pe coastele exterioare ale munţilor, întâlnim la ei unele aşezăminte cari sunt învederat de origină bulgărească, de oarece termenii cari le însamnă sunt derivaţi din această limbă. Astfel găsim organizarea primelor State române, întocmită sub nişte şefi numiţi *voevozi*. Cuvântul vine dela vechiul dialect slav, vorbit de Slavonii peninsulei Balcanului, *voda* = conducător, *vojavoda* = conducător de războiu, dela *voi* = războiu. Tot cu un cuvânt de origine slavo-bulgară este însemnată şi clasa nobililor la Români: *boierii*, care cuvânt vine dela vechiul slavon *boljar* = nobil. Caracteristic este terminul de *boiarin* întrebuinţat destul de des de izvoarele noastre vechi [2] şi care corespunde vechiului slav *boljarin*. Aceste două aşezăminte: voevodul adică conducătorul şi nobilii, clasă ce se desface de la sine şi după un proces de alegere social cunoscut, din sinul unui popor, trebuiau să existe chiar înnainte de înjghebarea societăţilor organizate, întru cât ele sunt chiar condiţia ori cărei organizări. Fiind ele însemnate

---

Rece	Recse	Rätsch
Topârcea	Toporcza	Tschapertsch
Galiş	Galysi	Galisch
Săcel (Săticel)	Szecsel	—
Telişca	Telisca	Telischen
Valea	Valya	Wallendorf
Mândra	Mundra	—
Sărata	Serata	—
Buia	Bolya	Bell
Vlădeni	Vladeny	Vladein
Reşinar	Resinar	Reschinar
Porceşti	Porcsesd	Portsheschti
Câmpul lui Neagu	Campolnyak	—
Porumbac	Porumbak	Bornbach
Găunoasa	Kaynosza	—
Vulcan	Volkany	Wolkendorf
Rucăr	Rukur	Rukendorf
Adrian	Adorian	—
Buzeu	Bodza	Bodsau

Vezi Trauenfeld, *Geographisches Lexicon Siebenbürgens*, Wien, 1839. Bieltz *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens*, Hermannstadt, 1827.

[2] Vezi o sumă de documente dela Const. Brancovanu în *Condica logofeţiei* depe timpul lui, needită la archiva Statului în Bucureşti.

cu termini de origine bulgară, dovedesc încă-odată adânca vechime a acestei înriuriri la Românii din Dacia. Tot la acest timp primitiv, al întocmirei vieţei de Stat, am raportat noi aşezământul *knezului* şi terminul slav de *bir* întrebuinţat la Români pentru a însemnà darea pe cap a poporului de rând, ceeace în latineşte se numià *tributum*. Această dare este şi ea un element neapărat în constituirea unei societăţi, oricât de rudimentară, şi deci trebuie să fie contimporană la Români cu boierii, knezul şi voevodul.

Asupra vechimii aşezământului voevodului la Românii şi la Slavii din Transilvania, ne poate îndrumà aflarea lui chiar la Unguri, despre care Constantin Porfirogenitul spune că la venirea lor în Panonia şi chiar înnainte, erau sub conducerea unor voevozi[3]. Fără îndoială că Ungurii nu putuseră aduce cu sine din stepele aziatice, acest aşezământ bulgăresc, a cărui origine este de căutat la sudul Dunărei, şi că atribuirea lui Ungurilor de către împăratul scriitor, încă înnainte de a se opri acest popor în Panonia şi Transilvania, unde putuse întâlni rudimente de State sub voevozi, trebue pusă pe socoteala unui anacronism comis de Porfirogenitul care, pe când scrià la 952, aflase pe Unguri organizaţi sub voevozi. Existenţa unor voevozi la Unguri, îndată după arătarea lor în valea Dunărei şi munţii Carpaţi, este o dovadă învederată că popoarele supuse de ei aici, Slavonii şi Românii, erau organizate la venirea Ungurilor sub acest fel de conducători.

Să cercetăm cari erau voevodatele ce se aflau în fiinţă în ţările de peste munţi din stânga Tisei, la venirea Ungurilor.

Cronica cea mai veche ungurească, scrisă de Anonimus Belae regis Notar, enumără trei: al lui *Menumorut*, dintre Someş şi Mureş, prin Crişiana şi nordul Transilvaniei, al lui *Glad*, prin Banatul Temişoarei şi al lui *Gelu*, în Transilvania. Alte izvoare posterioare mai adaugă un al patrulea principat, acel al lui *Kean*, în sudul Transilvaniei. Să cercetăm dacă existenţa acestor state se adevereşte pentru timpul când părţile locuite de Români au fost supuse de Unguri.

Cel dintâiu din aceste principate, este arătat de Anonimus ca stăpânit de un duce *Menumorut*. Acest ducat erà aşezat la nordul Banatului, dela munţii Bihorului în sus, (dux Biho-

---

[3] Const. Prophyrogenitul. De *administrando imperio*, c. 38 (Ed. Bonn III, p. 168): «Ὅτι τὸ τῶν Τούρκων ἔθνος πλησίον τῆς Χαζαρίας τὸ παλαιὸν τὴν κατοίκησιν ἐποιεῖτο εἰς τὸν τόπον τὸν ἐπονομαζόμενον Λεβεδία ἀπὸ τῆς τοῦ πρώτου βοεβόδου αὐτῶν ἐπωνυμίας». (numită Lebedia dela cel dintâiu voevod al Ungurilor). Idem, p. 169: «ὀλίγου δὲ χρόνου διαδραμόντος ὁ χαγάνος ἐκεῖνος ἄρχων Χαζαρίας τοῖς Τούρκοις ἐμήνυσε τοῦ πρὸς αὐτὸν ἀποσταλῆναι Χελάνδια τὸν πρῶτον αὐτῶν βοεβόδον». (Helandia întâiul lor voevod, al Turcilor. Aşa numesc Bizantinii pe Unguri).

riensis) prin regiunea Crişului, a Tisei şi a Someşului, căci Anonimus vorbeşte de un castel *Bihor* al ducelui şi arată aceste riuri ca curgând prin ţara sa [4]; cuprindeà deci regiunea numită astăzi Crişiana, unde Ungurii dau chiar peste oraşul românesc *Satul-Mare* [5]. Acest ducat erà vasal Imperiului Bulgar de peste Dunăre. Anonimus notar arată greşit că ducatul ar fi fost supus Imperiului Bizantin [6] care, pe atunci, tremurà el însuşi înnaintea puterei bulgare, condusă de împăratul Simion şi nu avea cum să stăpâniască regiuni dincoace de Dunăre, sărind peste Impărăţia Bulgărească. Reiesă deci cu evidenţă că Anonimus amestecă aici Impărăţia Grecească cu cea Bulgărească căreia într'adevăr erà supus ducatul lui Menumorut. Deaceea şi cronicarul spune că, atunci când Menumorut fu somat de Arpad a'i cedà teritoriul Statului său, el îi răspunse „*cu o inimă bulgărească*", că nu se va supune [7]. Celelalte izvoare mai vechi ale istoriei maghiare confundă pe acest duce Menumorut cu Sviatopluc ducele Moraviei care şi el fu bătut de Unguri la cucerirea Panoniei de către ei. Astfel *Keza*, *Thurocz* pe cât şi *Cronica Budensă* fac din Sviatopluc un fiu al lui Morut [8], spunând că ar domni asupra Bulgarilor şi Moesienilor (adică Bulgarilor din Moesia de peste Dunăre), de unde se vede cu siguranţă că cronicarul unguresc amestecă pe ducele Moraviei cu un principe bulgar din Transilvania, care erà supus Moesienilor, iar nu domnià peste ei. Poporaţia stăpânită de acest duce vasal al Imperiului Bulgăresc, erà în parte de origine română, precum se vede aceasta din păstrarea vechilor nume ale riurilor Crişul şi Someşul

[4] Anonimus Belae regis notar, c. 20, 22, 51 (în *Historiae Hungariae, fontes domestici*, vol. II). In c. 11 p. 12 determină astfel marginile ducatului: „Terram que est inter Thisciam et silvam igfon que jacet ad Erdeueleu, a fluvio Morus usque ad fluvium Zomus"..

[5] Existenţa Satului-Mare se dovedeşte cel puţin de pe timpul Sfântului Ştefan, a carui soţie, Gisela, adusese colonii bavareze în acel loc. Fejer, III, 2, p. 211—212, anno 1230: „Andreas... nostris hospitibus teutonicis de *Zathmar Nemethy*, iuxta fluvium Zamos residentibus, qui se dicebant in fide dominae reginae *Keyslae* ad Hungariam convenise". Cf. Katona *Historia critica*, I, p. 131.

[6] Anonimus, c. 60 „per gratiam domini mei imperatoris constantinopolitani". La c. 28 Anonimus spune conform cu aceasta, că Menumorut se pregătià a fugi în Grecia.

[7] Anonimus, c. 11: „Quod Menumorut, qui duci Arpad prius per legatos *bulgarico corde*, superbe mandato, terram cum pugillo se daturum negabat". şi D. Onciul, *Originele Pr. rom.*, p. 133 admite amestecul Imperiului Bulgarilor cu acel al Grecilor.

[8] Simon Keza, ed. Endlicher, *Monumenta Arpadiana*, Sangalli, 1849, p. 101: „surrexit tandem *Zuataplug filius Morot*, princeps quidem în Polonia, qui Bracto subjugando Bulgaris Moesianisque imperabat, incipiens similiter in Panonia post Hunnorum exterminium dominari". Cf. Thurocz, I, c., 24 p. 29 „Voluere tamen nonnulli quod Hungari in secundo eorum introitu, *non Zwathepalug sed Marothum patrem illius*, în Pannonia invenissent dominantem". *Chron. Budense*, ed. Podhradzky, Budae, 1838, p. 32: „Quidam princeps *Swetibolug Marothi filius* în Polonia, cepitque nihilominus et in Pannonia dominari". *Morot* pe ungureşte – Morav.

şi din aflarea oraşului denumit cu numele românesc de Satu-Mare. E probabil că dela acel ducat se va fi ţinut şi partea mai muntoasă a Maramureşului care, după ce Ungurii cuceriră regiunea lui mai plană, rămase ca un adăpost pentru Români, sub voevozi naţionali pe cari îi vom vedeà, că se aflau, ab antiquo, în această regiune dela nordul Transilvaniei.

Al doilea principat amintit de Anonimus, este acel al lui Glad care se întindeà în Banatul Temişoarei, dela riul Mureşului până la Orşova, ultima cucerire pe care Ungurii o fac în ţara lui Glad, adecă până la puntea lui Traian, pe care şi Porfirogenitul o arată ca aflându-se la capătul ţărei cucerite de Unguri [9]. Când Ungurii întreprind cucerirea ducatului lui Glad, ei supun întâi partea cuprinsă între Mureş şi Timiş, ceeace arată că ducatul lui Glad se întindeà din jos de Mureş, precum acel al lui Menumorut se lăţià la nordul acestui riu. Că şi acest ducat erà sub suzeranitatea Bulgarilor, se vede întâiu de pe aceea că ducele Glad este dat ca originar din Vidin; apoi din spusele lui Anonimus că Ungurii, după ce au trecut riul Timiş, au pătruns în hotarele Bulgarilor; în sfârşit din aceea că armata lui Glad constà din Cumani, Români şi *Bulgari*. Românii erau poporaţia băştinaşă a Banatului, centrul fostei Dacii; Bulgarii erau stăpânii acestui ducat, al cărui şef însuşi erà Bulgar; iar Cumanii sunt introduşi de Notar în locul Peceneghilor, de vreme ce apariţia Cumanilor în valea Dunării este posterioară cu 200 de ani cucerirei maghiare. Că ducatul lui Glad erà sub suzeranitate bulgărească, se mai cunoaşte şi de pe aceea că un urmaş mai îndepărtat al lui, numit *Ahtum* care trăeşte pe timpul lui Sfântul Ştefan, pe când Bulgaria dunăreană căzuse în puterea Grecilor sub împăratul Zimisces, recunoaşte supremaţia acestora, după cum recunoşteà predecesorul său autoritatea Imperiului Bulgăresc. Despre Ahtum ne spune viaţa Sfântului Gerhardt, că deşi fusese botezat după ritul grecesc în Vidin, totuşi păstrà, probabil după vechiul obiceiu bulgăresc, poligamia, având şapte femei. El construeşte în oraşul Mureşului (Târgul Mureşului de astăzi) o mânăstire în onoarea Sfântului

[9] Anonimus, c. 11 p. 12: „Terram vero que est a *fluvio Morus* usque ad castrum Urscia, preocupavisset quidam dux nomine Glad, *de Bundyn castro egressus*". c. 44 p. 37—38: „Glad ducem qui dominium habebat a *fluvio Morus usque ad castrum Horom*, ex cuius etiam progenie longo tempore descendit Ohtum, quem Sunad interfecit... ibi per duas hebdomadas permanserunt, donec omnes habitatores illius patriae a *Morisio usque ad fluvium Temes* sibi subjugaverunt... et cum vellent transire amnem Temes, venit obviam eis Glad,... dux illius patrie cum magno exercitu equitum et petidum, *adiutorio Cumanorum et Bulgaroum at que Blacorum*... et in eodem bello mortui sunt duo duces Cumanorum *et tres kenezy Bulgarorum*.... Adepta victoria, hinc egressi *venerunt versus fines Bulgarorum*.... dux vero Glad fuga lapsus castrum Kevee ingressus est;... hinc euntes castrum *Ursova* ceperunt".

Ioan Botezătorul în care aşează călugări greci. El se emanicipase cu totul de domnia maghiară, uzurpând dreptul de a taxà sările regeşti care se coborau din Transilvania pe riul Mureş. Teritoriul stăpânit de Ahtum se aşterneà întocmai pe acolo, pe unde am văzut mai sus că se întindeà stăpânirea lui Glad, ba chiar începând ceva mai de sus de Mureş, dela Criş, până la Vidin şi Severin. Şi acest ducat însă, deşi stăpânit de o dinastie bulgărească, după numele ducilor săi : Glad, Ahtum, erà locuit în mare parte de o poporaţie românească, ceeace se vede de pe păstrarea vechilor numiri ale riurilor Crişul, Mureşul a Turnu-Severinului, apoi de pe Vlachii cari formau armatele ducelui Glad. Tot Români trebuià să fie şi numeroşii păstori cari păşteau, după arătarea cronicarului, în munţii acestei ţări, nenumăratele lor turme. Cu toate că Ahtum recunoşteà supremaţia grecească şi fusese botezat după ritul grecesc, el erà fără îndoială Bulgar, mai întâiu după nume, apoi prin coborârea lui din ducele Glad, cum arată Anonimus [10].

Al treilea principat arătat de Anonimus ca aparţinând anumit Românilor erà acel al lui *Gelu* care este arătat ca întinzându-se în ţara de dincolo de păduri, adecă în Transilvania, unde s'ar aflà riuri din năsipul cărora s'ar culege aur. Totuşi acest ducat pare a se fi întins mai ales în părţile nordice ale ţărei, căci în cele de la sud erà, după cum vom vedeà, alt ducat, pe care îl aflăm mai târziu încă neatârnat, după ce acel al lui Gelu căzuse sub Unguri. De aceea vedem aşezată capitala sau castelul ducatului lui Gelu lângă riul Someşul [11]. Ducatul acesta este arătat de Anonimus ca locuit de Români şi Slavoni cari ar fi oamenii cei mai slabi de pe tot pământul, căci n'ar aveà alte arme decât arcuri şi săgeţi, iar ducele lor Gelu nu ar fi om

[10] *Vita S. Gerhardi* in Endlicher, *Monumenta Arpadiana*, c. 10 p. 214 : „erat quidam princeps in *urbe Morisena* nomine Ahtum... qui secundum ritum Grecorum in civitate Budin fuerat baptizatus... Habebat autem septem uxores, pro eo quod in religione christiana perfectus non fuerat. Regi autem Stephano honorem minime impendebat, confidens in multitudine militum et nobilium suorum... Erant ei et pecora infinita, que omnia habebant pastores suos deputatos... et usurpabat sibi potestatem super sales regios descendentes in Morosio, constituens in portibus eiusdem fluminis usque ad Ticiam tributarios et custodes, conclusitque omnia suo tributo. Accepit autem potestatem a Grecis et construxit in praedicta urbe Morisena monasterium in honore beati Ioannis Baptiste, constituens in eodem abbatem cum monachis grecis... Serviebat namque eidem viro terra a fluvio Keres usque ad partes Transilvanas et usque in Budin et Zeren". Comp. *Anonimus*, c. 44 p. 37. „*Glad*, a cuius progenie *Ohtum* descendit". *Idem*; ibid. „*Glad* ducem ex cuius etiam progenie, longo post tempore, descenderat *Ohtum* quem Sunad interfecit". Vezi şi c. 11 p. 12. „Glad ex cuius progenie Ohtum fuit natus".

[11] Anonimus, c. 27 p. 24 : Qui (Gelou) cum fugeret properans ad castrum suum iuxta fluvium *Zomus* positum, milites *Tuhutum* audaci cursu persequentes, ducem *Geloum* iuxta fluvium *Copus* (Copsa) interfecerunt". Comp. c. 24 p. 23 : „dum coepisset audire ab incolis bonitatem *terrae ultra silvanae* ubi *Gelou* quidam *Blacus* dominium tenebat".

de samă; nu ar aveà pe lângă sine buni ostaşi şi nu va îndrăznì a se opune Ungurilor, cu atât mai mult că ar fi suferit în repeţite rânduri pustiiri dela Cumani şi Pacinaţi [12]. Lăsând la o parte apreţuirea lui Anonimus asupra valoarei poporului românesc, în care părtinirea ungurească se vede chiar de pe desconsiderarea armelor române cari erau cu toate acestea identice cu ale Ungurilor, să socotim ce poate fi adevărat din raportul lui Anonimus asupra ducatului românesc din Transilvania.

Dovezile documentate ale aflărei Românilor peste munţi. — Pentru aflarea Românilor în Transilvania şi în deobşte în ţările de peste munţi vorbesc însă, afară de locurile aduse până aici din Anonimus notar, şi care îi pomenesc deadreptul, încă şi alte împrejurări cari întăresc arătările lui, şi pe care voim să le aducem, fiindcă de către protivnicii stăruinţei Românilor în Dacia Traiană, nu voeşte a se pune o valoare deosebită pe mărturisirile notarului lui Bela.

Anonimus spune anume că Panonia ar fi fost locuită la venirea Ungurilor de Slavi, Bulgari, *Vlahi* şi *păstorii Romanilor*; căci după moartea regelui Atila, Românii numiau ţara Panoniei păşune, fiindcă turmele lor păşteau acolo [13]. Aceeaşi calificare a Panoniei de *păşunele Romanilor* se întâlneşte în un memoriu vechiu, redactat de părintele Ricardo în 1237. In această scriere se spune: „S'au găsit în *Faptele Ungurilor creştini* că ar fi altă Ungarie Mare de unde au ieşit cei şapte duci cu popoarele lor, spre a'şi căutà un loc de aşezare, întru cât nu mai puteau încăpeà de mulţimea locuitorilor, cari duci au venit în ţara ce astăzi se numeşte Ungaria, iar pe atunci se numià *păşunele Romanilor*, pe care şi-o aleseră spre a o locuì, după ce au supus popoarele ce trăiau atunci în ea" [14].

[12] Anonimus, c. 25 p. 23—24: „quod terra illa irrigaretur optimis fluviis... et quod in arenis eorum colligerent aurum... et habitatores illius terrae viliores homines essent totius mundi, quia essent *Blasii* et *Sclavi*, quia alia arma non haberent nisi arcum et sagittas et dux eorum *Geleou* minus esset, tenax et non haberet circa se bonos milites et auderent stare contra audaciam Hungarorum, quia a Cumanis et Picenatis multas iniurias paterentur". Cu toate că numele ducilor bulgari şi acel al ducelui român pot fi închipuite, cum observă şi d. Onciul în *Originele Pr. rom.*, p. 126, tradiţia existenţei acestor teritorii dependente de Imperiul Bulgar rămâne în picioare.

[13] Anonimus, c. 9 p. 10: „Quam terram habitarent Sclavi, Bulgari et *Blachi, ac pastores Romanorum*, quia post mortem Athilae regis terram Pannoniae Romani dicebant pascua esse, eo quod greges eorum in terra Pannoniae pascebantur".

[14] *De facto Ungariae Magnae* in Endlicher *Mon. Arpad.*, p. 248: „Inventum fuit in gestis Ungarorum Christianorum, quod esset alia Ungaria Maior de qua VII duces cum populis suis egressi fuerant, ut habitandi quererent sibi locum, eo quod terra ipsorum multitudinem inhabitantium sustinere non posset, qui.... tandem venerunt in terram que nunc Ungaria dicitur, *tunc vero dicebatur pascua Romanorum*, quam inhabitandam prae terris cetris elegerunt, subiecti, sibi populis qui tunc habitabant ibidem". Reprodus şi în Fejer IV, 1, p. 50, anno 1236

Să se observe că şi Anonimus vorbeşte de cronici anterioare consultate de el, şi aminteşte Analele Cronice, cari nu par a fi fost altele decât *Gesta Hungarorum Christianorum* pomenite de memoriul lui Ricardo, şi dela care Anonimus se vede a fi împrumutat titlul cronicei scrise de el, şi numită tot *Gesta Hungarorum*.

El spune apoi, ca si acea cronică menţionată de Ricardo, că pricina pentru care Ungurii părăsiseră patria lor primordială fusese prea marea sporirea poporaţiei [15], şi în sfârşit aminteşte şi despre vechea numire a Panoniei ca păşune a Romanilor, explicând mai lămurit oarecum această denumire prin arătarea că provenià dela Romanii cari'şi păşunau turmele în aceste părţi. Arhidiaconul Thomas care scrie către 1266 o Istorie a pontificilor din Salona şi Spalatro, zice şi el, că: „Ungurii veniră în Panonia şi, după ce uciseră locuitorii acelei regiuni, iar pe parte din ei îi reduseră în sclavie, s'au aşezat în acel câmp. Această reginne, adaugă el, se zice că din vechime a fost *păşunele Romanilor*" [16].

Cine erau aceşti Romani şi ce însemnau păşunele Romanilor? Despre Romanii propriu zişi nu mai puteà fi vorba, ai căror imperiu dispăruse de mult. Tot atât de puţin pot fi înţeleşi Grecii din Bizanţ care se numiau Ρομαῖοι întru cât la venirea Ungurilor 898, epoca tocmai cea mare de înflorire a Imperiului Bulgar sub ţarul Simion, nici nu puteau fi pomeniţì Bizantinii pe malul nordic al Dunărei, şi apoi ce aveau să caute păşunile Grecilor din Bizanţ, prin aceste părţi, ei cari nici nu aveau turme? Aceşti *pastores Romanorum* nu erau decât *Românii*, cari se coborau uneori din munţii lor şi păşunau numeroasele lor turme în pustia Avarilor, regiune aproape nelocuită dintre Tisa şi Dunăre, Mesopotamia maghiară. Deaceea se şi numià această parte de loc *pascua Romanorum*.

Că lucrul este astfel ne-o dovedesc arătările mai multor cronici ungureşti, în care se spune că „sub Atila ieşiră cetăţenii romani din oraşele Panoniei", retrăgându-se ei în Apulia iar *Valahii, cari fuseseră păstorii şi colonii lor, rămaseră de buna lor voie în Panonia*" [17]; acei Valahi adecă Românii cari în-

[15] Anonimus, c. I: „tamen multitudinem populorum inibi generatorum non alere sufficiebat". Vezi şi nota precedentă.

[16] *Historia Salonitarum pontificum atque Spalatensium*. Schwandtners *Scriptores rerum hungaricarum*, Vindobonae, 1746: „Interfectis namque incoli regionis illias, aliisque in servitudinem redactis, posuerunt se in planitie illa. Haec regio dicitur antiquitus fuisse *pascua Romanorum*".

[17] *Chron Dubnicense*, ed. Florianus III, 17 şi *Chron. Budense*, ed. Podhradsky, p. 21: „Blackis qui ipsorum (Romanorum) fuere pastores et coloni remanentibus sponte in Panonia". Aceleaşi cuvinte sunt conţinute şi în alte cronici ungureşti ca *Chron. Posonieme*. Vezi locurile în variantele lor reproduse de D. Onciul, *Tradiţia istorică în chestiunea originilor române* în *An. Acad. rom.*, II, Tom. XXIX, 1907. Vezi şi I. Gherghel *Cronicile ungureşti despre Români* în Revista *Tinerimea română*, 1, 1898, p. 28 şi urm. Ambii susţin o origină mai veche comună a acestor texte.

tr'adevăr, după retragerea părței bogate a poporației orășenești, rămăseseră în țările ocupate de barbari și se dedaseră la păstorie. Keza ne spune apoi că Secuii ar fi o rămășiță a Hunilor, cari avuseră împreună cu Valahii soarta de a fi așezați în hotarele munților unde, amestecați cu Valahii, începură a întrebuință literele acestora [18].

Arătările tuturor acestor izvoare unguresti sunt întărite prin spusele concordante ale cronicarului rus *Nestor*, care scrieà către anul 1100. El spune că „în anul 898 Ungurii trecură pe la Kiev pe lângă marele munte ce și astăzi se numește muntele Ungurilor. Ajunși la malurile Niprului, ei așezară acolo corturile lor, căci ei erau nomazi precum sunt și astăzi Polovții. Ei veniau de la răsărit și trecură niștemunți înnalți cari s'au numit munții unguresti, și *se apucară la luptă cu Valahii și Slavii cari locuiau aceste țări*; căci mai întâi se așezaseră Slavii aici; pe urmă veniră Valahii cari supuseră pe Slavi apoi Ungurii alungând pe Valachi și cucerind această țară, se așezară aici lângă Slavoni, după ce îi supuseră. De aici vine numele țărei de Ungaria"[19].

Acești Valachi și Slavi ai lui Nestor, corespund întocmai cu *Blasii et Sclavi* ai lui Anonimus, încât este învederat că ambele arătări se referă la același fapt: supunerea Românilor din Transilvania de Unguri.

Partizanii teoriei imigrărei poporului român din dreapta Dunărei, cari răsping mărturisirea lui Anonimus ca a unui scriitor ce nu ar merita nici cea mai mică credință, neputând procede tot astfel și cu călugărul Nestor, iar pe de altă parte mărturisirea formală a acestuia punându'i în o mare încurcătură, caută să înlăture greul, interpretând pe Valachii lui Nestor ca Franci ai Imperiului Carolingilor [20]. O atare interpretare este cu neputință din mai multe motive:

---

[18] *Keza*, l. c., p. 70: „Zaculi Hunnorum sunt residui qui... cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Blakis commixti litteris eorum uti perhibentur. Cf. și locurile paralele din alte cronici unguresti reproduse de Onciul și Ghergliel *l. c.*

[19] *Chronique dite de Nestor* par Louis Leger, 1884, p. 19.

[20] Roesler, *Romänische Studien*, p. 80. Asupra valoarei lui Anonimus ca izvor istoric vezi: Pic, *Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht*, Leipzig, 1882, I, „Anonimus Belae regis notarius". și a mea *Teorie a lui Roesler* p. 96 (*Les Roumains au Moyen-âge* p. 74) și D. Onciul *Originele Pr. rom.* p. 124. Asupra timpului când a trăit acest cronicar și pe care adversarii continuității se silesc a'l cobori cât se poate mai încoace, sub Bela al IV-lea 1235—1270 pentru a slăbì astfel mărturisirile sale asupra timpului cucerirei maghiare (Roesler p. 183), aducem un document care a fost omis atât din studiul d-lui Pic cât și din al nostru, și din care se vede că cronicarul anonim a trăit sub Bela al III-lea 1173—1196: „Litterae Belae III venditionem praedii Zeles a domino Froa pro palatino Farkasio factam, ac *Pauli regis antea notarii*, tunc episcopi transilvaniensis chyrographo testimonique (signatum) confirmantis". Din colecția comitelui Ioseph Kemeny în Transilvania IV, 1871, p. 29. Dar ce nevoie au protivnicii stăruinței a coborì data unei cronici care nu merită nici o crezare?

Mai întâi, de şi Carol cel Mare purtà titlul de împărat roman, poporul pe care el îl stăpânià se numià Franci, şi imperiul lui erà cunoscut, nu atât sub titlul său oficial eclesiastic de Imperiul Roman cât sub acel real de Imperiu al Francilor şi este cunoscut că Slavii au dat numele de *Valachi* numai popoarelor de ginte latină, niciodată celor de ginte germană, precum erau Francii [21].

Apoi pe timpul venirei Ungurilor în Panonia nu mai rămăsese decât doară amintirea cucerirei lui Carol şi stăpânirea Impărăţiei France în ea. Moravii sub Sviatopluc pe care'l răstoarnă tocmai Ungurii la venirea lor, substrăseseră Panonia de mult de sub dominarea Francilor cari fuseseră stăpâniţi, după Carol cel Mare, de nişte principi slabi şi nedestoinici [22]. Apoi este de observat că, pe timpul cucerirei maghiare, nici chiar titlul de Imperiu Roman nu mai existà, încât măcar pe numele acesta zadarnic să se poată bazà explicaţia Valahilor ca Franci. Acel înfiinţat de Carol cel Mare, încetase de a mai fi cu Carol cel Gross, 887, şi nu fusese încă reînfiinţat în legătură cu Germania, prin Oton cel Mare, 962. El fusese înlocuit în partea sa răsăriteană prin regatul Germaniei care pe atunci existà, în fruntea sa cu Arnulf de Carintia. Unde se poate găsì în o asemenea stare de lucruri, fie şi cel mai slab motiv care să fi făcut pe Nestor a pomeni, nici măcar pe Francii lui Carol, ci pe Germanii lui Arnulf, cu numele de Valahi?

In sfârşit este de observat, că Nestor spune în locul raportat mai sus, că Valachii au venit *de s'au aşezat între Slavoni*, şi el revine de două ori în alte locuri asupra acestei chestii, încât pare a fi fost bine informat în această privire [23].

Prin urmare nu înţelege a vorbì numai despre întinderea *unei stăpâniri a Vlahilor* în aceste părţi, ci de aşezarea acestora *ca popor* în sinul Slavonilor dela Dunăre. Aceasta însă nu s'a întâmplat pe timpul lui Carol cel Mare. El întocmise în Panonia,

[21] Martin Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum*, c. XII: „Polonorum atque Slavorum lingua non modo hi populi verum etiam omnes qui *sunt Italici generis Vlassi et Vlossi dicuntur*, quod ipsum etiam argumento est Itallcam hanc gentem esse".

[22] A. Thierry, *Histoire d'Attila et de ses successeurs*, II, p. 215. Palacky, *Geschichte Boehmens*, Prag. 1844, I, p. 140.

[23] *Nestor* ed., Leger, c. III, p. 4: „*Valachii venind peste Slavii dela Dunăre* şi făcându-le silnicie, aceşti Slavi se duseră să se aşeze pe Vistula şi luară numele de Lechi". La c. XIX, p. 19 cronicarul rus spune iarăşi că „Ungurii trecând peste Carpaţi, se apucară la luptă cu Vlachii şi Slavii cari locuiau în aceste ţări"; căci mai întâiu *Slavii se aşezaseră aici*; *apoi veniră Valachii care supuseră pe Slavi*". L. c. VIII, p. 8, el adauge: „Atunci veniră Ungurii Albi şi moşteniră ţara Slavonilor, *după ce alungaseră pe Valachi cari o aveau de mai înainte*". Miklosisch bănueşte că partea subliniată din locul al 3-lea să fi fost intercalată, neaflându-se decât în două manuscripte. De aceea a şi fost omisă de el în ediţia cronicarului rus publicată la Viena în 1860. Chiar în acest caz, încă rămân celelalte două locuri autentice.

cucerită dela Avari, câteva comitate ocârmuite de Franci, şi adusese chiar câteva colonii pentru a împoporà locurile pustiite prin războiu; aceste colonii însă erau „de obârşie *germană*, ridicate din Bavaria, sau *slavone*, aduse din Carintia. Numărul celor aşezaţi aici devine însemnat, şi astfel se dădù naştere în jurul Vienei şi a muntelui Comagene unui simbure de poporaţie *teutonică*" [24]. Singura interpretare raţională a spuselor lui Nestor, este de a raportà cuvintele lui la cucerirea romană, pe timpul lui Traian, şi la efectul ce această cucerire trebui să'l aibă asupra popoarelor sarmatice, pe cari Nestor le arată ca Slavi, cari locuiau în Dacia alăturea cu Dacii [25]. Prin urmare Valachii lui Nestor, nu pot fi alţii decât poporul român din Dacia. Că Nestor nu înţelegeà prin Valahi nici pe Franci, nici pe Romani nici pe Spanioli, nici pe Veneţieni (Italieni nu erau pe atunci), se vede depe enumerarea popoarelor Europei, făcută de el în capitolul al II-lea al scrierei sale. El spune aici: „de rasă jafetică sunt: Waregii, Suedezii, Normanii, Goţii, Ruşii, Englezii, *Spaniolii* (Galitzani), Valahi, (Volochi) *Romanii* (Râmleni, româneşte vechiu: Râmleni), Germanii (Nemtzi), Korliazii (nu se ştie ce popor însamnă), *Veneţianii* (Veneditzki), *Francii* (Friagovi)", Nestor, cunoscând celelalte popoare ce s'ar fi putut numi Valahi şi numindu-le cu nume speciale, terminul de Volochi rămâne numai pentru Români, pe cari mai ales Slavonii i-au însemnat cu acest nume, de oarece cu dânşii au venit ei mai cu deosebire în atingere, pe când de celelalte popoare romanice erau despărţiţi prin rasa germană. Cât despre rândul în care sunt enumărate aceste popoare şi unde Valahii sunt înşiraţi după Spanioli, din care ar puteà să se deducă că ar însemnà pe Italieni, observăm că Nestor nu urmează în expunerea lui nici aşezarea geografică, nici asemănarea naţională; aşa el sare dela Ruşi la Englezi pentru a trece dela aceştia la Spanioli peste Franci, pe cari nu'i aduce decât la sfârşit, după ce a pomenit pe Valahi, Romani, Nemţi şi Veneţieni. Necunoscând el aşezarea popoarelor după cum erà în realitate, el arată numai numele lor care lovise urechile sale. Italienii nici nu existau ca popor pe

[24] Thierry, *Hist. d'Attila*, II, p. 194.

[25] Deaceea Dlugosz, istoric polon din veacul al XV-lea, reproduce, nu ştim din ce izvoare, părerea lui Nestor asupra strămutărei Slavilor dela Dunăre, atribuind-o însă anume cucerirei romane, *Historica polonica* I, p. 1122: „Stephano Moldaviae Woivoda apud Walahos mortuo, quorum maiores et aborigines de Italia regno pulsi (genus et natio Volscorum esse fuisse creduntur), veteribus dominis et colonis Ruthenis, primum subdole deinde abundente in dies multitudine, per violentiam expulsis, illam occupaverunt; in Ruthenorumque ritus et mores, quo facilior proveniret ocupatio, a proprio degenerantes transmigrarunt". Această interpretare a locurilor lui Nestor este susţinută şi de Bielovski, *Leatopis Nestora in Monumenta Poloniae historica*, Liow, 1864 I, p. 839. Vezi şi Simion Mangiuca în *Romänische Revue*, Pesth, III, 1887, p. 178.

vremile lui Nestor şi poporaţiile de căpitenie ale Italiei în acest timp erău tocmai Veneţienii şi Romanii pe cari Nestor îi cunoaşte şi îi numeşte cu numiri deosebite. In deobşte cunoştinţele geografice ale lui Nestor sunt din cele mai confuze, precum nici nu puteau să fie altfel la un călugăr rus din veacul al XI-lea. Pentru a da un exemplu despre ştiinţa lui geografică, amintim că într'un loc el dă ca margine a Varegilor adecă a Scandinavilor spre apus, ţara Englezilor, iar spre sud pe aceea a *Valahilor* [26]. Apoi dacă Valahii lui Nestor ar fi Italienii, iată Scandinavia mărginindu-se cu Italia. Dar nu se potriveşte această arătare nici cu Românii? Este adevărat. Deaceea nici nu trebue cerut dela călugărul rus altceva decât numiri, nu aşezări geografice, şi am văzut că numele de Valahi nu se poate referi decât la Români.

Alt izvor contimporan cu Nestor este şi poema germană a *Nibelungenilor* care, între oaspeţii veniţi la nunta lui Etzel (Atila) cu Krimhilda enumără pe lângă Ruşi, Greci, şi Peceneghi şi pe *Vlahii cu ducele lor Ramunc* [27]. Forma dată numelui de Ramunc ne lasă să întrevedem în ei chiar pronunţarea nazalizată a numelui *Român*, de oarece toate dicţionarele germane actuale indică pronunţarea cuvintelor nazalizate franceze prin *ung*, *ong* : Melun : sprich Melung; chatain : sprich chataing. Germanii adaugă un g la sfârşitul unui cuvânt nazalizat, de unde urmează că Ramuc este cuvântul *Român*. Se vede în această poemă o amintire veche a Românilor, de oare ce este strămutată tocmai pe timpul lui Atila. Părţile cele mai vechi ale poemei fiind din veacul al XI-lea, povestea despre Ramunc trebue raportată tot la timpul lui Nestor.

Concordanţa între izvoarele ungureşti, cronicarul rus şi poema germană, trei izvoare atât de deosebite, dovedeşte într'un chip neîndoelnic aflarea Românilor în Transilvania la venirea Ungurilor, ceea ce nu este decât conform cu faptul că coloniştii romani n'au părăsit niciodată cucerirea lui Traian.

Odată dovedită existenţa Românilor în Ardeal, nu avem nici un motiv a ne îndoi că ei nu vor fi fost constituiţi într'un stat vasal Bulgarilor, şi anume sub principele *Gelu* arătat de Anonimus, precum erau vasale tot Bulgarilor celelalte ducate constatate ca în fiinţă în ţările de peste munţi la venirea Ungurilor.

Această constituire a unor State sub conducerea bulgărească eră firească, întru cât s'a dovedit într'un chip neîndoelnic întinderea stăpânirei întâiului Imperiu Bulgăresc la nordul Du-

[26] *Nestor*, ed. Leger, p. 2.

[27] *Der Nibbelungen not*, ed. Bartsch, p. 222: „Der Herzog Ramunc uzer Vlachenlant-Mit sieben hundert mannen kam er fur sie gerannt". Adecă: Ducele Ramunc din ţara Vlahilor cu şapte sute de oameni venisc şi el grabnic.

nărei. Stăpânirea bulgărească pe stânga fluviului erà întâiu dinastică, întru cât casele domnitoare din deosebitele ducate erau bulgare. Dar şi cultura câtă erà, biserica şi limba scrisă erau deasemenea. bulgare. Poporaţia alcătuitoare a statelor erà însă românească, întru cât Slavii vechi conlocuitori cu Românii şi cu Ungurii dispăruseră în sinul acestora în Transilvania pedeoparte, în Ungaria pe alta[28].

Românii sunt însă adeveriţi şi documental aproape dela prima apariţie a documentelor ungureşti din Transilvania. Astfel găsim întâiu mai multe nume de caracter învederat românesc, cu toată învestmântarea lor ungurească, în mai multe documente din veacul al XII-lea. Aşà numele Creţu 1135, Mykula (Micul) şi vila Myroslov (mirislău) 1219, udvornicii regali Cuzma (Cozma), Bessu, Bud, Bendu 1221, Mic, Barbatus (Bărbat) 1239; „încola" Nugul, apoi „servi", Micou şi Lazou, Buhtea (Buftea) şi Ciobanul Tychu 1246, muntele Vecu. şi numele de persoană Budul 1252 şi aşà mai departe [29]. Apoi un document din 1227 reproduce conţinutul unui altuia mai vechiu, dat de regele *Coloman*, 1095—114, unor Români din ţinutul Crasnei, prin care regele confirmă stăpânirea asupra pământurilor lor, şi le încuviinţează mai multe libertăţi. Cu toate că numele acestor Români sunt reproduse cu totul schimonosit de documentul maghiar, totuşi recunoaştem în ele mai multe nume cari nu puteau fi purtate decât de Români precum: *Voinea*, *Dinu*, *Vulcan* şi *Micul* [30]. Un alt document din 1763 arată că s'a produs în justiţie un document din 1445 în care se confirmă în persoana urmaşilor Petru, Mândru, Nan, Costea, Sandrin, Nicolai de Pop şi Nicolai din Vizău, donaţia făcută de regele Sf. Ştefan străbunilor lor, Negrilă şi Radomir din Comitatul Vizăului [31]. In sfârşit mai citām încă un document din 1437, pe care'l vom analizà mai pe larg la expunerea relaţiilor lui Mihai Viteazul cu Românii Ardealului, în care ţăranii români şi unguri revoltaţi cer să li se înnapoiască libertăţile pe cari le aveau concedate de regele Sf. Ştefan [32]. Toate aceste documente dovedesc

---

[28] Vezi şi Onciul, *Originele Pr. rom.*, p. 17.

[29] Vezi citatele în N. Iorga, *Geschischte des rumänischen Volkes*, I, p. 213.

[30] Doc. din 1227, Teutsch und Firnhaber, *Urkundenbuch* I, p. 41: Andreas rex... quod homines de genere (lipsă) ad nostram accedens praesentiam nobis privilegium *Colomani regis* tulerunt... qui talis est: Colomanus (lipsă) principes fuit in Kraszon civitate Mesta, cui rex donabat civitatem Kraszon et i (lipsă) non suscepit, sed et ipse petivit ut non daret decimas, terra sua fuit planities bubalorum et mera planities. Scecos sua silva Nepocor, vestem ferens et ipse nepos Nerdino portat (lipsă) dextram apothecam portat non decimas det, non in exercitum vadat, non cum villa debitum persolvet Nerdinus. Nomina vero supradictorum hominum sunt hec: Tota filius Nerdini *Vone Dine* filius Ioan, Stephan, *Volcan*, Poch, Bungi, Vich, *Mic*, quorum petitiones satisfacere volentes etc.". Documentul este aproape neînţeligibil fiind foarte stricat.

însă că Ungurii au aflat pe Români ca locuitori ai ţărilor transcarpatine la venirea lor în ele. Alt document care raportează existenţa Românilor la 1210 este acel al Regelui Bela al IV-lea din 1250 care aminteşte despre ajutorul dat de tatăl lui Bela al IV-lea, regele Andreiu al II-lea, lui Borilă Asan împăratul Româno-Bulgarilor căruia îi dă numele său adevărat românesc de Burul, contra răsculaţilor din Vidin, ajutor pus sub comanda lui Ioachim care'şi întovărăşise pe Saşi, pe *Români*, Secui şi Peceneghi. Expediţia se întâmplă la anul 1210 şi urcă deci la această dată existenţa Românilor în Transilvania [33].

Ducatele lui Kean şi Salanus. — Al patrulea ducat, şi acesta tot vasal al Bulgarilor, este arătat ca existând încă neatârnat pe timpul lui Ştefan I cel Sfânt care îl supune autorităţei Statului maghiar. Acesta este ducatul lui *Kean*, ducele Bulgarilor şi al Slavilor, care ar ocupă o regiune întărită de natură în care Sfântul Ştefan pune pe un unchiu al său numit Zoltan ca duce în locul lui Kean [34]. Regiunea în care se întindea acest ducat trebue căutată în sudul şi răsăritul Transilvaniei, căci mai întâiu această parte poate fi privită ca cea mai întă-

[31] Documentul e conţinut în manuscriptul bibliotecii muzeului din Pesta, No. 274 întitulat Simonchich *Noctium Marmatiarum vigiliae*, la p. 19. Reproducem locul extras din el de Hasdeu în *Istoria critică a Românilor*, p. 123, nota 17: „Hujus Urcund filii Nagrile et Radomer dicuntur esse progenitores familliae Tomay-aga, *nobiles Valachi* in Boisa. In euius probam *autehnticam* adducimus *protocolarem* comitatus Marmaros extractum qui sic est: Familliae Tomayaga successores producunt anno 1733 coram legitimario Comitatus foro Nobilitatis recognitione Kenderes de Malomvitze Comitis Comitatus ejusdem, de anno 1445, in qua Petrus, Mandra, Han, Koszta, Sandrinus, Nicolaus Pap et Nicola de Viso specificatur, quod *ipsorum primis parentibus Negrile et Radomer vocatis collatio adhuc a St. Stephano facta sit*, pro fidelibus servitiis in Kenezatu de Vizo". Documentul vorbeşte anume de nobili valachi şi apoi numele de *Mândru*, *Costea*, formă română, prescurtată din Constantin, *Sandrin* prescurtare din Alexandru, cu sufixul românesc *in*, *Negrilă* diminutiv din negru cu sufixul rom. *ilă*, întăresc această indicare. Şincai, II, p. 26, cunoaşte şi el acest document din colecţia lui Cornides. Reproducerea documentului de două colecţii deosebite, a lui Simonchich şi a lui Cornides, întăresc autenticitatea lui.

[32] Fejer, X, p. 893 „universitatis regnicolarum Hungarorum et Valachorum, pro reacqirendis reobtinendis pristinis libertatibus, per sanctos reges cunctis huius regni Hungarorum incolis datis et concessis... *quod litteras Sancti Stephani regis* aut succesorum ejusdem, in quibus libertates et statuta habebantur, ab imperiali majestate possent impetrare, censum annalem solvere, munera dare et servita exhibere hoc modo teneantur". Mai jos, Vol. V, *Mihai Viteazul şi Românii Ardealului*.

[33] Revista ungurească *Szagadok* 1912, Aprilie 15, p. 292. Document aflat de d. Karacsony în Archiva din Budapesta: „Associatis sibis Saxonibus, *Olachis*, Siculis, Bisenis, in subsidium transmisit". Notiţa mi-a fost comunicată de d. prof. I. Ursu. Alte documente vezi mai jos în acest volum, la capitolul *Starea Românilor sub Unguri*.

[34] Numele *Kean* redat de unele cronici prin *Kan* (*Chron Posoniense*, p. 65) este turanicul Chan şef, Principe. Vezi Onciul *Originele Pr. rom.*, p. 128 şi 130.

rită de natură; apoi mijlocul şi nordul Transilvaniei erau ocupate de ducatul românesc, încât nu rămâne alt loc pentru ducatul lui Kean decât sudul acestei ţări. S'ar puteà admite că el să se fi întins în Muntenia, fiind apărat astfel prin puternicul lanţ al Carpaţilor, dacă *Thurocz* nu ar fi adăogit că ,,Zoltan a moştenit acele părţi transilvane, de unde apoi se trage numele obişnuit al ţărei de Erdely Zoltan'', adecă Ardealul. Tradiția acestei lupte a lui Sfântul Ştefan cu ducele Kean este cu atât mai de crezut, cu cât fusese păstrată de preoţii dela biserica Sfintei Fecioare din Alba Iulia, căreia Ştefan îi dăruise cele mai multe din preţioasele tezaure dobândite dela Kean, şi ai cărei preoţi erau deci ţinuţi să pomeniască pe rege şi să amintească faptele lui. Şi acest ducat erà bulgăresc prin domnia stăpânitorului lui şi nu prin poporaţie, de oarece tocmai în regiunea pe unde se întindeà el — sudul Transilvaniei — se întâlnesc cele mai vechi urme documentale despre Români în Ţara Bârsei, pe unde se găseşte teritoriul numit Terra Valachorum [35].

Un al cincelea ducat pomenit de izvoarele ungureşti, şi mai ales de Anonimus ca aflându-se în Panonia, pe timpul venirei Ungurilor, este acel al lui *Salanus*, a cărui existenţă este însă supusă îndoielei. El însă nu intereseazà deadreptul istoria Românilor, întru cât se aflà în afară de regiunea locuită de ei [36].

Mai încheetor poate decât existenţa acestor ducate bulgare cu poporaţie română din Transilvania, la venirea Ungurilor, pentru aflarea Românilor în aceste regiuni, vorbeşte împrejurarea aflărei unei poporaţii româneşti în Moravia. Această poporaţie este astăzi cu totul slavizată, dar ea a păstrat numele ei poporan de Vlahi; capitala regiunei se numeşte Valah-Mezerici şi mai multe cuvinte româneşti împestriţează graiul ei slav. Toate acestea dovedesc o origine romanică a acestor Slavi din Moravia, ,,Cum, se întreabă Hasdeu, oare acei Romani ar fi putut ei să nimeriască în Moravia, dacă nu i-ar fi împins într'acolo din Panonia năvălirea Ungurilor?'' [37].

[35] Thurocz, II, c. XXX p. 39: „Post haec autem movit exercitum super *Kean ducem Bulgarorum et Slavorum*, que gentes loca naturali situ munitissima inhabitant... Et locavit ibi unum proavum suum nomine Zoltan, qui postea hereditavit illas partes Transsilvanas et oide vulgariter dici solet Erdelii Zoltan... Ex hac itaque gaza multiplici, secundum Rex Stephanus plurimum locupletatus. Albensem Basilcam quam ipse fundaverat aureis altaribus ditavit”. Comp. *Phron, Budense*, p. 66, si Simon Keza, p. 103: „post haec cum Kean *Bulgarorum duce et Sclavorum* praeliatus est, quo devicto de ipsius thesauro beati Virginis ecclesiam de Alba ditare non omisit”.

[36] Vezi argumentele cari vin în favoarea existenţei acestui ducat la Onciul, *Critica Teoriei lui Roesler*, în *Convorbiri literare*, XIX, 1885, p. 263.

[37] *Strat şi substrat* în *Etymologicum Magnum* III, p. XXIX. Comp. T. Burada *Românii din Moravia* în Archiva din Iaşi VI. Hasdeu însa atribue tot năvălirei maghiare strămutarea Daco-Românilor în Macedonià şi Istria, ipoteză cu totul neîndreptăţită. Câteva documente din 1643 pomenesc despre Valahi din Moravia, Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 509.

Cercetarea stărei Transilvaniei la venirea Ungurilor arată că Românii în această ţară se aflau constituiţi în mici state, sub nişte voevozi vasali Impărăţiei Bulgare, ceeace corespunde întocmai cu rezultatele dobândite în capitolele anterioare. Am văzut anume că Românii nu se deşţăraseră nici odată din Dacia; că peste ei au venit Slavonii cari trăiau încă la venirea Ungurilor, alăturea cu ei, în ţările transcarpatine, nefiind încă desăvârşit procesul de absorbire din partea elementului românesc care'i înghiţi mai târziu cu totul, şi că ambele aceste popoare începură, dela decăderea stăpânirei avare în Panonia, şi înlocuirea ei cu acea bulgară asupra Daciei, a se coborî dela munte la câmpie, apucându-se de o viaţă aşezată şi de lucrarea pământului, ceeace trebuià să aibă de neapărată urmare închegarea vieţei de Stat. Constituirea efectivă a Românilor şi Slavilor în nişte State sub suzeranitatea bulgărească, s'a adeverit şi din studiul izvoarelor ungureşti. Astfel am dobândit, din combinarea tuturor fântânelor istorice cercetate, un tot armonic precum trebuie în totdeauna să fie adevărul.

2. NĂVĂLIREA MAGHIARĂ

Calea năvălirei maghiare. — Peste aceste ţări transcarpatine în care începuseră a se înjghebà nişte rudimente de viaţă organizată, vine puţin timp după ivirea zorilor ei cucerirea maghiară.

Ungurii sunt un popor de rasă mongolă, din ramura finică a acestui trunchiu, de care se ţin Finii propriu zişi, Ostiacii şi Wogulii, şi deci înrudiţi cu ramura turcă a aceleiaşi rase [38].

După ce Ungurii se desfac de trunchiul finic din care se trag, ei locuiesc câtva timp în Rusia de astăzi, prin guvernământul Orenburg, în regiunea numită pe atunci *Ungaria Mare* [39]. Abatele Regino din Prum, trăitor în veacul al X-lea, care văzuse el însuşi pe Unguri în incursiile lor în Germania, ne descrie astfel pe aceasta a treia ediţie a popoarelor hunice: „Ungurii rătăcesc în pustietăţile Panoniilor şi ale Avarilor şi îşi caută hrana zilnică din vânat şi pescuit. Ei luptă mai ales cu săgeţi pe cari ştiu să le arunce cu o mare dibăcie, din arcurile lor de lemn. Nu se pricep a se luptà în o ordine de bătaie sau a asedià cetăţi: adeseori se prefac a fugi, pentru a înşălà pe duşman.

[38] Hunfalvy, *Etnographie Ungarns*, Budapest, 1877, p. 146. Comp. Elisée Reclus, *Nouvelle geographie universelle*, Paris, III, p. 332 şi p. 675.

[39] Voyage de Rubruquis, c. 23, apud Gebhardi, *Geschichte des Reiches Ungarn*, Pesth, 1802, p. 320. (Leipzig, 1778—1782, I—IV).

Ei nu ţin însă mult timp la luptă; de altfel ar fi neînvinşi, dacă stăruinţa lor în bătălie ar fi deopotrivă cu furia primei lor ciocniri. Se hrănesc aproape în chipul fiarelor sălbatice, cu carne crudă şi cu sânge. Inima duşmanilor morţi o taie în bucăţi şi o înghit în chip de doctorie. Ei nu ştiu ce este mila şi cu atât mai puţin cunosc simţiminte motivate prin frica de Dumnezeu sau datoria către rudenii [40].

La această descriere trebue adaose cuvintele lui Ricardo din Cronica raportată mai sus că: „Ungurii trăiesc ca fiarele sălbatece, necultivând pământul, mâncând carne de cal, de lup şi de alte animale de acest fel şi bând lapte şi sânge de cal". Nu mai puţin spusele episcopului de Freising că: „Ungurii sunt oameni urâţi, cu ochii scufundaţi, mărunţi la statură, barbari şi sălbateci în năravuri, şi în limbă; un fel de monştri omeneşti" [41].

Acest cumplit neam de oameni cari ajungeau pe străbunii lor, Hunii, în sălbătecie, strămutându-se din Ungaria Mare, se opresc pentru câtva timp, pe la 830, în regiunea numită *Ateluzu*, între Nipru şi Carpaţii moldoveneşti, unde aleg de rege al lor pe *Arpad*, şeful întâei lor dinastii. Ei se pun în legături cu împăratul bizantin Leo, contra lui Simion împăratul Bulgarilor, pradă şi devastează cumplit ţara acestuia. După aceea ducându-se partea validă a Ungurilor în o expediţie către Germania, Bulgarii se aliază cu un alt neam de barbari mongoli, *Peceneghii*, şi pustiesc cumplit locuinţele Ungurilor din Ateluzu. Parte din cei rămaşi acasă caută atunci un adăpost în munţii dela graniţa Moldovei, în colţul sudic răsăritean al Carpaţilor. Din aceşti Unguri, refugiaţi aici, se trage poporul *Secuilor*, neam deosebit de Unguri, care împoporează prin excepţie munţii, pe când dealtmintrelea această rasă a ocupat pretutindeni locurile plane.

Pentru această origine a Secuilor vorbesc mai multe împrejurări:

Aceea tocmai că ei sunt singurii Unguri cari locuiesc în munte, fapt explicabil numai pentru un popor fugit înnaintea unei năvăliri, şi nu la unul năvălitor.

Imprejurarea că Secuii vorbesc tot limba maghiară, deşi ceva mai arhaizată decât Ungurii proprii. Aceasta se explică dacă luăm în consideraţie că Secuii s despărţiră de Maghiari cu vreo 60 de ani înnainte de aşezarea acestora în Panonia, şi

---

[40] *Chronicon Reginonis* ad, a. 889 in *Pertz, Monumenta Germaniae historica.*

[41] Locuri citate de canonicul Bunea în *Discursul său postum de recepţie la Acad. rom.*, p. 4.

că o ramură de popor ce se desparte din massa lui, şi se desvoltă mai departe, rămâne totdeauna în limbă cu particularităţi mai arhaice [42].

Ungurii întorcându-se din expediţia lor, şi găsind locuinţele lor din Ateluzu pustiite, adună rămăşiţele poporului lor, şi trecând pe lângă Kiev, pleacă către apusul Europei. Fiindcă fosta lor ţară, Ateluzu, fusese ocupată de către Peceneghi, apoi ei trebuiră să apuce către Panonia, pe la nordul Carpaţilor. Ei cunoşteau această ţară din prădăciunile lor anterioare şi totdeauna o vizitaseră, apucând drumul prin Galiţia, ceeace făcură şi acuma. Că aceasta fu calea urmată de ei, se adevereşte apoi şi din izvoarele maghiare, cari concordă spre puternica lor întărire, cu spusele cronicarului rus Nestor [43].

Prin urmare Ungurii nu trecură prin Valahia şi pasul Turnului-Roş sau Porţile-de-Fier, pentru a pătrunde în Panonia, şi nu ocupară deci întâi Transilvania [44], ci după cum am arătat, cucerirā centrul Daciei Traiane, câtva timp după aşezarea lor în Panonia, unde intrară pe la nord.

Este de luat aminte apoi, că Ungurii nu prea repurtară izbânzi strălucite în primul lor atac în contra popoarelor ţărilor dela Dunăre şi mai ales ale celor carpatine. Astfel în contra ducatului lui Menumorut, ei fac două expediţii, din cari în cea dintâiu cuceresc numai pustietatea Nyr, aşezată la nordul ducatului. Menumorut se retrage în muntele Igfon, şi se împotriveşte încă cu destulă putere, pentru a sili pe Unguri să încheie cu el un tratat, prin care *ducele bulgar este lăsat în principatul său*, cu îndatorirea de a da pe fata lui în căsătorie fiului lui Arpad. La moartea lui Menumorut, ne rămânând nici un moştenitor de sex bărbătesc, prin aceasta se întâmplă de trecù ducatul la fiica lui şi deci la soţul ei, Zulta [45].

---

[42] Hunfalvy, presupune că Secuii fură aşezaţi anume în acea parte a Transilvaniei, spre apărarea ţărei. (Ethnographie Ungarn's, p. 201). Simon Kezas (Ed. Endlicher, p. 70) spune că Secuii ar fi rămăşiţi ale Hunilor: „isti Zatul Hunnorum sunt residui". Identitatea aproape deplină a limbei maghiare ci aceea a Secuilor, exclude această ipoteză, căci limba Hunilor, mai veche cu 500 de ani, trebuià să diferească mai mult de limba actuală a Ungurilor, de cum se deosebeşte limba Secuilor. Vezi şi I. Puşcariu, *Alfabetul Secuilor* în *An. Acad. rom.*, II. Tom. XXVII.

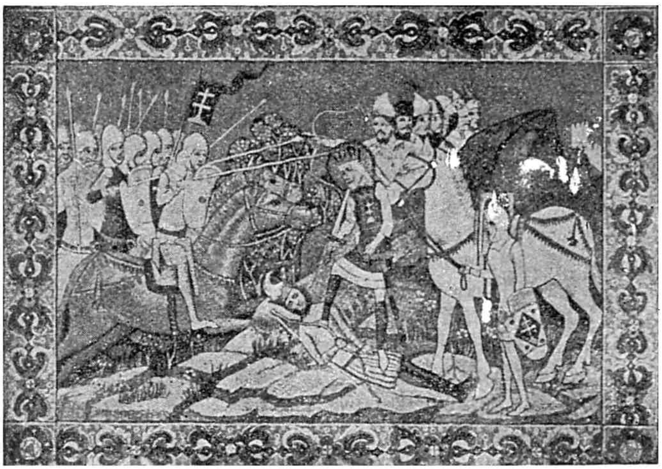
[43] Anonimus c. 8 p. 8, Simon Keza, p. 102. *Chronicon Budense* p. 36. Comp. locul din Nestor raportat mai sus p. 137.

[44] Aceasta este părerea şi a istoriografului şi colecţionarului ungur comitetele Ioseph Kemeny. Intr'un articol publicat în Kurz, *Magazin* I, 1844, el spune la p. 235: „Obwohl Sibenbürgen schon früher durch die Maghiaren theilweise errobert wurde, so war es bis zur Regierung des Fürsten Gyula von dem ungarischen Mutterlande doch noch immer getrent, und die gänzliche Einverleibung mit Ungarn geschah erst nach der Besiegung des Fürsten Gyula".

[45] Anonimus, c. 51 p. 45: „Dux vero Arpad inito consilio suorum nobilium, mandata Menumorut dilexit et laudavit... peticionem Menumorut differe noluit et filiam suam in uxorem Zulte accepit cum regno sibi promisso et mis-

Tot așà de puțin cu efect fu și atacul îndreptat de Unguri contra ducelui Glad, de oarece cu toate că se supune Ungurilor, el nu este scos din domnie, și urmașii lui se găsesc încă pe timpul lui Sf. Ștefan ca duci ai acelei țări. Intâlnim anume pe acel Ahtum care nevoind chiar să mai cunoască supremația regelui maghiar, este bătut de Sf. Ștefan și înlocuit cu un nepot al regelui, numit Sunad [46].

Asupra cucerirei Transilvaniei, observăm deasemenea că versiunea păstrată de Anonimus nu o arată ca o izbândă deplină, de oarece după moartea lui Gelu, Tuhutum capul ungur căruia Anonimus îi atribue supunerea ducatului românesc, este ales de poporația țărei ca domn în locul lui Gelu. Urmașii acestui

Sf. Ștefan ucide pe Kean ducele bulgar.

cap țin Transilvania până pe timpul regelui Ștefan, când ducele Gyula, strănepotul lui Tuhutum, căutând a se face tot așà de neatârnat ca și Ahtum, provoacă pe regele maghiar a'l bate și supune. Prin urmare dinastia română fusese înlocuită cu una maghiară, iar în celelalte rămăsese tot principatul românesc de mai înainte. Ducatul lui Kean e supus de către Sf. Ștefan, iar sudul Transilvaniei rămâne mai mult timp neatârnat de

sis legatis... mandavit ut celebratis nuptiis filiam Menumorut filio suo Zulte in uxorem acciperent et... Duci Menumorut darent Bihor castrum" c. LII: „Menumorut post illam causam in secundo anno *sine filio mortuus est*, et regnum eius totaliter Zulte generi suo dimisit in pace".

[46]. Anonimus, c. 11 p. 12—13: „terram vero que est a fluvio Morus usque ad castrum Urscia preocupavisset quidam dux Glad, ex cuius progenie Ohtum fuit natus, quem postea longo post tempore sancti regis Stephani, Sunad filius Doboca nepos regis, in castro suo interfecit".

Unguri. In deobşte cucerirea maghiară a ţărilor române din Carpaţi începe mai cu hotărîre sub Sf. Ştefan şi ţine până la 1210 când Ungurii o încheie cu supunerea ţărei Bârsei [47].

Caracterul năvălirei maghiare. — Năvălirea maghiarilor asupra ţărilor transcarpatine are deci cu totul alt caracter decât cele ale popoarelor barbare de mai înainte. Mai întâiu popoarele băştinaşe din ţările de peste munţi, Românii şi Slavonii, fiind organizate în nişte State sub influenţa şi suzeranitatea bulgară, ele puteau opune o nu slabă împotrivire, pe care o şi încearcă până la un punt cu succes faţă cu oardele maghiare. Aceste nu se putură revărsă neoprite, şi pune toată ţara sub foc şi sub sânge. Ele trebuiră să lupte cu oştiri împotrivitoare, iar nu numai să urmăriască în goană nişte fugari înspăimântaţi.

Năvălirea Ungurilor este mai mult o *cucerire* a ţărilor locuite de Români şi Slavoni, şi aceasta încă nedeplină. Nu veniseră deci Ungurii ca Goţii, Hunii sau Avarii, ca un orcan îngrozitor de popoare prădalnice care prefăceau în pulbere şi cenuşă tot ce le ieşià înnainte, ci ca nişte duşmani, cu cari cei atacaţi se luptară, şi cu toate că supuse, păstrară însă drepturi faţă de noii lor stăpâni. Iată cum se poate înţelege că popoarele de peste Carpaţi, cari apucaseră acuma să se scoboare din adăposturile munţilor, nu avură nevoie a se retrage înnaintea năvălirei maghiare înapoi în cetăţile lor fireşti, ci se supuseră cu încetul stăpânirei lor. Ungurii însă începură în curând, intrând în curentul civilizaţiei, a îmbrăţişà viaţa aşezată şi organizată a popoarelor peste cari căzuseră.

Din această împrejurare se explică însă un fapt capital din istoria Românilor: aşerbirea şi robia cea ne mai pomenită în care căzură Românii faţă cu Ungurii. Inşelaţi prin respectarea dela început, a drepturilor lor, ei rămaseră pe loc, şi fură apoi cu încetul reduşi în sclăvia cea mai degrădătoare, prin o necontenită uzurpare a drepturilor lor de către cuceritorii ţărei. Dacă Ungurii ar fi năvălit în ţările carpatine ca şi celelalte popoare barbare, Românii şi Slavonii ar fi nimerit îndărăt calea munţilor, pe care nu de mult o coborîseră, şi Ungurii ar fi devenit stăpânii ţărilor goale, nu şi ai popoarelor de peste Carpaţi.

Expunerea caracterului cucerirei maghiare, după Anonimus notar, găseşte o întărire în faptul că chiar pe timpul lui Sf. Ştefan, o sută de ani după intrarea Ungurilor în Panonia, principatele supuse de năvălitori la sosirea lor, păstrau încă

[47] Anonimus, c. 27 p. 24: „milites Tuhutum ducem Geloum iuxta fluvium. Copus interfecerunt; tunc habitatores terre videntes mortem domini sui, sua propria voluntate dexteram dantes dominum sibi elegerunt Tuhutum;... a die illo terram illam obtinuit pacifice et feliciter sed posteritas eius usque ad tempora sancti regis Stephani obtinuit". Vezi un rezumat al înnaintărei Ungurilor asupra Românilor în Aug. Bunea (l. c. mai sus, nota 41), p. 3.

jumătatea de neatârnare, în care îi lăsase cucerirea. Deaceea vedem pe Sf. Ştefan că este nevoit să lupte contra lui Ahtum, Gyula şi Kean, fără a vorbi de ţările aşezate dincolo de Tisa, şi cari trebuiră deasemenea mănţinute cu puterea în stăpânirea Ungurilor. Semi-neatârnarea părţilor de dincoace de Tisa, cari interesează istoria Românilor, se mănţine în tot decursul istoriei ungureşti, şi adevereşte astfel spusele anonimului notar. Astfel p la 1298 întâlnim pe voevodul *Lorandus* care răpind sub ocârmuirea lui toată regiunea dintre Tisa şi Transilvania şi făcându-se aproape cu totul neatârnat de regele Andrei al III-lea, acesta este nevoit a duce contra lui o puternică armată [48]. Un alt voevod şi palatin, *Dausa*, are în ocârmuirea lui cele 5 comitate de dincoace de Tisa : Bihar, Solonok, Satu-Mare, Zonuk şi Crasna pe care le conduce cu ajutorul unei adunări sau diete a numitelor comitate, prin urmare ca nişte regiuni nu pe deplin incorporate în regatul unguresc [49]. In Transilvania întâlnim, tot pe timpul lui Andreiu al III-lea pe voevodul *Ladislau* care, la stângerea dinastiei arpadiane, refuză a recunoaşte pe Carol de Anjou, noul rege al Ungariei, până când papa aruncă asupra ţărei sale interdictul eclesiastic [50]. Tot pe atunci întâlnim în comitatele Maramureşului şi al Ugocei pe voevodul *Nicolae* [51], şi mai târziu aflăm în aceeaşi parte de loc alţi voevozi români cari se revoltă în contra coroanei. De o cam dată am vrut să arătăm numai cum caracterul cel slab al cucerirei ungureşti se reflectă în urmă în organizarea provinciilor alipite pe lângă coroana maghiară, ceeace poate totodată fi invocat ca o puternică dovadă a adevărului raporturilor lui Anonimus. Tot în sprijinul autonomiei îndestul de deplină a părţilor de dincoace de Tisa, se mai poate aduce baterea monezei separat pentru aceste ţări, cu o monetărie în Cluj pentru cele

---

[48] Kovachich, *Supl.* I, p. 102, 1928; „Lorandus vero, ocupato Scepusiensi castro, totam inde usque Transilvaniae limites regionem sub suam redegenerat potestatem". Comp. *Fejer* VI, 2, p. 26. 1296 : „Praeterea quam contra Rorandum Voyvodam et frates suos, filios Thomae, cum nostrae militae multitudine armatorum processissemus.

[49] Fejer, VIII, 2, p. 98, 1317 : „Magistre *Dausa* comes de Bihor et de Zobolch ac in comitatibus de Zathmar, de Zonuk, de Krazna vice suae personae iudex specialis deputatus". Idem, VIII, 2, p. 52, 1317 : „per litteras Magistri *Dausa* in congregacione quinque provinciarum per ipsum". Alte locuri vezi reproduse în Pic, *Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht*, Leipzig, 1882, p. 111, nota 26.

[50] Fejer. VII, 3, p. 70, 1309 : „Contra saepedictum Ladislaum tanquam contra Hareticorum fautorem et inimicum fidei procedendum et totam terram sibi subiectam et adhaerentium faventium, obdientium vel dantium sibi quoque modo auxilium, consilium vel favorem ultra sylvas et citra sylvas, eclesiastico supponimus interdiicto". Ladislau este pomenit pentru prima oară ca voevod al Transilvaniei în 1288 (Fejer, V, 3, p. 434).

[51] Fejer, VIII, 1, p. 147, 1303 : „Capitulum eclesie Albensis Transilvaniae nobili viro et honesto *Nicolao Voevodae*, filio magnifici Mauritii, comite de Ugocsa et Marmarusio".

5 comitate, şi alta în Săbiu pentru Ţransilvania proprie. In sfârşit linia Tisei forma chiar şi o graniţă vamală, rămăşiţă a vechiului timp, când Ahtum percepeà vamă dela sărurile regeşti ce treceau peste Tisa în Ungaria proprie [52].

3. STAREA ROMÂNILOR LA INCEPUTUL STĂPÂNIREI MAGHIARE.

Cercetarea stărei în care cucerirea maghiară a lăsat pe Români, în cele dintâiu veacuri ale supunerei ţărilor lor de peste munţi are o îndoită însemnătate: întâiu fiindcă ne arată că această stare erà mult mai bună în vremile mai vechi decât mai târziu şi ne va lămuri asupra pricinilor decăderei Românilor de la starea de popor la acea de robi înjosiţi; al doilea pentrucă ne dă la mână unul din cele mai puternice argumente în sprijinul stăruinţei Românilor în vechea lor patrie.

Deşi documentele lipsesc asupra timpurilor imediat următoare cucerirei şi nu putem aduce dovezile noastre decât din documente uneori cu mult posterioare, această împrejurare nu atinge întru nimic faptul însuşi de dovedit. Intr'adevăr, poporul român de peste munţi ajunge cu timpul a pierde o sumă de drepturi pe cari le aveà mai înainte. El merge decăzând din ce în ce, din o stare înfloritoare în una tot mai degradată. Este deci firesc lucru de a admite, că *pe cât ne vom urcà îndărăpt în timp, cu atât poziţia Românilor va fi fost mai bună, deoarece o găsim cu atât mai rea, cu cât ne coborîm*. Chiar dacă nu putem face dovada pentru timpul cel dintâiu, îndată ce vom aduce-o pentru o epocă mai apropiată, ea va aveà putere cu atâta mai mult pentru aceea ce l'a precedat.

Proprietatea. — Mai întâiu constatăm că Românii şi-au păstrat proprietăţile sub stăpânirea maghiară. Documentul cel mai vechiu asupra acestui fapt, este din 1227, adeverind stăpânirea pământului din partea Românilor încă depe vremile regelui Coloman (1095 1114), ceeace se vede depe numele oamenilor arătaţi ca proprietari: Voinea, Dinu, Vulcan iş Micu, învederat nume româneşti [53].

Proprietatea Românilor asupra teritoriilor ocupate de ei se dovedeşte apoi în acelaş timp şi pentru ţara Bârsei şi regiunile învecinate. E drept că această ţară este arătată în unele

[52]. Pic, *Der nationale Kampf*, p. 172—187. Comp. mai sus p. 134, şi mai jos, Vol. III, cap. *descălecarea*.
[53]. Mai sus. p. 141.

documente ungureşti ca „deşartă şi nelocuită". Atare rostire este însă neserioasă, întrucât îndată după dânsa se face vorbă de locuitorii acestei ţări [54].

Din documentele citate nu aflăm însă de ce neam erau locuitorii din ţara Bârsei, în momentul când a fost dăruită Cavalerilor Teutoni. Ştim însă că în preajma ei locuiau Secuii şi Valahii, adecă Românii, căci un document din 1222 spune că s'a concedat acelor Cavaleri să nu plătească nici o vamă când *vor trece prin ţara Secuilor sau prin ţara Valahilor*. Aceste ţări aveau deci mai înnainte dreptul de a percepe această vamă pe care regele acuma li-o răpise prin actul său de scutire în folosul Cavalerilor [55].

Ţara Valahilor erà o regiune bine determinată, de oarece o vedem arătată ca marginea unei moşii Cuteburg, adaosă de regele Andrei dăruirei anterioare făcută Cavalerilor Teutoni [56].

O altă pomenire despre Români având în proprietatea lor o pădure se raportă la altă grupă a acestui popor aşezată lângă Săbiu. Privilegiul andrean din 1224 concede coloniştilor germani din Săbiu „a întrebuinţà spre folosul lor *pădurea Blachilor şi a Bisenilor*, împreună cu acei Blachi şi Bisseni" [57]. Că Românii posedau aici afară de zisa pădure şi pământ în proprietate, se vede de pe aceea că regele Andrei da în 1223 mânăstirii Cârţa o bucată de pământ „luată dela Români" [58].

Un document din anul 1231 ne va dovedi însă cu învederare nu numai că Românii aveau această dată proprietăţi în stăpânirea lor, dar că ei avuseră asemenea drept în toate timpurile mai vechi. Prin acest document, un oarecare *Vydh de*

---

[54] Teutsch und Firnhaber, *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens* 1857, p. 9, 1211 (Hurm., *Doc.*, I, p. 56), „terram Borza nomine, licet desertam et inhabitatam". *Ibid.*, p. 20, 1222 : „ad hoc *homines qui terram ipsam inhabitabant quando dicta donatio facta fuit*". *Ibid.*, p. 11, 1213 : „terra Borza vacua et inhabitata... *universis incolis eiusdem terrae praesentibus et futuris*". *Ibid.*, p. 12, 1218 : terram de Burza vacuam et inhabitatam... decimas ipsius terrae *ab eis incolis tam praesentibus quam futuris percipiendas*". D. N. Iorga, Introducere la *Studii și documente*, I, p. X, admite fără cuvânt pustietatea ţărei Bârsei.

[55] *Ibidem*, p. 18, 1222 : „Item concessimus quod nullum tributum debeant perslorvere, nec incolae eorum, cum *transierint per terram Siculorum aut per terram Blacorum*". Populi eorum se referă la homines inhabitantes terram Borzam din doc. precedente și întăresc deci *nepustietatea* ţărei Bârsei.

[56] *Ibidem*, p. 20, 1222 : „*Cuteburc que procedit usque ad terminos Blacorum*".

[57] *Ibidem*, p. 24, 1224 : Praeter vero supradicta, silvam Blacorum et Bissenorum cum aquis usus comunes exercendo cum praedictis scilicet Blacis et Bissenis eisdam contulimus ut praefata gaudentes libertate nulli inde servire teneantur.

[58] *Ibidem*, p. 24, 1223 : „Monasterio de Kertz confirmamus in presenti privilegio *terram* quam primo eidem monasterio contuleramus *exemptam de Blaccis*". In 1252 găsim pomenit pământul acesta al Valahilor din Cârţa cu limita unei alte posesii. *Ibidem*, p. 70, 1252 : „Terram Zek inter terras Vlachorum de Kerz, Saxonum de Barasu (Braşov) et Siculorum de Sebus existentem".

Bord, după cât se vede un German din Flandra, din acei colonizaţi nu de mult de regele Andrei în aceste părţi, cumpără o proprietate dela un Român *Buiul fiul lui Stoia* (nume româneşti ba chiar articulate cu articolul postpus : *ul* şi *a*), aşezat în ţinutul Valahilor, dar declară înnaintea capitolului bisericei transilvane, că consimte a înnapoia această proprietate vechiului ei stăpân *Trul fiul lui Cioru*, dela care primise îndărăt banii ce'i dăduse, fiindcă *Trul dovedise* prin *numeroşi martori că această proprietate aparţinuse din timpuri imemorabile strămoşilor şi răstrămoşilor săi, şi că fusese alipită de ţara Făgăraşului încă pe când ţara Românilor erà ţară a Bulgarilor* [59].

Acest document dovedeşte într'un chip învederat nu numai că Românii păstraseră proprietatea de pământ pe la 1231, de oarece în acel an găsim pe un Român vânzându'şi pământul unui German; dar că acel pământ aparţinuse altor Români, din vremuri cari întreceau memoria oamenilor, cel puţin de pe timpul când ţara Românilor erà sub Bulgari, adică în vremile întâiului Imperiu Bulgăresc (676—1018).

Mai târziu găsim foarte adeseori amintite stăpâniri teritoriale ale Românilor. Aşà, într'un document din *1341* găsim o moşie împărţindu-se *între moştenitorii români ai magistrului Neculai* [60]. In *1378* regele Ludovic cel Mare al Ungariei dărueşte fiilor lui Timan Vlahul moşia Patak (Valea), desigur pentru merite militare [61]. De aceste dăruiri către Români din partea regilor Ungariei sau din acea a marilor săi locoţiitori, întâlnim foarte des în documentele ungureşti; dar fiindcă dăruirea unei moşii atrăgeà după dânsa şi innobilarea, precum

---

[59] *Ibidem*, p. 56, 1231 : „Quod accidens nostri in presentiam *Gallus fillius Wydh de Bord*, confessus est coram nobis, quod licet terram *Boie* terre Zumbuthel conterminam et de presenti in ipsa terra Blacorum existentem, habitam propriis suis justique impensis ab homine *Bujul filio Stoje* coemerit; considerans tamen qualiter eadem terra a tempore humanam memoriam transeunte, per maiores, avos atavosque ipsius Trulh fillii Choru possessa, et a temporibus iam quibus ipsa terra Blacorum terra Bulgarorum extitisse fertur, ad ipsam terram Fugros tenta fuerit, qualiter, is dictus Trulh filius Choru quamplurimum hominum elogiis affirmare adnisus fuerit, hinc ne iurgia temporum in processu enascerentur fraterne mutueque caritatis, dictam terram Boie eidem Trulh filio Choru, accepta eius recompensa in pecuniarum solutione, remisit coram nobis'.' Asupra referirei pe timpul stăpânirei bulgare, vezi mai sus, p. 116 *Ch* în documentele maghiare se citeşte, *ci* : Choru=Cioru, Chaac=Ciac. N. Iorga, *Geschichte des rum. Volkes*, bănueşte fără cuvânt autenticitatea documentului, pe motivul că nu ar corepsunde istoriei, ceea ce tocmai se întâmplă cu prisosinţă.

[60] *Hurm.*, Documente, I, p. 666, 1341 : magister Nicolaus vel *sui successores olacos*.

[61] *Ibidem*, I, 2. p. 255, 1378 : Mychaelis, Johanisis et Nicolai filorum petri fily Tyman *de genere Olacali*, in loco Patak donavit".

şi pierderea stăpânirei de pământ, pierderea acestui rang [62], de aceea vom aduce mai multe acte când ne vom îndeletnici cu cercetarea noblimei române.

Cu timpul însă Românii fură deposedaţi de proprietăţile lor şi anume aceia ce nu voiră să'şi lepede religia şi naţionalitatea spre a trece la stăpânitori, Unguri sau Saşi, popoarele înzestrate cu mănoase privilegii ale Trasilvaniei. Cei ce păstrară dreptul lor cu acest preţ se înstrăinară de poporul de baştină al ţărei, cum o făcù bună oară mare parte din nobilimea cea mare a Ardealului, pe când altă parte, voind să păstreze cele două paveze ale neamului ei, părăsi moşii şi sate şi căută dincolo de munţi apărarea conştiinţei ei (când întemeiară principatele).

Din aceste împrejurări se explică cum de Românii ajunseră la sfârşitul veacului al XVIII-lea a nu mai posedà nici un pământ în proprietate, fapt ce se invoacă de advocaţii cauzei maghiare spre a dovedi că poporul român ar fi fost de curând imigrat în ţările de peste munţi.

Pentru Saşi avem dovezi cum ei deposedau pe rând pe Românii din regiunile lor, de locurile de păşune, ceeace împingeà pe Români la acte de răzbunare săvârşite pe calea criminală a furtului, prădăciunilor şi pojarurilor care sunt prea dese şi săvârşite pe o scară prea mare, pentru a fi datorite numai unor porniri rele individuale.

Un document din 1383 care conţine o împăcare (?) între Saşi şi Români, prevede între altele că Românii să înceteze cu pustierile, pojarurile, prădăciunile şi despoierile; dar că ei să *nu mai poată nici păşunà vitele lor în pământurile Teutonilor, afară decât cu învoirea acestora* [63]. Alt document din acelaşi an ordonă Banului de Croaţia să alunge pe Românii din districtul Sebenicului, căci ei s'ar îndeletnicì cu păşunatul, cauzând mari daune oamenilor [64].

Alt document din 1471 dela Mateiu Corvin vorbeşte despre nobilii sau orice altă clasă de oameni împosesionaţi şi mai

---

[62] Un document din 1447 arată că Petru Viteazul trebuind să restitue lui N. Lehaciu mai multe moşii, acesta îi lăsă una, „nolentens ipsum... penitus *ignobilitari*". *Ibidem*, I, 2, p. 733. Că dăruirea unei moşii innobilà pe dăruit, se vede din indentificarea moşiei cu nobleţa. Un document (citat mai jos) vorbeşte de „Cunctis ejusdem *nobilitatis* utilitatibus videlicet terris arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, sylvis, nemoribus, etc. *Nobilitas* este inviderat întrebuinţat aici ca sinonim cu *possessio* (moşie).

[63] *Hurm.*, Doc., I, 2, p. 280, 1383: „nec pecudes in territorio Theutonicorum nisi liberrima licentia et admissione... pascerent". Alt doc. din 1419 învinovăţeşte iarăşi pe Români pentru crime contra Saşilor. *Ibid.*, I, 2, p. 507. Alt act de sâlnicie a 70 de iobagi români c. comercianţilor din Săbiu. *Ibid.*, I, 2. p. 294, 1385 şi un alt act de împăcare între Români şi Saşi pentru uciderea din partea acestora a 6 femei romance. *Ibid.*, I, 2, p. 495, 1403.

[64] *Ibidem*, I, 2, p. 283, Comp. p. 286.

ales Valahii din zisele părţi ale Transilvaniei, cu deosebire din districtele Făgăraşul şi Amlaşul, cari şi-ar paşte oile, porcii şi alte vite ale lor pe locurile concedate Saşilor, şi regele opreşte pe Români a mai trimite animalele lor pe acele locuri împotriva voinţei noilor lor stăpâni [65]. Erà vorba deci de Românii *aşezaţi şi proprietari* cari sunt opriţi a'şi mai duce turmele pe locurile concedate Saşilor, şi care locuri învederat fuseseră luate de rege dela Români. Asemenea restrângeri necontenite ale locurilor de păşune scoteau pe Români din fire, şi ei răzbunau îngustarea gospodăriei şi a singurului lor mijloc de traiu, prin fapte sângeroase şi dăunătoare puse în lucrare împotriva veneticilor Saşi. Intre aceştia şi Români nu se desbăteau pricini criminale, ci un proces istoric, în care dreptatea nu puteà fi în partea uzurpatorilor, oricât ar fi fost ei formal acoperiţi prin dăruiri şi privilegii regeşti.

Nobilimea română. — Cercetarea nobilimei româneşti va îndeplini ştiinţele asupra proprietăţei, pe lângă că va arătà pe Români posedând, în vremuri mai vechi, acest puternic aşezământ care le lipseşte cu desăvârşire în ţările de peste munţi, în vremile mai de apoi.

Aflarea nobilimei la Români sub stăpânirea ungară este constatată într'un număr nesfârşit de documente din care numai o mică parte a văzut lumina tiparului. Aşà încă în documentul lui Bela al IV-lea din 1247 se vorbeşte de nobilimea din ţara Lytira adecă ţara Lotrului care nobilime este arătată cu numele de *maiores terrae*. Aceşti nobili aveau dreptul recunoscut tuturor nobililor de a puteà apelà la curia regească contra sentinţelor capitale [66]. Alt document din 1274 râdică pe mai mulţi Valahi păzitori de graniţă la rangul de nobili, spunându-se în el ca să intre în rândul şi ceata nobililor din ţinutul lor [67]. Regii dăruesc sau întăresc nobilimea sau stăpânirea de moşii

---

[65] *Magazin für siebenbürgische Landeskunde*, II. p.183, 1471: „Quod si aliquis nobilis aut alterius cuivis status *possessionati homines et notanter Valachi* dictorum partium transilvanarum et signanter in districtibus Fogaras et Omlas vocatis, commorantes, pastores suos cum gregibus ovium, porcorum et aliorum pecorum suorum ad territoria Saxonum nostrorum, contra voluntatem quorum miserint".

[66] Din documentul analizat mai pe larg mai jos Cap. *Muntenia şi Moldova înnainte de descalecare* reproducem locul: „Quod si contra maiores terrae (Lytira) aliqua sententia sanguinis effussionis prolata fuerat, si qua senserint se gravari, ad curiam nostram valeant appelare".

[67] Fejer, *Codex diplomaticus regni Hungariae*, V, 2, p. 205, 1234: Eosdem Petrum, Paulum, *Micou*, Ioannem, Nicolaum et Egidium de ipso iobbagionatu castri pure et simpliciter eximendo, cum terris eorum in numerum, coetum et consortium nobilium servientium regalium accepimus". Numele de *Micou* şi mai ales însuşirea de *iobagio castri* (vezi mai jos) arată că e vorba de Români

unor Români (prin care din urmă fapt ei şi sunt înnobilaţi). Aşà un document din 1269 conţine dăruirea lui Ştefan ducele Transilvaniei către Mihail şi Neculai Goştian (după nume invederat Români) a dreptului de nobilitate ca mulţămită pentru slujbele făcute în expediţia contra Bulgarilor. Un altul din 1296 înapoiază lui Ion Nicola, Român, dreptul de vamă de pe moşia Vaşarhely (drept nobiliar [68]). Un alt document din 1326 conferă knezului Stansilau fiul lui Stan moşia Strâmtura (Szurduk); altul din 1336 stabileşte hotarele moşiei Bedeuhaza a lui Drag şi Dragoş, *Valahi*, slugi devotate ale regelui Carol Robert; alt document din 1343 vorbeşte despre un proces pentru moşia lui Crăciun cu Bogdan, ambii voevozi din Maramureş; un altul din acelaşi an dă lui Crăciun moşia Bilka. Un document din 1360 dărueşte lui Stan fiul lui Petru, *credinciosul Valah al regelui*, moşia românească Roşia de sus (Felseurouna) *„cu drepturile de cari se bucură nobilii regelui"*. Un altul în sfârşit vorbeşte de *nobilii români* Sandu, Mihail, Alexa şi Nicoară, iar altul de sora Românului Dragoş, nobila Doamna Stana [69]. *Nobilii şi knezii români* din Haţeg sunt arătaţi ca luând împreună parte la judecarea unui proces între knezii Muşat, Stroia şi Zaicu, sub preşidenţia vicevoevodului Transilvaniei Petru [70]. In 1399 găsim pe Stiborius Voevodul Transilvaniei şi comitele Zarandului adresându-se către toţi şi către fiecare din nobilii, *atât Unguri cât şi Valahi*, castelani sau vicecastelani. Tot nobili Români după numele lor sunt şi acei pomeniţi de documentul din 1404: Ladislau şi Mihail Ciula, Neculai de Muncel, Barbu sin Leul de Barbatviza (riul Barbatului) şi Neculai Baciu [71]. Un act din 1406 vorbeşte de nobilii români Balk, Dragoş şi Nan din Sarvaş; altul din acelaşi an pomeneşte pe alţi nobili români: Vanea fiul lui Vancea şi Vancea fiul lui Slav proprietarii moşiei Apşa, aflată până astăzi în posesia Românilor [72].

---

[68] Doc. din 1269, Hurm., *Doc.*, I, 1, p. 341; cel din 1296, *Ibidem* I, 1. p. 528.

[69] Mihaly, *Diplome maramureşene*, p. 6, 13, 17, 19, 42. Mai vezi un doc. din 1385. *Ibidem*, p. 85 şi unul din 1389, *Ibidem*, p. 96.

[70] Kemeny, *Knezen und Kneziate* in *Magazin für siebenbürgische Landeskunde*, II, p. 300, 1363: „Nos Petrus vice-voivoda Transylvanus inter ipsum Mussathe Stroia et Zayk Kenezios judicium facere deberemus, ambabus, partibus cum eorum instrumentis in facto ipsius possessionis Zalasd, coram nobis et regni nobilibus de comitatu ac *universis Kenesis et senioribus Olachalibus* districtus Hatzag comparandi assignassemus". Comp. Fejer, XI, p. 503, 1435 „Nos Ladislaus de Chaak vaivoda una cum juratis et universis *nobilibus* ac Kenezis ipsius districtus Hatzak". Districtul Haţegului erà împoporat de Români

[71] Doc. din colecţia Kemeny reprodus de *Transilvania*, V, 1872, p. 173, şi de Hurm. *Doc.*, I, 2, p. 433, 1404: „Barb sin *Leel* de Borbatvize, cu articolul românesc postpus.

[72] Mihaly, *Diplome maramureşene*, p. 136 şi 143.

In 1409 Sigismund regele Ungariei dărueşte domeniul Hunedoarei din Transilvania lui Voicu, militar al curţei regale, fiul lui Sârbu, precum şi fiului lui Voicu, Ioan (Corvin de Huniade), *numit în alte documente Ioan Valahul* (Românul), cuprinzând în acea dăruire şi pe fraţii lui : Voicu, Mogoş şi Radul şi pe unchiul său, alt Radul pentru strălucitele slujbe militare ale lui Voicu. Rezultă din acest act că aceştia toţi erau Români nobili cari slujiau la curtea lui Sigismund, atât din numele lor, din scrierea lui Radul cu articolul postpus românesc şi din arătarea anume ca Român a lui Ioan, de unele din ele [73].

In 1411 se judecă Pypo de Ozora cu nobilii Români Farcaş, Ştefan şi Ladislau de Mutnuk *arătaţi anume ca Români* de alt document, pentru moşia Varu, dându-se dreptate acestora, pe motivul prescripţiei de 30 de ani [74].

In acelaş an sunt citaţi mai mulţi Români nobili din familia Macicaş : Dionisie, Andreiu, Farcaş, Costea, Ioan fiul lui Mihail, fiul lui Ladisau de Macicaş, ca proprietari ai moşiilor Ruginoasa, Topliţa, Leurdeni şi Tincova [75]. In 1422 se întâlnesc Românii ,,magistrul Stanciul şi Drăgan fiul lui Manciul *Valahul*, din Comiat ca proprietari ai moşiei Vozeşti din districtul Caransebeşului [76]. Alt act din 1422 aminteşte pe nobilul Român *Ştefan de Olachy*. Unul din 1428 vorbeşte de nobilul Dan de Doboş. Albert regele Ungariei confirmă pe nobilii Români, Mihail fiul lui Mihail de Ciorna şi pe Blaş fiul lui Stoian de Ciorna în posesia moşiilor lor părinteşti, dispunând să le stăpâniască cum

---

[73] Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 462, 1409 : ,,Quod nos consideratis... meritis Voyk filii Serbe aule nostre militis,... quandam possessionem nostra n regalem Hunyadvar vocatam in comitatu Albensi... habitam simul cum eiusdem universis utilitatibus videlicet terris arabilibus cultis et incultis (urmează formula obişnuită) memorato Woyk militi et per eum Magas, Rad*ul* carnalibus ac Rad*ul* patrueli fratribus, nec non Iohanni filio suis, ipsorumque heredibus (damus)". cf. *Ibidem*, I, 2, p. 597, 1435 : ,,Iohanes Olah, *Ibid.*, I, 2, p. 627 ; 1437 : ,,Iohanni *Olah* filys Condam Woyk de Hwnyad ; *Ibid.*, I, 2, p. 648, 1439 : ,,Iohannis *Olah* de Hwnyad". Dovedirea amărunţită a românităţei Corvinilor, vezi mai jos, vol. IV, la *Domnia lui Ştefan-cel-Mare*, cap. *Starea Europei*.

[74] *Ibidem*, I, 2, p. 473, 1411 : Că familia de Mutnuk erà română se vede din doc. din 1387. *Ibid.*, p. 300, care citează pe unul : Bogdan *Olahus* filius Stephani de Mothnuk şi din un al doilea din 1406. *Ibid.*, p. 448 : ,,fidelis nostri *Wolahi*, Ladislaus filii Bogdan de Mothnok". Că ei erau nobili se vede afară de faptul posesiei de moşii, din arătarea anumită a altui document din 1419 *Ibid.*, I. 2, p. 506 : ,,dictorum *nobilium* de Muthnok".

[75] *Ibidem*, I, 2, p. 478. Comp. întărirea dăruirei, p. 556—558, 1428.

[76] *Ibidem*, I, 2, p. 519, 1422 : ,,Quod *egregii viri* magistri Stanchul filius Baab et Dragoan filius Manch*ul* *Wolahy* de Komyath aule regie milites pro se ipsis personaliter ac pro Belotha, Daan et Koztha, item Stanch*ul* filio Daan et altero Stanch*ul* filio Draguta similiter *Wolahis* de dicta Komyath... ab una parte, vero ex altera Stephanus filius Bogdan de Mothnok". (O tranzacţie între două familii nobile române).

stăpâniau moşiile *lor şi ceilalţi nobili români din Banat*[77]. Un document din 1430 aminteşte pe o *nobilă* doamnă Stana fiica lui Ioan voevod de Rozalia, a căreia origină românească se vede pe numele ei, apoi din faptul că soţul ei *Gurhu este arătat ca Român*[78]. In 1457 regele Vladislav întăreşte privilegiile tuturor nobililor *Valahi*, ale knezilor şi a celorlalţi *Valahi* din ţinuturile Banatului, ca mulţămită pentru credinţa şi slujbele pe cari ei le făcuseră nu numai lui ci şi predecesorilor lui, regilor Ungariei mai cu samă în apărarea vadurilor Dunărei contra deselor năvăliri ale Turcilor[79]. Deasemenea se mai întâlneşte o nobilime română numită chiar în documentele maghiare *boerones* (boieri) în ţinutul Făgăraşului[80].

Mai aducem din nenumăratele documente cari constată existenţa unei bogate nobilimi române în ţările de peste munţi în vremile mai vechi, încă următoarele: Unul din 1442, dania lui Vladislav regele Ungariei, făcută Românilor Ştefan şi Mihail din Crăciuneşti pentru slujbele aduse în zilele împăratului Sigismund şi ale regilor Albert şi Vladislav, danie ce se face în condiţii în cari *în deobşte Românii posed moşii în Maramureş*[81]. Când se introduc Români în moşii câştigate prin judecăţi, formula obişnuită este că ei au fost reintroduşi în *curţile lor nobiliare*[82]. Alt document din 1511 dat de Contele de Thomor

---

[77] Actul in 1422. *Ibidem*, I, 2, p. 522; cel din 1428. *Ibidem*, p. 552: „Stefan de Rozgon comes Themisienis nobis dilecto *nobili* et honorabili viro Ladislao filio Dan de Doboz. „Doc. lui Albert. *Ibid.*, I, 2, p. 649, 1439: „sub illis modis... et condicionibus... quibus ceteri eis fideles *Wolachi nobiles*... tenere et possidere consueverunt".

[78] Mihaly, *Dipl. maram.*, p. 280.

[79] Maniu. *Disertaţie istorico-critică*, Temişoara. 1857, p. 541, 1457: „Ladislaus universorum nobilium et Kineziorum nec non aliorum *Valachorum*, de districtibus Logos, Sebes, Mehadia, Almas, Krasofii, Borzafii, Komiaty et Illed, quod ipsi in confiniis regni nostri collocati, in custodia et tuitione vadorum Danubii contra crebos incursus Turcorum". Alte două doc. din 1494, Hurm.. *Doc.*, II, 2, p. 358 şi p. 362. Aceşti nobili Români din Banat sunt amintiţi în numeroase documente. Vezi câteva din ele reproduse în Pic, *Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880, p. 153.

[80] Vezi colecţia de documente a lui Aron Densuşanu publicată în *Columna lui Traian*, IX, 1882, p. 10, 1556. „Nos memoriae commendamus quod nos una cum juratis hujus pertinentiae nostrae, *boeronibus* sedis nostre judiciarie assessoribus pro faciendo judicio causantibus consedissemus, tunc honorabili *Stan*, *Popa*, *Algye* et *Raduly* filii quondam agilis Stanislav boeronis, item *Man* et *Macul* filii agilis quondam *Barsan boeronis*, item (mai urmează alte nume de boieri), tribus terminis sedium nostrorum ab consuetudine observatis etc." *Idem*, p. 161, 1630: „Nec non honestum virum *Alde* Niegre nominatum genitorem seu patrem ejusdem de dicta Posorita, ab antiquo in numero verorum et indubitatorum istius districtus terreque nostrae Fagaras nobilium boeronum extitisse".

[81] Mihaly, l. c., p. 310, 314, 1439 şi 1442: „more et ad instar caeterorum Valahorum in dicto comitatu Maramorisieum possessiones habentium".

[82] Mihaly, l. c., p. 419, şi 420; 1458 şi 1459: Nobilii români Grigore Goryo şi Ioan de Ieud din Maramaruş sunt reintroduşi „in dominium qua-

căpitanul Făgăraşului, confirmă pe Vulcan şi pe Vasile fii răposatului Comşa, pe alt Radul fiul răp. Stoica şi pe Stanislau Karabel fiul răp. Şandru de Viştea în averea moşiilor şi în oficiul de boieri pentru Viştea de sus şi de jos şi ½ satului Arpaşul de jos şi peste 17 Ţigani, boierie ce o căpătase strămoşul lor dela Mircea voevodul Munteniei şi Banul Severinului [83]. Altul din 1513 dărueşte lui Neculai vice-voevodul Transilvaniei moşiile nobilului român Petru Ladu din Slatina, mort fără moştenitori [84]. Un alt document din 1518 conţine un schimb de proprietăţi între nobilii Ladislau (Vlad) Racoviţă şi Petru de Zylvas (din Slivaş) cari se văd a fi fost Români, de pe numele de familie al celui dintâiu şi acel de moşie al celui din urmă. Prin alt document din 1519 regele Ludovic dărueşte nobililor români Ladislau şi Ludovic Fiat şi Ladislau Racoviţă pădurea Lojna ca mulţumită pentru vitejia lor în luptele cu Turcii. In sfârşit, mai aducem din miile ce se află încă, un alt document din 1540 prin care se pun pe picior egal nobilii români cu cei unguri, spunându-se în el că : „acelaş lucru şi pentru nobilii români este de înţeles şi de ţinut, aşà numai ca Românul nobil împreună cu nobilii unguri să verifice depunerea jurământului şi să'l îndepliniască [85].

Aceşti nobili români se bucurau de toate privilegiile nobleţei maghiare, adecă de a fi judecaţi de curia regească şi de a fi scutiţi de plata dărei numită *tribut* adecă a birului. Ei mai dobândiau adeseori dreptul săbiei asupra făcătorilor de rele pe cari îi prindeau pe moşiile lor [86].

---

rumdam septem sessionum iobbagionalium ac duarum curiarum nobilitariarum". Mai amintim şi pe Sandrul *Valahul* care posedà moşia Feldul de sus, Petru fiul lui *Stan Valahul* moşia Crimca, *Ladislav fiul lui Sandu Valah din Bezere*, mai multe moşii în Banat (Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 596 (1435); p. 693 (1443) şi 732 (1447). Asupra românităţei lui Bezere vezi *Idem*, p. 646 (1439): „Ladislai filii Lado *Valacho de Bezere*". Foarte multe documente dovedesc prin numele persoanelor originea lor română. Câteva au fost aduse ca text, altcle ar fi acelea din Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 517 (1421), 519 (1422), 520 (1422), 528 (1424), 537 (1426), 561 (1429), 562 (1430), 565 (1430), 582 (1433). 591 (1434). Dar câte nume româneşti au devenit necunoscute sub schimonosita ortografie şi transcriere maghiară !

[83] N. Densuşianu, *Monumente pentru istoria Făgăraşului*, p. 8-9, reprodus şi în Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 9.

[84] Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 135.

[85] 1514 Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 292; 1519, *Ibidem*, p. 309; 1540, *Ibidem*., II, 4, p. 222: „Et hoc idem eciam de Valachis nobilibus est intelligendum atque tuendum, ila tamen ut Volachus ipse nobilis cum Hungaris nobilibus etc.".

[86] Consultă Pesty, *Szöreny Bansag es Szöreny Varmegye Törtemete*, 1878, p. 117, 1494: „Dominus Sigismundus consideratis fidelitatibus et serviciis per eosdem *Valachos* in exercitualibus expeditonibus contra Turchos, eosdem universos Valahos ab omni solutione *tributaria* dc personis rebusque et bonis ipsorum exemisse dinoscebantur". Cf. Maniu, *Disertatiune*, p. 542, 1457: „*Nobiles Valachos* instar virorum nobilium regni nostri item Kenezios eorundem Valachorum ex omni solutione tributi exemptos esse volumus." Asupra dreptului săbiei vezi un doc. din 1373. Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 210.

Odată cu nobilimea Românilor, dispărù şi proprietatea pe care o posedà. Această clasă contopindu-se în naţia domnitoare, răpì poporului român cea mai mare şi mai de samă proprietate a pământului lui. Dar această trecere fu şi ea silită, de oarece de la un timp începù a se impune ca condiţie a păstrărei titlului de nobil şi a pământului de moştenire, practicarea religiei catolice [87]. Acei dintre nobili cari nu voiau să se supună acestei condiţii erau despoiaţi de proprietăţile lor. Despoierea devenì sistematică după anul 1657, când se instituì un fel de comisie, *Forum productionale*, chemat a revizuì moşiile fiscale înstrăinate şi considerând ca atare proprietăţile tuturor nobililor români cari nu puteau justificà titlul de stăpânire. Moşia erà confiscată iar boierul considerat ca *boier căzut*. Mai ales în Ţara Făgăraşului mai toţi boierii vechi români trecură „prin sita deasă a forului producţional şi mulţi din ei pierdură pe lângă moşiile lor şi libertatea lor personală". Se purtau procesele pentru aceste moşii timp foarte îndelùngat, avocaţii având interes a le prelungì, aşà că unul din ele, acel al boierilor din Gridu şi Făgăraş a început în 1650 în limba latină, continuându-se dela 1761 în limba maghiară, pentru a se sfârşi abià la 1854 la Curtea din Viena în limba germană [88]. Mulţi din nobilii români se lepădaseră încă de mai înnainte de moşiile lor, pentru a căutà dincolo de munţi pacea sufletească [89].

Voevozii. — Să intrăm acuma în cercetarea organizărei politice particulare a poporului român de peste munţi.

Din timpurile cele mai vechi până adânc în Veacul de Mijloc întâlnim la Români două feluri de căpitenii cari alcătuiesc o scară ierarhică: *voevozii* şi *knezii*.

Deşi capii Statelor celor mici supuse de Unguri în regiunile de peste munţi, acelor ale lui Glad, Menumorut, Gelu şi Kean, nu sunt indicaţi în documente sub titlul de voevozi, ei purtau fără îndoială acest nume înlăuntrul Statelor lor, de oare ce vedem că Ungurii ei înşişi după aşezarea lor în Panonia, apar în Constantin Porfirogenitul ca întocmiţi sub voevozi, aşezământ şi nume pe care nu'l puteau aveà de acasă de la ei, ci erà desigur împrumutat de la Românii şi de la Slavii ce'i

[87] Chestia religioasă mai pe larg, mai jos în Vol. V, cap. *Mihai Viteazul şi Românii Ardealului*.

[88] Ioan cavaler de Puşcariu, *Fragmente istorice*, Despre boierii din Ţara Făgăraşului, II, 1904, p. 47—48.

[89] Paul Hunfalvy, *Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtsschreibung*, 1886, p. 173, recunoaşte că „historisch gewiss ist es also dass viele rumänische Familien in den ungarischen Adelsstand erhoben wurden". Ceea ce el tăgădueşte este existenţa unei nobilimi de baştină la Români. Intrebăm numai ce înţeles pot aveà *maiores terrae* din doc. dela 1247? Apoi se poate are admite ca numeroşii nobili români să fi fost înnobilaţi de regi?

întâlniră în regiunea în care ei se opriră din veşnicile lor rătăciri. Aşezământul voevodatului la Români, după cum se vede chiar de pe acest termen de obârşie bulgărească şi care însamnă cap militar [90], trebue să dateze din vremile întâiului Stat Bulgăresc, când s'au întemeiat sub autoritatea acestuia, cele dintâiu înjghebări politice la Românii din Carpaţi. Astfel de voevozi, deşi sunt culeşi din timpuri deosebite, trebue să fi existat în localitatea unde ei sunt arătaţi şi înnaintea vremei de când datează a lor pomenire. In afară de voevozii din Muntenia de cari ne vom ocupă mai târziu, întâlnim pe Ioan şi pe Vlad voevozi în Banat, pe Milutin voevod în Mehadia. pe Boia şi Stoica voevozi în Caransebeş, toate aceste ţinuturi locuite de Români; pe Stoica care arată şi prin numele său obârşia lui română, apoi pe Bolia şi pe Ştefan voevozi în Zarand; pe Iacob în Abrud; pe Neagul, Ioan, Petru, Nicolai şi Candea voevozi în Beiuş; pe Stanislau şi Balc, Drag şi Ioan voevozi în Satu-Mare; pe Vlad şi Neculae voevozi la Românii din părţile Clujului, Dobocei şi a Solnocului; pe Ştefan, Ioan, Bogdan, Balc, Drag şi Iuga voevozi în Maramureş; pe Ioan şi Ştefan voevozi din Dolha în aceeaşi regiune şi alt Ioan din satul Vaida tot în Maramureş; pe Gheorghe voevod din Bireg; pe Bolia voevod din Cresta, pe Gheorghe, Neculai şi Grigore voevozi din Lugoş; pe Negulici din Hodoş; pe Neculai voev. din Gârbăcelul românesc; pe Radu Negru voev. din Făgăraş; pe Neculai voev. din Remetea, pe Stanislau voev. din Siplac; pe Aprod voev. din Tăpuş; pe Ladislau voevod din Bivinis [91] şi pe Neculai voevod din Anginas (?); pe Radu voev. din Cuieşti. Cu enumărarea acestora însă să nu se creadă că s'a istovit numărul voevozilor români ce sunt pomeniţi în documente [92]).

In afară de marele voevod al Transilvaniei, voevozii ro, mâni chiar sunt numiţi adeseori cu titluri foarte pompoase, precum acela de comiţi şi palatini şi cu epitetele de magnifici-

---

[90] Lucius, *De Regno dalmatino*, I, 0. 251: „Voyvoda vero exercitus duc torem significabat—ut apud Italos capitaneus". Dlugosz, *Hist. polonica*, I, p. 58: „Woiewodas id est exercitum ductores". *Glasnic*, Statuta Valahorum de re militari, art. 2: „Vojvodae sunt viri militares" (citate luate din N. Densuşanu, *Rev. lui Horia*, p. 40, nota 1); *Registrum de Varad*, 1201—1235 in Endlicher, *Monumenta arpadiana*, p. 716, art. 304: „Cum voevoda comes de Doboka perviderat exercitum suum".

[91] Satul Bevini este amintit în Transilvania pe la 1332. Vezi N. Densuşanu, *Rev. lui Horia*, p. 44.

[92] Culeşi din N. Densuşanu, *Revoluţia lui Horia*, 1884, p. 40 şi urm. Adaogă doc. 1349 *Revista lui Gr. Tocilescu*, V, p. 166; Theiner, *Mon. Hun. historica*, I. p. 691, 1345; Hurm.. *Doc.*, I, p. 304, 1263, (publicat a doua oară sub data 1363. *Ibid.*, I, 2, p. 75); I, p. 598 (1324), I, 2, p. 166 (1370), I, 2, p. 761 şi 764. Adaogă şi Bogdan, *Originele Voevodatului la Romani* in An. *Acad. rom.*, II, tom. XXIV, 1902, p. 199 şi urm.

bărbaţi nobili, voinici, iubiţi ai regelui şi altele; unii din ei sunt comandanţi ai unor corpuri de armată, alţii judecători la curtea regească [93]. Mai însemnată este poziţia voevozilor români, când ei se află arătaţi drept *comiţi ai Secuilor*, adecă având autoritate, nu asupra propriului lor popor, ci asupra unei părţi din naţia stăpânitoare. Aşà voevozii români Balk şi Drag sunt pomeniţi în această însuşire [94].

Atribuţiile voevozilor erau, după cum reiese chiar din cele spuse până aici, mai cu samă militare; ei conduceau trupele râdicate în teritoriile lor, şi altele chiar, la caz de trebuinţă. Despre puterea lor şi poziţia lor până la un punt neatârnată, ne dau dovadă desele lor răscoale contra autorităţei supreme a Ungariei, şi anume nu numai acele ale voevozilor celor mari, precum erà voevodul Transilvaniei [95], dar şi ale celor mai mici, capii ţinuturilor româneşti. Aşà face voevodul Lithuon din Muntenia [96], iar din ţările Carpaţilor putem cità mai multe cazuri: In 1404 se revoltă voevodul Balk contra regelui Sigismund. Acest voevod împreună cu mai mulţi nobili români din Maramureş pustiiră ţara şi ocupară mai multe cetăţi [97]. Exemple mai mari sunt revoltele lui Radu Negru din Făgăraş şi a lui Bogdan din Maramureş, cari părăsesc Transilvania şi merg să întemeieze Muntenia şi Moldova. Vom vedeà mai jos cum aceste răscoale sunt imitate de knezi, subalternii voevozilor.

Regii unguri pentru a'şi asigurà supunerea acestor feţe turburătoare, se întreceau a mulţămì pe cei credincioşi, cu întinse dăruiri de pământ, întocmai precum făceau şi regii Apusului cu seniorii feodali din Statele lor. In afară de cazurile

---

[93] Fejer, VIII, 1, p. 147, 1303: „Nobili viro et honesto Nicolao vaivodae filio *magnifici* Mauriţii, *comites* de Ugocsa et Marmarusio", *Idem*, IX, 3, p. 469, 1365 „Ludovicus strenuo viro Balc filio Saas Moldavo vaivodae marmarusiensi". *Idem*, X, 1, p. 581, 1390: „fidelis noster Dragh *comes* de Marmaros sua et Valk vayvodae similiter *comites* dicti comitatus". *Idem*, X, 2, p. 63, 1392. „*Magnificis* Balk et Dragh vaivodis *comitibus* Marmarus et Ugocha". Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 72, 1363: „dilectum Olachum *comitem*... filium Muşat de Almas in districtu Castri Deva". *Ibidem*, p. 166, 1370: „Radul vayuoda *comes de* Kuuesd", *Ibidem*, p. 231 1376: „*Comes* Iacobus Dragul de Scepus, *judex curiae* serenissimi et magnifici domini Ludovici... regis Hung". *Ibid.*, p. 333, 1390: „cum ipsis Oalachis et Stephano voevoda eorum in regis exercitu". *Ibid.*, p. 313, 1388: „fidli aule nostre juveni *magister* Iohanni Olacho" (nu e vorba de Ioan Corvin care nu puteà fi tânăr în 1388 ci de un alt Iohannes Olahus). Acest Ioan Romanul este arătat de alt document din acelaşi an ca „magister Agazonum" (corp de armată regească). I, 2, p. 312 (comp. p. 299).

[94] *Ibidem*. I, r. p. 299, 1387: „magnificorum virorum Balk et Drag vayvodae inter ceteros honores *comitum Siculorum*". *Ibidem*, p. 314, 1388: „Balk et Drag voyvodas *comites Siculorum*".

[95] Mai sus, p. preced.

[96] Mai jos. *Muntenia şi Moldova înainte de descălecare*.

[97] Mihaly, *Diplome*, p. 127. Intr'un rând un nobil român nearătat nici ca knez, nici ca voevod, se opune la executarea unei sentinţe. *Ibidem*, p. 77, 1384: altul p. 329, 1444.

aduse mai sus, la expunerea situaţiei noblimei române, mai adăogim încă un caz însemnat: mulţămitele hărăzite lui Balk fiul lui Sas, pentru slujbele făcute de el în Moldova, în combaterea trădătoriului Bogdan şi anume întinsele proprietăţi date lui în Maramureş [98].

Voevozii erau autorităţi naţionale ale Românilor, şi când se întâmplă ca ei să fie înlocuiţi cu dregători regeşti, se iveau proteste şi arătau nemulţămiri. Aşà se întâmplă lucrul cu poporaţia din Bereg în Maramureş. Impunindu-i-se un comite regesc în locul voevodului, în contra libertăţilor ei, regele ascultă de tânguirile oamenilor şi le dă voie să'şi aleagă voevodul după plac [99].

Voevozii aveau şi căderi judecătoreşti. Aşà vedem pe regele Andrei al II-lea sustrâgând în 1221 coloniile săseşti de sub jurisdicţia voevodului. Nobilii şi knezii erau deasemenea scoşi de sub autoritatea lor şi puşi sub acca a comiţilor, dela cari aveau dreptul a apelà la rege, cum arată un doc. din 1441. Alt document din 1370 concede Românilor, ca în procesele pentru moşii să'i judece comitele lor, sau în cele mai mici voevodul [100]. Voevozii apoi mai adunau toate dările şi îndatorau pe locuitori a îndeplini celelalte slujbe ale lor faţă de rege şi de comite [101]. Aceştia singuri apoi pe lângă marele voevod al Transilvaniei, ca locoţiitori regeşti, puteau ţineà şi congregaţiile generale când nu le preşedeà însuşi monarhul.

In unele documente, am văzut arătându-se alăturea cu voevozii şi altă autoritate *knezii*; ba avem un caz, cel mai vechiu, în care aceeaşi faţă este arătată în acelaş timp ca knez şi ca voevod [102]; altă dată găsim un knezat dat unui voevod. Reiesă din această împrejurare o asemănare între aşezământul voe-

---

[98] Mai jos, vol. III, cap. *Descălecarea Moldovei*. Nu putem împărtăşi părerea d-lui I. Bogdan (l. c. mai sus, p. nota) că: „voevozii români ar fi jucat un rol cu totul neînsemnat în viaţa Statului maghiar". Inalta lor situaţie, atribuţiile lor în conducerea afacerilor şi răscoalele lor dovedesc contrariu.

[99] Mihaly, *l. c.*, p. 55, 1364: „Quod communitas Wolacorum nostrorum de Beregh nobis supplicarunt quia ipsi per officiales comitis de Beregh quos loco voyvode contra liberatatem eorum... ut consuetus, diversas iniurias paciuntur, ideo voyvodam Wolacorum qui pro ipsis.. honestus et utilis videretur, de communi voluntate eis preficere admitteremus,... annuimus eisdem Wolacys nostris ut voyvodam quem communitas wolacorum habere voluerit liberam eligendi... habeant facultatem".

[100] Teutsch et Firnhaber, p. 9, 1211; Maniu, *Disertatie*, p. 542, 1441; Mihaly, p. 63, 1370.

[101] Mihaly, l. c., p. 55: „qui (voevoda) *omnes* causas inter ipsos (Doc. din 1370 restrânge, competenţa spunând „in alys causis minoribus" afară de causae possessionum) exortas judicare,... omnes proventus nostros et universa iura ex parte dictorum Wolacorum... idem voyvoda... aministrare debet".

[102] Documentul din 1247 mai jos Cap. *Muntenia şi Moldova înainte de descălecare*: excepta terra *Kenezatus* Lythuon *voevodae*. Adaoge un doc. din 1383 cit. de Bogdan (l. c.).

vodului şi acel al knezului. Atâta numai că acest din urmă este de sigur inferior voevodului. S'ar păreà că knezul care îşi întindeà autoritatea asupra mai multor sate luà numele de voevod; alte ori însă întâlnim câte doi voevozi pentru acelaş sat, caz în care aceşti voevozi nu sunt decât nişte knezi purtând un titlu superior poziţiei lor [103].

Knezii. — Să trecem acuma în vedere şi acest aşezământ al *knezilor.*

Knezatul, cu tot numele lui bulgăresc, erà un aşezământ românesc ca şi voevodatul; de aceea se şi întâlneşte el numai la Români. In un doc. din 1451 găsim pe Huniade dăruind moşiile rutene Kuşniţa şi Kereczke nobililor Ambrosiu şi Mihail de Dolha *după chipul knezatelor româneşti* [104]. Knezul nu erà decât vechiul jude român, singura autoritate rămasă în organizaţia poporului român, după prăbuşirea stărei lui politice în noianul năvălirei barbare, după cum voevodul nu erà decât vechiul duce. De aceea şi termenul de jude se menţine, ba înlocueşte mai târziu din nou pe acel al knezului [105].

Knezii sunt inferiori nu numai voevozilor, dar şi simplilor nobili, de cari ei sunt pururea deosebiţi în documente. Puteau însă, ca şi orice om de rând, să fie înnălţaţi la rangul de nobili, ceeace se făceà prin dăruirea proprietăţei unei moşii, când atunci erau numiţi *nobiles Kenezii* [106]. In starea lor ordinară erau

---

[103] Documentele în Bogdan (l. c.) p. 198 şi 199.

[104] Mihaly, *Diplome*, p. 362: „possesiones... ruthenicales,.. Kussicza et Kereczke vocatas... *more et ad instar Keneziorum valachialium...* damus". Despre cei 3 Knezi bulgari din oştirea lui Ahtum ducele bulgar din Bnat vezi mai sus, p. 133, nota 9. D. Bogdan în scrierea citată, p. 204, spune asupra originei voevozilor: „Ca şi chinezatul, voevodatul este una din aceste vechi instituţii slave cari împrumutate de timpuriu de Români, au primit la ei o desvoltare cu totul particulară, naţională, rezultată din împrejurări osebite ale vieţei lor politice". D-sa constată că acest aşezământ al voevodului, de şi de origină slavă, nu se întâlneşte la nici un popor slav. *Ibidem.*

[105] Bogdan (l. c.), p. 199.

[106] Fejer, IX, 3, p. 553, 1366: „Si vero communis Olachus aliquem nobilem hominem in publico maleficii inculpans non possit totaliter suam probare actionem, tunc probationem ipsam faciat prout potest, videlicet per *nobiles* aut per *Kenezios*, aut per *communes homines* seu Olachus". Maniu. p. 541; „universorum *nobilium* et *Kineziorum* nec non aliorum *Valachorum*". Fejer, XI, p. 504, 1435: „nos una cum juratis et universitate *nobilium* ac *Keneziorum* ipsius districus Hazak". Kemeny, p. 300, 1363: „coram nobis et regni nobilibus de comitatu Hunyad ac universis *Keneziis* et *senioribus Olachalibus* districtus Hatzag", etc. Nobiles Kenezii: vezi bunăoară Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 331, 1390: „Petrus filius Dees, nobilis Kenezii de Temeshel". Comp. Mihaly, *Diplome*, p. 7, nota 1. Inferioritatea knezilor faţă cu voevozii se vede bunăoară din faptul ca, atunci când voevodul Iuga din Maramureş este însărcinat a introduce în moşiile sale de care fusesee deposedat de Bogdan răsvrătitorul, întemeietorul statului moldovan, pe Gyula fiul lui Dragoş, Iuga convocase pe toţi knezii Maramureşului să fie faţă la restituire. Doc. din 1349. Mai jos, Vol. III, cap. *Descălecarea Moldovei.*

nişte pristavi ai satelor şi, în deosebire de nobili, plătiau tributul alăturea cu ţăranii. Şi knezii erau însă uneori scutiţi de oarecari dări prin o favoare specială, bunăoară de *quinquagesima* [107].

Knezii erau îndatoraţi la slujba militară mai ales pentru apărarea graniţelor, şi nobleţa erà dată acelora dintre ei cari se deosebiau prin izbânzi vitejeşti. Sunt mai multe urme păstrate prin documente despre valoarea războinică a knezilor români cari erau şi ei tot atât de aprigi luptători contra străinilor, pe cât şi de neascultători faţă cu autorităţile sub cari stăteau, sămănând în ambele privinţi cu superiorii lor, voevozii. Aşà un document din 1260 conferă dreptul de nobilitate unor knezi din Sirmium, Români după nume: Creţu, Cupisa şi Racu, pentru ajutorul dat lui Bela al IV-lea în apărarea lui de puhoiul tătăresc. Un alt document din 1326 arată pe Carol Robert dăruind knezului Stanislau fiul lui Stan, moşia Strâmtura (Surduky) pentru slujbele făcute regelui. Un al treilea document din 1358 dăruieşte lui Socol knezul două moşii pentru vitejia lui în luptă. Un al 4-lea laudă pe un knez pentru bărbăţia lui în luptele purtate pentru eliberarea reginei Maria. Un al 5-lea, dat de Sigismund, mulţămeşte knezului Dionisie fiul lui Cerca pentru strălucitele lui merite în expediţia din Bosnia. Un al 6-lea din 1420 al aceluiaş rege recunoaşte marele slujbe ale knezului Bogdan fiul lui Neculai fiul lui Măgoiu, în lupta de la Severin contra Turcilor [108]. In sfârşit un al 7-lea din 1481 întăreşte lui „Teodor knezul stăpânirea pe moşia Torok, pentru credincioasele lui slujbe şi anume pentru că Ioan Corvin, fiind zdrobit de Turci în câmpul Mierlei şi căzând de pe cal în focul luptei, knezul Teodor i-a dat calul lui şi l-a scăpat astfel de a fi prins" [109].

Am văzut mai sus rolul cel însemnat jucat de knezi în apărarea vadurilor Dunării şi la paza hotarului din spre Moldova [110].

Cât despre spiritul răsvrătitor al knezilor el este iarăşi adeverit de mai multe documente. Unul din 1358 arată pe knezul

---

[107] Kemeny, *l. c*, p. 304, 1387: „In festo beati Georgii *quinquagesimam* castellani praescripti castri Mihald per tunc constitutam solvere teneantur, prout de aliis liberis villis ipsorum *kenezialibus solvere* sunt consueti". *Idem*, p. 310, 1482: „Fidelibus nostris dicatoribus et exactoribus quarumlibet taxarum, censuum et contributionum expositum est nostrae majestati in personis universorum *Keneziorum* nostrorum in pertinentiis castri Hunyad commorantium gravi cum querela... qualiter ipsi antiqua libertatis eorum praerogativa requirente, *a solutione* quarumlibet taxarum exemti fuerint".

[108] Hurm., *Doc.*, I, p. 291, anno 1260: „Krecz, Kupissa et Raak"; Mhaly, *Diplome*, p. 6, 1326; Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 53, 1358. Pentru celelalte vezi textele până la 1420 citate de N. Densuşanu, *Revoluţia lui Horia*, p. 48, nota 1. Pentru cel din 1420; Hurm., *Doc.*, -, I, 2, p. 511.

[109] Hurm., *Doc.*, II. 2, p. 270.

[110] Vezi p. 210 şi mai jos, p. 178 Adaogă doc. din 1447: Hurm. I, 2 p. 731 darul făcut knezului Dan din Cinciş; 1435, knezilor Dan, Surca şi Gortosan din Săcele; 1406 lui Dionisie Cluca din Mihălinţi. (Hurm., *Doc.*, I, 2, 445). Adaugă I, 2, p. 535, 1426; p. 541,1 427 şi p. 683, 1442.

Basarab din Caraşul Mare şi pe alt knez tot Basarab din Caraşul Mic atăcând şi dând foc casei knezului Socol (Zokul) care pierdù în acel pojar actul de dăruire al regelui pentru moşia Valea Secaşului (Sekaspataka). Un knez Ladislau Lehăcescu din districtul Mehadiei fuge în 1376 depe moşia Balaşniţa, în Valahia, la duşmanul regelui maghiar, Vladislav Basarab, pentru care regele îi confiscă knezatul şi'l dă lui Raicu. Alţi trei kneji valahi: Costea, Stanciul şi popa Volcul, nemulţămiţi cu domnia ungurească, fug în Moldova, după ce pustiesc knezatele lor, pentru care sunt osândiţi a pierde aceste knezate, pe cari voevodul Transilvaniei le trece lui Mihail Basarab în 1435[111]. O altă încercare de răscoală este făcută de nişte knezi din ţinuturile valahe ale castrului Deva[112]. O răsvrătire mai însemnată este acea din 1408 a knezilor (sau voevozilor, titlul lor nu este dat) Ladislau, Mihail şi Dan cari râdică contra lui Sigismund pe locuitorii din regiunea Timişului, luând castelul Vylak ca bază de împotrivire, şi care răscoală este liniştită de rege numai cu greutate[113]. Aşà erau de obişnuite aceste răscoale, încât imputarea lor se făceà uneori pentru a calomnià şi a nenoroci pe knezii nevinovaţi[114].

Cauza acestor necontenite răsvrătiri ne-o dă documentul raportat de Kemeny: anume greutatea slujbelor militare. Mijlocul knezilor de a scăpà de greutăţile knezatului erau, în afară de răsvrătirea şi fuga încă şi uzurparea titlului de nobil. Un document ne spune că mai mulţi knezi valahi copărtaşi ai unui knezat protestează contra uzurpărei titlului de nobil din partea unuia din ei, ceeace scutindu'l de îndatoririle legate de posesiunea knèzatului, aruncà toată sarcina pe spetele celor rămaşi[115].

---

[111] Mihaly *Diplome*, p. 332, 1388; *Col. lui Traian*, 1874, p. 126, 1376. Alt nobil, de astă dată Ladu de Bizere, Român, fuge la Dan Voevod în 1433. Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 583. Fejer, XI, p. 504, 1435.

[112] Kemeny, *Knezen und Knezate*, p. 313: „quod nonnuli populi in districtibus olachalibus dicto castro existentes, malesanis ac frivolis keneziorum eorum suggestionibus et consiliis agitati ac inducti, variis sub coloribus se cum manifesto dicti castri nostri detrimente a solitis castri servitutibus subducere conentur".

[113] Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 457—459.

[114] Aşà păţiră knezii Ladislau Ioan Neacşu. Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 166, 1372.

[115] Doc. citat de Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, p. 111. Un al doilea exemplu de uzurpare a nobilimei din partea unui knez este conţinut în un doc. din 1408 citat după Martinus Schwandtner de Radu Rosetti, *Pământul, Sătenii şi Stăpânii*, 1907, p. 26, nota 2. Un alt doc. din 1377, Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 241, dă mai multe amănunţimi asupra încercărilor knezilor de a'şi îmbunătăţi starea, ceeace nu se puteà face decât pe calea fărădelegilor, de oarece acea legală le erà dăunătoare. Doc. spune: „Kenezii terras, prata et silvas Keneziatus ipsorum, titulo ex concessione eiusdem episcopi et capltuli temporaliter tentas et possessa aliis pro lubitu vendere et in filios heredesque suos... transfundere, ceteros subditos Olachos novis, inauditis que exactionibus vexare ac damnificare... semet ab onere debite terrestralis subjectionis fraudulenter sub variis coloribus subducere conentur".

Slujba către castelurì erà cu atât mai grea, cu cât ea erà îmbinată cu dări îndestul de împovărătoare, anume de fiecare casă din satul sau satele knezului câte 3 groşi dare ce erà de sigur garantată şi împlinită în caz de lipsă de averea knezului. Afară de aceasta, quinquagesima din oi, dijma din porci şi albine. Knezii apoi mai datorau o taxă regelui câte o marcă de argint de knezat, după cum reiese lucrul din un proces între knezii Dragotă şi Ioan din Riul Alb şi Ianusca Basarab şi Costea, knezi din Riuşor dela plata acestei taxe. Knezii mai erau datori să facă şi poliţia moşiei [116]. Aşà un kneaz Toma este osândit în 1342 la gloaba de 3 mărci, pentrucă nu adusese faţă pe furul unui cal la vice-comitele din Caraş [117].

Cari erau drepturile şi foloasele knezilor? Mai întâiu ei puneau în lucrare un drept de judecată care, de şi mai restrâns decât acel al voevozilor, trebuià să le aducă destul de bune foloase legale şi pe delături, cum erà obiceiul în acele timpuri [118]. Aşà concesia knezatului către familia Mutnuk (Iuga şi Bogdan) asupra unui sat nou aşezat, conţineà dreptul de judecată asupra locuitorilor, exceptându-se furtul, prădăciunile şi dările de foc. In afară de acest drept dela care trăgeà foloase prin ½ din amenzi, mai erau scutiţi de oarecari dări, precum de însemnata contribuţie quinquagesima. Aveau şi oarecare privilegii în privinţa păşunatului; dar dacă aveau şi zile de clacă ale ţăranilor, cum erà în Galiţia, nu se poate şti [119]. Knezii erau de obiceiu scutiţi de contribuţii, cel puţin unii din ei, precum bună oară acei din ţinutul Hunedoarei. Unii knezi însă se văd supuşi la dări. Scutirea nu erà deci un aşezământ obştesc, ci o favoare [120].

Knezatul mai dădeà şi oarecari folosinţi asupra pământului mai ales de păşuni şi de păduri; nu conferea însă prin el însuşi, nici da dreptul de proprietate asupra satului concedat unui knez. Lucrul reiese cu învederare din un document din 1419 care conţine expunerea unui proces între Românii Sandu şi Petru cari arată că strămoşii lor: Sărăcin, Neculai şi Luca fiii lui Crăciun, căpătaseră dela regele Ludovic în 1350 două sate româneşti: Lipcea şi Hernicea cu dreptul de knezat; dar că după aceea adăosese către acel drept şi pe acel de proprietate, pretinzând la judecata ce se face în Vissegrad, să li se recunoască

[116] Hurm, *Doc.*, I, 2, p. 301, 1387: „de qualibet sessione (proprietăţi, case) singulos tres grossos et... quinquagesimam castellanis praescripti castri Mihald solvere sunt consuenti". Aşà erà bună oară obligat keneziatul lui Dobrea Valachul pomenit în 1394. *Ibid.*, I, 2. p. 354. In ce constau prestăţiile şi munca p. castele, vezi în doc. citat.

[117] *Ibid.*, I, 2, p. 397, 1398. *Ibid.*, I, 2, p. 276—277, 1382.

[118] Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 246, 1377: „Knezii.... ceteres subditos Vlachos novis inauditis exactionibus vexare ac dampnificare". Un doc. 1545 vorbeşte de „sive" Kenezium aliquem furum deprehensum. *Ibidem*, II, I, p. 374.

[119] *Ibid.*, I, 2, p. 28. Asupra foloaselor celorlalte ale knezilor vezi Bogdan despre *knezii români* în An. *Acad. Rom.*, II, Tom. XXVI, 1903, p. 18 (6).

[120] Scutire 1482. Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 273.

asupra acelor sate *nu numai dreptul de knezat ci şi acel de proprietate* [121]. Regele Sigismund întăreşte în 1387 această despărţire a knezatului de proprietate, de oarece prin un document din acest an, regele dărueşte lui Ştefan de Mutnuk, Valahul, pentru credincioasele lui slujbe, proprietatea moşiei Almafa pe care până atunci o deţinuse ca knezat, lămurind în actul lui de dăruire că'i dă dreptul a se folosì de pământurile cultivate şi necultivate, de munţi şi de şesuri, de păduri şi de câmpii, de păşuni şi de poieni şi aşà mai departe, adecă de deplinătatea proprietăţei acelei moşii. Acelaşi monarh întăreşte pe alt Mutñuk (Bogdan) [122] în proprietatea a două moşii, Muciova şi Dobragostea din districtul Castrului Sebeş, pe cari moşii până atunci Bogdan le deţinuse cu titlul de knez, dându'i anume toate drepturile de proprietate locurile cultivate şi necultivate, apele, cursul apelor, munţii, păşunele. Tot aşà face şi Ion Corvin de Huniade, când dărueşte nobilului Dan, fiul lui Iaroslav din Ciuciş (Khonaka) şi fraţilor lui : Voicu, Petru, Ciorbea şi Ioan, această moşie pe care până atunci o deţinuse sub numele de knez [123].

Să nu ne înşelăm prin destul de numeroasele documente cari, spunând că dau knezatul, dau într'adevăr moşii în deplină proprietate. Aşà un document din 1453 specifică între drepturile unui knezat locurile, arabile cultivate şi necultivate, ogoarele, câmpiile, apele, fluviile, pădurile, văile, viile, cursul apelor şi a *toate foloase ce se ţin de knezat*" [124]. Aceste foloase sunt însă acele ale proprietăţei moşiei care sunt totdeauna cuprinse în o astfel de formulă, pe când drepturile knezatului propriu zis sunt totdeauna mai răstrânse : „cu toate foloasele, drepturile şi pertinenţele ce se ţin de dânsul" [215]. Este învederat că

---

[121] Mihaly, *Diplome*, p. 186 : „tamen quia... non solum Knezatum sdet verum dominium praedictarum possessionum... in perpetuum contulisset". Cf. doc. din 1350. *Ibidem*, p. 30. Pentru drepturile de folosinţe ale knezilor vezi pagina precedentă.

[122] Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 300, 1387 : „Quod nos pro... fidelitatibus serviciis Bogdan Olahi filii Stephani de Mothnuk... quandam possessionem nostram *sub ipsius Keneziatu seu officiolatu hactenus habitam*, Almafa vocatam,... *pleno iure conferimus*, etc.".

[123] Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 356, 1394 şi p. 727, 1446.

[124] Mihaly, *Diplome*, p. 369. Comp. p. 240 şi 245.

[125] Compară formula dăruirei moşiei Mutzen şi a nobilităţei, lui Ioan Iuga din Vizău (Mihaly, *Diplome*, p. 482, 1468 : „Iohannis... Iuga de Vizo... nobilitatem in possessione Majzen habitam cum *cunctis ejusdem... utilitatibus... videlicet : terris arabilibus cultis incultis, agris, pratis pascuis, sylvis, nemoribus, montibus vallibus, aquis... et omnibus aliis*")—cu acea a knezatului ordinar dat lui Roman şi Ladislau fiii lui Sturdza. (Hurm., *Doc.*, I, 2, p.167, 1370 : „ Qu od Roman et Ladislaus fily Sturza fideles Olachi nostri... poss. Muthnuk... sub nomine Knezatus dudum ibidem locatas.... cum *omnibus ipsarum utilitatibus, juribus, fructuositatibus et pertinenciis universis* donavimus. Cf. formula identică la darea knezatului lui Stan dictus Fejer Olaohus) *Ibidem*, I, 2, p. 68). Când se da proprietatea moşiei unui knez înnobilat se pune formula cea referitoare la foloasele *moşiei*. (Vezi mai sus).—Documentul din 1468 arată, dacă nu ne înşelăm, pe cel dintâi *Sturza* din care se trage familia de mai târziu din Moldova.

termenul de knezat este luat în formula întăi ca nepropriu, de oarece, cum am văzut, această însuşire a unui individ îi dădeà dreptul la jurisdicţia îmbinată pe atunci cu oarecare foloase materiale, însă nu la proprietatea moşiei.

Dăruirea moşiei însăşi, unui knez, asupra căreia el aveà până atunci numai dreptul de knezat, îl ridică la rangul de nobil. El încetà de a mai fi knez, cu toate că păstrà titlul acesta şi deacolo înnainte. Jurisdicţia pe care el o avuse asupra locuitorilor satului în puterea knezatului, o puneà acuma în lucrare în însuşirea lui de proprietar nobil, rânduind pe alţi knezi în locul lui, pentru a se îndeletnici cu trebile mărunte ale ocârmuirei satului. Knezii români ridicaţi la starea de nobili dispăreau deci din rândurile clasei lor pentru a îngroşà pe acea a nobililor şi a se strânge împreună cu dânsa în sinul naţiei cuceritoare.

Knezii erau deci, la început, pristavii satelor libere — villae liberae — locuite cum vom vedeà de iobagionii castrelor, îndatoraţi la slujba militară şi, pe lângă castele, la întreţinerea acestora. Knezii însă căzuseră împreună cu satele lor în stăpânirea nobililor, devenind nişte subalterni ai acestora. Ei mănţineau ordinea, strângeau dările, ridicau oştirile şi făceau micile judecăţi dintre oamenii satului [126]. De această îndatorire a knezilor erau legate oarecari foloase, dar cari erau departe de a aveà greutatea şi întinderea acelor alipite de nobleţă, cauză pentru care găsim pe knezi încercând fără încetare a se lepădà de knezat şi a'şi apropria titlul nobiliar.

Din cercetarea făcută până aci rezultă că erau două feluri de knezi : cei ordinari şi cei înnobilaţi cari, cum am văzut, rămâneau knezi mai mult cu numele. Această deosebire erà făcută între ei şi de dreptul de procedură care stabilià că knezul nobil să aibă, în jurământul lui, valoarea unui nobil, pe când oamenii de rând — documentul explică, adecă Românii — nu erau primiţi decât pentru ¼ de parte, adică ¼ de nobil în procesele cu cojurători [127].

Concesia knezatului erà sau timporară sau ereditară. Se vede că ea erà mărginită la viaţa knezului pe moşiile particulare sau ale episcopilor, şi că erà dimpotrivă ereditară pe domeniile regeşti.

---

[126] Ce erau knezii pe moşiile nobililor, se vede bunăoară din documentul regelui Vladislav prin care dărueşte lui Ioan Corvin de Huniade moşia Boşar din Banat cu toate satele ei ţinute de knezi. Hurmuzaki, *Doc.*, I, 2, p. 666, 1440 : „cum cunctis eiusdem villis tenutis kneziatibus".

[127] Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 120, 1366 : „unusquisque Kenezus per nostras litteras regales in suo Kenezatu roboratus *pro uno vero nobili* acceptetur ; communis autem Kenezius pro *villico fidei unius fertonis* computetur et communes homines seu *Olahi* recipiantur pro hominibus fidei medii fertones in approbatione prenotata".

Un documentat citat mai sus care conţine plângerile unui episcop contra uzurpărilor knezilor, arată între aceste uzurpări şi încercările knezilor de a transmite foloasele teritoriale alipite de knezat copiilor şi moştenitorilor; regele însă adaogă că se obişnueşte asemenea transmitere de moştenire a knezatului, numai în posesiile regeşti [128]. Şi se înţelege de unde provine această favorizare specială încuviinţată knezilor regeşti. Erà o compensare pentru greutăţile mai mari alipite de aceste knezate, prin îndatorirea slujbelor şi dărilor la castele; apoi erà totodată pentru rege un mijloc de asigurare a perpetuităţei acestor slujbe [129].

Knezii erau adeseori însărcinaţi cu împoporarea unor locuri pustii. Aşà regele Carol Robert dărueşte knezului Crăciun (nobilitându'l) moşia Bilka, pentrucă fiii lui aduseseră oameni pe moşiile nelocuite până atunci: Lepeca şi Hernicea, cari moşii să asculte de acum înainte de ei ca de knezii şi stăpânii lor [130]. Alt document conţine scutirea knezilor din Haţeg: Stanciul, Berivoi, Dragomir şi Vlad, de toate dările şi slujbele knezatelor lor, pentrucă împoporaseră satul Poiana lui Achim (Vaskapuk) [131].

Împărţirea knezilor în cele două clase: ordinari şi nobili, explică stângerea acestui aşezământ primitiv politic al poporului român. Cei pe cari însuşiri sufleteşti superioare sau alte forme ale întâmplărei, ca norocul sau împrejurări fericite, îi înălţaseră în rândurile nobililor, dispărură împreună cu ei, fie în coborîrea către Muntenia şi Moldova, fie în sinul naţiei ungureşti; cei mici însă cari rămaseră în mijlocul iobagilor pe cari îi ocârmuiseră, împărtăşiră vitriga lor soartă, stângându-se prin sărăcirea şi decăderea materială, morală şi intelectuală a poporului, cum se stânge o candelă săcătuită de untdelemn.

---

128 Document din Hurmuzachi, citat mai sus: „Alios (Kenezos) in aliis disrictibus olachalibus tanquam pertinenciis castrorum nostrorum regalium in prehabitis eorum Keneziatibus relinquere *et in filios filiorum confirmare consuevimus*".

129 Sunt foarte numeroase documentele prin care regii conferă knezate ereditare: Kemeny, *Magasin*, II, p. 306, 1361 (Hurmuzachi, *Doc.*, I, 2, p. 68): „Kneziatum medietatis euiusdem possessionis *olachalis* Ozon vocatae in... Maramarosiensi quem Kneziatum prius Stan dictus Fejir Olachus conservare dignoscebatur,... filiis Locolloi eorumque filiis et posteritatibus universis, sub eisdem... utilitatibus quibus... Stan eundem conservasse donavimus". Alte documente vezi în Hurmuzachi, *Doc.*, I, 2, p. 167, 1370 (knezul Sturza), p. 196, 1372 (knezul Neacşu); p. 300, 1387 (knezul Petru fiul lui Deşu): „ut etiam inantea ad ipsam serviciam eo magis animentur"; p. 354, 1394 (knezul „Dobre Olahus filium Iwan de Lesnek"); p. 428, 1404 (knezii Kendereş, Barbu şi Costea), p. 436, 1404 (knezul Bogdan de Muthnuk), p. 461, 1408 (knezul Gheorghe), etc., etc.,

130 Mihaly, *Diplome*, p. 30, 1350: „tanquam Knezios et seniores vestros in medium vestri acceptando... tanquam aliis Kineziis predecessoribus ipsorum obedivistis.

131 Hurmuzachi, *Doc.*, I, 2, p. 461, 1409.

Dreptul obişnuelnic. — Paralel cu această organizare originală a poporului român sub voevozi şi knezi, cari se păstraseră din vechime, ca nişte aşezăminte folositoare însuşi cuceritoritorilor, aflăm pe Românii de peste munţi regulaţi în daraverile lor prin un *drept obişnuelnic valah.*

Ştirile mai amănunţite ce le avem asupra acestui vechiu drept, arătat de documente *ca drept românesc — jus valachicum* — sunt cuprinse în documente polone. Prin veacul al XIV-lea regii poloni căutau să atragă colonii române din Transilvania, în Galiţia, spre a spori poporaţia ţărei. Ei dădeau privilegii celor ce vor coloniză locurile pustii. In 1378 se face cea dintâiu pomenire a dreptului românesc cu prilejul privilegiului dat de Vladislav, principe de Opolia în Galiţia, lui *Ladomir Moldovanul,* asupra câmpului Godle ca să'şi facă sat după *dreptul moldovenesc.*

Alt privilegiu, al doilea în dată, este din 1424, dat de Boleslav, knez al Cernigovului, lui Vlad Dragoerinovici care capătă în dar satul (de astădată aşezare locuită) Cosovo „cu movilele, cu arăturile, cu fâneţele, cu luncile, cu păşunele, cu apele şi cu izvoarele lor, cu riurile, cu pâraiele, cu fântânele, cu heleştaele, cu bălţile, cu mocirlele (pentru îmmuiat cânepa), cu toate apele curgătoare şi stătătoare, cu pădurile, cu dumbrăvile, cu pădurile negre (dese) cu lemnele tăiate (lemnul uscat), cu stejerişurile, cu mestecănişurile, cu stupii din arbori (scorburi de copaci), cu prisăcele, cu tufişurile, cu sălciile, cu dealurile mari şi mici, cu văile şi cu loviştele de fiare şi de peşti" — o bogăţie de enumeraţie în adevăr uimitoare şi pe care am trecut-o numai de curiozitate, spre a se vedeà ce spornici erau la vorbă, chiar unde nu trebuià, oamenii acelui timp. Locul însă interesant pentru chestia dreptului românesc vine după această fantastică enumerare: „iar acest sat sus numit are să ne dee, *după dreptul moldovenesc,* veniturile ce ni se dau dela plaiuri şi anume: de fiecare ţăran câte doi groşi leşeşti bătuţi în Cracovia, pe fiecare an; deasemenea mai sus numitul Vlad are să ne slujască pentru acest sat, când vom aveà nevoie, cu o lance şi cu doi arcaşi" [132].

Documentele posterioare poloneze dau mai multe amănunţimi asupra îndatoririlor knezilor colonizatori şi a drepturilor lor faţă de sătenii aduşi de ei. Adeseori se pomeneşte *dreptul valah.* Aşà knezul român aveà o bucată de pământ, moara şi crâşma, dreptul de prisacă, acel de a face iazuri şi pescui peştele, a reţineà pentru el a treia parte din gloabele impuse cum şi o

[132] Ambele documente publicate din nou de I. Bogdan, după original în chip corect în *Indatoririle militare ale knezilor şi boierilor moldoveni* în *Analele Academiei române,* II, Tom. XXIX, 1907, p. 614-616 (2-4).

parte din dările încasate pentru principe. Indatoririle knezilor constau în adunarea dărilor regeşti şi slujba militară.

Ţăranii aveau, după documentele poloneze, câte o întindere de pământ mult mai mică ca acea a knezilor; aveau dreptul a ţineà vite, dând o zeciuială din ele sau din productele lor; făceau câteva zile de muncă pe an knezului; plăteau contribuţiile către rege, fiind scutiţi de ele numai pentru câtva timp, după înfiinţarea noului sat. In timp de război darea se adăogà, şi mai erau îndatoraţi a face cărături şi alte munci manuale în slujba oştirilor. Când se dădeà ţăranilor mai mult pământ decât li se cuveniă *după dreptul valah*, atunci se înmulţiau şi îndatoririle lor. Locuitorii satelor româneşti colonizaţi în Galiţia aveau în sfârşit dreptul de a fi judecaţi *după obiceiul romănesc*, conform sistemului timpului, a respectului dreptului personal, care făceà ca şi coloniile germane să fie judecate după dreptul german [133].

Se naşte acum întrebarea : dacă toate aceste dispoziţii aparţineau dreptului obişnuelnic valah, sau dacă nu cumva mai multe din ele erau concesii şi dispoziţii speciale, luate nu numai în privinţa Românilor, ci în deobşte în acea a tuturor coloniştilor, şi atuncea ar fi de nevoie a se alege, din aceste dispoziţii, acele cari se ţineau de dreptul românesc şi acele cari erau străine de el [134].

Deosebirea este aproape cu neputinţă de stabilit, şi trebue să ne mulţămim cu oarecari îndrumări date de documente. Aşà judecata ţăranilor se făceà de knezi ajutaţi de alţi oameni buni şi bătrâni, cum spun documentele ungureşti mai noue, şi anume gloabele pentru abateri se impuneau după normele *dreptului romănesc*. Tot acest drept hotărà veniturile cuvenite regelui de la colonişti şi aici sta autonomia îndestul de mare a satelor româneşti.

Tot după normele dreptului special valah se hotărà şi echivalentul în pământ pe care regele sau knezul îl puneà la îndămâna ţăranului. Aceste regule culese din documentele Poloniei, cu anume arătare că aparţineau *dreptului valah*, vor fi fost puse în aplicare şi în Ungaria, deşi nu sunt pomenite în actele din această ţară. Alte regule luate din documentele ungureşti însăşi sunt bunăoară acea privitoare la taxa de plătit pentru moştenire şi care, după dreptul valah, erà de un viţel de

[133] Vezi amănunţimile în Radu Rosetti, *Pămăntul, Sătenii şi Stăpânii*, 1907, p. 56-70, unde sunt citate toate documentele.

[134] Asupra acestei chesti şi a altora multe, vezi lupta cea *omerică* încinsă între R. Rosetti şi G. Panu (cel prea timpuriu răpit ştiinţei), în G. Panu, *Cercelări asupra stărei ţăranilor*, 1910. R. Rosetti îi răspunde prin articolul *O agresiune* publicat în *Viaţa Rom.* Panu replică prin volumul său *Incercarea de mistificare*, sfârşit cu puţin timp înaintea morţei lui în 1910, iar Rosetti răspunde din nou în *Viaţa Romănească*, 1911, No. 6. şi 7 *„Pentru adevăr şi dreptate"*.

trei ani sau un bou curăţit [135]. In procedură care, ca şi fondul dreptului aplică tot normele valahe, se aduceau dovezile, se alegeau juraţii [136], se aşteptau trei termeni de judecată, când cel chemat nu veniă, înnainte de a se hotări pricina, şi alte chestii de procedură nespecificate mai de aproape [137]. Reclamaţiile de iobagi mai ales se judecau după dreptul romănesc [138]. Tot după dreptul valah se urmau în Transilvania şi punerile în posesie a moşiilor câştigate prin judecată. Mai multe documente spun că „confirmarea sau introducerea în stăpânire să se facă sub condiţiile şi drepturile de posesie obişnuite în districtele Românilor. Şi jurătorii se dădeau tot după vechiul drept românesc [139].

Congregaţiile. — Mult mai însemnată pentru caracterizarea situaţiei politice a poporului român, erà împărtăşirea lui la adunările sau dietele — numite în documentele ungureşti *congregationes* — cari puteau fi sau ţinutale, chemate de comiţii ţinuturilor, sau obşteşti ale întregei ţări sub preşidenţia regelui sau a voevodului Transilvaniei. Astfel de State generale sau de convocări ale nobililor sau ale nobililor şi knezilor se îndeletniceau cu felurite treburi; căci despărţirea ce s'a pus astăzi între autorităţile ocârmuitoare şi cele judecătoreşti nu existà pe acele vremuri. Se înţelege însă că judecarea proceselor erà treaba cea mai obişnuită a acestor adunări cari uneori sunt arătate ca chemate anume pentru împărţirea dreptăţei. Găsim bunăoară congregaţia generală convocată în 1291 în Februarie 22, îndeletnicindu-se şi cu chestii monetare, de ocârmuire, orânduirea dărilor, şi cu cercetarea unui proces [140].

Documentul care a preocupat cel mai mult luarea aminte a istoricilor şi în jurul căruia s'au încins desbaterile cele mai pătimaşe între partizanii acelor ce susţineau că poporul român se bucurase de drepturi în trecut, şi protivnicii, Saşi şi Unguri, cari sprijiniau părerea că ei fuseseră în totdeauna o turmă de robi furişaţi odată cu Ţiganii în Transilvania [141], este acel pri-

---

[135] Duliscovits, *l. c.*, II, p. 21, 1493: „si aliquem Keneziorum sive Valachorum mori contigeret, antiqua eorum lege et consuetudine vitulum... exigatis".

[136] Pesty, *l. c.*, III, p. 138, 1500: „iure volachiae coram nobis probare potuerunt. *Idem*, p. 145. 1500: „certos probos nobiles vires iuxta ritum volachiae eligant".

[137] *Doc. Făgăraşului* în *Col. lui Traian*, 1882, p. 10, 1556: Tribus terminis ab consuetudine observatis (erà vorba de o judecată între Români). Comp. Mihaly, *Diplome*, p. 34, 1345: „ab justitia consueta more Valachorum exibere".

[138] Col. Kemeny reprodus de *Transilvania*, V, 1872, p. 42: „*olachaly* justitiae complementum preberi postulassent".

[139] Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 19, 20, 22: „sub eisdem condicionibus... quibus... in districtibus Valachorum... donari consueverunt"; 1478, *Ibidem*, p. 248.

[140] Teutsch und Firnhaber, p. 139.

[141] Aşà susţine Hunfalvy.

vitor la o altă congregaţie ţinută la Alba-Iulia în acelaş an 1291. In acel act se spune anume că ea fusese convocată, compusă fiind din toţi nobilii, Saşii, Secuii şi *Valahii* din părţile Transilvaniei, pentru a se reformă starea acestora, şi că în această congregaţie se sculase magistrul Ugrinus, reclamând două moşii ale sale: Făgăraşul şi Sâmbăta ce'i fuseseră luate fără drept. După o cercetare făcută de regele Andrei cu acei nobili, Saşi, Secui şi Valahi, moşiile au fost restituite magistrului Ugrinus [142]. Documentul de care ne ocupăm spune lămurit două lucruri: 1) că congregaţia fusese chemată nu numai pentru cercetarea procesului magistrului Ugrinus care numai se folosise de dânsa spre a „se sculă în mijlocul ei" şi a'şi reclamă moşiile; 2) că se convocase la ea nu numai cele trei naţii privilegiate ale Transilvaniei ci şi a patra naţie, aceea a Românilor care fu degradată mai târziu la rangul de popor supus, tolerat şi mănţinut în ţară numai spre folosul celorlalte. Şi reprezentanţii poporului Românilor nu sunt chemaţi în această congregaţie numai de formă ci ca elemente active ale adunărei, de oarece ieau parte la hotărârea procesului lui Ugrinus. Documentul însă spune că au fost convocaţi pe lângă celelalte naţii: Saşii, Secuii şi Valahii, nu Ungurii, ci nobilii. Am văzut însă că în clasa nobililor Transilvaniei erau şi mulţi Români, aşă că poporul românesc eră reprezentat în congregaţie prin două din elementele sale: nobilii lui şi Olahii de rând.

Se credeă de apărătorii situaţiei mai înfloritoare a Românilor, că acest document eră singurul act pe care se puteă sprijini împărtăşirea Românilor la ocârmuirea Transilvaniei ca naţie, deci cu drepturi egale acelor ale naţiilor declarate mai târziu de singure stăpâne ale acestei ţări. De atunci însă şi până astăzi s'a mai dat la lumină un număr de alte acte de acelaşi fel cari dovedesc, că Românii şi mai ales clasele lor mai superioare, precum nobilii şi knezii, erau adeseori convocaţi, fie numai ei, fie iarăşi în unire cu reprezentanţii celorlalte naţii, în adunările obşteşti ale Transilvaniei.

Voim să reproducem arătările acestor documente cari sunt cel mai mare sprijin în dovedirea situaţiei juridice a poporului

---

[142] Teutsch und Firnhaber p. 167, 1291 Martie 11: „No Andreas — quod cum universis nobilibus, Saxonibus, Syculis et *Olachis* in partibus Transilvanis apud Albam Iule *pro reformatione status eorundem* congregacionem cum iisdem fecissemus, de consilio omnium prelatorum et baronum regni nostri, eo tempore nobis asistentium, magister Ugrinus suas possessiones *Fugros* et *Zumbathely* vocatas, iuxta fluvium *Olth* existentes, asserens a se indebite alienatas, surgendo in ipsa congregacione nostra sibi per nos reddi et restitui postulasset.. Tandem nos de facto dictarum possessionum magis clarificari volentes, utrum ipsius magistri Ugrini fuerint, nec ne, ab eisdem nobilibus, Saxonibus, Syculis *et Olachis* diligenter inquiri fecimus si dicte possessiones ad ipsum magistrum Ugrinum dinoscantur juste et legitime pertinere, etc."

român, situaţie ce făceà din el un element politic al ţărei, şi care numai cât mai târziu, prin silnicii şi nedreptăţi, a fost prefăcut în adevăr în o turmă de robi.

Innainte de a reproduce documentele constătătoare ale ţinerei şi altor congregaţii *obşteşti* cu popoarele Transilvaniei, cuprinzând şi pe Români, decât acel din 1291, să trecem în revistă împărtăşirea Românilor la congregaţiile *ţinutale* cari erau în principiu tot atât de însemnate ca şi cele generale, de oarece şi ele ţinteau la activitatea cea mai de samă, poate chiar şi a adunărilor generale, anume împărţirea dreptăţei.

Mai întâiu cităm un document din 1357, care vorbeşte de congregaţia ţinută la Turda cù nobilii, Saşii, Secuii şi *alţi oameni* [143]. Rostirea, deşi nehotărîtă, se referă evident la Valahi. Un document din 1317 conţine arătarea unei congregaţii *speciale* ţinută de magistrul Dausa comite de Bihor şi Zobolc, cu nobilii şi oamenii comuni din zisele comitate, în scopul împărţireì dreptăţei [144]. Intre nobili erau fără îndoială şi Românii din Maramureş şi tot de acelaşi neam erau şi oamenii de rând chemaţi de comite. Un alt document din anul 1363 raportează judecata făcută înnaintea „voevodului Transilvaniei Petru şi înnaintea nobililor regatului din comitatul Hinedoarei şi înnaintea tuturor *knezilor* şi *nobililor români* din ţinutul Haţegului", dovedind astfel că la aceste judecăţi luau parte nu numai nobilii dar şi knezii, adecă clasa cea mijlocie între nobilii şi ţăranii români. Un alt document din 1370 conţine iarăşi judecata unor iobagi învinuiţi de crime şi cari sunt osândiţi la pierderea pămân ului lor într'o congregaţie ţinută de palatinul Ladislau „dux Opulye", în comitatul de Caras, cu nobilii şi alţi oameni de orice stare şi condiţie din acel comitat. Carasul este însă un ţinut românesc; prin urmare luau parte la congregaţie nobili şi alţi oameni din poporul român. In 1391 Neculai Banul Severinului convoacă pe nobilii şi pe knezii districtelor româneşti Sebeş, Lugoş, Caran şi Comiat ca să judece procesul dintre knezul român Bogdan de Mutnuk cu orăşenii din Caransebeş, pentru o parte din pământ de lângă Timiş. Această congregaţie erà intermediară între cele ţinutale şi cele generale, de oarece se întrunesc elemente judecătoreşti din 4 din cele 7 scaune ale Banatului. Ţinuturile Banatului fiind absolut româneşti,

---

[143] Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 45, 1357: „ab omnibus Nobilibus Siculis et Saxonibus, *aliisque hominibus*, in tribus congregationibus Thordae celebratis".

[144] Fejer, VIII, 2, p. 98, 1317: „Magister Dausa comes... in congregacione nostra speciali quam coram venerabili patre domino Emmericho... et coram nobilibus et *communis hominibus* comitatuum praedictorum... causa justicia facienda, celebravimus". *Comunes homines* nu erau decât Românii numiţi totdeauna *Olachi*, *Walachi* în documentele ungureşti, în unul din ele chiar *Olachi Romani* (Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 97, 1345) ceeace nu poate însemnà altceva decât numele lor naţional de *Român*.

urmează că nobilii şi knezii convocaţi de Ban erau Români, ceeace se vede şi din faptul că erau convocaţi în ea knezi, instituţie absolut românească [145]. Altă congregaţie ţinutală se adună în 1410 în ţinutul Beiuşului, compusă de astă dată numai din knezi români, ca să judece procesul dintre Bogdan şi Merideu deoparte, Moga şi Şerban de alta [146].

Tot o congregaţie mai mare a Banatului prezidată de castelanul din Orşova, şi compusă din knezii şi nobili români din cele 4 districte, judecă procesul oraşului Caransebeş cu nobilii şi knezii din comuna Mutnuk pentru nişte pământuri şi păduri de lângă apa Mutnuk [147]. Altă congregaţie a nobililor, a knezilor şi juraţilor districtului Haţeg ţinută de Ladislau Ciac, voevodul Transilvaniei, judecă procesul de trădare a celor trei knezi : Costea, Stanciul şi popa Volcul cari îşi pustiiseră knezatele şi fugiseră în Moldova, osândindu'i la pierderea acelor knezate, pe cari voevodul le dărueşte lui Mihail şi Ioan Basarab (alţi Români din comuna Riuşorul, ca mulţumită pentru slujbele făcute contra Turcilor şi mai ales pentru moartea cu vitejie a tatălui lor în acele lupte [148]. In anul 1439 găsim o altă congregaţie ţinută de comiţii timişeni cu universitatea nobililor şi a knezilor români din ţinutul Sebeşului, care reabilitează pe Românul nobil Lado de Bizere de învinuirea de trădare ce i se adusese. Părerea este întărită cu peceţile nobililor tot Români : Ioan de Mutnuk, Ioan de Macicaş şi Ioan de Bizere [149].

După ce am găsit pe Români luând parte la congregaţiile ţinutale, unele din ele înglobând chiar mai multe ţinuturi, să trecem acuma la cele câteva documente cari pomenesc congregaţii generale în felul aceleia din 1291 care nu este deci singura în care s'ar pomenì Români între elementele ei alcătuitoare.

Două din aceste documente se raportă la Banat, pomenind de astădată de nişte congregaţii generale ale acestui ducat, ţinute cu nobilii bărbaţi judecători şi cu toţi vecinii şi conlocui-

---

[145] Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 164, 1370 şi p. 340, 1391. *Ibidem*, I, 2, p. 73 1363 : „coram nobis et regni nobilibus de comitatu Hunyad ac universis *Keneziis et senioribus olachalibus* districtus Haczak comparendi assignassemus".

[146] *Ibidem*, I, 2, p. 469, 1410 : universi Kenezii et jurati depertinenciis eiusdem Belenes (Beiuş).

[147] *Ibidem*, p. 508, 1419 : „Nos Sigismundus de Losonch etc. castrorum Orsva Myhald, Sebes et Sydowar castellanus una cum Nobilibus et Kenezys, Sebes, Lugos, Karan et Komyath, causas cunctorum coram nobis litigancium".

[148] *Ibidem*, I, 2, p. 592, 1435 : „Nos Ladislaus de Chac vayvoda Transylvaniae... una cum juratis et universitatae nobilium ac Keneziorum ipsius districtus Hatzak". Comp. mai sus asupra acestor kneji rǎsculaţi p. 165.

[149] *Ibidem*, p. 646, 1439 : „Comitis Themesiensis universitas nobilium et Keneziorum districtus Sebes in modum proclamatae congregationis". Asupra lui Bizere vezi mai sus, p. 157, nota 82.

torii celor 7 scaune valahe adunaţi în congregaţie generală [150]. In 1428 Sigismund regele Ungariei şi împărat al Germaniei ţine în Myhald o congregaţie generală a Transilvaniei convocând în ea nobilii şi knezii districtului Myhald în care „sculându-se în mijlocul ei" (aceiaşi rostire ca şi în actul din 1291) Ştefan fiul lui Radoslav, Raiu şi Dobrea, knezi din Keralmezy, cer dreptate contra lui Deşu şi Ladislav fii lui Petru şi alţii, pentru moşiile Zablaniţa şi Zalyn. După ce ascultă pricina, regele spune că „noi, luând sfat dela acei juraţi, asesori şi nobili nu mai puţin şi de la knezi" am dat acele moşii lui Deşu şi Ladislav fiii lui Petru [151]. Deşi congregaţia pare a fi ţinută numai cu nobilii şi knezii ţinutului Myhald, ea este numită generală fiind prezidată de regele însuşi, şi acesta este puntul însemnat, fiindcă autoritatea supremă a Statului lucră împreună cu nobilii şi knezii români la restabirea dreptăţei. Alt document; care indică şi el participarea Românilor la o congregaţie generală deşi nu'i numeşte pe faţă este acel din 1356 dat de Andrei voivodul Transilvaniei care convoacă dieta la Turda, spunând că în acea congregaţie obştească vor luà parte, pe lângă universitatea nobililor, şi oameni din orice treaptă şi stare a părţilor Transilvaniei. Intre nobili erau fără îndoială o majoritate de nobili români, iar ceilalţi oameni de orice stare şi treaptă ce puteau ei fi alta decât poate şi Saşi, şi Secui, dar de sigur Români? Congregaţia judecase un proces între mânăstirea Clujului şi un nobil, probabil ungur, Marton, fiul lui Ioan de Kalyan [152].

. In afară de aceste întruniri ale nobililor români pentru a pune la cale afacerile ţărei, în care întruniri ei îndepliniau de obiceiu şi rolul de judecători, mai întâlnim pe nobilii români delegaţi de voevodul Transilvaniei ca judecători rânduiţi anume pentru cercetarea unei pricini. Aşà Ioan Zapolia însărcinează pe nobilii români Radul de Barbatviza (riul Barbat,) Stanciul de Magzsed (Stanciul din Măţeşti), Dionisie din Pestyn (din

[150] Pesty, *l. c.*, p. 61, 1451: „Iohannes de Hunyad nobilibus viris judicibus *nobilium seplem sedium valachalium*, universis vicinis et commetaneis praescripti castri ceterisque nobilibus comprovincialibus praescriptorum *seplem sedium valachicalium* in eandem sedem nostram judiciarium „per *modum proclamle congregalionis generalis*". Idem, p. 63, 1452: „ad oppidum Seves vocatum, sedem scillicet judiciariam principalem *seplem sedium nobilium valachicalium*, more proclamate *congregalionis generalis*".

[151] Harm., *Doc.*, I, 2, p. 553, 1428: „Nos Sigismundus... rex memoriae commendamus quod in congregacione nostra generali universitatis *nobilium, Keneziorumque ac allerius slalus, dislriclus noslri Myhald*, vocati, in oppido nostro similiter Myhald... per nos celebrata, Stephanus... de aliorum medio personaliter exurgendo.. Igitur nos eorundem juratorum, assesorum *el nobilium nec non Keneziorum assumplo consilio*".

[152] *Ibidem*, I, 2, p. 43, 1356: „Nos Andreas vayvoda transylvanus et comes de Zonuk... in nostra *congregalione generali universilali nobilium el cuiusvis slalus el condicionis hominibus parlis Transilvanae*... Thorda celebrate.

Peşteni), Petru din Riul Alb şi Ladislau din Ruzor (Vlad din Riuşor) ca judecători pentru împărţirea moşiilor între Românul Candrea (Străbunul familiei ungureşti Kendefy) fiul popei Vlad din Siret şi fraţii lui [153]. Tot aşă stă lucrul cu numirea din 1464 a judecătorului din Orăştia, Matei, fiul judecătorului Vladislav, „ales cu învoirea întregei comunităţi adecă a Saşilor, Ungurilor şi *Valahilor* [154].

Organizarea militară a poporului român. — Românii pe cari îi găsim mai târziu cu totul îndepărtaţi dela portul armelor, sub pedeapsă chiar a pierderei mânei drepte, în caz de nesupunere la această oprire, numărau în vremile cele dintâiu ale stăpânirei maghiare, o clasă bogată de militari, nu numai în straturile lor mai superioare: nobilimea, voevozii şi knezii, dar chiar şi în cele de jos, în massa cea mare a ţăranilor. Despre rolul militar al nobilimei, voivozilor şi knezilor, ne-am îndeletnicit mai sus. Ne trage acum rândul a expune şi pe acel al clasei ţărăneşti.

Ţăranii în părţile de peste munţi alcătuiau, ca şi acei din principate, două feluri de sate: de acele libere (răzeşii şi moşnenii de dincoace) şi de acele supuse nobililor, mânăstirilor sau knezilor înnobilaţi. Cei liberi trăiau mai mult pe domeniile regeşti, mai ales pe lângă castelele şi cetăţile numeroase ale ţărilor de peste munţi, cari aveau pe lângă tăria lor firească nevoie şi de unele lucrări omeneşti, pentru a se puteà apără de necontenitele năvăliri ce cădeau asupra lor. Erau însă şi sate de ţărani liberi pe lângă proprietăţile nobililor şi ale mânăstirilor. Ţăranii supuşi purtau numele de *villici* iar cei slobozi acel de *iobbagiones, iobagiones castri sau castrorum.*

Incă din 1260 se pomenesc mulţi Valahi în oştirea dusă de Bela al IV-lea contra regelui Boemiei Ottocar [155]. Un document din 1275 arată pe mai mulţi iobagi din Făgăraş, ţară de margine şi expusă la lovituri, râdicaţi la rangul de nobili pentru slujbele purtate de ei în războiu. Un altul din 1287 înnalţă pe iobagul Dionisie de lângă castelul Ung la nobleţă, pentru vitejia lui în lupta cu Cumanii. Un al treilea din 1301 ordonă încetarea apăsărei ţăranilor români din Odorheiul secuiesc şi scoaterea lor de sub jurisdicţia knezului lor, pentru a puteà

[153]. Hurm., *Doc*, II, 3, p. 268.

[154]. Hurm., *Doc.*, XV, 1, p. 60: „Mathaeum... voluntate, cum totius sedis scilicet Saxonum Hungarorum et *Walachorum* decrevimus eligendo nostrum in judicem".

[155]. Fejer, IV, 3, p. 21, 1260: „innumeram multitudinem inhumanorum hominum Cumanorum Hungarorum et diversorum Sclavorum, Siculorum quoque et *Valachorum*, Bezzeninorum et Ismaelitorum gessimus".

mai bine îndeplini îndatoririle lor militare la castelul regesc din Odorheiu [156].

Iobagionii nu erau ţinuţi a îndeplini alte slujbe decât acele militare. Registrul de Varad dintre anii 1201 şi 1235 conţine notiţa că „Petru iobagionul castelului Borsod voià să oblige pe Castrenzii acelei cetăţi a păzi închisorile, la care ei răspunseră că nu ar fi îndatoraţi decât a merge la războiu, iar nu la prestarea unei astfel de slujbe" [157]. Iobagioni ai castrelor sunt amintiţi foarte des în documentele timpului care pomenesc despre îndatoririle militare ale Românilor [158]. Aşà un document din 1383, actul de împăcare al Românilor cu Saşii, îndatoreşte pe cei dintâiu a „păzi munţii dela Tălmaciu până la Săcenii". Alte documente coboară acest rol al Românilor mult mai adânc în timpurile mai noue. Aşà unul din 1427 aminteşte îndatoririle Românilor din ţinuturile româneşti de lângă castelul Deva, la slujbele manuale trebuitoare pentru păstrarea lui, precum râdicarea de întărituri, săparea de şanţuri, tăerea lemnelor, după vechiul şi lăudabilul obiceiu. Alt document raportat mai sus vorbeşte de îndatoririle Românilor din Banat întru apărarea vadurilor Dunărei contra deselor năvăliri ale Turcilor [159]. In 1456 găsim pe Episcopul Matei al Transilvaniei că dă voevodului Românilor din satul Gărbăul o moşie a mânăstirei, cu condiţie ca voevodul să meargă în oastea Episcopului în expediţiile ce ar face. Se înţelege că voevodul comandà oştirea românească ridicată din acel sat [160]. Alt document din 1462 vorbeşte de datoriile knezilor şi oamenilor de rând din satul Bereg de a face paza către hotarul Moldovei precum şi cercetări înăuntrul acelei ţări. Un al 5-lea document din 1452 învită pe Români a face slujbele la castelul Huniade după cum a urmat şi până atunci. Există din 1554—1556 o listă a comunelor româneşti care îndeplineau această slujbă militară, arătând un număr de 51 de sate cu 1642 de iobagioni militari. Un alt document din 1551 vorbeşte de iobagii din comitatul Bihorului cari nu ar puteà venì la râdicarea cetăţei Solnocului din cauză că abià întorşi din războiu nu se odihniseră, şi apoi fiindcă tre-

[156] Hurm., *Doc.*, I, p. 327, 1265: „*Iobagionum et conditionarii* de Fagarasch in cetum et numerum liberum servientium et *nobilium* regni nostri accepimus". *Ibidem*, p. 430, 1287: „de iobbagionatu eximemus et nobilitaverimus in medio baronum nostrorum". Mai vezi şi p. 553, 1301.

[157] Endlicher, *Monumenta arpadiana*, p. 642, art. 40, „ad belligerandum, non ad carceres custodiendum".

[158] *Ibidem*., art. 102 p. 664 „Castrenses de Zathmar"; art. 144: „universos castrenses de Bihor" (Satu mare şi Bihorul sunt româneşti).

[159] Mai sus p. 157, nota 79. Comp. Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 281, 1383: „...Valachi custodiam servandam in omnibus Alpis". Vezi şi Kemeny, *Magasin*, II, p. 315, 1427.

[160] Kemeny reprodus de *Transilvania*, VI, 1873, p. 115, 1450: „Nostri Nicolais Wayvoda Walachorum nostrorum de Olah Gorbo.

buiau să îngrijască de lucrurile de nevoie pentru hrana lor, a soţiilor şi copiilor lor [161]. In sfârşit un act cu mult mai nou, din 1664, ordonă din partea Anei Bornemisa ca Românii Sandru, Candrea, Stanciul şi Stoica să facă slujbele datorite la castelul Făgăraşului [162]. Tot la această prelungire a existenţei iobagionatului militar până în timpurile mai dincoace, duce un document din 1535 care enumără pregătirile războinice pe care erau datori să le aibă aceşti oşteni, anume cei cu 6—8 boi, un arc şi 32 de săgeţi, cei mai săraci o lance şi o secure, iar cei mijlocii şi un scut. Altă dispoziţie din 1552 edictă ca iobagii cari vor aveà moşii (erau deci printre ei proprietari de pământ) să aibă câte o puşcă, un scut, o sabie şi un arc cu 32 de săgeţi [163].

Potrivit cu acest rol militar, iobagul se bucurà de o situaţie încunjurată de cinste. Un document din 1362 osândeşte pe un iobag care jignise libertăţile Bisenilor la pierderea tuturor avuţiilor, ,,aşà că nici el, nici urmaşii lui să nu se mai poată bucurà de *onoarea iobagionatului*" [164]. Acest document ne arată totdeodată că poziţia de iobag erà legată de stăpânirea de pământ, de oarece osânditul pierde această onoare odată cu pământul lui. Găsim apoi pe un trimis al regelui către ţările dinafară, desemnat ca iobag [165]. Câtă deosebire de ceeace ajunge a fi termenul de iobag în timpurile mai noue, un termen de dispreţ şi de ocară aplicat unui popor întreg căzut în cea mai degrădătoare robie !

Condiţia de samă a iobagilor în vremile vechi îi făceau foarte îndrăzneţi. Ei cutezau să ocupe pământuri de ale nobililor, de unde trebuiau să fie izgoniţi cu puterea [166].

Indatoririle militare ale iobagilor erau mai grele la început pe domeniile regeşti, decât pe acele ale nobililor. Deaceea iobagii şi cu knezii lor se încercau să scuture aceste îndatoriri, refuzând uneori slujbele impuse, ba alte dăţi chiar răsculându-se şi părăsind ţara. Mulţi iobagi se strămutau pe proprietăţile nobililor, adăugând clasa iobagilor de aici. Regii din hatâr către

---

[161] Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 251.

[162] Fejer, X, 6, p. 796, 1462 : „Kemeny, *l. c.*, p. 311, 1482. N. Densuşanu, *Monumentele Făgăraşului în Columna lui Traian*, 1882, p. 219, 1664.

[163] Observăm că între iobagi erau şi Unguri, cu toate că iobagionatul, knezatul şi voivodatul erau instituţii mai ales româneşti. Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 226, 1375 : „iobagiones Ungari videlicet et Walachi", 1552. *Ibidem*, II, 5 p. 17.

[164] Fejer, III, 1, p. 285, 1362 : „ita quod ne ipse, nec aliquis successorum *honorem iobagionum* possit adipisci".

[165] Teutsch und Firnhaber, p. 28, 1223 : „si rex vero in propria persona iverit, si vero *extra regnum iobbagionem miserit*.

[166] Hurm., *Doc.*, I, p. 335, 1267.

nobili nu prea opuneau mari stavile la asemenea strămutări [167]. Regii chiar desfiinţau iobagionatul, tot în folosul nobililor, dovadă o diplomă a lui Matei Corvin care sileşte pe trei knezi din satul Lupşa să se lepede de knezat, regele dând după aceea satul numit, oraşului Offenbanya [168].

Această încercare a iobagilor de a'şi îmbunătăţi starea dădù cu desăvârşire greş, căci proprietarii cei mari căutau să reducă pe iobagii depe moşiile lor la starea de villici adecă de ţărani supuşi, întrebuinţând adeseori mijloace piezişe pentru a'şi ajunge scopul, cum o dovedeşte tocmai documentul citat prin care un număr mare de iobagi sunt despoiaţi de proprietăţile lor prin osândire pentru crima de furt, prădăciuni şi falşificare de monede. Ceeace ne face a crede că aceste imputări nu pot fi adevărate este tocmai numărul prea mare de învinuiţi care este de 55. Aceşti iobagi sunt arătaţi ca stând pe domeniile castrelor sau în sate libere regeşti, sau pe moşiile nobililor [169], încât documentul adevereşte aflarea de iobagi pe toate aceste feluri de proprietăţi.

Dela o vreme şi iobagii nobililor cercau să se substragă, prin strămutarea lor pe alte proprietăţi, de sub aspra purtare a stăpânilor lor faţă cu dânşii. Se stabilise obiceiul că, pentru a se puteà strămutà, iobagii să plătiască o despăgubire către domnul moşiei, despăgubire numită *teragiu*. Se vede însă că această regulă nu erà respectată de stăpânii moşiilor, de oarece regii sunt nevoiţi în repeţite rânduri, să ordone nobililor ascultarea de acest obicei. [170] Iobagii la rândul lor fugeau adeseori fără a plăti teragiul şi erau readuşi cu puterea în sate, cum se face bunăoară cu iobagul Dragul fiul lui Dunca care fugise

---

[167] Un document din 1370 (*Ibidem*, I, 2, p. 164) enumără pe mulţi iobagi daţi în judecată pentru crime şi osândiţi la pierderea pământurilor. Acest document arată pe unii din iobagii regeşti strămutaţi pe moşiile particulare de pe *pertinenţiile castrelor*. Alt doc. din 1405 (*Ibidem*, I, 2, p. 441) arată pe mai mulţi iobagi ai castelului regesc şi care erau fugiţi de pe moşia lui Ştefan fiul lui Petru din Remetea: „Pipo de Ozora castellanis Crassofoiensibus... quosdam iobbagiones... de ipsis possessionibus regalibus ad possessiones... magistri Stephani clandestine... se treansferentes". Pipo ordonă ca aceşti iobagi „nullatenus abducere cel abduci facere debeant, nisi tales qui propria voluntate habita licentia iterum ad possessionem regales reverti vellent".

[168] Kemeny reprod. de *Transilvania*, VII, 1874, p. 8, 1487: „utraque possessiones Lwpsa... quae solum modo Keneziatu honore Nicolao, Stephano et Mathiae de Lwpsa pertinebant eo iure quo ad ipsos pertinere dinoscitur, relicto et dimisso, pro civibus, incolis et laboratoribus civitatis Offen-Banya perpetuo possidentes".

[169] *L. c.*, „Un document de împărţală a unor moşii (Hurm., *Doc.*, I, 2, p. 317-321, 1389) enumeră o mare mulţime de iobagi aşezaţi pe ele.

[170] Hurm., *Doc.*, I, p. 639 :... „suo terragio persoluto ad possessionem alii nobili vel alias quo placuerit cum omnibus suis rebus se transferre valeat". Alt ordin identic. *Ibidem*, p. 576, 1317; altul *Ibidem*, I, 2, p. 245, 1377; altul al regelui Sigismund, *Ibidem* I, 2, p. 470, 1410.

depe moşia lui Ştefan fiul lui Petru din Remetea [171]. Adeseori se văd iobagi sequestraţi şi urmăriţi cu puterea de nobilii ceaveau drepturi asupra lor. Aşà în 1376 găsim pe un iobag din Secaş al familiei Kun din Golonia sequestrat şi strămuatt cu puterea de knezul Neacşu în comuna Cuieştii [172]. Iobagii pierduseră, prin acest sistem de plată de teragiu, şi alipirea lor de moşia pe care se aflau, şi libertatea. după ce pierduseră pământurile ceeace îi coborâse, din rândul de adevăraţi iobagi adică de oameni liberi, la acel de villici adică de şerbi, mai păstrând ei, ca prin ironie, în condiţia lor înjosită, tot vechiul şi onorabilul lor nume de iobagi.

Aceşti iobagi de felul nou sunt supuşi tot la mai multe îndatoriri către proprietarii moşiilor, aşà că poziţia lor se îngreuiază necontenit. Dela un timp, nu se ştie de când, îi vedem supuşi la darea de dijmă din productele lucrate de ei. Aşà un document din 1394 regulează neînţelegerile dintre nobili şi episcopul de Alba-Iulia dela dreptul asupra dijmelor iobăgeşti.

Asupra scopului urmărit de naţiile stăpâne ale Ardealului faţă cu ţăranii români, ne dă o foarte preţioasă deslușire un document din 1398, în care nobilii cerând regelui să le conceadă lor dijmele Românilor de lângă Alba-Iulia, regele răspunde că întrucât capitolul mânăstirei din Alba-Iulia este îndatorat a da un corp de oştire, el trebuie să'şi scoată cheltuiala *prin stoarcerea Românilor* [173].

In sfârşit mai dobândiră nobilii şi dreptul de judecată asupra iobagilor lor, prin care căderea acestora sub stăpânii moşiilor deveni desăvârşită.

Mai găsim apoi că Saşii căutau ca oarecari sate din scaunele lor să fie scutite de taxele iobagiale ale iobagiilor ce stăteau pe moşiile nobililor. Adeseori moşiile iobagilor erau zălogite de proprietari pentru datoriile proprietăţei. In 1482 găsim 23 de moşii iobagiale zălogite pentru asigurarea plăţei zestrei unei femei. In 1568 aflăm cum soţia lui Ştefan Albul zălogeşte lui Gaspar din Ostiro moşia iobagului Petru Bârsan din satul Var (Mizfalù) pentru 25 de fiorini. In alt rând o altă moşie iobagială este zălogită în 1571. Mai găsim satul Feleacul dat oraşului Cluj în 1493 [174].

[171] *Ibidem*, I, 2, p. 411, 1400: „Dragulfyadunka". Iată cum se schimonosesc numele româneşti! Mai mult iobagi regeşti vezi în *Documentele* Hurmuzachi, I, 2, p 629 632 din 1427 şi p. 737 din 1447. Când un iobag se strămută pe locurile Saşilor, ei nu erau îndatoraţi a'l da înapoi, *Ibidem*, I, 2, p. 740, 1447.

[172] *Ibidem* l. c. p. 277, 1376.

[173] *Ibidem*, I, 2, p. 400, 1398: si Capitulum autem... summas pecuniarum ratione exercitu solvere et propter illas expediendas, eorum Valachos *exactionari* habent". Alt document din 1389 (*bidem*, I, 2, p. 317) supune pe iobagi la darea celei *a noua* parte a productelor lui în natură sau în bani.

[174] 1482, Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 274; 1568, *Ibidem*, II, 5, p. 655; 1571, *Ibidem*, p. 657; 1493, *Ibidem*, II, 2, p. 336.

Ca toate faptele sociale căderea iobagilor sub nobili se făcù treptat şi cu încetul. Tot aşà şi cu stângerea îndatoririlor lor militare. Pe când parte din iobagi păstrau încă poziţia lor onorabilă dar greu de dus pe lângă castelele regeşti, mulţi din tovarăşii lor de clasă cădeau tot mai adânc în atârnarea domniilor teritoriale. Incă din anul 1293 un document vorbeşte de Valahii ce se aflau în stăpânirea nobililor [175] şi dacă poate fi vorba aici de villici, se poate ca şi iobagi să fi fost amestecaţi între ei. Cu toate aceste, tocmai pe atunci găsim mândrul răspuns al castrenzilor dela Borsod că ei sunt ţinuţi numai a face slujbele militare, iar nu a păzi închisorile [176]. Se poate prea bine ca ambele aceste stări, cea onorabilă şi cea decăzută, să fi coexistat mai mult timp, de oarece seriile istorice se desvoltă adeseori paralel, până când una înghite pe cealaltă, cea bună pe cea slabă, când evoluţia e suitoare; cea bicisnică pe cea puternică când ea este coborâtoare.

Iobagionii români apucaseră încă dela început pe clina prăpăstioasă a stărei lor sociale. Ei cădeau alături cu knezii sub care stătuseră în vremile libertăţei lor. Pe atuncea a fi iobag erà o onoare şi a fi knez o putere. Knezul se amestecà uneori cu voevodul. Mai târziu knezul se tot apropie de iobag, ceeace nu însemnà înnălţarea acestui din urmă, ci aplecarea celui dintâi. Un document, acel care conţine osândirea numărului celui mare de iobagi la pierderea proprietăţilor lor, enumărà printre şi ei pe *trei knezi iobagi regali* : Hrănoiu din Zuhor, Ladislau fiul lui Bratu din Soma şi Valentin fiul lui Neculai din Borşa [177]. Aceşti knezi iobagi regali nu erau decât foştii knezi căzuţi la rândul de iobagi, fugiţi depe domeniile regeşti pe acele ale nobililor şi învinuiţi aici de furt şi de falşificare de monedă, pentru ca prin despoierea de pământul lor să se coboare la ultima treaptă a straturilor sociale, acea a villicilor.

Seriile istorice ale decăderei poporului român de peste munţi. — Chiar din întâile veacuri ale supunerei ţărilor române de peste munţi sub stăpânirea Ungurilor, încolţiseră seriile de fapte cari vor aduce poporul lor de baştină la sapa de lemn în privirea materială şi la ruinarea întregei sale vieţi naţionale. Numai cât voinţa lui se ascuţi tot mai mult, când sufletul lui

[175] *Ibidem*, I, p. 322, 1293 : „universos Valachos in possessionibus nobilium".

[176] Cum am văzut mai sus p. 178 nota 157.

[177] *Ibidem*, I, 2, p. 165, 1370 : „Hranoya Kenezium iobbagionen regalem.... Ladislaum filium Brata Kenezum iobbagionem regalem,... Valentinum filius Nicolai Kenezum iobbagionem regalem. Alt Knez iobag este amintit în un document din 1486 din colecţia Kemeny, Revista *Transilvania*, VII, 1874, p. 7, 1486 : „quomodo superiori anno quidam Nicolaus *Kenez iobaggio*, suus de possessione St. Marton, non habita licentia neque iusto terragio deposito contra regni consuetudinem ad Kecset se transtullisset".

simţi din nou îmboldirea spre renaştere din cenuşa morţilor.

Deşi aceste serii sunt numai îndegetate prin fapte răsleţe şi neînchegate în legături neîntrerupte, ele pot fi prinse de minte şi să ne arăte cari au fost pârtiile pe cari s'au îndrumat coborârea spre ciuntirea vieţei neamului românesc care, la început, fusese numai supus de Unguri politiceşte, iar nu nimicit ca fiinţă socială şi nici periclitat ca alcătuire etnică.

Seria cea mare care domină toate celelalte, este fără îndoială supunerea Românilor sub Unguri — mai apoi şi sub Saşi şi Secui — supunere care trebuià, după împingerea firească a instinctelor egoiste, tot atât de puternice în popoare ca şi în indivizi să tindă la aşerbirea cât mai deplină a poporului supus de către acele domnitoare.

Slăbirea nobilimei române adusă întâiu prin deşţărarea unei părţi a ei dincolo de munţi, în viitoarele principate, apoi prin trecerea restului ei la religia catolică şi la naţionalitatea maghiară până la stingerea ei desăvârşită depe pământul ţărilor trans-carpatine, aduse cea mai grea ştirbire vieţei româneşti. Prin această descăpăţânare a poporului român, i s'a răpit puterea lui cea mai de samă de împotrivire şi s'a făcut ca partea cea mai însemnată a avuţiei lui teritoriale, marile moşii ale clasei sale nobiliare, să treacă în mâna cuceritorilor. Odată cu nobleţa română se desfiinţară şi organele cele mai de samă ale puterei militare a poporului băştinaş, începând cu voevozii, cari fiind nobili fură înghiţiţi odată cu clasa din care făceau parte. Aceşti capi militari încetând de a mai fi Români, nu mai constituiau pentru regii maghiari un element care, dacă le stătuse în ajutor în multe împrejurări, în altele foarte grave puseseră în cumpănă autoritatea şi puterea Statului unguresc.

Pentru a puteà însă pătrunde pe deplin alunecarea spre prăpăstie a Românilor pe calea veacurilor, trebue cercetate şi celelalte serii paralele ale căderei lor.

Autoritatea supusă a voivozilor, knezii, pristavii satelor, cari le închegau în unităţi politice şi dădeau masselor poporului român însemnătatea numărului organizat, dispărură şi ei, traşi în două părţi : cei superiori înnobilaţi prin trecerea lor în rândul nobililor a căror desnaţionalizare o împărtăşiră; cei ordinari căzând împreună cu satele pe cari le ocârmuiau în stăpânirea nobililor. Knezii cari, la început, erau mai mari decât iobagii de sub ei, dela o vreme se coborâră în rândurile lor, atunci când nobilii îşi întinseră tot mai mult puterea asupra satelor depe moşiile lor, aşà că autoritatea capilor comunali, adecă a knezilor, fu înlocuită cu acea a stăpânilor moşiilor. Knezul al cărui nume începe întâiu a se alipi de acel de iobag dând naştere vitregei împreunări de *knez-iobag* căzù la sfârşit în rândul acelora pe cari înainte îi ocârmuià, devenind la rândul său un simplu iobag care nsă uneori păstrà, în înjosita lui stare, titlul ce'l mândrise odată.

Iobagionii ei înşişi, adică partea cea mai de samă a ţăranilor români, căzură întâiu din starea lor cea bună economică în sărăcie, din pricina grelelor îndatoriri cărora erau supuşi. Ei fugiau, depe teritoriile castrelor, pe moşiile nobililor unde îi aşteptà însă o soartă şi mai rea. Prin deosebite manopere, nobilii despoiară de pământul lor şi pe acei dintre iobagi ce mai păstraseră; apoi prin buna plecare a regilor către dânşii, nobilii înlănţuiră tot mai mult viaţa iobagului, prin dări, jurisdicţie şi mai târziu prin munci făcute pe moşia stăpânului, încât astfel se reduse şi această clasă de ţărani liberi — vechi militari — la rândul de villici adică de şerbi. Ei fură îndatoraţi a plătì o dare grea pentru a se puteà strămutà aiurea. Nobilii abuzând de puterea lor, le refuzau ieşirea, chiar când ofeFriau să plătească *teragiul*. Iobagii ce fugiau depe moşie erau readuşi cu puterea la locurile lor, aşà că şerbirea începù a se introduce în starea ţăranului de peste munţi, — şerbire care poartă mai târziu numele de *iobăgie*, numele de cinste al ţăranului militar din vechime.

Knezii se coborîseră între iobagi; iobagii se prefăcuseră în şerbi şi peste tot se întinse giulgiul cel negru al sclaviei care tindeà să înghită şi ceea ce rămăsese din poporul român, după ce floarea lui, nobilimea şi cu voivozii, fusese culeasă de aprigul grădinar ce cultivà ţara Ardealului [178].

Toate drepturile netăgăduite ale naţiei româneşti, păstrate după cucerirea maghiară, dispar mai târziu, şi poporul român este redus într'o adevărată robie. O asemenea stare de lucruri însă ne îndreptăţeşte a trage următoarele încheieri:

1. Că cucerirea maghiară nu a fost dela început aşà de covârşitoare încât să poată nimici drepturile popoarelor supuse de ea; iar păstrarea unor asemenea drepturi întăreşte şi mai mult arătările lui Anonimus că ducatele supuse de Unguri ar fi reţinut în mare parte autonomia lor.

2. Că năvălirea maghiară în ţările de peste munţi este cu totul deosebită de aceea a celorlalte popoare barbare; că urmările ei îngrijitoare pentru poporaţiile cucerite, se arătară tocmai târziu, când timpul aduse la lumină rezultatele cu atât mai periculoase ale nouei stăpâniri, cu cât ele se întemeiară cu încetul, înrădăcinându-se.

3. Că poporul românesc este peste putinţă un popor imigrat în ţara Maghiarilor, de oarece atunci nu am înţelege cum *el să se bucure dela început de atâtea drepturi, pe cari le pierde în urmă.*

---

[178] Minunate teme de monografii ar fi stabilirea mai amărunţită a acestor serii, bunăoară: *a*) aceea a desnaţionalizărei şi stingerei nobilimei române de peste Carpaţi; *b*) înfloirea apoi slăbirea şi dispariţia voevozilor; *c*) decăderea knezatelor şi pierderea lor în rândul iobagilor; *d*) stângerea rolului militar al poporului român de peste munţi.

Firea lucrurilor ar cere dimpotrivă ca un popor imigrat, când se aşază într'o ţară, să fie la *început* asuprit, şi să nu ajungă decât cu timpul a'şi îmbunătăţi starea, dobândind în urmă chiar şi oarecari drepturi. Astfel este cunoscut că Ţiganii fură reduşi în robie în toate ţările pe unde ei se întinseră. Evreii fură în tot timpul Veacului de Mijloc în o stare din cele mai rele, şi a trebuit să vină veacul nostru de lumină şi de civilizaţie, pentru ca şi ei să'şi îmbunătăţească starea care, în unele State, ajunse chiar covârşitoare.

Poziţia privilegiată a coloniilor germane din Transilvania este uşor de înţeles. Aceste colonii se aşezară în ţară *ca corpuri constituite*, cărora dinnainte trebui să li se asigure oare cari drepturi, pentru a le atrage în acele părţi. Ele nu veniră dela sine, încât să le fi fost regilor de a scăpà de dânsele, ci fură chemate. Nu se prezintă în aşà chip, de către partizanii reimigrărei Românilor, intrarea lor în Transilvania. Românii sunt arătaţi ca un popor de păstori, ce s'ar fi furişat cu încetul în Transilvania, în chipul Ţiganilor. In acest caz cum să se explice drepturile, de cari îi aflăm bucurându-se faţă cu naţia Maghiarilor, dela cea dintâiu a lor arătare în Transilvania?

Dimpotrivă, dacă admitem că Românii au fost *supuşi* de Unguri, explicarea stricărei condiţiei lor devine din cele mai fireşti. Un popor supus poate păstrà, în primele timpuri, câteva din drepturile sale, pe cari lăcomia stăpânilor săi le răpeşte în urmă. Uneori chiar cuceritorii au interes, a nu face să se simtă, dela început chiar, toată greutatea jugului pe care îl atârnă ţărei cucerite, în scopul de a'l face mai uşor de primit. Mai târziu, când elementul domnitor a prins rădăcini în ţară, el aruncă masca şi devine pe fiece zi mai nesăţios, mai lacom.

Faptul deci că Românii s'au bucurat la început, în ţările de peste munţi, de drepturi însemnate pe cari le pierd mai târziu, este unul din argumentele cele mai puternice ale stăruinţei lor în Dacia Traiană [179].

---

[179] Comp, Pic, *Die Abstammung der Rumänen*, care a atras întâiul luarea aminte asupra acestei împrejurări;

II

PECENEGHII, CUMANII ŞI TĂTARII.

1. PECENEGHII ŞI CUMANII:

Pecenegliii sau *Pacinaţii* sunt iarăşi un popor de rasă mongolă, care după ce aliindu-se cu Bulgarii atacă pe Unguri în Ateluzu, îi fac să părăsască aceastâ regiune, unde se întocmesc ei în locul Ungurilor şi se lăţesc apoi în spre sud, peste câmpia dintre Nistru şi Dunăre. Constantin Porfirogenitul descrie într'un chip foarte lămurit migraţiile Peceneghilor. El spune despre ei că „râdicând armele contra Cazarilor, au fost învinşi şi siliţi a'şi părăsi ţara şi a se trage în regiunea locuită de Turci (Unguri). Făcându-se o luptă între Turci şi Peceneghi, numiţi pe atunci Cancar, armata Turcilor a fost învinsă şi s'a despărţit în două părţi: una din ele a apucat către orient, spre Persia; cealaltă îndreptându-se către occident, spre locul numit Ateluzu, s'au aşezat aici. După câţiva ani Pacinaţii, năvălind peste Turci, i-au fugărit împreună cu principele lor Arpad. Turcii bătuţi, fugind şi căutându'şi locuri de aşezare, veniră la marea Moravie, alungară pe locuitorii de aici şi se aşezară în locul lor, care ţară o ţin ei până în zilele de astăzi"[1]. (952) Porfirogenitul sfătueşte apoi pe fiul său, pentru care el scrie cartea lui, ca să trăiască în pace cu Peceneghii care ocupaseră Muntenia pe timpul lui; căci altfel ei ar puteà periclità stăpânirea Bizanţului asupra Chersonezului: apoi ei fiind puternici, ar fi în stare să împiedece incursiile Ungurilor şi ale Ruşilor în Impărăţia Bizantină[2].

Peceneghii erau împărţiţi în opt triburi, din care patru locuiau, pe timpul împăratului scriitor, dincolo de Nipru, iar patru dincoace de acest fluviu, dintre care tribul *Giazicopon* erà cel mai apropiat de Bulgaria; prin urmare locuià prin câm-

---

[1] Const. Porphyrog., *De adm. imperii*, c. 38.
[2] *Ibidem*, c. 1, 2.

pia munteană, iar alt trib *Gyula* erà cel mai apropiat de Turcia sau Ungaria; ocupà deci banatul Olteniei [3]. Depe atunci se constată că există în ţara Pacinaţilor, dinspre marea Neagră, *Cetatea Albă*, pe care Porfirogenitul o numeşte *Aspron*, fiindcă, zice el, ar fi fost zidită din stâncă albie. Nu este de admis că această cetate să fi fost ridicată de Peceneghi, cari erau un popor nomad, ci după numele ei, erà fără îndoială o veche colonie grecească, numită în vechime *Tyra*, şi dela care s'a păstrat o piatră ce conţine o inscripţie, redactată parte în limba latină, parte în cea grecească [4].

Neamul Peceneghilor este astfel descris de alt autor bizantin *Cedrenus*: ,,Ginta Pacinaţilor este scitică, din acei Sciţi ce se numesc regeşti, este mare şi numeroasă şi nici o altă seminţie scitică nu este în stare a i-se împotrivi. Se împarte în 13 triburi, care în deobşte poartă numele de Pacinaţi; locuesc dincolo de Istru, în *locurile plane*, dela fluviul Boristene (Nistru) până la Panonia, rătăcind neaşezaţi şi locuind de a pururea în corturi" [5]. Deşi Cedrenus spune că Peceneghii ar fi Sciţi, ba chiar încă regeşti, aceasta nu provine decât din obiceiul scriitorilor bizantini, de a arhaizà numele popoarelor. Am văzut mai sus că Sciţii erau nişte popoare de rasă arică [6], pe când Peceneghii sunt învederat Mongoli. Astfel Ana Comnena ne spune că Pacinaţii şi Cumanii vorbiau aceeaşi limbă, şi din un vocabular de cuvinte cumanice din 1303, păstrat până astăzi, se vede că limba Cumanilor sămănà foarte apropiat cu limba turcească. Turcii însă sunt o ramură de Mongoli, înrudiţi cu Finii şi cu Ungurii [7].

Limita dată locuinţei Peceneghilor din spre apus, anume Panonia, trebue înţeleasă în Oltenia, la Porţile de Fier, căci ei nu ocupaseră Transilvania, în care trec numai atunci, pentru căautà adăpostire, când este nimicit poporul lor de către Biantzini.

Depe la 970 Pacinaţii încep incursiile lor în Impărăţia Bizantină, mai întâi în unire cu Ruşii şi apoi singuri. In acest

[3] *Ibidem*, c. 38 (ed. Bonn, p. 166): «τὸ θέμα Γιαξιχοπὸν πλησιάζει τῇ Βουλγαρίᾳ, τὸ δε θέμα τοῦ κάτω Γύλα πλησιάζ ει τῇ Τουρκίᾳ».

[4] Vezi reproducerea ei în Haşdeu, *Arhiva istorică*, I, 1, p. 41. Inscripţia e din anul 201 d. Hr. Şi geograful arab Al-Edrisi (1099-1154) pomeneşte Cetatea Albă sun numele de *Armoncastros*.

[5] Cedrenus, ed. Bonn, II, p. 581—582.

[6] Mai sus Vol. I, p. 37.

[7] Anna Comnena, VIII, 5, (Bonn, I, p. 404): «Σκύθας (Peceneghii), τοῖς Κομάνοις ὁμογλώττους». Klaproth, *Vocabulaire latin, persan et coman de la bibliothéque de Petrarcha*, în *Memoires relatifs à l'Asie*, Paris, III, p. 113—256. Vezi o comparaţie între limba comană, acea turcă şi acea maghiară în Roesler, *Romänische Studien*, p. 352—356.

timp un duce al Peceneghilor, *Kegenes*, se răscoală contra Chaganului celui mare, *Tirachus*, este bătut de acesta şi fuge într'o insulă a Dunărei, de unde trece în Impărăţia Bizantină şi botezându-se, ajută împăratului Zimisces contra lui Tirachus. Acesta, supărat pentru adăpostul oferit de Bizantini lui Kegenes, trece Dunărea cu 80.000 de oameni, însă e bătut, prins şi primeşte Creştinismul.

Pe la 1013 ne spune *Ana Comenna* că „*Tselgu* ducele miliţiei scitice, trecând strâmtorile munţilor, cari stau deasupra Dunărei, cu o armată amestecată din deosebite neamuri, de aproape 80.000 de oameni, parte de Sarmaţi şi de Sciţi, parte şi de Daci (Unguri), căci şi din această ginte nu puţini erau sub conducerea lui Solomon, atacă cetatea Chariopolis" [8]. Din această indicare, s'ar păreà că Pacinaţii ar fi ieşit din Transilvania, de oarece armata aliată este arătată ca trecând strâmtorile munţilor care veniau deasupra Dunărei, adecă vreunul din pasurile Carpaţilor. Noi credem însă că scriitoarea bizantină va fi raportat la întreaga armată, trecerea pasurilor Carpaţilor, pe care numai Ungurii trebuiau să o facă, pentru a ieşi din ţara lor către Dunăre şi a se unì cu corpul Mongolilor, cu atâta mai mult că însăşi Ana Comnena arată că numărul Ungurilor, sub generalul lor Solomon, erà însemnat. In acelaşi an, acelaşi scriitor pomeneşte şi pe Cumani cari deacolo înnainte sunt necontenit amintiţi. Peceneghii însă puţin după aceea dispar din ţările dela Dunăre, între 1083—1096, fiind zdrobiţi de Isaac Anghelul într'o luptă la Lebune, asupra rezultatului căreia, fatal pentru Peceneghi, raportează tot Ana Comnena, că o ginte nu de zeci de mii de oameni, ci întrecând orice număr, a fost stârpită până la nimicire, cu femei şi copiii" [9].

După această luptă nenorocită, mare parte din Pacinaţii rămaşi în viaţă, acei prinşi, intră în armata bizantină. Câteva pâlcuri, care mai rămăseseră la nordul Dunărei, se retrag în Transilvania, de unde sunt desemnaţi sub numele de *Bessi*, nume redus din acel al Pacinaţilor prin următoarele scurtări: *Picenati*, *Piceni*, *Bisseni*, *Bessi* [10]. De la Pacinaţi, aceste deosebite numiri fură aplicate şi la Cumani, şi deaceea întâlnim în 1222 acea pădure a Bissenilor în Transilvania, care aparţineà acestora în comun cu Românii, şi a căreia întrebuinţare

[8] Anna Comnena, VII, 1, (ed. Bonn, I, p. 330): Ἔαρος δὲ ἐπιφανέντος διελθὼν ὁ Τζελγοῦ τὰ ὑπερκείμενα τοῦ Δανούβεως τέμπη».

[9] Anna Comnena, VIII, 4, 5. p. 396—407.

[10] Katona, *Historia critica regum Hungariae*, I, 0. 281: „eamdem a Patzinacitis, dictis etiam Picinacis et Picenis", p. 279: „Bessos item et Bissenos a nostris non raro pro Cumanis et Patzinacitis accipi". Nu trebue amestecaţi Bessii-Peceneghii cu poporaţia de acelaş nume din muntele Hemus, popor de rasă tracică.

regele Andrei o concede Saşilor din Săbiu [11]. Incă mai dinnainte Peceneghii văzându'şi poziţia compromisă faţă cu Bizantinii şi poate neputând suferi înnălţarea Cumanilor în fruntea neamului lor, începuseră a se rugà de regii Ungariei ca să fie primiţi în Statul lor. Astfel pe la 1021 ne spune *Chartuuicius*, autorul unei vieţi a Sfântului Ştefan, că 60 de familii peceneghe veniră cu toate avuţiile lor din părţile Bulgariei (Muntenia) către Panonia, rugându-se de regele Ungariei a fi primite să se aşeze aici [12].

Dela poporul Peceneghilor au rămas în ţările române câteva numiri geografice, precum un pichet de Dunăre, *Peceneaga* lângă satul *Tufeni*, în judeţul Teleorman, el însuşi cu nume peceneg, încât întâlnirea acestor două nume lăsate de Peceneghi în geografia Munteniei este caracteristică. Tot astfel sunt numite două pâraie cari curg din Dobrogea şi se va varsă în Dunăre: *Nov-* şi *Star-Peceneaga* [13].

Cumanii. — Dela 1057 înnainte se iveşte pe lângă poporul Peceneghilor la nordul Dunărei şi acel al *Cumanilor* care pare a fi fost un trib peceneg, venit, după înfrângerile repeţite suferite de dânşii dela Bizantini să iee conducerea neamului. Ei ajung cu timpul la predomnire, impunând numele lor întregului popor. Cumanii vorbiau aceeaşi limbă cu Peceneghii [14]. Bizantinii amestecă ambele popoare în numele arhaic de Sciţi. Cumanii joacă un rol însemnat în revolta Valaho-Bulgarilor contra împăratului de Constantinopol, Isaac Anghelul, precum şi în tot timpul cât au ţinut luptele noului Stat cu împăraţii latini din acel oraş. Cumanii erau şi ei nomazi ca şi Peceneghii. Ei nu cultivau pământul, ci cumpărau grânele ce le trebuiau din Chersonezul Tauric. Ei se lăţiră deci, ca toate popoarele nomade ce înnecară şesul oriental al Europei, până la bazele munţilor Carpaţi, cuprinzând toată Moldova şi Ţara Muntenească până dincolo chiar de Olt. Pe la 1239 o armată franceză vine în ajutorul lui Baudouin de Courtenay, împăratul latin al Constantinopolei, cel atacat de Grecii din Azia, sub conducerea împăratului Bataţe din Niceea. Pentru a ajunge la Con-

[11] Mai sus, Document din 1224: „silva Blacorum et Bissenorum" Comp. Biographus Ladislai în Katona, II, p. 549: „Unde Cunos seu Cumanos cum Bissenis seu Picenis aut Patzinacitis in unam gentuem coaluisse iam alias ostendimus".

[12] Chartuicii episcopi *Vita S. Stephàni regis*, c. XVII, în Endlicher, *Monumenta arpdiana*, Sangali, 1849, p. 181: „Sexaginta viri *Bessorum*... cum universo apparatu suo... de partibus *Bulgariae*... terminis Pannoniorum appropinquaverant", Despre însemnareaMunteniei cu numele de Bulgaria vezi mai sus, pag. 88.

[13] Frunzescu, *Dicţionar geografic* Bucureşti, 1872, s. v. Cf. *harta României* publicată de Flemming la Glogau. Este indiferent dacă Teleorman pare a fi fost lăsat de Cumani, întru cât Peceneghii şi Cumanii vorbeau aceeaşi limbă

[14] Anna Comnena, VIII, 5 (Bonn, I, p. 404). Mai sus, nota 7.

stantinopole, capii expediţiei se pun în bune relaţii cu Cumanii din Muntenia şi cu împăratul Ion Asan al Valacho-Bulgarilor. Cronicarul Alberic, de origine din Belgia, care însă fusese călugăr la o mânăstire din Ungaria şi primise aici mai multe informaţii de la martorii oculari ai evenimentelor, ne spune că doi căpitani ai armatei franceze, de sigur pentru a dobândi ajutor dela Cumani, în lupta lor contra Grecilor, se încuscriră cu regii Cumanilor. Aşà Guillaume fiul lui Geoffroy de Mery, conetabilul Romaniei şi Baudouin de Haynaut luară de soţii pe câte o fată a unui cap cuman, Soronius; iar vestitul Nariot de Toucy care erà înrudit chiar cu regele Franţei Ludovic cel Sfânt, luă în căsătorie pe fiica craiului Ionas, celui mai mare rege al Cumanilor. Tot acest cronicar ne mai spune că cele două fete ale lui Soronius fuseseră botezate în Constantinopole, fără îndoială după ritul catolic ce predomnià pe atunci în acest oraş, şi că soţia lui Nariot de Toucy, după moartea bărbatului ei, se făcù călugăriţă [15]. Se vede deci că poporul Cumanilor trebuià să fi părăsit mult din barbaria lui primitivă; că unii din Cumani îşi trimiteau chiar fetele la Constantinopole, unde ele se creştinizau, şi că această religie le devenise atât de iubită, încât fiica unui rege cuman se călăugăreşte, atunci când o ajunge nenorocirea. Se ştie apoi cum Cumanii începuseră a îmbrăţişà Creştinismul şi la nordul Dunării. Astfel arhiepiscopul Robert din Strigoniu înfiinţase pentru ei anume episcopatul Cumanilor, schimbând în el vechea episcopie a Milcovului din sudul Moldovei.

Căsătoria celor trei capi francezi cu fete cumane avù însă loc în Constantipopole, de oarece Alberic ne spune despre cele două fete ale lui Soronius că erau creştinizate în acel oraş, şi despre a treia ne dă iarăşi indicaţia că erà creştină. De mai înnainte însă se făcuse şi alianţa formală între Cumani şi Francezi, prin săvârşirea a două deprinderi cumanice. Capii armatelor aliate se prinseră fraţi de cruce, ceeace se îndeplini prin operaţia următoare: atât Cumanii cât şi Francezii se împunseră la braţ şi culeseră sângele într'o mare cupă de argint, peste care apoi turnară vin şi apă, bând după aceea cu toţii din amestec [16] Pentru a întări şi mai trainic legăturile între ei, Cumanii scoaseră un câine între armata lor şi acea franceză şi'l tăiară cu săbiile în bucăţi, spunând că aşà să fie tăiat acel ce va trădà credinţa aliatului său [17].

---

[16] Alberici monachi trium fontium, *Chronicon*, nunc primum editum a G. G. Leibnitio, Lipsiae, 1698-1700 în 4, II, p. 578, ap. Haşdeu, *Originile Craiovei* în *Olteneştele*, Craiova, 1884, p. 60. Cf. Gibbon, *Geschichte der Abnahme und des Falls des römischen Reiches*, aus dem englischen uebersetzt, Wien, 1791, XII, p. 339 şi urm.

[16] Obiceiul frăţiei de cruce s'a păstrat la Români. Vezi Alexandri, *Poesii populare ale Românior*, p. 13; Haşdeu, *Olteneştele*, p. 79-91. El erà cunoscut încă vechilor Sciţi. Vezi Herodot, IV, 70.

E probabil că, deşi această alianţă se pecetlui în Constantinopole prin căsătoriile amintite, ea fusese legată în valea Dunărei, unde Cumanii îşi aveau sălăşluinţa. Că acest popor locuià în Muntenia şi Moldova, se dovedeşte întâiu, din arătările Dominicanului Aseliu care spune în 1246 : ,,Cumanii se întindeau până la Dunăre şi ocupau şi regiunile Rusiei inferioare până la fluviul Volga [18], ceea ce se vede, afară de textele autorilor bizantini, care vor fi raportate mai jos la istoria Imperiului Valaho-Bulgar şi din numeroasele denumiri geogafice rămase de la Cumani în gura popórului român. Astfel se află în Moldova şi Muntenia vreo 33 de numiri cari amintesc numele Cumanilor, şi este cunoscut din documentul dela 1247 şi din bula papală din 1234 că Muntenia şi Moldova purtau numele de Cumania [19]. Afară de aceste denumiri cari amintesc deadreptul numele Cumanilor, mai există în Muntenia mare şi alte nume geografice cari amintesc pe Cumani. Aşà în o hotarnică din 1608 a unor ocini din satul Bérileşti (jud. Brăila) găsim arătat ca margine a lor, drumul lui *Conciac*. Acest nume este cumanic purtat de un trib cuman aşà numit după un cap al lui amintit de cronica de Kiev 1169—70 : ,,Sălbatecii Cumani *Konciac* şi neamul lor'' [20]. Al doilea termin geografic de obârşie cumană este *Teleormanul*, numele unui riu şi a districtului prin care curge. Etimologia acestui cuvânt se află numai în limba cumanică. El însamnă pădure nebună, adică deasă, nestrăbătută, dela două cuvinte cumanice : *teli* = nebun şi *orman* = pădure. Cinnamus ne spune că pe la 1152 Sciţii, adică Cumanii, irump în Imperiul Bizantin. Impăratul înnaintând însă asupra lor, ei trec înnapoi Dunărea, unde Bizantinii îi urmăresc, şi înnaintând dincoace de fluvu peste un loc întins, ajunseră până la un munte ce se numià *Tenu-orman*, şi care erà către hotarele Galiţiei [21]. Deşi numele dat de Cinnamus se referă la o pădure dela hotarele Galiţiei, şi nu la regiunea ce poartă astăzi numele de Teleorman, totuşi s'a putut ca el să fie dat de Cumani şi la o pădure din judeţul cu această numire. Aceste două numiri lăsate de un popor dispărut, în regiunea şesă a Munteniei (jud. Brăila şi Teleorman) dovedesc însă a-

---

[17] Joinville, *Memoires ou histoire et chronique de St. Louis*, ed. Fr. Michel, Paris, 1859, p. 150-152.

[18] Fejer, IV, I, p. 425.

[19] Doc. din 1247 : „a fluvio Olth et alpibus ultrasilvanis totam *Cumaniam*". Bulla din 1234 : „In *Cumanorum* episcopatu". Vezi mai jos, Capitolul *Muntenia şi Moldova înnainte de descălecare*. Cf. *Dicţionarul* lui Frunzescu.

[20] Haşdeu, *Cuvinte din Bătrâni*, I, p. 171.

[21] Cinnamus, Bonn, p. 94 : «καὶ ἐπὶ ὄρος Τένου Ὄρμον ἦλθον, ὅπερ ἀγχοῦ τῶν Ταυροσκυθικῆς ὁρίων ἀνέχειν». Klaproth, l c. p. 240. Numele nu este turcesc, desi samănă, Cumanii fiind de acelaşi neam cu Turcii, căci în această limbă ar trebui să fie *Deli-Ormon* cu *d*, precum se găsesc la localităţile ocupate de Turci mai multe asemenea numiri.

flarea de poporaţie aşezată de sigur de obârşie slavă care a transmis Românilor numele rămas de la Cumani.

In Olţenia, unde trebuie să se fi stabilit legăturile între Francezi şi Cumani, avem dovada aflărei acestui popor în două localităţi, una pe Olt numită astăzi *Cumanii*, iar în izvoarele mai vechi *Vadul Cumanilor* [22], cari arată deci că pe aici au trecut ei pentru a intrà în Muntenia Mică, şi alt punct numit iarăşi *Cumanii* tocmai în partea opusă, pe Dunăre, în faţa Vidinului, pe unde Cumanii au ieşit când s'au dus să se uniască cu Francezii, spre a cobori către Constantinopole.

Ajutorul dat însă Francezilor în 1239 fu fatal Cumanilor. Tocmai pe când se luptau alăturea cu aliaţii lor contra Grecilor, încotro ei trimiseseră partea cea mai de valoare a naţiei lor, ţările ce le ocupau la nordul Dunărei sunt atacate de cumplita năvălire tătară. Slăbiţi şi nepregătiţi cum erau, sunt cumplit bătuţi de Tătari, şi parte din ei fug peste Dunăre spre fraţii lor ce apucaseră într'acolo; parte însă se adăpostesc ca şi Peceneghii în Transilvania. Bela al IV-lea ne putând face altfel, se hotărăşte a primi pe Cumani în Ungaria. Asupra acestei împrejurări ne spune *Rogerius*: „Kuthen regele Kumanilor trimise soli anumiţi la regele Bela, spunând că el de mulţi ani s'ar bate cu Tătarii şi obţinuse de două ori victoria asupra lor. A treia oară însă, pe când erà nepregătit, ei deodată năvăliră în ţara lui, şi el neputându'şi adunà armata, trebui să dee dos înnaintea blăstămaţilor de Tătari, şi astfel aceştia pustiiră mare parte din ţara lui. Dacă regele ar vreà a'l primi şi a'l ţineà în libertate, el cu ai săi ar fi gata a i-se supune, a intrà cu toate avuţiile sale în Ungaria şi a primi credinţa catolică" [23]. Că poporul Cumanilor rămăsese nomad până la aşezarea lui în Ungaria, ne-o arată acelaş *Rogerius* când spune, că „intrând regele Cumanilor cu nobilii şi rusticii săi în Ungaria, având ei o nesfârşită mulţime de cai, începură a mâncà şi a dăunà păşunele, fâneţele, viile şi livezile Ungurilor, pe lângă purtarea brutală a acestui popor barbar" [24].

Din această cauză credem noi că nu au putut Cumanii să ridice vreun oraş în ţările române, cu atât mai puţin Craiova, al cărei nume este slavon şi nu cel puţin cuman. Craiova este forma românească a slavicului *Kralieva* saiu *Kraliova*, formă ce se regăseşte ea însăşi în izvoarele vechi [25], şi nu înseamnă

[22] Hrisovul lui Dan Voevod din 1385 în *Olteneştele* lui Haşdeu, p. 54-55.

[23] Rogerius, *Carmen miserabile*, c. 2, (în Mon. Arpad) p. 257.

[24] *Idem*, c. 3, p. 258. Vezi şi o scrisoare a papei Grigorie al IX-lea către Arh. de Strigoniu din 1229 în Fejer, III, 2, p. 153: „Cum autem gens praedicta (Cumanorum) *vaga et instabilis*, hactenus nusquam certas habuerunt mansiones".

[25] Aşà Banul Barbu Basarab din 1494 este numit *jupană barbulă kralevski*. Venelin, *Vlacho-bolgarskaia gramata*, p. 134, ap. Hasdeu, *Olteneştele*, p. 35.

altceva decât *a craiului*, formată precum *Bucova* din *buc* fag, *Sadova* din *sad* = plântă, *Rogova* din *rog* = corn etc. De unde se poate scoate oare fondarea ei de către craiul *Ionas* al Cumanilor socrul lui Nariot de Toucy? [26] Tot cu atâta dreptate susţineau *Fotino* şi *Tunusli* că Craiova fusese întemeiată de ţarul Ioniţă al Valacho-Bulgarilor; ba cu ceva mai mult temei întru cât acesta erà împăratul unui popor aşezat ce puteà deci să întemeieze oraşe. Chiar acele localităţi cari poartă numele Peceneghilor sau ale Cumanilor au fost numite de *Români* sau de Slavonii cei romanizaţi mai târziu după numele acestor popoare arătând deci coexistenţa lor pe pământul Daciei, nu însă că acele locuri ar fi fost întemeiate de nişte popoare ce erau nomade.

Mai amintim în sfârşit că un trib din Peceneghi sau Cumani se numeau *Uzi* [27], şi că dela dânşii au rămas în gura Românilor numirile riurilor *Uzul* şi *Oituzul*, dela care apoi a şi luat numele şi *Pasul Oituzului*.

2. TĂTARII

Năvălirea în Ungaria. — *Tătarii* sunt cel depe urmă neam de barbari ce încheie pentru Europa răsăriteană lunga periodă a năvălirilor. Ei locuiau la început regiunea acea din Asia cunoscută sub numele de *Mongolia*, aşezată deasupra Chinei proprii, între Tibet, China şi Siberia. Este un podiş înnalt, mărginit din toate părţile de munţi râpoşi şi repezi pe dinafară, aplecaţi în lăuntru şi pierzându-se pe nesimţite în întinsul deşert Gobi;

[26] Această părere este susţinuta de Hasdeu cu multă erudiţie în *Originile Craiovei*, apărute mai întâiu în *Columna lui Traian* din 1876, p. 289 şi urm., apoi reproduse în *Olteneştele*, Craiova, 1884, p. 27 şi urm. Toate cele spuse de Haşdeu despre Craiul Ionas sunt adevărate; dar în ce legătură stă „acest mare rege al Cumanilor" cu oraşul Craiova, iată ceea ce nu reiesă din scrierea lui Haşdeu, şi de sigur că acesta erà punctul interesant în *Originile Craiovei*. D-sa singur combate pe Fotino şi Tunusli care deduc acest cuvânt dela *Craiul Ioan*, arătând părerea admisă şi în text că *Craiova* conţine în sine cuvântul *Craiu* nici când însă cuvântul *Ioan*. Haşdeu care respinge pe *Ioniţă* al lui Fotino ca întemeietor al Craiovei, îi substitue pe *Ionas* al Cumanilor. Pe ce temeiu oare? Nu credem că pe baza vocalei *a*: *Craiu Ionas* = *Craiova*. Scrierea lui Haşdeu este foarte instructivă, ca tot ce a eşit din pana lui; asupra originilor Craiovei nu ne dă însă nici o ştiinţă.

[27] Cedrenus, II, p. 582: «ὅς καὶ πολλάκις ἐπιόντασ κατὰ τῶν Πατζινάκων τοὺς Οὔζους (γένος δὲ οὐννικὸν οἱ Οὔζοι)». Amintirea Uzilor se face de Cedrenus la lupta dintre Bizantini cu Kegenes şi Tirachus, aşà dar pe la 970, pe timpul când Peceneghii erau în fruntea oardelor mongole. Peceneghii şi Cumanii fiind unul şi acelaş popor, este indiferent de care din aceste două triburi se ţineau Uzii. Un duce cuman din Ungaria după 1241 poartă numele de Uzug. Theiner, *Mon. Hung. sacre*, I, p. 340: „Uzug et Tulon principales Cumanorum" se obligă la mai multe îndatoriri către biserica catolică.

o ţară de păşuni lipsită mai cu totul de păduri, a cărei bogăţie de căpetenie sunt animalele. Oamenii ce locuiesc acea întinsă regiune, când se întâlnesc, nu se întreabă cum le merge sănătatea lor, şi cum stau vitele ce le au. O asemenea regiune eră menită de natură chiar a împinge poporaţia ei la viaţa nomadă, şi astfel a rămas ea din vremile cele mai vechi până în zilele noastre.

Rasa oamenilor ce locueşte această parte a globului este galbenă, înrudită cu chinezii pe de o parte, pe de alta cu Finii şi Turcii care o mărginesc. Limba lor e aglutinată şi civilizaţia lor prea rudimentară.

Mongolii, deşi n'au propriu vorbind o istorie, au determinat prin năvălirile lor o bună parte din istoria popoarelor civilizate, asemenea cataclismelor pământului, care şi ele au avut, prin provocarea strămutărei neamurilor, urmări istorice din cele mai însemnate.

Pe la 1206 ajunge mai mare peste Tătari *Gengis Khan* care îi împinge în afară de regiunea locuită de ei, nu către cucerirea, ci către despoierea lumei[28]. El pradă şi supune China şi Azia apusană, şi îşi întemeiază apoi reşedinţa vastului său imperiu care eră menţinut în un soiu de unitate prin frica de prădăciuni, în *Karakorum*, oraş aşezat în centrul Mongoliei. Gengis Khan moare lăsând poporul său îndulcit cu noua lui viaţă care aveà de principiu traiul pe socoteala şi din munca altora. Fiul său, *Batu Khan*, întreprinde o expediţie asupra Europei, imensa Azie fiind aproape cutrieratǎ toată şi prădată în timpul tatălui său. El pătrunde prin ştirbitura Uralilor din spre Marea Caspică, pustiază Rusia, oraşele Vladimir, Moscova, Kiev, înneacă apoi Polonia, şi dă foc Cracoviei. De aici Tătarii se împart în două grupe, din care unul se îndreaptă mai către nord, mergând asupra Sileziei şi a Germaniei, ieau Breslau şi bat la Lignitz pe Germani, însă cu pierderi aşà de mari, că nu voesc să urmeze mai departe rătăcirile lor, ci se întorc iarăşi în Azia. Cealaltă ramură, sub conducerea însuşi a lui Batu Khan, se repede asupra Ungariei.

Tătarii sunt descrişi astfel de un martor contimpuran şi chiar ocular: „Infăţişarea Tătarilor e îngrozitoare, cu mădularele scurte şi trunchiurile mari, faţa lată şi pielea albă (?), obrajii lipsiţi de peri şi nările adânci, ochii mici şi îndepărtaţi unul de altul; despreţuesc hrana cu pâne, se nutresc din cărnuri atât proaspete, cât şi putrede, iar drept băutură amestecă lapte închegat cu sânge de cal. Nici cea mai repede apă nu poate să'i oprească, trecând-o în not călări pe caii lor. Se slujesc de corturi făcute din pânză sau piei"[29]. *Nicefor Gregoras*,

[28] Arhidiaconus Thomas, *Historia salonitarum pontificum*, c. XXXVIII în Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, vol. III: „non pro regnandi cupiditate, sed pro praedonum aviditate".

[29] *Ibidem.*

care trăeşte deasemenea pe timpul lor, spune despre ei, că „deaceea ar fi neînvinşi, fiindcă nu ar mâncà grău şi nu ar beà vin".

Vestea despre venirea lor asupra Europei se lăţi în ea cu mult timp înnainte, precum se vesteşte furtuna prin tunetul cel surd şi prin fulgerii scăpărători ce luminează orizontul. Când ei sosiră, sălbateci şi neînduraţi, lumea plecă capul, căci îi aşteptà ca pe o boală molipsitoare, sau ca pe un nor cumplit de lăcuste, care însă nu înghiţià numai semănăturile ci şi pe semănători. Se zice că înnainte de a pătrunde în negrile păduri ce acopereau Transilvania, ei ar fi consultat oracolii, spre a şti dacă să le treacă sau ba[30]. Dar ce erau să facă? Din Rusia mâncaseră tot, şi trebuiau numai decât să meargă mai departe.

Regele Ungariei, Bela al IV-lea, trimise îndată un corp de oaste care să întăriască intrările Carpaţilor în Transilvania, şi mai ales pasul din Bucovina cunoscut pe atunci sub numele de *Poarta Rusiei*[31], către cari Tătarii îşi îndreptau oardele lor. Armata ungurească răsturnă în calea Tătarilor păduri întregi de brazi seculari; dar Tătarii trimiseră înnainte 40.000 de *purtători de securi*, cari să spargă drumul, şi unde nu vor puteà izbuti cu tăierea, să deschidă cu focul[32]. Munţii fumegau, brazii trăsneau şi se risipiau în cenuşă, fiarele speriate părăsiau pădurile, şi prin această prăpastie a naturei se vestià prăpastià omenească ce erà să se năpustiască asuptra Ungariei.

Pe când căpeteniile armatei ungare ţineau un sfat de războiu, deodată vine un alergător să le spună că Tătarii au intrat şi că sunt aproape (12 Martie 1241)[33]. O panică nespusă cuprinde oştirea care o rupe de fugă şi nu se opreşte decât la Pesta.

---

[30] Rogerius, *Miserabile Carmen*, Cap. XX p. 267.

[31] Această trecătoare trebue căutată peste munţii Bucovinei, pe unde şi mai târziu, pe timpul năvălirilor lor în Transilvania, Tatarii apucau, prin văile Putnei, Bistriţei şi a Dornei. (Vezi *Letopsiţele* ţărei Moldovei, II, p. 393 şi o inscripţie pusă de Mihai Racoviţă, care va fi raportată la locul cuvenit, în Vol. al IX-lea al acestei scrieri). Locuitorii acelor părţi arată şi astăzi *drumul Tatarilor*. Izvoarele timpului spun că trecătoarea s'ar aflà „inter Rusciam et Cumaniam" şi că Tătarii ieşiră la Bistriţa (Rogerius, c. 20 p. 267). Arh. Thomas, c. XVI, spune că regele Ungariei ar fi venit spre a întâmpinà năvălirea „ad montes qui sunt inter Rutheniam et Ungariam et usque ad confinia Polonorum". Un alt document, contimporan năvălirei, arată că Tătarii ar fi intrat pe la Rodna, adecă tot pe la Bistriţa: „anno incarnations domini MCCXLI ipsa die resurectionis dominice Tartari per alpes et silvas irrumpentes *Rodanam* quoddam oppidum Ungariae intraverunt". (Pertz, *Mon. Germ. historica, Scriptorum*, T. XXIV, p. 65). Cf. Hurm., *Doc.*, I, p. 188.

[32] Arh. Thomas, c. XXXVII: „Habebant 40.000 securigeros qui praeibant exercitum, silvas caedentes, vias sternantes et omnia offendicula ab ingressibus removentes. Quam ob rem indagines quas rex parari fecerat tam facile transcenderunt ac si non ex ingentium abietum et quercum fuissent extructae congerie, sed ex laevibus essent stapulis praeparatae; ita brevi spatio contritae sunt et combustae ut nullum foret obstaculum trascendendi". Comp. c. XIV.

[33] Rogerius, c. 16, p. 265: „duodecimo die intrante Marcio". Cf. documentul din Pertz citat în nota de mai sus.

Ungurii pierzând capul, cum se întâmplă totdeauna în marile nenorociri, învinovăţesc pe Cumanii, cei primiţi de curând în Ungaria, că ei ar fi chemat pe Tătari, şi ucid pe regele lor *Kuten*. Această faptă nesocotită adăugă pe lângă grozăviile năvălirei, o răscoală a Cumanilor cari atunci într'adevăr se unesc cu Tătarii şi, după ce pustiiesc mai multe oraşe, trec în Bulgaria.

Batu Khan apucă cu grosul oardelor sale către Pesta, dând în calea lui, toate oraşele prin cari treceà, pradă flacărilor, şi necruţând nici o viaţă omenească. Ungurii ieşiră din Pesta sub regele Bela, pentru a întimpinà pe Tătari la riul *Saiul*, şi se adăpostesc într'un lagăr întărit. Acesta însă e luat de duşmani, Ungurii sunt bătuţi şi măcelăriţi, iar Bela însuşi scapă numai cu mare greutate şi fuge [34]. Tătarii însă nu se apucă îndată de prădat, ci urmăresc sfărămăturile armatei maghiare, ucigând tot ce le cădeà în mâni. Ştieau ei doară că, pentru a prădà în toată libertatea, aveau nevoie de linişte. După ce pun stăpânire pe capitala Ungariei, găsind pecetea regească, ei plăsmuesc nişte cărţi în numele regelui, pe cari le trimit în toate părţile, îndemnând prin ele pe popor să nu se teamă, căci de şi a pierdut lupta, totuşi se pregăteşte a lovi din nou pe Tătari; aceasta, spre a reţineà pe oameni de la fugă, a'i găsi şi prădà. Astfel întrunind ei şiretenia cu violenţa, păreau că voiesc să pună un capăt existenţei întregului popor, asupra căruia se năpustiseră.

Năvălirea în Transilvania. — Pe când Batu înnaintà către Pesta, alte oarde sub capi mai mici cutreierau Transilvania în toate părţile. Astfel *regele Cadan*, îndată ce trecù Poarta Rusiei, mergând prin păduri timp de trei zile, veni la bogata aşezare germană *Rodna*, unde erau însemnate mine de argint. Poporul i-se opuse întâi, şi Tătarii se prefăcură a fugi, după care, poporaţia crezând că a îndepărtat pericolul, se puse pe băut, „după cum o cerea furia Teutonilor". Când însă petreceau mai bine, Tătarii se întorc în cetate, şi fac în popor un măcel îngrozitor. După ce pustiesc Rodna şi Bistriţa, se coboară prin valea Oltului către Braşov, bătând pe Saşii de aici în trei întâlniri, şi trimit pe un căpitan al lor *Bugek*, care trecând peste munţii Braşovului, intră în Valahia, unde bate pe Românii ce'i ieşiseră înnainte, spre a se opune.

[34] Keza în Endlicher, *Mon. Arpad.*, p. 119: „Bela in Soio... a Mongolis devincitur anno domini MCCXLI, ubi fere tota regni milicia est delata, ipse Bela coram eis ad mare fugiente". *Thurocz*, II, c. LXXIV p. 78 dă acelaşi an pentru luptă. Greşeşte deci Rogerius, c. II, care o pune după 1242. p. 78 Mai compară şi Arhid. Thomas, c. XXXVII, şi Rogerius, c. 20, p. 267.

Alt roiu de Tătari, sub *Orda*, apucă prin centrul Transilvaniei, şi se coboară până la ţara Făgăraşului, peste munţii căreia trec în Oltenia, unde sunt întâmpinaţi de banul Basarab care şi el este bătut.

O a patra grupă se coboară prin laturea exterioară a Carpaţilor, prin Moldova, sub *Bochetor*. Acesta, trecând Siretul pe la gurile lui, intră în episcopatul Cumanilor care, precum vom vedeà, se întindeà prin ţinuturile Putnei şi a Râmnicului de astăzi, şi unde locuià o poporaţie compactă de Români, a căreia prezenţă atrăsese pe năvălitori către această parte. Ei distruseră episcopatul şi împrăştiară pe locuitorii lui creştini [35].

Ungaria deci şi mai ales Transilvania suferi o năvălire din cele mai pustiitoare. Martorii oculari ai cumplitelor scene întâmplate atunci, ni le descriu în chiar frumuseţi de stil prin barbara latinitate ungurească a Veacului de Mijloc. Intâlnim în scrierile lor locuri ca aceste: „Cădeau oamenii goniţi de Tătari în dreapta şi în stânga, ca frunzele la vântul de iarnă; cadavrele nenorociţilor acoperiau drumurile; curgeà sângele în şiroaie groase ca nişte riuri, cari mânjiau pământul nefericitei patrii [36]. Atâta erà de deasă aruncarea săgeţilor, încât mai că acoperiau cu umbră pe acei ce luptau, şi săgeţile sburau prin văzduh ca lăcustele sau omidele, lipite unele de altele [37]. Erà o privilişte îngrozitoare de a vedeà în timpul nopţei o câtime atât de mare de cadavre omeneşti, cari zăceau împrăştiate ca lemnele sau ca pietrele; dar această grozăvie deveni o scăpare pentru vremile de mai târziu. Mai mulţi oameni, neîndrăznind să fugă în timpul zilei, se tăvăliau în singele celor morţi, şi ascunzându-se între cadavre, găsiau astfel cei vii lângă cei morţi, scăpare şi apărare [38]. Pe câmpii şi pe drumuri zăceau corpurile multor morţi, unele cu capetele tăiete, altele sfâşiate în bucăţi, multe din ele arse în casele sau bisericele unde căutaseră adăpostire. Această nenorocire, această pedeapsă şi grozăvie ţineà cale de două zile, şi tot pământul erà acoperit cu sânge. Şi zăceau corpurile pe faţa pământului ca turmele la păscut, sau precum stau răspândite în cariere fărâmăturile de piatră" [39].

---

[35] Drumurile apucate de Tatari, sunt arătate de călugărul Rogerius, care concordă de minune cu expunerea unui istoric persian Fazel-Ullah-Raschid. Vom reveni asupra acestor texte încă odată în capitolul următor, unde vom determinà regiunile locuite de Români, înainte de descălecare, în Muntenia şi Moldova. Numele capilor tătari sunt întărite de călugărul Plano-Carpini trimis spre a cercetà pe Tătari în 1246. Hurm., *Doc.*, I, p. 231: „Filii Thaday sunt *Burin* et *Chadan*, Buthi, Cathan, Tyban, *Buzek*, Vodu fuerunt in Hungaria".

[36] Arh. Thomas, c. XXXVII.

[37] Rogerius, c. 28, p. 274.

[38] Arh. Thomas. c. XXXVII.

[39] Despre modul cum selbaticii tratau femeile spune o scrisoare a lui *Ivo* din Carnunt către arhiep. din Bordeaux din din 1242 în Fejer, IV, I, p. 239 „Mulieres autem vetulas et diformes antropophagis qui vulgo reputantur, in escam quasi pro diarlo dabant; nec formosis vecebantur, sed eas clamantes et eiulantes in multitudinem coituum suffocabant".

Şi aşà mai departe file întregi pline de aceste tablouri, unul mai înfiorător decât altul, şi care departe de a exagerà spăimântătoarea realitate, erau în neputinţă a o reproduce.

Timpurile Goţilor, Hunilor şi Avarilor se reîntorseseră. Poporaţia trebuià să'şi caute scăparea în fugă, cei bogaţi cât puteau mai departe; cei săraci adecă greul poporaţiei, în munţi şi păduri [40]. Astfel Rogerius spune în mai multe rânduri că oamenii se ascunseseră în păduri [41], de unde Tătarii voiau să'i scoată prin înşelăciune, pentru a'i puteà prădà şi robì. Când el scapă din prinsoarea în care căzuse la Tătari, şi fuge prin păduri până la Alba Iulia, dă în drumul său peste o grămadă mare de oameni, refugiaţi în vârful unui munte râpos şi înnalt [42].

La început Tătarii păreau că au scopul a înfiinţà în Transilvania o trainică stăpânire. Aşà unul din ducii lor, *Cadan*, dă în anul 1242 un edict, pe care'l datează din Zuyo, „anul domniei noastre al II-lea", şi în care ordonă ca Secuii şi Valachii să primiască precum făcuseră şi Saşii (Flandri) banii lor, în preţul celor necesare, ca şi banii bizantini [43]. Tătarii văzând că numai cu prada nu se puteà întemeià domnia lor, începuseră a luà măsuri de organizare. Firea lor prădalnică însă, neputând îngăduì aşezarea lor pe loc şi o viaţă liniştită, după ce pustiirea Ungariei nu le mai îndămănează traiul în ea, se hotărăsc să o părăsască, după trei ani de neîncetată jăfuire [44]. După ieşirea lor, o foamete cumplită pune vârful mizeriilor suferite.

Năvălirea Tătarilor, cu toate că a fost de o violenţă neauzită, nu avù urmări trainice pentru ţările de peste munţi. Retrăgându-se ei, Ungaria şi cu regiunile anexe îşi reveniră în fire; oamenii se întoarseră la locuinţele lor, se apucară de rezidit acolo pe unde barbarii dărâmaseră, de cultivat iarăşi ogoarele, de reîntocmit aşezările lor cele distruse de năvălire, şi în curând sub spornica lucrare a poporului, se reîntregì iarăşi fi-

[40] Mai sus am văzut o femee bogată, pe mama împ. Maximian fugind din Dacia înnaintea Carpilor (mai sus, I, p. 221). Acuma găsim pe o doamnă iarăşi bogată, fiica lui Iwalun, soţia lui Andrei, din neamul, Ekly, fugind înnaintea Tătarilor. Hurm., *Doc.*, I, p. 218.

[41] Rogerius, c. 30, p. 278.

[42] Rogerius, c. XI, 40, p. 292—296. Mai sus. p. 33.

[43] Reproducem acest interesant document, care şi el pomeneşte existenţa Românilor în Transilvania, la venirea Tătarilor: „Nos Cattan ex stirpe Iedzan in regno Hungariae Kaymakam solis et terrae maximo Khano Syngu Babilonici... hortamur... et committimus vobis Pengas, Bylany, Korni, Kastellani in castris Clusu, Dees, Busdach, quod cum a nobis data potestae ordinare debeatis ut quemadmodum Flandry in initio regni nostri acceptabant nummos nostros vulgo Keser Chunich Tatar Pensa, et dicti Zycly et *Blachy* per omnia necesaria, quae ad nostram utilitatem pertinent, acceptarent, tanquam nummos byzantinos. Datum in Zuyo anno regni nostri II". Din colecţia comitelui Ioseph Kemeny, reprodus în *Transilvania*, IV, 1871, p. 55.

[44] Thurocz, II, c. LXXIV p. 78: „Manserunt ipsi Tatari in regno Hungariea tribus annis".

rul vieţei întrerupte. Asupra Ungariei deci şi a ţărilor române de peste munţi, năvălirea Tătarilor nu produse alt efect, decât acel al năpustirei unei uriaşe bande de hoţi, care avù urmări fatale pentru generaţia ce o suferi, nu însă urmări istorice pentru acele ce erau să vină.

Asupra câmpiei aşternute la poalele munţilor, năvălirea Tătarilor avù un efect mai însemnat, anume distrugerea sau slàbirea începuturilor de State înjghebate pe aici, şi deci înfăţişarea putinţei de a se întemeià o nouă formaţie de Stat, pe ruinele formaţiilor vechi. Pentru a înţelege însă acest rezultat, trebuie întăiu să cercetăm care erà starea ţărilor Munteniei şi Moldovei la venirea Tătarilor.

III

MUNTENIA ŞI MOLDOVA.

INNAINTE DE DESCĂLECARE.

REGIUNEA SLAVONĂ IN MUNTENIA ŞI MOLDOVA.

Dacă ţările române erau pustii la descălecare. — Mai mulţi cronicari şi istorici au fost de părere că Muntenia şi Moldova ar fi fost cu totul deşarte de locuitori, atunci când ele fură colonizate prin Românii de peste munţi. Aşà Cantemir susţine că „Moldova, de care el se ocupă, ar fi fost lipsită de locuitori la descălecarea lui Dragoş care ar fi împărţit'o toată la tovarăşii săi de arme. Ei însă, ţinând că este lucru nevrednic, pentru oameni deprinşi cu armele, să se apuce de lucrat pământul, fură siliţi ca să facă prădăciuni în ţările vecine, cu învoirea principelui lor, şi răpind de acolo cultivatori de pământ să'i aşeze pe ale lor proprietăţi?" [1].

După Cantemir, poporaţia Moldovei ar fi fost datorită unei îndoite colonizări : acea de peste munţi, de origine română şi de rang nobi.iar, şi acea adusă de nobili pe moşiile lor, de origine ruteană sau polonă, popoare ce locuiau în apropierea Moldovei, şi cari alcătuiră stratul supus al poporului moldovenesc.

Neculai Costin aşişderea spune că „dela Atila şi dela Bulgari până la Laslău craiul unguresc, pe vremea căruia s'a descălecat al doilea rând ţara, 700 şi mai bine de ani, au fost pustii locurile acestea" [2]. Tot aşà susţineà şi Miron Costin că „fost-au dar pustii mai bine de 600 de ani, locul acesta unde acum suntem noi, adecă Moldova" [3]. Deasemenea Ureche arată că „Mol-

---

[1] Cantemir, *Descr. Moldaviae*, p. 121. Traducerea acestui loc de Hodoş este cu totul greşită. El traduce „connivente principe" prin fraza „cu învoirea domnilor acelor ţări". Ce înţeles ar mai aveà atunci : „*raptosque* inde cultores terrae in suas transferre sedes"? căci dacă luarea locuitorilor se făceà cu învoirea stăpânirei ţărilor de unde ei erau luaţi, nu se mai poate vorbì de răpire. In deobşte traducerea lui Hodoş este neexactă şi nu te poţi răzimà pe ea.

[2] *Letopsiţele*, I, p. 88.

[3] *Ibidem*, I, p. 31.

dova în atâţia ani s'a aflat pustie, până când a vrut milostivul Dumnezeu a nu lăsă pe acest pământ fără de oameni, ci cu voia Sfinţiei sale îndemnându-se o samă de feciori de domni din Maramureş, au venit peste munţi" [4].

Aceeaşi părere este reprodusă, dintre cronicarii străini, de Ungurul *Thurocz* care spune că: „Bogdan voevodul Valachilor din Maramureş adunând pe Valahii din acel district, ar fi trecut pe ascuns în ţara Moldovei, care ar fi fost de mult timp pustie de oameni, din pricina vecinătăţei Tătarilor" [5].

De altă părere sunt boierii Moldovei, cari întocmiră vestita anaforă din 1817, căreia i s'a dat numirea de „Anafora pentru felul proprietăţei în ţară din învechime". Această anaforà nu este o lucrare teoretică, ci o socotinţă a boierilor în un proces al răzeşilor de Vrancea cu biv vel vistierul Iordache Ruset care dobândise o parte din moşia răzeşilor, ca dar, dela Constantin Alexandru Ipsilanti. Răzeşii vrănceni se tânguiseră la domnul Scarlat Calimach, că fără dreptate s'ar fi dăruit acea moşie vistiernicului Ruset, întru cât n'ar fi fost pământ domnesc, ci moşia lor de baştină. Vechilul lui Iordache Ruset întimpină, că răzeşii n'ar posedà nici un hrisov domnesc de dăruire a pământului stăpânit de ei. Răzeşii răspunseră că stăpânirea lor erà mai veche decât înfiinţarea Moldovei, şi deci nu puteau aveà hrisoave dela domni, de oarece aceştia veniseră în urma naşterei proprietăţei lor. Scarlat Calimach cere de la câţiva boieri, cei mai cărturari ce se aflau atunci, părerea lor asupra acestui punt, părere rostită de boieri prin anaforaua din 1817 [6].

Argumentele pe cari le invoacă această anaforà, pentru a susţineà, că ţara a fost locuită din vechime, că pământul Moldovei n'a fost cu totul pustiu pe timpul descălecărei, şi că deci nu ar fi fost luat în întregimea lui în stăpânirea domnului, devenind pământ domnesc, precum tocmai am văzut că spuneà Cantemir, sunt mai ales următoarele: „Mărturisirea istoricului *Filipide* arătând că Câmpul-Lung din Moldova şi Vrancea, mult mai înnainte de descălecarea lui Dragoş, pentrucă au fost locuri tari şi pentru bărbăţia locuitorilor, singuri erau stăpânitori slobozi acestor părţi"; al doilea faptul că chiar Alexandru cel Bun, care nu domneşte decât 50 de ani după Dragoş, cumpără mai multe moşii „depe la moşinaşi, ce le aveau din moşi şi strămoşi", ceeace nu s'ar puteà înţelege, dacă originea acelor proprietăţi n'ar fi fost mai veche decât cu 50 de ani mai în-

---

[4] *Ibidem*, I, p. 97.

[5] Thurocz, III, c. XLIX: p. 108 „Bogdan waywoda Olachorum de Maramorosio, coadunatis sibi Olachis ejusdèm districtus, in terram Moldaviae, coronae regis Hungariae subiectam, sed a multo tempore propter vicinitatem Tartarorum *habitatoribus destitutam*, clandestine recessit".

[6] Reprodusă de *Uricarul* lui Th. Codrescu, IV, Iaşi, 1853, p. 325-343.

nainte, „căci atunci cum s'ar fi putut zice, *din moşi şi strămoşi*"? Anaforaua însă nu aduce nici un hrisov de ale lui Alexandru cel Bun în sprijinul acestei păreri [7]. Citează numai nişte hrisoave dela Ştefan cel Mare din 1487, 1494 şi 1502 şi dela Petru Vodă din 1529, prin cari se întăresc vânzări şi cumpărături de baştini strămoşeşti şi de împărţeli bătrâne a moşinaşilor pământului. Mai invoacă anaforaua şi împrejurarea că obiceiul pământului ar respectà în totdeauna stăpânirea din vechime, chiar când ea nu ar puteà fi sprijinită pe o scrisoare de dăruire, observând boierii că „dacă ar rămâneà a se cere asemenea scrisori depe la moşinaşii de toată starea, nici o a mia parte n'ar rămâneà moşii cu asemenea urice de danie, şi toate celelalte s'ar luà domneşti". In sfârşit mai aduce anaforaua şi mai multe întărituri ale domnilor vechi, precum una din 3 Iulie 1424, dela Alexandru cel Bun, alta din 1448, dela Petru Vodă Aron, o a treia din 1483, dela Ştefan cel Mare şi încă altele, cari toate arată că întăresc stăpâniri de baştină a deosebiţilor locuitori, ceeace nu este decât o repetare a temeiului al doilea.

Dacă însă în timpurile mai vechi puteà fi desbatere asupra întrebărei dacă ţările române erau sau nu înpoporate la descălecare, astăzi după starea izvoarelor cunoscute ale istoriei Românilor, nu mai poate fi nici o îndoială asupra acestei împrejurări, şi mai multe dovezi, din cari unele conţinute în documente sau mărturisiri contimporane, adeveresc aflarea de locuitori de baştină ai Munteniei şi Moldovei, peste care vine şi se suprapune pătura descălecărei.

Poporaţia slavonă. — Poporaţia care locuià din vremuri mai vechi Muntenia şi Moldova, erà de două neamuri: Slavoni în spre şes şi Români către munte. Despre locuinţa popoarelor slave prin partea plană a României libere, fac dovada întâiu numeroasele denumiri de râuri şi localităţi de origine slavonă, fără înţeles în limba vorbită a poporului român, prin urmare date învederat de o poporaţie slavonă ce acum a dispărut, după cum s'a văzut din nomenclatura cercetată de noi mai sus, din cari acel al Ialomiţei este adeverit documental tocmai din veacul al VII-lea [8].

---

[7] Citâm noi pe următoarele, care, de şi conţin dovada invocată de anaforà, nu se referă la cumpărături. Un document este din 1428 (*Uricarul*, II, p. 248) şi dispune „că hotarele acelor trei sate de mai sus scrise să le fie după hotarele cele vechi, *pe unde din veci au apucat*". Altul din 1418, Wickenhauser, *Moldova Beitrage zu einem Urkundenbuch für die Moldau und Bukovina*, Wien, 1862, I, p. 59, nota 7, ordonă ca „hotarele acelor sate să fie aşà *precum au fost din veci*". Un doc. din 1407 ne dă chiar rostirea mai caracteristică: „două sate cu toate *hotarele lor cele vechi ca din veacul veciei*". Melhisedek, *Cron. Huşilor*, *Apendice*, p. 3.

[8] Mai sus, p. 50.

Etimologia acestui nume slavon, care vine dela cuvântul *ialov* = sterp, neroditor, ne arată că acest riu îşi trase numele dela stepa pe care o străbate, *Bărăganul*. Imprejurarea însă că Slavii au dat acestui riu un nume ce'şi trage originea din observarea că pământul din jurul său erà neroditor, ne arată că acei din ei ce locuiau prin aceste părţi ştieau să preţuiască rodirea pământului, că deci îşi trăgeau hrana din el, erau popoare aşezate. Constatarea acestui singur nume, pentru timpul când Slavii începură a se mişcà spre sud, îndreptăţeşte încheierea că alăturea cu el trebuià să fi fost sumă de altele, şi că deci numele slave ce le întâlnim în câmpia moldo-valahă sunt toate anterioare descălecării. Căci cum ar puteà ele să fie posterioare, când este constatat că nici o aşezare însemnată de popor slav nu s'a adaos în Muntenia sau Moldova, după întemeierea principatelor?

Pe lângă numirile riurilor, dealurilor şi altor elemente geografice fireşti, România mai înfăţişează şi o sumă de numiri de localităţi de origine invederat slavică care arată că ele au fost întemeiate de Slavoni; dar fiindcă ele astăzi sunt locuite exclusiv de Români, trebue numai decât admis că poporaţia slavonă a dispărut, absorbită de elementul românesc ce a venit peste dânsa de la descălecare încoace.

Inşirăm aici câteva din numeroasele denumiri, luate numai dela comunele a două judeţe, anume din Mehedinţi, partea de şes a judeţului, şi Dorohoiu, la cele două capete ale României.

In *Mehedinţi* se află: *Glogova, Jupca, Leorda, Negomiri, Şovarna, Tehomiri, Vidimireşti, Zegujani, Gvardiniţa, Iablaniţa, Padina, Smadoviţa, Stigniţa, Corcova, Jirovul, Miluta, Clenovul, Dobra,* etc.

In *Dorohoi*, întâlnim: *Herţa, Târnauca, Hreaţca, Buda,, Molniţa, Oroftiana, Pomârla, Lişna, Hovârna, Crasnaleuca, Horodiştea, Mileanca, Derţca, Losna, Zvoriştea, Zamoştii, Rădăuţii Catuşca, Suhărăul,* etc.

Şi aşà în toate judeţele de şes ale României în cari un mare număr din comunele sau cătunele aflătoare poartă numiri slavone, pe când dimpotrivă în judeţele de munte, deşi se află şi acolo sate cu numiri slavone, marea majoritate a lor poartă numiri româneşti.

Aceste fapte neîndoelnice îndreptăţesc încheierea noastră că partea şesă a României erà locuită înnainte de descălecare mai mult de popoare de viţă slavonă cari au fost desnaţionalizate cu încetul, potrivit cu lăţirea elementului românesc tot mai jos către câmpie.

Existenţa Slavonilor în câmpia moldo-română este însă atestată, pentru vremile anterioare descălecărei, nu numai prin topografia ţărei, ci şi de alte izvoare. Aşà Miron Costin, în poema

polonă, ne spune că dând Dragoş peste un om în hotarele Moldovei, când rătăcise la vânatul bourului, i se adresă lui cu cuvintele : *bune ome*, la care dânsul răspunse pe ruteneşte că nu ar înţelege ce i se spune, şi atunci Dragoş chemând un tălmaciu, acel locuitor îi spuse în *limba ruteană* că s'ar numi *Iaţcu* şi ar fi din Sneatin, că el îşi aşezase de câţiva ani prisaca în acel loc, în care nu venise nimeni până acuma la el [9].

Mai mult încă, Slavonii în şesul Moldovei, la coborirea lui Dragoş, sunt dovediţi şi documental. S'a aflat anume un document din anul 1134, care pomeneşte despre existenţa în Moldova către acea epocă, a unui principat slavon, cu reşedinţa în oraşul *Bârlad*. Iată cuprinsul acestui document prea interesant : „In numele Tatălui şi Fiului şi sfântului Duh : eu *Ivancu Rotislavovici*, de prin scaunul de Galiţia principe al Bârladului, mărturisesc neguţitorilor din Mesembria ca să nu plătiască vamă la descărcarea în Bârlad, în Tecuci şi în celelalte oraşe ale noastre, iar la exportarea diferitelor mărfuri : locale, ungare, ruseşti şi boeme să o plătiască numai în Haliciul mic şi nu aiurea ; iar plata o va spune voevodul, şi întru această promisiune..., dela naşterea lui Hristos una mie una sută treizeci şi patru, luna Mai în 20 zile" [10].

Acest hrisov ne arată deci că prin sudul Moldovei se aflà în veacul al XII-lea un principat, sub un duce Ivancu Rotislavovici care erà sub autoritatea ducilor de Galiţia, de oarece el arată prin document că ar fi „Kneaz al Bârladului de prin scaunul Galiţiei" (ot stola galizskago Kneaz berladsky) [11]. In acest principat se aflau *mai multe oraşe*, din cari se pomenesc trei : *Haliciul mic* ce erà, după cum se vede din numele său, o colonie a Haliciului, adică a Galiţiei ; *Tecuciul*, care în slavoneşte înseamnă şivoiu şi *Bârladul*, a căruia etimologie se deduce dela *berlo* (slavon) = nuià. De şi acest principat este pomenit în o diplomă din veacul al XII-lea, existenţa lui trebuie să fie mult mai veche, de oarece relaţiile sale comerciale erau la acea dată atât de întinse, încât ajungeau până în Mesembria şi Boemia [12]. Fără îndoială că suzeranul acestui principat, ducatul Galiţiei, se întindeà până la hotarele sale, care vor fi ajuns ceva mai sus de Bârlad, poate până pe la judeţele

---

[9] *Arh. ist.*, I, 1, p. 166.

[10] Vezi reproducerea acestui document, în textul original slavon, în studiul lui Hasdeu, *Diploma bârlădeană*, în *Traian*, 1868 p. 199. El a fost descoperit de tatăl lui Hasdeu, Alexandru Hasdeu, la Vincentius Rolsky, coborâtor din Dimitrie Cantemir. Vezi biografia lui Rolsky în *Traian*, 1868, p. 199.

[11] Hasdeu vra să înţeleagă aceste cuvinte în sensul că Ivancu s'ar trage din seminţia ducilor Galiţiei. *Scaunul* însă se referă la puterea, la autoritatea lui, nici de cum la originea familiei.

[12] Nestor (ed. Léger, c. XXXIV, p. 53—54) spune : „je veux vivre à Péréiaslavets sur le Danube ; car c'est là qu'est le centre de mes terres. Toutes les richesses y arrivent. *De la Grèce* l'argent, les étoffes, les fruits, les différents

Vasluiului, Romanului şi Bacăului, încât vedem că norodul Moldovei erà şi el sub stăpânirea, cel puţin nominală a Galiţiei, cea efectivă aparţinând popoarele barbare ce ocupau unul după altul câmpia ‚moldo-română [13]. Prezenţa unor oraşe slavone în sinul popoarelor barbare pe pământul Moldovei, trebuie să ne mire tot atât de puţin ca şi aflarea oraşelor Kiev, Nowgorod, Moscova în lăuntrul Rusiei, şi mai adânc în lăuntrul lumei barbare. Slavonii erau mai deprinşi cu popoarele prădătoare : apoi ei prezintau în sinul Mongolilor elementul civilizator, încât toate nevoile mai culte ale oardelor ce cutrierau Europa răsăriteană găsiau în Slavoni mijlocitorii lor fireşti. In oraşele înfiinţate de Slavoni, cumpărau şi vindeau popoarele barbare obiectele de al căror schimb aveau trebuinţă. Toate aceste oraşe slave erau cetăţi întărite cari primiau în zidurile lor pe barbarii turani numai atunci când veniau pentru daraverile lor, dar le închideau porţile şi le opuneau împotrivire, de îndată ce se apropiau cu scopuri duşmăneşti [14].

Chiar dacă s'ar bănuì autenticitatea diplomei lui Ivancu Rotislavovici [15] încă existenţa principatului Bârladului este dovedită şi din alte izvoare. Aşà cronica numită *Novgorodskaja* vorbeşte sub anul 1146, 12 ani după data documentului arătat, tocmai despre *Ivancu*, numindu'l principe de Bârlad (kniaza berladskago). Cronica de Kiev iarăşi aminteşte în mod destul de lămurit alfarea oraşelor pomenite în diploma bârlădeană, spunând la anul 1158 că Iaroslav, ducele Galiţiei, căutând să dobândiască de la Muscali extrădarea principelui *Ivancu* care şi el ridicase pretenţii la tronul Galiţiei, acesta căută prin fugă un adăpost în *oraşele dunărene* (v gorodiech po dunaiskich) [16].

---

vins; *de la Bohême*, de la Hongrie l'argent, et les chevaux; *de la Russie*, les peaux, la cire, le miel, les esclaves". Din acest loc se explică comerţul Bârladului pe mare cu Mesembria şi pe uscat cu Boemia. Asupra însemnătăţii comerciale a Mesembriei, ca staţie între gurile Dunărei şi Constantinopole, vezi Const. Porfirogenitul, III, p. 74 şi 79.

[13] O icoană dela o biserică din Lemberg conţine o inscripţie după care unul *Ioan de Ognasd* ducele Valachiei ar fi căutat în 1150 scăpare în Galiţia, alungat fiind din ţara lui de o năvălire păgână şi ar fi căpătat căpitănia Czehowului (*Buletinul instrucţiunei publice*, II, 1868). Nu ştiu dacă această icoană, inscripţia şi data ei sunt într'adevăr autentice.

[14] D-l Pic, în scrierea sa, *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage*, Leipzig 1886, demonstră în capitolul său, *Die altslavische Wehrkraft zu Landkund zu Wasser*, p. 148 şi urm. că Slavii obicinuiau a încunjurà fiecare oraş al lor cu întărituri, D-sa spune p. 251 : „Aus dem eben erwähnten Umstande, dass die Slaven bei dem unerwarteten oder nicht verhinderten Einfalle des Feindes in ihren Burgen Schutz zu suchen pflegten un fanden, geht aber unzweideutig hervor dass dieselben gegen die Mittel der damaligen Kriegsführung genügend befestig waren und sich im Kriegsfall bewehrten".

[15] Cum a făcut'o d. I. Bogdan în studiul său *Diploma bârlădeană*, în *An. Acad. române*, tom. XI.

[16] Vezi locurile doveditoare în *Traian*, 1869, p. 203 204.

Ce soiu de popor locuià în acest principat al Bârladului? Poate se vor fi aflat şi Români, atraşi din munţii lor către oraşe, în cari ei puteau vinde acele mărfuri *locale* de care vorbeşte documentul.

Intâlnim adeseori numele de *Brodnici*, redat uneori de scriitorii bizantini sub acel de *Bordoni*. Ce neam de oameni vor fi fost nu se poate hotărî [17].

In afară de oraşele amintite ca existente în Moldova înainte de descălecare, anume Galaţi, Tecuciu şi Bârlad, o geografie rusască alipită pe lângă *Voskresanskaia Letopis* mai dă încă următoarele oraşe din ţările române: „lângă Dunăre *Vidicov* (?) cu şeple ziduri de piatră şi *Mdin* (Vidin) dincolo de Dunăre. La sudul fluviului *Novoia Selo, Akoliatris*; lângă Mare *Varna, Kavarna* (din jos de Constanţa); de această parte a Dunărei (la nord) la gura Nistrului *Belgrad* (Cetatea Albă), *Cern, Askii Torg* (Iaşii) la riul Prut, *Romanov Torg* (Roman) lângă Moldova, *Nimeci* (Neamţ) în munţi, *Conojuncnov, Kamen* (Piatra)?, *Sociava, Siret, Bania, Nipusa, Kolomija, Gorodok* pe Ceremuş şi lângă Nistru *Chotin* şi acesta e un oraş bulgăresc şi valah". Este interesantă mai ales amintirea târgului Iaşi sub numele de Askii Torg din care Românii au făcut Iaşi cum au făcut *muşiţă* din muscă, *lişiţă* din slavona liska şi *ploşniţă* din ploska, *vârşă* din verska. I final a dat forma plurală, *Iaşi*. *I* începător, după analogie *iad* din *ad*, *ianot* din *enod* [18].

---

[17] D-l Radu Rosetti îi identifică cu Bărladnicii principatului lui Rotislavovici, *Revista Română*, III, 1890, p. 55. D. Onciul, *Originele Pr. rom.*, p. 239, susţine că Brodnicii erau Români. Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, p. 83, adaogă p. această identificare faptul că Brodnicii din diploma lui Andreiu al II-lea, 1222, sunt redaţi în Bula papală din acelaş an, întăritoare a diplomei, prin *Walachi*, Hurm., *Doc.*, I, p. 75 şi 77; dar noua ediţie a documentelor făcută de Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 23, pune în loc de *Walachorum* din bula papală tot Brodnicorum, încât argumentul lui Hunfavy şi al lui Onciul dispare.

[18] Geografia a fost publicată în *Polnoe sabranie ruskich Letopisei*, vol. VII. *Voskresanskaia Letopis* merge până la anul 1347, ceea ce ar însemnà că geografia este posterioară acestei date. După enumerarea oraşului *Roman* între oraşele Moldovei, s'ar părea că este posterioară chiar domniei lui Roman Vodă care a întemeiat acest oraş (Mai jos, vol. III, cap. *Predescesorii lui Alex. cel Bun*). D. Pic, după o scrisoare privată, crede că geografia este din veacul al XIII-lea. Hasdeu bazându-se pe doc. din 1392, *Arh. ist.*, I, 1, p. 18, susţine că e din al XIV-lea. In orice caz numele de oraşe culese din această geografie sunt din veacul al XIII-lea. Asupra numelui Iaşului vezi şi Ghibănescu *Originele Iaşului* în *Arhiva din Iaşi* şi N. H. Bogdan, *Oraşul Iaşi*, 1913. Iaşi I.

2. LOCUINŢELE ROMÂNILOR IN MUNTENIA ŞI MOLDOVA.

In Muntenia. — Dacă şesul erà locuit în majoritate de popoare slavone, muntele erà sălăşluinţa aproape excluzivă a Românilor; căci Slavonii cari căutaseră şi ei un adăpost alăturea cu Românii în munţii Daciei, încă din vremurile primelor năvăliri, îşi pierduseră naţionalitatea lor în sinul poporului românesc, unde erau să dispară în curând, sub valul ce se coborà din vârful munţilor şi ceilalţi Slavoni cari mai păstraseră încă, în câmpia moldo-română, felul lor de a fi.

O cercetare a documentelor şi izvoarelor celorlalte lăsate de timpurile anterioare descălecărei, ne va dovedì că întreg semicercul de munţi, ce se întoarce către România, erà locuit, cu mult înnainte de descălecare, de popor românesc.

Regele Ungariei Bela al IV-lea, care domneşte dela 1235 până la 1270, voind să apere ţara lui de reîntoarcerea năvălirei mongole care pusese în o aşà de grea cumpănă Statul unguresc, voeşte să aşeze pe marginile Transilvaniei, din spre Muntenia, pe cavalerii Sfântului Ioan din Ierusalim. El dărueşte deci acestor cavaleri pământurile aşezate peste munţi, în Valahia, prin un document din 1247. In acel document se pomenesc cinci mici State, din cari trei sunt arătate anume ca împoporate cu Români, iar două lasă a se induce aceiaşi împrejurare. Regele anume concede cavalerilor toată *ţara Severinului*, împreună cu knezatele lui *Ioan* şi a lui *Farcaş*, până la riul Olt, precum şi ţara numită Lytira (a Lotrului), exceptând din această donaţie knezatul *voevodului valah Lytuon pe care îl lasă Valahilor precum îl avuseră şi până acuma*. Mai dărueşte regele, cavalerilor, întreaga Cumanie, dela riul Olt înnainte, afară de ţara voevodului *Seneslau, pe care o lasă deasemenea Valahilor precum o avuseră şi mai înnainte*. Despre celelalte doue principate ale lui Ioan şi Farcaş, de şi documentul nu ne arată de ce popor erau locuite, putem induce cu siguranţă că erau tot de Români, mai întâiu din faptul aşezărei lor în regiunea de peste Olt, care în totdeauna a fost unul din adăposturile de căpetenie ale Românilor, apoi din împrejurarea că aceste doue State sunt numite knezate, ceeace am văzut că erau nişte autorităţi în obiceiu la poporul român de peste munţi [19].

[19] Mai sus. Numele *Lytuon* a fost cetit până în vremile din urmă *Lyrtioy*; cetirea corectă Lytuon este aceea a d-lui Onciul, *Originile principatelor române*, p. 168. Vezi facsimilele, reproduse în Hurm. *Doc.*, I, 1, Tab. III şi 110 şi urm. Noi datăm documentul din 1247, cea de 1251 admisă de editorul vol. I din Hurm., N. Densuşanu, şi primită şi de N. Iorga, *Studii şi doc.*, I, p. XVIII este aceea a confirmărei lui de papă. Nu putem însă primì cetirea *terra Lytua* în loc de *tera Lytia* cum vra d. Onciul, *Radu Negru*, în *Conv. lit.* XXIV 1890 p. 945 şi Istoricul rus Kryzanowski *Ibidem* XXIV 1890 p. 953; căci terra Lytua ar însemnà tot terra lui Lytuon, pe când documentul face o deosebire anumită între knezatul lui Lytuon *lăsat Valachilor* şi terra Lytira *data cavalerilor Ioaniţi.*

Regele concedează, prin documentul său, cavalerilor, dreptul de a percepe jumătate din veniturile, foloasele şi slujbele tuturor teritoriilor dăruite, şi anume a ţărişoarelor din dreapta Oltului, precum şi din ţara lui Seneslau din stânga acestui riu pe jumătate, iar restul Cumaniei în întregimea lor, pentru terminul de 25 de ani. Dacă regele încuviinţează luarea în jumătate din veniturile ţărilor stăpânite de voevozii Lytuon şi Seneslau, atunci ce înţeles poate aveà scoaterea lor din donaţia făcută şi lăsarea lor în starea precum fusese până atunci? Pentru a înţelege această aparentă contrazicere, trebue să observăm că veniturile regeşti din aceste ţărişoare erau de două feluri: *biruri* (reditum et servitiorum), în acele supuse direct autorităţei regelui şi dăruite cavalerilor, precum din terra Lytira dela care regele concede jumătate din venituri şi foloase ce se culeg dela Valahii din acea ţară, şi *tributuri* (proventum et utilitatum), dela voevodatele recunoscute ca autonome ale lui Lythuon şi Seneslau, pe care regele le lasă afară din donaţia făcută. Astfel regele puteà încuviinţà cavalerilor jumătate din veniturile sale, cuvenite ca tribut din ţările voevozilor români, fără ca să le fi dat vreun drept de ocârmuire asupra lor, pe care nici regele nu'l aveà [20]. Regele renunţă însă în totalitate, în favoarea cavalerilor, la unele venituri speciale din ţărişoarele date în stăpânirea lor directă, precum dela biserici, atât acele existente cât şi dela acele ce s'ar zidì în viitor; apoi dela morile acelor ţărişoare, în care regele voià să favorizeze desvoltarea unei astfel de industrii. Lucru curioz, dela morile din ţara Lytira, adică a Lotrului, regele crede că nu are nevoie de a încuviinţà această favoare şi îşi păstrează dreptul la jumătatea veniturilor din ele, probabil fiindcă aici, ele fiind bine întemeiate, regele nu mai aveà nevoie să încurajeze înfiinţarea lor. Regele mai concede cavalerilor şi veniturile pescăriilor, afară de acele din Dunăre, din care îşi opreşte jumătate.

Valahii din ţara Lytira mai sunt îndatoraţi a face slujba militară, ajutând cavalerilor cu *pregătirea lor războinică*, de câte ori ar fi a se respinge vreun atac exterior, şi cavalerii sunt la rândul lor îndatoriţi să dee sprijinul lor acestor Valahi în aceeaşi împrejurare. In sfârşit mai conţine documentul, dispoziţia, că de câte ori vreun *mai mare* (nobil) al ţărei Lytira ar fi osândit la moarte, el să poată apelà la curia regească [21].

---

[20] Că această este interpretarea cea adevărată se vede de pe aceea că în documentul din 1289 ,(vezi mai jos, pagina 212, nota 28) găsim că regele după supunerea revoltei lui Lytuon restabileşte *tributul* pe care'l percepeà din ţara lui „tributum nostrum in eisdem partibus nobis fuit restitutum".

[21] Reproducem documentul conţinut în Fejer, IV, 1, p. 447—454, în părţile cele mai caracteristice: „Nos Bela... damus et conferimus dictae domui totam terram de Zeurino... pariter cum Kenezatibus Ioannis et Farcasii usque ad fluvium Oltae, *excepta terra Kenezatus Lyrtioy voiavodae quam Olachis relin-*

Acest document constată într'un chip neîndoelnic, că existau, pe la începutul secolului al XIII-lea, mai multe ţărişoare în regiunea nordică a Munteniei, din care parte erau deadreptul supuse coroanei ungureşti, iar parte numai vasale şi tributare; că aceste ţărişoare stăteau sub nişte conducători, voevozi şi knezi români; că poporul român ce le locuià erà aşezat, având între altele şi mori (fiind deci agricultor) şi că numărà în rândurile sale o clasă de nobili; că în ţărişoarele supuse regelui unguresc, Românii erau îndatoraţi, ca şi în regiunile de peste munţi, la apărarea graniţelor de năvălirile streine; bucurându-se deci în totul de organizarea şi de privilegiile pe cari am constatat că le aveà naţia românească chiar în limitele Statului unguresc.

Existenţa acestor principate româneşti mai este întărită şi prin un alt izvor, la care nu ne-am prea puteà aşteptà, atât este el de străin şi de îndepărtat de istoria Românilor, anume prin un cronicar sau istoric persian, *Fazel-Ullah-Raschid*, care scrie către anul 1300 o cronică a evenimentelor istoriei popoarelor mongolice, după actele oficiale ce se aflau în archivele hanului mongol din Persia. Asupra redactărei acestei cronici,

quimus prout iidem hactenus tenuerunt; ita tamen quod medietatem omnium utilitatum et redituum ac servitiorum de tota terra Zevrini.... et Kenezatibus supra nominatis provenientium nobis...... reservamus, medietate alia ad usum domus supradicte cedente, exceptis ecclesiis constructis et construendis in omnibus terris supradictis de quarum reditibus nihil nobis reservamus... exceptis etiam molendinis omnibus, infra terminos praenominatarum terrarum ubicunque factis vel faciendis *praeterquam in terra Lytira*; nec non aedificiis et agriculturis omnibus sumptibus fratrum dictae domus factis, foenetis... piscinis... etiam, praeter piscationes Danubii... quas nobis et ipsis communes reservamus.... Concedimus etiam quod medietatem omnium proventuum et utilitatum quae ab Olachis terram *Lityra* habitantibus... regi colligentur domus hospitalis percipiat... Volumus etiam *quod memorati Olahi ad defensionem terrae et ad iniurias propulsandas... quae ab extraneis inferentur, cum apparatu suo bellico assistere*, et e converso ipsi fratres in casibus consimilibus eis subsidium et juvamen iuxta posse impendere teneantur ;... nec non sententias quas tulerit in eosdem ratas habebimus atque firmas, hoc addito quod si contra *maiores terrae* aliqua sententia de sanguinis effusione prolata fuerit, in qua senserint se gravari, ad nostram curiam valeant appelare... Ad haec contulimus praeceptori ante dicto a fluvio Oltae et Alpibus ultrasilvanis totam Cumaniam sub eisdem conditionibus quae de terra Zeurini sunt expressae, *excepta terra Senestai voiavodae Olachorum, quam eisdem relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt*, sub eisdem etiam conditionibus per omnia quae de terra Lytira sunt superius ordinate. Hoc autem nolumus praeter're quod a primo introitu saepe dictorum fratrum usque ad viginti quinque annos omnes reditus Cumanie terre integraliter domus praecipiat iam praefata *praeterquom de terra Sznestai ante dicta, de qua tantum medietatem redituum et utilitatum obtinebit*". Vezi şi întărirea papală a acestui document (Theiner, *Mon. Hungariae sacra*, I, p. 209-11. Reproduse şi în Hurm., *Doc. I*, p. 249). *Tera Lytira* este pomenită, încă dinaintea acestei donaţii. Bela principele de coroană al Ungariei, dărueşte în 1233 lui Corlad, moşia Loviştea de *lângă apa Lotrului*. Fejer, VII, 4, p. 81: „nostre donationi terram *Loystha* vocatam, ab aqua *Lothur* vocata que fluit ad aquam *Olth*, cum omnibus utilitatibus suis et pertinentiis donavimus".

iată ce spune autorul ei: „Se aflau în arhivele hanului Mongolilor din Persia nişte fragmente istorice de o autenticitate recunoscută, scrise în limba şi cu literile mongole; dar puţine persoane puteau să le citească. Pentru a pune aceste materialuri la dispoziţia publicului, sultanul Mahmud Gazan Khan voi să fie redactate în un corp de istorie şi încredinţă această lucrare în 702 (1303) celui mai umilit dintre servitorii săi, Fazel Ullah fiul lui Abu-l-Kair supranumit Raschid, medicul din Hamadan, care primi ordinul de a consultà, pentru a orândui aceste materialuri, pe învăţaţii chinezi, indiani, uiguri, kiptşahi şi alţii, cari se aflau la curtea sa" [22]. Această preţioasă scriere redactată puţin timp după evenemente, pe temeiul unor documente oficiale, iată ce conţine relativ la întrebarea ce ne preocupă: „In primăvara anului 1240, principii mongoli trecură munţii Galiţiei pentru a intrà în ţara Bulgarilor şi a Ungurilor. Orda care mergeà spre dreapta, după ce a trecut ţara Ilaut, (Aluta, Olt) îi ieşi înnainte Bazaram-Bam cu o oştire, dar fu bătut. Cadan şi Buri au mers asupra Saşilor şi i-au învins în trei bătălii. Bugek, din ţara Saşilor, trecù peste munţi, intrând la Kara-Ulaghi în ţara lui Mischelav (Seneslau) şi a bătut popoarele Ulaghice" [23].

Adevărul spuselor lui Raschid poate fi controlat prin mărturisirea cronicelor ungureşti, redactate de persoane ce fuseseră contimporane evenementului. Mai întâi data anului pusă de cronicarul persan corespunde chiar *lunar* cu acea pusă de cei ungureşti [24], dar şi arătările capilor conducători şi a drumurilor călcate de ei consună de minune cu aceste din urmă izvoare. Aşà Raschid spune, că Tătarii au intrat în Ungaria în primăvară, şi anume trecând peste munţii Galiţiei, iar Rogerius în *Carmen miserabile* şi archidiaconul Thomas în *Istoria pontificilor din Salona*, arată ambii, că Tătarii au întrat prin poarta Rusiei, aşezată precum am văzut între Galiţia şi Cumania, în ziua de 12 Martie [25]. Intre şefii mongoli citaţi de Raschid aflăm şi pe *Cadan*, arătat ca mergând spre stânga de Orda, care apucând spre dreapta, ajunge la ţara Oltului şi apoi la Bazarambam. Cadan deci cobori pe la baza Carpaţilor orientali, prin valea Oltului, şi ajunse la Saşii Braşovului, de unde

---

[22] D'Ohsson, *Histoire des Mongols*, la Haye, 1834, I, p. XXXV.

[23] D'Ohsson, II, p. 627—628. Asupra acestui loc au atras pentru prima oară luarea aminte reposatul Alexandru Hasdeu.—Originea familiei Basarabilor este cu neputinţă de stabilit. Hasdeu, *Etym. magnum*, III, p. 2540 caută să o derive dela Daci, *Sarabo*=cap. Alţii dela poporul Bessilor. Emil Staicu în *Revista p. Istorie, Arh. şi Filol.*, X, 1909, p. 64 îl scoate din germanicul *die bösen Raben* dat familiei Corvinilor vecini cu patria Basarabilor, ţara lui Lytuon (!!). Că Mischelav al lui Rashid este Seneslau, vezi Onciul, *Originele*, p. 156.

[24] Asupra concordanţei datei vezi Hasdeu, *Etym. magnum*, IV, p. XCVII.

[25] Mai sus, p. 195, 33.

trecù în Muntenia la Kara-Ulaghi. In tocmai astfel arată şi izvoarele ungureşti amintite, că Cadan ar fi atacat Rodna, unde erà minele de argint, de unde el se va fi coborât, pe calea arătată, către Braşov şi Kara-Ulaghi [26].

Această concordanţă surprinzătoare între cronicarii ungureşti şi unul persian, ne arată că Raschid erà foarte bine informat, din documentele ce le aveà la îndemână, asupra locurilor şi a împrejurărilor, şi că putem da o deplină crezare şi celorlalte arătări ale sale cari nu pot fi verificate prin alte izvoare.

Ce spune crônicarul persian despre Români? Mai întâiu că Orda care mergea spre dreapta, coborând dela nord către sud şi trecând prin ţara Ilaut, *după ce trece àceastâ ţară*, îi iesă înnainte Bazaram-Bam care e bătut. Acest Bazaram-Bam nu este decât corumperea titlului voevodului român, unit cu numele său; este *Basarab-banul* care voia să împiedece pe Tătari de a trece din ţara Oltului în Oltenia. Erà voevodul aceluiaş Stat pe care documentul din 1247 îl arată ca stăpânit de Lytuon; poate că erà acest Lytuon el însuşi care fiind din familia Basarabilor, fusese denumit de Unguri, în documentul din 1247, cu numele său propriu, iar de cronicarul persian cu titlul său şi numele de familie.

Ullah-Raschid ne mai spune că, din corpul condus de Cadan şi Buri, după ce acela bătù pe Saşii Braşovului, un căpitan Bugek trecù munţii, după cât se vede prin pasul Predeal, şi atacând popoarele karaulaghice ce'i ieşiră înnainte, le bătù şi pe acestea. Este învederat că cronicarul persian are aici în vedere alt grup de Români, decât pe acei ce luptau sub banul Basarab contra lui Orda. Sunt acei amintiţi de documentul din 1247 ca locuind în stânga Oltului, în ţara voevodului Seneslau, nume schimbat de Raschid în Mischelav [27].

Această împotrivire a ducatelor româneşti contra năvălirei tătare arată că ele dispuneau de puteri însemnate, spre a îndrăzni să se opună unei năvăliri, înnaintea căreia regele maghiar o rupsese de fugă, şi de aici se explică, cum se face de niciodată călugării Ospitaliţi nu luară în stăpânire locurile concedate lor prin diploma lui Bela, de oarece regele îşi însuşise numai nişte drepturi închipuite asupra unor regiuni asupra cărora nu aveà nici o autoritate, şi dăduse deci ceeace nu erà al lui. Mai târziu întâlnim tot în aceste părţi, pe voevodul *Lythen*, (Litean) învederat acelaş cu Lytuon din 1247 din Oltenia şi cu Bazaram-Bam a lui Raschid, care se revoltà împreună cu fratele său Barbat contra regelui Ungariei, Vladislav Cumanul

---

[26] Vezi Rogerius, *Miserabile Carmen*, c. 20 p. 267 şi urm. şi Arh. Thomas' *Historia pontificorum Salonitarum*.

[27] *Kara-Ulaghii* nu pot fi Români din Moldova, cum susţine d-l Simion Mangiuca în *Rom. Revue*, Pest., III, p. 436, ci numai acei din Muntenia, în faţa Braşovului. Vezi Hasdeu, *Ist. crit.*, p. 106.

(1272—1290), pe când era încă minor, la începutul domniei lui, adecă pe la 1272—79, „ocupând" cum spune regele, pentru sine o parte din pământul nostru *de dincolo de Alpi* şi nevoind cu nici un chip să ne dee veniturile acelor părţi" [28]. Atât indicaţia locului unde domnia Litean cât şi numele fratelui său, *Barbat*, arată că este vorba de Românii din Valahia, şi deci de unul din ducatele indicate de documentul din 1247 şi de cronica persiană; după numele voevodului, acel din dreapta Oltului.

Din cercetarea de până aici rezultă că atât Oltenia cât şi partea muntoasă a Valahiei mari era locuită de Români înainte de descălecare.

Mergând mai departe pe coastele munţilor Carpaţi, întâlnim altă grupă însemnată de Români, locuind în colţul unde aceşti munţi, părăsind îndreptarea lor către răsărit, apucă deodată în spre nord, anume prin ţinuturile de azi ale Putnei şi Râmnicului, în aşa numita *Vrance.*

O bulă papală din anul 1234 spune despre aceste părţi următoarele: „In episcopatul Cumanilor, se află după cât ştim, nişte popoare cari se numesc Valahi. Deşi ele se cred a fi creştine, despreţuesc biserica romană şi nu primesc sacramentele dela onorabilul nostru frate episcopul Cumanilor, ci dela nişte pseudo-episcopi ce se ţin de ritul grecesc. Câţiva din regatul unguresc, atât Unguri cât şi Saşi şi alţi drept credincioşi, zăbovind printre ei, trec la credinţa lor, şi făcându-se una cu acei Valahi, primesc după felul lor sfintele sacramente, în dispreţul episcopului Cumanilor" [29].

[28] Fejer, V, 3, p. 274, 1285: „Cum nos in aetate puerili.... regnare coepissemus, Lythen voyvoda una cum fratribus suis per suam infidelitatem *ali quam partem de regno nostra ultra alpes existentem* pro se occuparat et proventus illius partis nullis ammonicionibus reddere curabat; saepe dictum M. Georgium contra ipsum misimus qui cum summo fidelitatis opera circum pugnando cum eodem, ipsum interfecit et fratrem suum nomine *Barbath* captivavit et nobis adduxit... et sic per eiusdem M. Georgii servicium, tributum nostrum in eisdem partibus nobis fuit restauratum". Acest document este întărit prin un altul. în care magistrul Gheorghe mulţămeşte la rândul său pe unul Petru, pentru ostenelele puse în aceeaşi expediţie contra lui Lythen şi Barbat. Fejer, V, 3, p. 397, 1288, reprodus şi de Hurm., *Doc.*, I, p. 454 şi 483. Recompensa dată lui Omodiu 1290, *Ibidem*, p. 502. Lupta cu Litean se va fi dat pe la 1278. Vezi Haşdeu în *Etym. magnum*, IV, p. CXI, dar se revoltase încă înnainte: „nullis admonicionibus *redire* curabat".

[29] Fejer, III, 2, p. 399. 1234: „In Cumanorum episcopatu, sicut accepimus, quidam populi qui Valachi vocantur existunt, qui etsi censeantur nomine christiano,... Romanam ecclesiam contemnentes, non a venerabili fratre nostro episcopo Cumanorum,... sed a quibusdam pseudoepiscopis, graecorum ritu tenentibus universa recipiunt eclesiae sacramenta et nonnulli de regno Ungariae, tam Ungari quam Teutonici et alli orthodoxi morandi causa cum ipsis transeunt ad eosdem et sic cun eis quasi populus unus factus cum eisdem Valachis eo contempto, praemissa recipiunt sacramenta". Theiner, *Mon. Hung, sacra*, I, p. 131, dă varianta *Walathi*, după originalul bulei din arhivele Vaticanului.

In episcopatul Cumanilor se vede deci că locuià pe la 1234, o massă compactă de Valahi, cari'şi aveau organizarea lor bisericească deosebită, şi anume sub mai mulţi episcopi. Este firesc lucru de a admite că nu le lipsià nici o organizare politică, şi că erau întocmiţi în un voevodat, asupra existenţei căruia fântânele sunt însă mute. Că ţara în care se întindeà episcopatul Cumanilor erà o ţară organizată, se vede şi depe aceea că se aşezaseră în ea mai mulţi Unguri şi Saşi, cari apoi părăsiau religia lor catolică, întorcându-se la acea a pseudo-episcopilor. Pentru ca Ungurii şi mai ales Saşii, popor civilizat pentru acele timpuri, să fi fost atraşi afară din ţara lor, trebuià ca noua lor patrie să le fi oferit oarecari foloase materiale, mai ales în trebi comerciale [30].

Episcopatul Cumanilor amintit de bula din 1234 fusese înfiinţat de Papi cu 7 ani mai înnainte în 1227; dar încă pe la 1218 găsim pomenit un „Capitulum Cumanorum" a cărui reşedinţă nu este indicată [31]. Ştim că acest episcopat al Cumanilor erà la Milcov şi că fusese prefăcut din o episcopie mai veche, acea a Milcovului. Această episcopie a Milcovului este amintită în un document din 1096 care ne arată pe Laurenţiu episcopul ei cerând ajutorul Secuilor pentru a reparà biserica întemeiată de străbunii lor şi care pe atuncea erà ruinată [32].

Deşi acest document este bănuit de falş, avem alte dovezi pentru existenţa unei episcopii anterioare acelei a Cumanilor. Un document din 1228 ne arată pe Episcopul Teodoric mustrând pe Secui cari se supăraseră pentru schimbarea numelui episcopiei (din acea a Milcovului în acea a Cumanilor). „Ce vă supără, zice el poporenilor săi, schimbarea numelui, dacă episcopia rămâne cu aceeaşi bună plecare şi înţeles către naţia voastră? Oare în biserica lui Hristos nu s'au întâlnit lupul şi cu mielul? Pentru ce nu s'ar împăcà Secuiul cu Cumanul şi cu Valahul?" [33]. Această dojană se referă neîndoelnic la schimbarea numelui episcopiei.

Deci prin bula din 1227 papa nu înfiinţase o episcopie nouă, ci schimbase numai numele vechei episcopii a Milcovului în acea a Cumanilor. Că această episcopie a Cumanilor

[30] Pic, *Abstammung*, p. 114, nota 26: „Dass hier eine zahlreiche walachische Volksmasse gemeint ist, erhellt schon daraus dass selbe eigene Bischöfe hatte und fremde Elemente in religiöser Hinsicht amalgamiren konnte". Asemenea episcopi trebuiau să se afle şi în voevodatele lui Lytuon şi Seneslau, de oarece doc. din 1247 vorbeşte de bisericile din acele voevodate. Erau deci şi cler şi cărţi şi cunoştinţa scrisului şi a cetitului.

[31] Bulele papale din 1218 în Hurm., *Doc.*, I, p. 65. Bula p. înfiinţarea episcopiei Cumanilor din 1227. Theiner, *Mon. Hung. sacra*, I, p. 86, citată şi mai jos, nota 38.

[32] Haşdeu, *Arh. ist.*, I, 1, p. 59, după Benkö, *Milcovia*.

[33] Teutsch und Firnhaber, *Urkundenbuch*, p. 45: „Quidni etiam Siculus cum Cumano Olahoque"?

se întindeà tot în colţul sud-apusean al Moldovei prin Vrancea, se vede din o scrisoare din 1279 a Papei în care, vorbind de ruinarea episcopiei din părţile Tătarilor, adică de acea a Cumanilor, pomeneşte şi de ruinarea cetăţei Milcovului, dovedind încă odată identitatea acestor două aşezări [34]. O bulă papală mai târzie, din 1453, spune despre acest episcopat al Milcovului (Cumanilor) că se aflà aşezat în preajma Braşovului care oraş se întâlnià chiar în dioceza lui şi că fusese expus la loviturile Turcilor. Dacă în această bulă episcopatul este arătat ca fiind aşezat în părţile Transilvaniei şi în vecinătatea Braşovului, geograficeşte lucrul este în totul exact [35]. Călugărul Rogerius ne spune în sfârşit că Bohetor, unul din capii Tătarilor, în vremea năvălirei lor în Moldova din 1241, după ce a trecut fluviul Siret, ajunse la episcopatul Cumanilor" [36].

Din toate aceste arătări rezultă că episcopia Cumanilor, adică vechea episcopie a Milcovului, se întindeà în colţul sud-ostic al Transilvaniei şi în acel sud-vestic al Moldovei pe la pârăul Milcovului prin Vrancea, cuprinzând în el Braşovul şi Secuimea şi pierzându-şi hotarele spre răsărit în lumea tătărască.

Nu este nici o îndoială, că centrul episcopiei Milcovului sau a Cumanilor se întindeà în afară de ţara ungurească. Ea erà în Cumania, ţară deosebită de Ungaria, cauză şi pentru care regele Ungariei purtà şi titlul de rege al Cumaniei [37].

[34] Hurm., *Doc.*, I, p. 429: „Cum autem... civitas de Mylco posita in con finibus Tartarorum jamdudum... distructa fuerit, nec inibi episcopus et alii catholici habitatores extiterunt". Textul publicat în Hurm., conţine: *civitas de multo* cuvinte fără de înţeles şi provin din o greşală de cetire în loc de *civitas de Mylco*. Vezi Iorga, *Studii şi doc.*, I, p. XIX. Alt doc. din 1347 îndreptează această eroare. In el se vorbeşte de „Episcopatus Milcloviensis... in finibus Tartarorum" (Hurm., *Ibidem*, nota). Prin urmare cu toată schimbarea numelui oficial, cel vechiu tot stăruià.

[35] Theiner, *Mon. Hung. sacra*, II, p. 267, Gregorio Episcopo Milcoviensi: Eius ecclesia Milchoviensis que in partibus Transilvanis sita est... locum Brassoviensem in diocesi Micholviensi situm".

[36] *Miserabile Carmen*, c. 20 p. 268. Bochetor.... flumen Zerech transeunte, pervenerunt ad terram episcopi „Comanorum".

[37] Bula din 1253: „Dilectis filiis... in terris Sarracenorum, Chatharum, paganorum Graecorum, Bulgarorum *Cumanorum*, Etyopum, Syrorum". Scrisoarea regelui Ungariei din 1254: „et specialiter regiones que ex *parte orientis* cum regno nostra *conterminantur* sicut: Ruscia, *Cumania*, Brodnici Bulgaria. Theiner, *Mon. Hung. sacra*, I, p. 223 şi 231.

Cumania este determinată de un izvor unguresc ca alcătuind ceea ce astăzi se numeşte Muntenia mare: „Cumania vero dicitur terra Valachiae quae inhabitatur a Cumanis nigris, quae est sita a *fluvio Olth* inter alpeset Danubium, facens versus Tartariam, que nunc inhabitatur a Valachis et nuncupatur pars Transalpinae et Moldaviae". Decretul regelui Sigismund din 1435 in *De universis regulis iuris antiqui*, 1581, anexat la *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inciti regni Hungariae*, Wiennae 1581 (Bibl. Acad., Col. Sturza, No. 2481, nepaginat).

La aceşti Cumani din *ţara lor* se gândià papa în încercările sale de a'i întoarce la religia catolică, în bulele sale *anterioare anului* 1241, *când încă Cumanii nu se aşezaseră în Ungaria*, decât în număr prea mic, sporind ei în această ţară după năvălirea tătară. Astfel în o bulă din 1227, îndreptată către archiepiscopul Strigonului, papa îi spune că a aflat despre întoarcerea mai multor nobili din acea gintă şi a unui principe Botz, *din ţara lor*, cu toţi supuşii săi, pentru care îl însărcinează a rândui un episcop special pentru acea ţară [38], ceeace archiepiscopul face, prefăcând episcopia Milcovului în una menită în special spre întoarcerea Cumanilor la credinţa catolică.

Aceşti Români pe cari'i aflăm în episcopatul Cumanilor, constituiau o masă compactă şi în ţinutul Secuilor, încât se vede că erà o continuitate în aşezările lor, din muntele care erà în stăpânirea Secuilor, până în şesul ce stăteà sub acea a Cumanilor. Cronicarul unguresc Simon Keza spune despre Secui, pe cari îi crede greşit a fi o rămăşiţă a Hunilor, că „fiind primiţi de Unguri în Panonia nu fură aşezaţi în câmpia ţărei, ci avură împreună cu Valahii soarta de a fi relegaţi în munţi la hotar unde, amestecaţi cu Valahii, se zice că ar fi deprins literele lor" [39].

Astăzi scaunele Secuilor sunt aproape în totalitatea lor locuite numai de poporaţie maghiară. Cea română în sinul căreia Secuii se aşezară, a fost cu totul desnaţionalizată de ei şi a deprins limba ungurească. Odată cu maghiarizarea poporului român, s'a schimbat şi caracterul terminologiei geografice din română în maghiară, lucru ce nu se întâmplă nicăire aiurea. Faptul că mai înnainte locuiau şi Românii alăturea cu Secuii, nu poate fi suspus nici unei îndoeli. Afară de spusele lui Keza, mai posedăm şi o dovadă documentală, într'un act emanat de la regele Vladislav, din 1301, prin care „*Românii din satele valahe ce se află în mijlocul Secuilor* de lângă Odorheiu, sunt apărate de năvălirile Secuilor" [40]. Românii îşi pierdură naţionalitatea după un timp îndelungat de convieţuire alăturea cu Secuii, anume tocmai pe la sfârşitul veacului al XVII-lea. De aceea

[38] Theiner, *Mon. Hung. sacra*, I, p. 86: „Aliqui enim nobiles gentis illius per te ad baptismi, gratiam pervenerunt et quidam princeps Bortz nomine de *terra illorum* cum omnibus sibi subditis".

[39] Simon Keza, Endlicher, p. 100: „Isti enim Zatuli Hunnorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverunt remeasse, redeuntibus in Ruthenie finibus occurerunt, insimulque Panonia conquesta, partim in ea sunt adepti, non tamen in plano Panonie, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt, unde, Blackis commixti, litteris ipsorum uti perhibentur". Cron. Marcus raportat de Hunfalvy, *Ethnographie Ungarns* nota 310, nu întăreşte, ci numai reproduce pe Keza. Literile erau probabil cele latine, nu cele cirilice. Vezi Ioan Puşcariu *Alfabetul secuilor*.

[40] Document din colecţia lui Kemeny, *Transilvania*, IV, 1871, p. 95: „villas nostras olachales in medio Siculorum nostrorum de Udvarhel commorantium".

întâlnim încă multe sate în scaunele Secuilor, acele care altă dată erau locuite de Români, în cari se slujeşte încă astăzi în biserică în limba română, ceea ce dovedeşte, că pierderea naţionalităţei româneşti s'a făcut după introducerea limbei române în biserică, adecă spre sfârşuitul veacului al XVII-lea. Şi astăzi când întrebi pe locuitorii acelor sate ce sunt? Ei răspund *Olahi*, adică Români; dar atâta le-a rămas din naţionalitatea lor originară.

Aflarea unei poporaţii româneşti în scaunele secuieşti întăreşte însă mult existenţa ei pe acelaşi timp şi în Vrancea care erà contiguă regiunei locuite de Secui, şi cu care acea poporaţie alcătuià o singură massă ce locuise cândvà numai în munţi, însă care dela năvălirea Secuilor, pestea ea, în adăposturile tocmai unde ea se retrăsese, se coborâse şi mai spre vale, în locurile unde mai târziu se înfiinţă episcopatul Cumanilor.

Din organizarea Vrancei, anterioară descălecărei, se explică cum se face de ea păstrează mai întâiu în sinul Statului muntean, apoi dela Ştefan cel Mare, după deslipirea ei din corpul Munteniei, în acel al Moldovei, o poziţie deosebită. Cantemir ne spune că această „republică ar cuprinde 12 sate şi vreo 2000 de case, ai cărei locuitori trăiesc cu păstoria şi nu practică agricultura. Ei plătesc principelui pe an un tribut hotărît, iar în celelalte se ocârmuesc după legile lor, neprimind dela domni ordine, nici judecători" [41]. Şi Vrancea deci păstrează, la descălecarea Munteniei o autonomie respectată de întemeietorul unităţei Statului, ca şi de cealaltă parte a ţărei, banatul Olteniei.

Până aici deci am stabilit că întreaga coastă meridională a Carpaţilor Transilvaniei erà încinsă, înnainte de întemeierea domniei muntene, de mai multe mici State care aveau nobleţa, episcopii şi voevozii, la cari se cunoşteà scrisoarea, şi care erau îndestul de organizate pentru a atrage la ei pe Unguri şi pe Saşii de peste munţi. Această organizare primi însă o grea lovitură prin năvălirea Tătarilor.

In Moldova. — Urcând pe Carpaţii moldoveneşti, dela Vrancea care aparţine prin poziţia ei atât Moldovei cât şi Munteniei, în sus, întâlnim o poporaţie română prin judeţele Băcăului şi a Neamţului, pe acolo pe unde ştim că se ridică şi cetatea Neamţului, al cărei nume dovedeşte existenţa unei poporaţii de sigur române, prin jurul ei. Doi autori bizantini ne-au lăsat arătări neîndoelnice asupra acestui fapt, pe care ambii îl aşează în veacul al XII-lea.

Cinnamus, născut la 1145 şi deci contimporan evenementului ce raportează, spune, că, „în anul 1161 împăratul Manoil Comnen, duşmanul cel mai înverşunat al Ungurilor, trimite în expediţia întreprinsă contra lor în acel an, pe Alexios cu o

[41] Cantemir, *Desc . Moldaviae*, p. 124.

mare armată către Dunăre, prefăcându-se că ar voi să loviască pe Unguri iarăşi prin locurile obişnuite. *Leon Batatze cu o armată tot aşà de puternică, în care se aflà mai ales un număr însemnat de Valahi cari se zic a fi o colonie italică, fu trimis pentru a cădeà asupra Ungurilor din o altă parte, din spre Marea Neagră, pe unde ei niciodată nu fuseseră atacaţi.* Conform cu acest plan Alexios ajunse la Dunăre, şi sperà necontenit pe Unguri, prefăcându-se ar că vreà să treacă fluviul, în timp ce Batatze, căzând asupra lor din părţile de către Marea Neagră, pustii totul în calea sa, ucise un mare număr de oameni, şi luând tot pe atâţià în robie, se întoarse înnapoi încărcat cu prăzi. Împăratul voind însă să dee Ungurilor şi o a treia lovitură, trimise încă o armată, care înnaintă către nord, în direcţia Tauro-Sciţiei, sub conducerea lui Lamparda şi Nichifor Petralifa" [42].

Ungaria trebuià deci să fie lovită din trei părţi deodată; prin locurile obişnuite, din partea Mărei Negre şi prin Tauro-Sciţia. Locurile obişnuite erau prin sud, trecând Dunărea şi Sava, pe unde în nenumărate rânduri găsim pe Bizantini războindu-se cu Ungurii [43]. Tauro-Sciţia nu este altceva decât Galiţia [44]. Atacul dela mijloc, sub Batatze, trebuià deci să se facă între aceste două punte extreme şi, fiindcă Cinnamus spune, că lovirea lui Batatze trebuià să vină *din spre Marea Neagră*, este învederat că el aveà în vedere Moldova şi trecătorile Carpaţilor din aceste părţi, (bună oară pasul Oituzului), cu atâta mai mult că Cinnamus adaugă că, prin aceste părţi, niciodată Ungurii nu fuseseră vreodată atacaţi, ceea ce este adevărat, pentru regiunea arătată. Tocmai în acest scop al unei neaşteptate loviri, apucase Batatze peste pasurile răsăritene ale Carpaţilor. Valahii sunt arătaţi însă ca aflându-se numai în corpul său de armată. S'a susţinut de protivnicii contuinuităţei, că aceşti Valahi erau din acei ce locuiau în Imperiul Bizantin. Atunci însă nu înţelegem, mai întâiu, pentru ce ei se aflau numai în armata ce atacà din spre Moldova, şi nu şi în celelalte ce mergeau peste Sava şi prin Galiţia, cari nu sunt arătate ca având în ele acest element. Apoi numărul cel foarte mare de Valahi, pe cari cu deosebire apasă cronicarul, îi arată pe aceştia ca o împrejurare deosebită în constituirea armatei greceşti. Pentru ce oare Cinnamus ar fi notat această particularitate, dacă ar fi fost vorba de simpla alcătuire a unei armate bizantine? Pomenirea deosebită a Valahilor în armata lui Batatze se explică numai, dacă admitem că aceşti Valahi erau din partea locului pe unde treceà generalul bizantin, şi că ei aliindu-se cu împă-

[42] Cinnamus, Ed. Bonn, p. 260: „.... Λέοντα δέ τῖνα Βατάτζην ἐπίκλησιν ἑτέρωθεν στρράτευμα ἐπαγόμενον ἄλλο τε συχνὸν καὶ δῆ καὶ Βλάχων πολον ὅμιλον, οἳ τῶν ἐξ 'Ιταλίας ἄποικοι παλαι εἶναι λέγονται».

[43] Cinnamus, p. 12, 119, 131, 217, 222, 239 etc.

[44] Cinnamus, p. 115: «κατά Γαλίτζης χώρας Ταυροσκηθηκῆς»,

ratul Grecilor, sporiseră numărul armatei expedioţionare, ba chiar o constituiau aproape în totalitatea ei, punându-se numai sub conducerea unui general experimentat.

Această interpretare a locului lui Cinnamus nu este o simplă ipoteză, căci alt scriitor bizantin, contimporan cu Cinnamus, ne dă o indicaţie, că Valahii ce locuiau prin acel timp în Moldova, erau într'adevăr prietenii şi aliaţii împăratului Manoil Comnen. Anume iată ce povesteşte *Nicetas Choniates* despre o împrejurare întâmplată în 1167, şase ani după expediţia lui Batatze. Unchiul împăratului Manoil, sebastocratorul Andronic Comnen, fiind închis pentrucă uneltise o răscoală contra nepotului său, ajunse a scăpà din închisoare şi, trecând Dunărea, voia să fugă către ducatul Galiţiei; el înaintase până la hotarele acestei ţări şi se credeà ajuns în un loc de scăpare, când fu apucat de către nişte Valahi cari prinseseră limbă despre fuga lui, şi îl înnapoiară împăratului [45]). Slujba, făcută de Valahii lui Choniates, împăratului Manoil, arată că ei căutaseră să'l îndatoriască şi că erau deci în bune relaţii cu curtea bizantină. Aceşti Valahi însă trebuiau să locuiască tot pe acolo, pe unde şi Cinnamus spune că se aflau acei ce luară parte la expediţia lui Batatze, anume prin judeţul Bacăului. Nicetas spune anume că aceşti Valahi s'ar aflà pe la hotarele Galiţiei, unde ei prinseseră pe Andronic. Sub numele de **Γαλίτζα** nu se poate înţelege oraşul Galaţi, fiindcă am văzut mai sus că astfel se numià (Tauro-Sciţia, adică Galiţia propriu zisă [46]); apoi Nicetas vorbeşte de *hotarele* acestui loc care deci nu puteà fi un oraş, ci o ţară. Galiţia însă sub puternicii ei principi din acele vremuri: Omomislu şi Daniil cari zmulseseră Lublinul dela Polonia şi stăpâniau de fapt Kievul, trebue să se fi întins şi în Moldova pe atunci nestăpânită de nimeni, până mai jos de principatul Bârladului pe care documentul bănuit de fals din 1134 îl pune tocmai sub a ei suzeranitate [47]).

Hoatrele deci ale Galiţiei, din spre Bârlad, trebuiau să fie ceva mai sus de capitala principatului lui Ivancu, aproximativ prin judeţele Vasluiului, Romanului şi a Bacăului, şi fiindcă poporaţia română s'a dovedit în deobşte ca locuind

[45] Nicetas Choniates, Ed. Bonn, p. 171 : «ἀλλ᾽ ὅτε τοῦ δειμαίνειν απεῖχεν Ἀνδρόνικος ὡς ἤδη τὰς χεῖρας τῶν διωκόντων λαθὼν καὶ τῶν τῆς Γαλίτζης ὁρίων λαβόμενος, πρὸς ἣν ὡς εἰς σῶζον κρησφύγετον ὥρμητο τότε θηρευτῶν ἐμπίπτει ταῖς ἄρκυσοι. συλληχθεὶς γὰρ παρὰ Βλάχων, οἷς ἡ φήμη τὴν οὐτοῦ φθάσασα φυγὴν ὑφηγήσατο ἐς τουπίσω πρὸς βασιλα πάλιν ἀπήγετο».

[46] Mai sus, p. predentă.

[47] Vezi şi R. Rosetti. Brodnicii în *Revista nouă*, III, 1890, p. 55. D. Onciul, *Originile*, p. 236, tăgădueşte coborîrea Galiţiei aşà de adânc în Moldova.

părţile muntoase, aceşti Valachi trebue să se fi aflat prin judeţul Bacăului şi acel al Neamţului [48].

Concordanţa între cei doi autori bizantini, care ea însăşi întăreşte faptul aflărei Românilor prin regiunile arătate, mai este sprijinită şi de altă împrejurare, anume tocmai de numele ce'l poartă cetăţuia, a căreia ruine se văd încă lângă oraşul Neamţul, care oraş împreună cu pârâul şi judeţul de acelaş nume, au fost toate împrumutate dela acel al cetăţei.

O bulă papală ne dă desluşiri asupra zidirei acestei cetăţi, care se vede făcută într'adevăr de Nemţi, anume de cavalerii Teutoni, cărora regele Andrei al II-le după ce le restitue donaţia ţărei Bârsei, pe care întâiu le-o retrăsese, le adaugă spre desdăunare şi o „bucată de loc peste munţi în Cumania, unde numiţii fraţi ridicară o cetate foarte tare" [49]. Indepărtarea în care se află însă cetatea Neamţului de ţara Bârsei, ar puteà să arunce oarecare îndoială asupra zidirei ei de cavalerii Teutoni din Braşov. Să nu uităm însă că Germanii erau colonizaţi şi în Bistriţa şi Rodna, chiar în faţa cetăţei Neamţului, în Transilvania, şi că deci este mai mult decât sigur, că acea întăritură fusese făcută de cavaleri în interes comun, pentru a apărà pasul Tulgheşului, cel mai îndemănatec de trecut pentru barbarii din câmpie, către aşezările din ţara de peste munţi [50].

Este învederat însă că numele de cetatea Neamţului nu a fost dată acestei aşezări de către întemeietorii ei, ci *de acel popor în sinul căruia ea fusese ridicată*, adică de Românii lui Cinnamus şi ai lui Choniates, din elementul slavon al limbei lor.

Din toate aceste rezultă însă în chip evident aflarea de aşezări româneşti, şi dela Putna în sus până spre Bucovina.

---

[48] Haşdeu, *Ist. crit.*, p. 15, înţelege locul lui Cinnamus în sensul că s'ar referì la Românii din Oltenia, care ar fi cuprins la acea dată Făgăraşul, pătrunzând în Transilvania împreună cu Bataze prin pasul Turnului-Roş. Cum ar fi putut spune atunci Cinnamus că această parte venià dispre Marea Neagră şi că pe acolo Ungurii nu fusese nicì odată atacaţi? Că nu poate fi vorba de Românii aduşi de peste Dunăre cu armatele bizantine, cum interpretà protivnicii continuităţei, se vede pe de arătarea lui Nicetas că aceşti Valahi prinseseră vestea despre fuga lui Andronic spre Galiţia. Vezi Erbiceanu în *An. Acad. rom.*, II, Tom. 24, 1901. Tot ca noi înţelege locul din Cinnamus I. Iung, *Istoria trecătorilor Transilvaniei* traducere în *Conv. lit.*, XXVIII 1894, p. 702, unde raportează şi părerea identică a lui Jirecek.

[49] Bulla din 1232 în Theiner, *Mon. Hung.* I, p. 106: „Sed licet idem rex eis terram abstulisset, eandem ipsam tandem restituit ut debebat, quin etiam pro recompensatione damnorum, ipsis *ultra montes nivium partem contulit Cumaniae, in qua cum dicti magister et fratres castrum munitissimusm construxissent*".

[50] Există o altă Cetate a Neamţului în Muntenia la Podul Dâmboviţei în munţi, lângă trecătoarea Branului. I. Puşcariu în *Analele Acad. rom.*, II, Tom. XXX, 1907, susţine că aceasta ar fi cetatea amintită în bula din 1232. Nimic nu împiedică însă să fi fost două cetăţi ridicate de Nemţi. Dar despre cetatea dintâiu bula papei spune că s'a ridicat în Cumania.

Cantemir ne-a mai păstrat o relaţie din care putem deduce, că şi mai la nord, prin munţii Bucovinei, se află o grupă de poporaţie românească constituită, ca şi Vrancea, în un soiu de republică ce exista încă cu oarecare drepturi şi privilegii pe timpul său. Aceasta era „republica *Câmpulungului* care cuprindea vreo 15 sate, toate cu legile şi judecătorii lor proprii. Locuitorii ei nu se pricep la lucrul pământului şi toată ocupaţia lor e păstoritul oilor. Tribut anual plătesc şi ei către domnii de mai înnainte, şi această legătură întărită ei o înnoesc de câte ori se pune domn nou, trimiţând anume delegaţi spre aceasta la curte". Cantemir adaugă că „locuitorii Câmpulungului nu sunt boieri, dar nici supuşi boierilor; că au un obiceiu al pământului care nu e acel de pretutindeni. Ciobani îndrăzneţi, ajutaţi de asprimea locurilor, ei primesc pe vornicii ce le plac şi gonesc pe ceilalţi; dau, cum am spus, o dare a lor aparte, străveche, pe care nici un domn nu s'a ispitit s'o urce. Strânşi, ei şi-ar lăsă vetrele şi ar căută culmile sigure, mânându'şi înnainte bogăţia fugară" [15]. Este învederat că nişte asemenea drepturi, păstrate după constituirea Statului moldovenesc, arată că oamenii acelei regiuni erau mai vechi locuitori ai ţărei decât acei ce veniră de peste munţi; că ei se supuseseră acestora în chip condiţionat, şi că din acea aşezare originară a drepturilor lor faţă cu descălecătorii, se trăgea poziţia deosebită de care ei, ca şi Vrâncenii, se bucurau în sinul Statului moldovenesc.

Dela Câmpulung în sus, se întinseseră Românii în hotarele monarhiei polone, mult mai spre şes de cum îndrăzniseră să o facă, în regiunile mai joase ale ţărilor române, cele bântuite de barbari. Aici întâlnim nişte *Cnezi Bolohoveni* sau *Valahi*, între principatele de Haliciu, Volhynia şi Kiev, până în apropierea Bugului superior. Un document ne dă chiar preţioasa indicaţie că orăşelul Bolochov din Galiţia era numit „villa Valachorum". Ei trăiau sub conducătorii lor proprii, numiţi knezi, ca şi la Românii din Ardeal şi Ungaria, şi tocmai această organizare a lor, sub aşezământul românesc al knezatelor, întăreşte faptul romănităţei acestei poporaţii.

Prima lor pomenire se face în anul 1231, în luptele regelui Ungariei Andrei al II-lea pentru Haliciu, cu principele volhynian Daniil. Aici apar între trupele auxiliare şi knezii Bolochoveni ca aliaţi ai Ungurilor. Este de notat că Românii ortodoxi ajută Ungurilor catolici contra Volhyniei ce era şi ea ortodoxă, ceea ce dovedeşte mai strânsa legătură politică între Bolohoveni şi Unguri. Fiindcă Ungaria nu s'a întins niciodată până la obârşiile Bugului, apoi nu putem interpretă acel ajutor dat de Bolhoveni Ungurilor decât că acest grup

[15] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 125.

de Români păstrase legăturile cu Ungaria şi după ce emigrară din cuprinsul ei, cum vom vedeà că le-a păstrat şi Dragoş, după întâiul descălecat al Moldovei [52]. Din aceste emigrări ale Românilor peste Carpaţii moldoveneşti fără a rupe legăturile cu Ungaria, trăgeà această ţară dreptul ei de supremaţie asupra Moldovei, drept rămas fără temelie de fapt prin căderea câmpiei Moldovei sub Tătari. Patru ani în urmă întreprind Bolochovenii în înţelegere cu principele de Cernigov alt războiu contra Volhynilor, şi între 1235 -1240 ei mai fac singuri o expediţie contra principelui Boleslav al Mazoviei. Incă şi după năvălirea mongolă, ei fură în stare a mai purtà un lung şi energic războiu cu principele Daniil, care se sfârşi în 1257, cu izbânda acestuia" [53].

E lesne de înţeles cum această massă de Români, îndestul de numeroasă pentru a purtà războaie pe propria ei samă, a putut să se lăţască către nord şi răsărit până adânc în părţile şesului. Regiunea pe care ei o ocupară aici erà ocrotită de Statul polon, pe când, în spre sud, ei trebuiau să nu se prea îndepărteze de munte, din pricina expunerei la prădăciunile Tătarilor.

Din cercetarea de până aici s'a dovedit că Românii ocupau laturile exterioare ale Carpaţilor, şi anume pe tot întinsul lor percurs, dela cataractele Dunărei, până în nordul Moldovei. Erà firesc lucru ca Românii, deprinzându-se dela o vreme cu greutăţile traiului, să fi încercat a se cobori pe ambele laturi ale munţilor ce'i adăpostiseră atâta timp. Pe când deci pedeoparte ei se lăsau către văile Transilvaniei, unde se constituiau în mai multe voevodate, ei se coborau şi către acele deschise în spre Dunăre şi Marea Neagră, organizându-se şi aici sub aceeaşi formă de ocârmuire naţională. Pe când şesul erà mai mult în stăpânirea Slavonilor, ca unii ce veniseră dinspre şes, partea muntoasă a ţărei erà mai ales locuită de Români. Deosebirea de origine a poporaţiei ambelor regiuni ale ţărilor române se oglindeşte şi în terminologia geografică, mult mai bogată în numiri de origină slavonă la câmpie decât la munte [54].

---

[52] Mai jos, vol. III, cap. *Descălecarea Moldovei.*

[53] Onciul, *Dragoş şi Bogdan* în *Conv. lit.*, XVIII, p. 261 care rezumă cercetările lui Kaluzniacki.

[54] Din locuinţa poporului român în Valahia înnainte de descălecare şi anume din stăpânirea lui prin Basarabi în Oltenia, după cum ne o arată cronicarul persian Raschid în 1241 se explică cum se face de găsim într'o cronică polonă intitulată *Annales Polonorum vetustiores* şi care cuprind istoria acestui popor dela 1248—1282, sub anul 1259, următoarea notiţă: „Tătarii după ce subjugară *pe Basarabeni*, pe Litvani, pe Ruteni şi pe alte neamuri, au luat cetatea Sandomirului", ap. Haşdeu, *Ist. Crit.*, p. 67: „Thartari subjugatis *Bessarabenis*, Lithvanis, Ruthenis.... Sandomirsz castrum capiunt".

Inpoporarea Munteniei cu locuitori înnainte de descălecare, dă samă pe de altă parte despre putinţa unui comerţ îndestul de întins al Genovezilor cu laturea nordică a Dunărei, prin veacurile al XII-lea şi al XIII-lea. Anume Genovezii îşi întinseră comerţul în Marea Neagră mai ales după căderea Imperiului Latin, favoritul Veneţienilor 1261 (tratatul dela Nymphaeon). La 1288 Genovezii încheie un tratat cu Armenii, apoi cu Tătarii şi fondează Caffa în Crimeea. Marea Neagră devine curând după aceea un lac genovez. Afară de peşti, piei lucrate şi carne sărată, Genovezii se mai aprovizionau mai ales cu grău cum vom vedeà-o mai la vale. Tot Genovezii par a fi întemeiat porturile dunărene *Giurgiu* aşà numit dela *San Georgio* patronul Veneţiei şi *Calafatul* dela *Calafatare*=a unge corăbiile cu dohot [55].

Ţările române de dincoace de munţi nu erau nişte pustietăţi nelocuite, la venirea Românilor de dincolo. Ele înfăţişau nu numai o poporaţie îndestul de numeroasă, dar aceasta erà chiar închegată în o organizare rudimentară de viaţă de Stat. Năvălirea tătară, speriind şi zguduind până în temelia lor aceste începuturi de viaţă orânduită, făcù pe locuitori a primi, ca o apărare mântuitoare, coborârea de peste munţi a valului de Români ce se lăţià către câmpie. Astfel pregăti cumplita năvălire mongolă patul cel nou în care erà să curgă de acum înnainte mult bântuitele unde ale vieţei româneşti.

Intemeirea Statelor Munteniei şi a Moldovei nu are deci înţelesul unei colonizări, întreprinsă de Românii de peste munţi, în siliştele deşerte ale viitoarelor principate, ci este o suprapunere a unui element nou, coborât din Transilvania, peste unul de baştină, care se plecă înnaintea lui. Din această amestecare a ambelor pături se explică singure urmările descălecărei, cum vom vedeà la locul său.

Aici însă, înnainte de a păşi la expunerea evenimentului însemnat care procură Românilor viaţa neatârnată, şi făcù cu putinţă o istorie proprie şi o desvoltare a lor naţională, trebue să limpezim un alt punt esenţial: relaţiile în cari s'au putut aflà Românii dela nordul Dunărei cu cei din Macedonia, şi dacă a mai fost vre o atingere între aceste două grupe de la prima lor desfacere în două popoare [56].

---

[55] După Hasdeu, combătut de N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 43-47.

[56] Comp. mai sus, p. 112.—Asupra tuturor ducatelor şi voevodatelor atât acele aflate de Unguri la intrarea lor în Panonia şi Trasilvania, cât şi a celor urzite mai pe urmă în Muntenia şi Moldova de mai târziu, vezi harta.

IV.

IMPERIUL VALAHO-BULGAR.

1. LOCUINŢELE ROMÂNILOR IN PENINSULA BALCANICĂ.

Unii scriitori ai timpului nostru cred că Imperiul Valaho-Bulgar, întemeiat peste Dunăre în anul 1185 de către fraţii Petru şi Asan, s'ar fi întins şi la nordul fluviului asupra Munteniei, şi rapoartă la Românii din Muntenia numele de Valahi din titulatura acelui imperiu.

Se pretinde că „Imperiul Valaho-Bulgar al Asăneştilor, se desfăcù către sfârşitul dinastiei române din el, într'un Stat român din stânga Dunării şi altul bulgar din dreapta ei, şi că tot aici trebuie căutate originile principatului Valahiei, cu aşezămintele sale bizantino-bulgare, şi cu numele de Ioan în titlul domnitorilor, moştenit dela Asăneşti" [1]. O asemenea părere este greşită până în rădăcină, şi cercetarea care urmează va dovedì într'un chip neîndoelnic, că Imperiul Asăneştilor, deşi poate să fi avut pretenţii de supremaţie şi asupra ţărilor dela nordul Dunării şi anume asupra Valahiei, ca unele ce fuseseră stăpânite de vechiul Imperiu Bulgăresc, aceste pretenţii erau numai platonice; că apoi poporul Valahilor pe care se bazà în mare parte tăria şi puterea de împotrivire a Impărăţiei Asăneştilor, erà acel din munţii Hemului şi ai Pindului, nici când însă Românii din Dacia Traiană.

Am arătat mai sus, că poporaţia romană fusese, în timpul Imperiului Roman, un corp întins şi neîntrerupt, dela Marea Adriatică până la Marea Neagră, şi din nordul Transilvaniei până dincolo de Hemus; însă că în această continuitate a poporaţiei romane se introduse, ca un cuiu despărţitor, năvălirea

---

[1] D. Onciul în *Critica Teoriei lui Roesler* din *Convorbiri literare*, XIX 1885, p. 347. Vom explicà în vol. al III-lea, la cercetarea vechilor aşezăminte ale ţărilor române, adaosul particulei Iω ce se vede la numele tuturor domnilor şi vom arătà acolo în ce legătură stă acest titlu cu împăratul Ioniţă al Valaho-Bulgarilor.

slavo-bulgară, care repezì poporaţia de căpetenie a Moesiei către munţii sudului: Balcanii şi Pindul, absorbì rămăşiţele ce mai zăboviră în sinul năvălitorilor, şi desbină trupul poporului român din răsărit în trei trunchiuri deosebite: Daco-Românii în Dacia Traiană, Macedo-Românii la sudul Balcanului şi Istro-Românii în peninsula Istriei [2].

Dela acea despărţire, poporaţia de viţă romană care erà aşà de numeroasă în vechea Moesie, dispare aproape cu totul din regiunea ce se întinde între Dunăre şi Balcani. Cu deosebire oraşele dunărene în care, încă în veacul al IV-lea şi al V-lea răsunà depe amvoane limba latină [3], ieau un caracter cu totul slavon, şi poporaţia romană se mistuie din ele până la cele de pe urmă rămăşiţi. Deaceea în tot decursul Veacului de Mijloc nu se pomeneşte în Moesia nici o poporaţie de viţă latină, cu toate că scriitorii bizantini cari se ocupă cu deamănuntul de toate ţările împărăţiei lor, foaste sau în fiinţă până la Dunăre, pomenesc de mai multe ori de poporul Valahilor. Toate amintirile acestui popor se referă chiar *fără excepţie*, la regiunile dela sudul Balcanilor.

Cea dintâiu amintire a unei poporaţii de origine romanică este făcută de scriitorul bizantin Teofilact, mort la 640, care spune că în anul 579, generalii Martinus şi Comentiolus voind să loviască pe Avari în *Tracia*, fură împiedecaţi dela aceasta, prin o spaimă care intră în armata lor. Căzând anume sarcina depe spetele unui catâr, un soldat strigă către stăpânul dobitocului, în limba patriei sale: „*retorna fratre*"; iar oastea, luând această chemare drept un strigăt de alarmă, o rupse de fugă. Theophanes scriitor cu două secole posterior, mort la 817, dă o altă formă chemărei amintite, anume: ‚*torna, torna fratre*" [4]. Aceste vorbe sunt fără îndoială de origină latină, şi trebuie referite la poporaţia romană care împoporà pe atunci Tracia, unde acest fel de vorbire constituià limba patriei. In cuvintele raportate se reaflă cu uşurinţă acel dialect latin, din care ieşì limba macedo-română, căci şi astăzi ele ar sunà în acea limbă: „*toarnă, toarnă frate*", pe când la Daco-Români ele ar aveà o formă mai îndepărtată de prototipul din 579: „întoarce-te sau întoarnă-te". In daco-româna, *toarnă* din a *turnà* are altă însemnătate. Nu este decât în totul firesc de a găsì în veacul al VI-lea limba Macedo-Românilor mai apropiată de cea latină decât mai târziu; aşà nu găsim, în cuvintele raportate de scriitorii bizantini, diftongarea lui *o* în *oa* în *torna*, nici pierderea lui *r* din silaba a doua a lui *fratre* (frater). Dacă asemănăm aceste cuvinte, cu altele raportate

[2] Mai sus, p. 112.
[3] Mai sus, p. 105.
[4] Vezi textele reproduse mai sus, p. 103.

de Procopius scriitor bizantin mort la 558, găsim aceeaşi apropiere mai mare de latina, ce se constată şi în cuvintele de mai sus. Aşà aflăm, pentru unele localităţi, numiri de caracter latin, încă nemodificate prin formele particulare ale limbelor române: *Tredetitilia=trei zeci de tei* în care *l* încă nu este muiat în *i*, *durvuli*=turbure în care *l* nu este modificat în *r*. Lângă aceste însă întâlnim *Gemelo-munte*, în care se vede transformarea lui *o* din *mons* în *u* [5]. Se cunoaşte deci, în cuvintele lui Theophilact şi Theophanes, precât şi în acele din Procopius, epoca de tranziţie a limbei romane poporane, către limba vorbită astăzi de Macedo-Românii. Este deci învederat că aceste cuvinte, unite cu împrejurarea că scriitorii bizantini arată că ele au fost rostite în Tracia de către nişte localnici de acolo, dovedesc existenţa prin veacul al VI-lea a unei poporaţii de viţă latină prin acele părţi, ceeace nu este decât conform cu cele ce am aflat mai sus, despre întinderea elementului roman în peninsula Balcanului.

Viaţa Sf. Dumitru din Tesalonic scrisă pe la începutul veacului al IX-lea spune, că Bulgarii voind să cuprindă acel oraş, ar fi trimis în el un spion ce ştià patru limbi, anume: *graiul dela noi*, acel al Romeilor, al Slavilor şi al Bulgarilor. Acest din urmă erà acel al poporului năvălitor încă neslavizat pe acele vremuri. Romeii sunt Grecii. In afară de graiul slav, care să fi fost oare *al patrulea graiu* pe care viaţa îl însamnă prin *acel dela noi*? Este învederat că nu poate fi altul decât acel romanic (mai bine zis român) al poporaţiei Macedoniei şi al capitalei ei [6].

Cedreuus rapoartă că în luptele căpiteniilor bulgare: David, Moisi, Aron şi Samuil în contra împăratului Constantinopolei Vasile al II-lea, David fu ucis în *Macedonia* la locul numit *Stejarii frumoşi*, între *Castoria*, şi *Prespa*, de către nişte Valahi nomazi [7], adecă păstori cari se purtau cu oile prin acele locuri, iarăşi patria lor.

Acelaşi împărat voind să nimicească puterea Bulgarilor, făceà în toţi anii câte o expediţie în inima ţărei lor care se întindeà în regiunea Ohridei, în *munţii Macedoniei*. Samuil regele Bulgarilor, pentru a scăpà de aceste lovituri (cari se petrec după 1013), întăreşte o trecătoare ce se aflà între Cheidon şi *Câmpulung* [8]. Acest nume românesc al unei localităţi din munţii Macedoniei, arată locuinţa Românilor în acei munţi, aşezaţi la sudul Balcanilor.

---

[5] Mai sus, p. 103.

[6] Migne, *Patrologia*, Tom. 116, col. 1368: «τῆν καθ' ἡμῶν γλῶσσαν, καὶ τῆς 'Ρωμαίων, Σκλαβῶν καὶ Βουλγαρῶν». vezi desbaterea înţelesului în Sbiera, *Contribuţiuni*, p. 352.

[7] Cedrenus, Bonn, II, p. 435.

[8] Cedrenus, II, p. 457: «κίμβɜ· λόγγου».

Tot Cedrenus mai adaugă aiurea că în o altă luptă, petrecută în anul 1016 între împăratul Vasile, şi Ioan fiul lui Aron, în aceleaşi regiuni, „iscoadele lui Ioan, aflând că însuşi împăratul ar venì asupra lor, alergară înspâimântate către oştirile lui Ioan, nestrigând altceva decât „*vgiți* vine împăratul", şi toţi o rupseră de fugă odată cu Ioan. Cuvântul *vgiți*, (fugiţi) redat de scriitorul bizantin prin βεζεῖτε, cuvânt fără existenţă în greceşte, aparţine limbei macedo-române, şi arată deci că armata lui Ioan erà compusă, ca şi acea de mai sus a lui Martinus şi Comentiolus, din oameni ai acestui popor, pe cari îi întâlnim tot în regiunile muntoase ale Macedoniei luptând acuma în contra Bizantinilor, precun altădată slujiseră sub ei [9].

In 1019, după supunerea desăvârşită a Bulgarilor, împăratul Vasile al II-lea organizază biserica acestei naţii, lăsându'i forma naţională, însă numind un arhiepiscop grec la scaunul Ohridei. Prin hrisovul dat cu acel prilej, împăratul dispune ca *Valahii din întreaga Bulgarie* să fie supuşi autorităţei acestui arhiepiscop [10]. Din această vorbă nehotărîtă de Valahii întregei Bulgarii, s'au încercat a se deduce, că Valahii locuiau în Moesia, până la Dunăre; aceasta însă nu este deloc îndreptăţit, întru cât hrisovul puteà, chiar vorbind de Valahii întregei Bulgarii, să nu se rapoarte decât la partea locuită de ei.

Pe timpul împăratului Alexios I Comnenul (1081—1118) ne spune fiica lui Ana Comnena, vestita povestitoare a acestei împărăţii, că un Valah cu numele de *Pudilus* arătase împăratului ce stăteà la Anchialos, cum Cumanii ar fi fost călăuziţi de Valahi peste trecătorile munţilor Balcani [11], ceeace dove-

[9] Cedrenus, II, p. 466: «Τοῦτο γνόντες οἱ τοῦ Ιωάννου σκόποὶ μετὰ φόβου πρὸς τὸ τοῦ Ιωάννου στρατόπεδον ἔρχοντας και δειλίας καὶ ταραχῆς τοῦτο ἐνέπλησαν μηδὲν ἄλλο βοῶντες εἰ μή: «βεζεῖτε, ὁ Τζαῖσαρ», Limba macedo-română elidează adeseori pe *u* dintre două consoane: buratic devine în această limbă *broatec*, mulare (catâr) *mlare*, muliare *mliare*, muşat mşat, etc. De asemenea fugim devine *fgim* şi *vgim* pronunţat *vzim* şi fugiţi *vziti* formă redată, prin βεζεῖτε al lui Cedrenus. Caragiani, *Studii istorice asupra Românilor din peninsula Balcanului*, p. 234. D-l Aron Densuşanu greşete când crede că cuvântul lui Cedrenus ar însemnà *vedeți*, *Ist. Limbei şi literaturei*, p. 48 Βεζεῖτε în greceşte nu are nici un înţeles.

[10] Vezi hrisovul împăratului Vasile din 1019 conţinut în acel al împ. Mihail Paleologul din 1272 în Golubinsky, *Ocerk ist. pravosl. Moscva*, 1871, p. 263: «καὶ τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλάχων.. τιμᾶν δὲ αὐτὸν καὶ σέβεσθαι μεγάλως καὶ ἀκούειν τοῦ λόγου αὐτοῦ».

[11] Anna Comnena, Bonn, I, p. 273—274 Πουδίλος este redarea grecească a numelui mac.-rom. *Păduliu* (vezi Caragiani, *Studii istorice asupra Românilor din peninsula Balcanului*, Bucureşti, 1888, p. 351). Celalt text din Ana Comnena, I, p. 395, în care spune că armata lui Alexios se compuneà din Bulgari şi din nomazi, numiţi *Valahi* în limba poporului, nu hotarăşte nimic asupra locuinţelor Românilor de dincolo de Dunărea. Locul din Cinnamus, Bonn, p. 260. l'am văzut că se rapoartă la Românii de la nordul Dunarei. Mai sus, p. 217

deşte că Valahii erau în aceşti munţi acasă la ei, de oarece făceau pe călăuzii.

Către anul 1170 călătorul evreu Veniamin din Tudela pomeneşte despre Valahii din *Tesalia* în descrierea călătoriei sale către Palestina. El spune despre dânşii: „Dincolo de riul Sperchios se începe Valahia, ai cărei locuitori aşezaţi pe munţi şi dîau numele de Valahi. In iuţeală ei sunt asemenea căprioarelor. Depe munţi ei se coboară în Grecia pentru pradă şi hoţii. Nimeni nu cutează a'i înfrunta în războiu şi nici un rege nu i-a putut birui"[12]. Cantacuzen vorbeşte de nişte Valahi cari ar locui în muntele Rodop[13]. Tot deasemenea ne arată scrisoarea lui Henric, administratorul Imperiului Latin din Constantinopol, către papa Inocentius al III-lea, în care îi povesteşte prinderea împăratului Balduin de către Ioniţă, că Valahii ar locui în munţi, dincolo de Adrianopole[14]. Împăratul Vasile al II-lea mai aminteşte încă odată pe Valahi atunci când dărueşte pe acei din Elada strategului Niculiţă prin un hrisov din 980[15].

Toate amintirile de până aici despre poporul Valahilor îl arată ca locuitor al muntelui, parte din ele numindu'l chiar nomad, precum sunt de obiceiu locuitorii munţilor, cari se îndeletnicesc cu păstoria. Este îndestul de curioz că descrierea rabinului Veniamin corespunde din punt în punt cu acea pe care o face Nicetas Choniates, alt martor ocular despre caracterul şi obiceiurile acestui popor: „Impăratul găsi cetăţuile i sşatele lor întărite prin noue metereze, iar apărătorii lor acăţaţi pe înălţimi după chipul cerbilor, săriau ca şi caprele peste prăpăstii şi nu primiau nici o luptă făţişă[16]. Tot aşa îi descrie strategul bizantin Kekavmenos pe la 1110 când spune că „aşa e obiceiul lor, ca familiile şi turmele Valahilor să petreacă din luna Aprilie până în Septemvrie pe munţii cei mai înnalţi şi în locurile celei mai reci"[17].

Autorii Veacului de Mijloc pomenesc însă, în felul lui Veniamin, şi despre regiuni întregi cari purtau numele de *Valahia* în sudul Balcanilor, şi toate aceste regiuni se întind în părţile muntoase ale peninsulei.

---

[12] Reprodus fragmentul în Hasdeu, *Arh. ist.*, II, p. 25.

[13] Cantacuzenus, Bonn, I, p. 146 (ἕνα δὲ τῶν ἀπὸ τοῦ Δακικοῦ γένους).

[14] Theiner, *Monumenta Slav. merid.*, I, p. 40: „contra caput rebellionis, Andronopolim videlicet, que civitas est Grecie munitissima et *montibus tantum interpositis Blachorum affinis populis*".

[15] «Tὴ ἀρχήν τῶν Βχάχων ελλάδος» Un anonim contimpuran cu Kekavmenos, citat de G. Murnu în art. său: *Când şi unde se ivesc Românii întâia dată în istorie* în *Conv. lit.*, 39, 1905, p. 103. Comp. *Ibidem*, p. 598. Articolul a fost reprodus şi în un volum: *Românii din Pind*, 1913.

[16] Nicetas Choniates, Bonn, p. 561.

[17] Kekavmenos, ed. Wassiliewsky, p. 68. Murnu, *Kekavmenos şi Românii în veacul al XI-lea* în *Conv. lit.*, XXXIX, 1905, p. 591.

Aşà Nicetas Choniates aminteşte despre *Valahia mare*, care se întindeà în Tesalia [18], denumire cunoscută şi lui Villehardouin, cronicarul Imperiului Latin din Constantinopole, sub numele de *Blaquie* sau *Blachie le grant* [19]. Tot la dânsa se rapoartă şi arătarea lui Cantacuzen (1341—1355), care vorbeşte despre o regiune întinsă din Impărăţia Bizantină numită *Blachia*, plină de castele întărite, şi asupra căreia împăratul scriitor ar fi numit pe fratele său Ioan Anghelul prefect, purtând el însuşi pe lângă titlul de împărat al răsăritului şi acela de rege al Blachiei [20]. Chalcocondilas în sfârşit, de şi nu mai numeşte regiunea Blachia, aminteşte despre Românii ce locuiau pe timpul lui în *Tesalia* şi *Pind*, apoi în *Laconia* pe lângă muntele *Taigetul* şi *Tenarul* [21].

In afară de Valahia Mare din Tesalia, se mai întâlnesc încă următoarele regiuni purtând acest nume: *Valahia Mică* [22] în Etolia şi Acarnania, ambele ţări de o muntoasă sălbătăcie şi *Valahia Superioară* între Ianina şi Tricala [23].

S'a crezut însă a se aflà Valahi în Sârbia. Anume mai multe documente vechi vorbesc de familii valahe, dăruite de către regii sârbi unor mânăstiri. S'a cercat a se scoate din ele aflarea de Valahi *dincoace de Balcani*. Aşà Ştefan Nemania (1158—1199) dă mânăstirei Chilandarului din muntele Athos 170 de familii valahe din Radovo şi Giurgevo sudostvo. Ştefan Uroş I adaugă către această danie alte 30 de familii valahe de lângă riul Drin; Ştefan Uroş al II-lea dărueşte mai mult de 800 de Valahi din regiunea Skopiei. Aproape tot aşà de mare donaţie de 320 familii, se face de Ştefan Duşan mănăstirei Sf. Archanghel, dela Bistriţa [24].

Toate aceste familii de Valahi erau aşezate în regiunea Kosovo în Albania nordică şi pe platoul Skopiei din Sârbia sudică, învecinat cu Kosovo. Toţi aceşti Valahi sunt apoi arătaţi mai ales ca păstori, cu toate că se ocupau şi cu agricultura, cum dovedeşte îndatorirea pusă lor de Milutin de a

[18] N. Choniates, p. 841: «Τά Θετταλίας κατέχων μετέωρα νῦν μεγάλη Βλαχία κικλήσκεται».

[19] Geoffroy de Villehardouin, *De la conquête de Constantinopole*, Ed. Nathalis de Wailly, Paris, 1874, p. 117, (Vezi citaţiile mai jos, p. 247, nota 69).

[20] Cantacuzenus, ed. Bonn, II p. 320, anno 1342: «Ιοάννην τὸν Ἄγγελον εἰς κεφαλὴν τῶν κάστρων καὶ χωρῶν Βλαχίας».

[21] Chalcocondilas, Bonn, p. 35.

[22] Phrantzes, Bonn, p. 414: τῆς μικρῆς Βλαχίας».

[23] Schol. Thucyd, II, p. 102: «Δολοπία ἡ νῦν καλουμένη Ἀνώβλαχα». Tot din aceşti Valahi din partea sudică a peninsulei Balcanului, vor fi fost recrutaţi şi acei conduşi de *Ipso Chilonitis*, cubicularul regelui Franţiei, Robert fiul lui Hugo Capet (996—1031) în contra Siciliei, în armata căruia *Analele Barense* ne spun că figurau „Ruşi, Guandali (?) Turci, (Unguri) Bulgari, Macedoneni şi *Valahi*". *Annales Barenses* în Pertz, *Mon.*, VII, p. 53, rând 38.

[24] *Hrisovul lui Ştefan Milutin* de I. Bogdan în *Conv. lit.*, XXIV, p. 188. Hasdeu, *Hrisovul lui Duşan* în *Arh. ist.*, III, p. 85.

da mânăstirei din Banska şi câte un „cal de grâu şi unul de vin" (transporturile se făceau pe cai).[25]. Esde deci învederat vorba de o poporaţie de munte care puteà să înnainteze în migraţiile ei din Balcani şi Pind până în munţii Sârbiei, fără ca din aceasta să se poată deduce o locuinţă a ei în câmpia Moesiei.

Rezultate pentru stăruinţa Românilor în Dacia. — Din toate aceste arătări rezultă cu siguranţă, că Românii dela sudul Dunărei, pe timpul când se înfiinţază Imperiul Valaho-Bulgar nu locuiau în câmpia ce se întindeà între acest fluviu şi munţii Balcani, ci mai ales în partea muntoasă a peninsulei, la sudul acestor munţi, în numeroasele lor ramificări cari se întind ca o bogată reţeà în Tracia, Macedonia, Epir, Tesalia şi alte provincii, toate muntoase, ale peninsulei Balcanului. Ei veniseră aici din regiunile Moesiei unde am văzut că, pe timpul stăpânirei romane, locuià o pânză bătută de poporaţie romanică. De aceea şi Nicetas Choniates ne spune, că „Valahii de acum în vechime se numiau Misi"[26].

Este învederat că dacă Românii transdanubieni din Imperiul Asanizilor ar fi locuit în Moesia, ar trebui să mai aflăm astăzi, cel puţin nişte insule din poporul lor răspândite prin aceasta regiune, ceea ce tocmai nu se întâlneşte, de oarece poporaţia românească ce se află în Bulgaria cisbalcanică este originară din principate, şi imigrată aici în vremile mai noue, în timpurile Fanarioţilor şi ale Regulamentului organic[28]. Macedo-Românii ce se întâlnesc în Bulgaria de astăzi (vechea Moesie) sunt cu toţii locuitori de prin oraşe, îndeletnicindu-se cu comerţul şi industria şi ţinând uneori hanurile la drumul mare. Cu toţii deci sunt imigraţi în timpuri mai noue aici, ca şi Românii din stânga Dunărei. Nici unul nu este locuitor băştinaş al acestei regiuni. De aceea câmpia dintre Dunăre şi Balcan nu a purtat niciodată numele de Valahia[28].

---

[25] Comp. Pic, *Abstamung der Rumänen*, p. 56-59.

[26] Mai sus, p. 134. Nicetas Choniates, Bonn, p 482. τοὺς κατὰ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος Βαρβάρους οἱ Μυσοὶ πρότερον ὠνομάζοντο. νυνὶ δὲ Βλάχοι κικλήσκονται.

[27] F. Kanitz, *Donaubulgarien und der Balkan*, Leipzig, 1882, I, p. 63: „Verschiedene Ursachen und namentlich das bauernfeindliche Regiment der walachischen Bojaren begünstigen die Entstehung und rasche Zunahme de rumänischen Colonien auf dem bulgarischen Donauufer". Pretutindene Românii locuesc malul Dunărei. Vezi Kanitz, I p. 19, 83, 98, 106; II, p. 28, 46, 174 şi III, p. 278. O singură colonie *Copriva* este înnaintată până la 1½ milă de Dunăre, Idem, II, p. 158.

[28] Singura dată când este amintită *Vlahia albă* este nesigură. Vezi discuţia în Onciul, *Originele*, p. 151. Despre argumentul tras din această lipsă pentru aplicarea numelui de Valachia câmpiei nord-dunărene, vezi vol. III, adaosul I la sfârşitul volumului Oraşul *Arbănaş* lângă Târnova locuit în mare parte de Macedo-Români, este o colonie mai nouă din Albania. Caragiani, *Studii istorice*, p. 227. Kanitz, I, p. 173.

Poporaţia romanică care formà pe timpul Romanilor elementul etnografic esenţial al ţărei, a fost, cum am arătat, în mare parte alungată spre sud în adăpostul munţilor, acolo unde şi astăzi ea se regăseşte. Cei cari mai rămaseră în Moesia fură absorbiţi cu totul de numerosul element slavon care'i îunecă. De aceea în zadar s'ar căutà urme de poporaţie romanică *veche* în câmpia bulgară. Toţi acei ce se întâlnesc aici sunt imigraţi nu de mult, fie ca poporaţie de câmpie din ţările române dela nordul Dunărei, fie ca element orăşănesc din Românii dela sudul Balcanului. Vechea poporaţie romană a Moesiei trebuie căutată în adăposturile ei, prin Balcani şi ceilalţi munţi ce se ramifică din ei. Aici a locuit ea în tot decursul Veacului de Mijloc; aici s'a desvoltat şi istoria ei.

Poporaţia română din peninsula Balcanului, cea pe care o vom vedeà că întemeiază Imperiul Româno-Bulgarilor, erà deci despărţită deaceea din Dacia Traiană prin Slavii ce ocupau Moesia, încât numele de Valah nu se poate referi decât la una din cele două popoare ce puteau să'l poarte; acel dela nordul Dunărei, sau acel dela sudul Balcanilor, nici când însă să se cuprindă sub el ambele trunchiuri, ce erau despărţite unul de altul şi nu formau o unitate teritorială care este neapărată pentru constituirea unui Stat.

La data înfiinţărei sale (1185), Imperiul RomânoBulgar nu se puteà întinde şi în Transilvania, patria adevărată a elementului daco-roman, întru cât această ţară căzuse subUnguri, încă depe timpul lui Sf. Ştefan (către 1000). In Muntenia am văzut, că deşi locuiau Români aceştia ocupau partea muntoasă, fiind şi ei sub suzeranitatea regilor ungureşti. Unde rămâne deci loc Bulgarilor pentru întinderea împărăţiei lor peste Românii dela nordul Dunărei, mai ales dacă luăm în privire şi împrejurarea că dela 950 înnainte până ce vin Tătarii în 1241, câmpia munteană este sub stăpânirea cumplitelor oarde ale Peceneghilor şi ale Cumanilor?

Impotriva acestor argumente hotărîtoare, ce aduc sprijinitorii părerei protivnice? Numele de Bulgaria, păstrat până prin veacul al XIII-lea Munteniei, ceea ce am văzut că se explică dela sine, prin faptul că ţările locuite de Români făcuseră mai înnainte parte din Imperiul întâiu Bulgăresc, şi păstraseră numele de Bulgaria ca amintire a acestei vechi stăpâniri [29].

[29] Mai sus, p. 88. Titulatura împăratului *Ioan Caliman Asan* (1241—1245) de „autocrat al Târnovei, al Bulgarilor, Grecilor, *peste Moldo-Valahia* şi ţara Ungurească al Budei până la Viena". (Apriloi, *Bolgarskaia gramota*, Odesa 1841, p. 31), nu are nici o valoare. Documentul întreg e fals invederat, cum a dovedit'o Ioan Bogdan în studiul său asupra *Diplomei lui Ioan Caliman* şi *Asan* în *Conv. lit.*, XXIII, p.4 49 şi urm. Onciul, partizanul înfiinţărei Statului

Expunerea istoriei împărăţiei Româno-Bulgare,, şi mai ales. acea a întemeierei sale, la care Românii luară o parte hotărîtoare, va duce la aceeaşi încheiere, anume că elementul românesc al acestui Stat erà acel dela sudul peninsulei, nici-odată acel din Dacia Traiană.

12. ISTORIA IMPERIULUI ROMÂNO-BULGAR.

Petru, Asan şi Ioniţă. — Imperiul întâiu Bulgăresc fusese stins la 1018 prin puternicul braţ al lui Vasile Bulgaroctonul. Bulgarii rămaseră în stăpânire bizantină 167 de ani, până când în 1185 sună iarăşi pentru ei ceasul eliberărei de sub jugul străin [30]. Trezirea lor la viaţa neatârnată le veni însă dintr'o parte, la care ei poate nu se aşteptau: de la păstorii români din munţii Balcani. Răscoala acestora fu provocată prin următoarea împrejurare:

Impăratul Isac al II-lea Anghelul îşi pusese în gând să sărbătoriască căsătoria lui cu fiica lui Bela al III-lea, regele Ungariei, într'un chip cu totul neobişnuit. Pentru a'şi adunà banii trebuincioşi, el scrise o dare obştească, în natură, asupra întregei sale împărăţii, dare ce trebuià să fie luată cu deosebire depe animale: vite, oi şi râmători, şi care lovià mai ales în păstorii români din muntele Hemus, a căror avere de căpetenie erau tocmai cirezile de vite şi turmele de oi. Românii trimit pe doi fraţi *Petru şi Asan* la împăratul care se aflà în lagărul de la *Kypsella*. Deputaţii păstorilor, oameni simpli şi necioplîţi, susţinând tânguirile lor cam cu iuţeală şi amărăciune, Asan cel mai înfocat din ei, fu lovit peste obraz, din ordinul sebastocratorului Ioan. Respinşi în cererile lor şi atinşi în onoare, ei se întorc înnapoi, cu inima fierbând de ură şi răzbunare, şi se hotărăsc a răsculà pe poporul lor contra asupritoarei domnii a Grecilor din Constantinopole.

muntean prin desfacerea lui din împărăţia Asăneştilor, susţine *Originile*, că Vlahii din titulatura împăraţilor Valaho-bulgari se referă, nu la Vlahiile din sudul Balcanilor ci la Valahia nord-dunăreană Muntenia. Vezi critica acestei păreri în adaosul la vol. III al acestei istorii.

[30] Asupra primei perioade a Imperiului Valaho-Bulgar. vezi Nicetas Choniates, passim. O bună rezumare a spuselor cronicarului, vezi în Hurmuzachi, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, I, 1878, p. 12 şi urm. Capitolul intitulat: „Entstehung, Dauer und Unterjochung des valacho-bulgarischen Staates". Această răscoală fusese precedată de alta a Valahilor din Tesalia cu mai mulţi capi, între cari Verivoi (Berivoi) Valahul. care răscoală căută să atragă în partea ei pe însuşi Protospăstorul Niculiţă domnul Valahilor din Elada şi el probabil Valah. Asupra acestei răscoale vezi un articol al lui Murnu lucrat după arătările lui Kekavmenos în *Conv. lit.*, XXXIX, p. 577.

Scump trebuià să plătiască decăzuta Impărăţie de Răsărit palma aplicată pe obrazul unui popor tânăr şi viteaz care, după cum spune Veniamin din Tudela, nu fusese stăpânit încă de nici un rege.

Propunerea făcută poporului de cei doi trimişi ai săi, de a se răsculà, întâlnì deocamdată o primire îndoelnică. Lupta cu o împărăţie mare, a căreia putrejune erau departe de a o cunoaşte, sperià chiar şi pe acei mai inimoşi. Petru şi Asan recurseră la un meşteşug pentru a hotărì massele : ei ridicară o biserică în Hemus, în care adunară mai mulţi oameni epileptici, pe cari poporul îi credeà posedaţi de spirite necurate, fură învăţaţi, că după accesele cele îngrozitoare la care erau expuşi, să spună, că Sfântul Dimitrie, făcătorul de minuni din Tesalonic, s'ar fi strămutat aici la ei, spre a'i scăpà din jugul care se aflau. Astfel ajunseră fraţii Petru şi Asan a convinge pe poporul lor, că numai să îndrăzniască, şi îndrăzniala lor va fi încununată de o deplină izbândă. Revoluţia proclamându-se, *Asan* fratele mai mare îşi pune o coroană pe cap şi coturni de purpură în picioare, apărând el însuşi ca împărat înnaintea compatrioţilor săi înminunaţi. După mai multe lupte din cari Românii ies învingători, ducând cu sine în munţii lor nenumărată pradă, izbuteşete împăratul să înfrângă odată pe Valahi, folosindu-se de întinderea năprasnică a unei groase ceţe, şi luându'i la goană, îi scoate din Hemus şi'i alungă până la Dunăre, unde Petru şi Asan caută o scăpare pe malul stâng al fluviului, la poporul Cumanilor care locuià pe atunci în Muntenia. Impăratul vrăfueşte toate regiunile Valahilor în lung şi în larg, când cu acel prilej dă foc cirezilor de grâu ce le întâlneşte în cale [31].

De abià ajunsese împăratul în capitală, când Petru şi Asan trecând înnapoi Dunărea, ajutaţi de un puternic corp de Cumnai deschid iarăşi lupta contra Imperiului Bizantin, „hotărâţi de astă dată a reînfiinţà Imperiul Misienilor şi al Bulgarilor după cum fusese mai înnainte" [32]. Generalul bizantin Cantacuzen, însărcinat de împărat cu conducerea operaţiilor, este surprins într'o noapte de Valahi şi cumplit bătut, pierzându'şi până şi hainele lui cele cusute cu aur, pe care le îm-

---

[31] Choniates, p. 487.

[32] Choniates, p. 489 : «καὶ τὴν τῶν Μυσῶν καὶ τῶν Βουλγαρων δυναστείαν εἰς ἓν συνάψουσιν ὡς πάλαι ποτὲ ἦν οὐδαμῶς ἠνείχοντο». Aceste vorbe ale lui Nicetas, unite cu împrejurarea că în timpul Imperiului întâi al Bulgarilor se întâlnesc de mai multe ori Valahi în armatele lor, (vezi mai sus), apoi numele latinesc a doi împăraţi bulgari dinainte de 1018, *Sabin* şi *Pagan*, ne fac să credem că şi în întâiul Imperiu al Bulgarilor, Românii jucaseră un rol însemnat. Intrebarea însă cere un studiu mai adâncit, pe care nu'l putem întreprinde aice, neîndeletnicindu-ne în deosebi cu istoria Valahilor transdanubieni. Că Misienii erau aceiaşi cu Valahii, vezi nota următoare.

bracă cu mare mulţumire conducătorii răsculaţilor, Petru şi Asan. Impăratul schimbă pe Cantacuzen, punând pe Vrana în locu'i care însă întoarce armele contra stăpânului său, încât această revoluţie din Imperiul Bizantin dă timp Valahilor de a'şi aduná şi întări încă mai mult puterile, spre împotrivire.

Românii, încurajaţi prin izbânzile lor de până acuma, încep a se cobori din munţi şi a atacá oraşele greceşti aşezate la poalele lor, ferindu-se întotdeauna de á primi vreo o luptă hotărâtoare în câmpie, cu trupele imperiale. După mai multe încercări fără rezultat deciziv în anii 1187—1190, Isac Anghelul întreprinde o expediţie în acest depe urmă an, chiar în centrul regiunei Valahilor, în cetatea muntelui Hemus [33]. Asăneştii din momentul ce se resculaseră, luaseră o măsură foarte înţeleaptă, aceea de a întări cetăţuile şi castelele ce se aflau în muntele Hemus, încă de pe timpul lui Iustinian care le râdicase aici contra năvălirilor barbare. Valahii se închiseră în ele la venirea împăratului, sau se ascunseră în văgăunele cele mai neumblate ale munţilor şi aşteptau momentul favorabil pentru a cădeá asupra armatei împărăteşti. Anghelul văzând că nu le poate face nimica, se hotăreşte să iasă din adâncul munţilor, unde nu se simţiá în siguranţă, şi voind să scurteze drumul, apucă prin o trecătoare îngustă spre oraşul Berrhoe. Aici îl aşteptau Valahii. Cum intră armata imperială în strâmtoarea cea primejdioasă, o ploaie de bolovani şi de stânci rostogolite curge peste dânsa din vârful munţilor, şi oştirea cade sfărămată şi ucisă, fără a aveá măcar putinţa de a se apărá. Impăratul scapă numai după cele mai mari pericole şi ajunge la Berrhoe, lăsând în mâna „barbarilor" toate bagajele armatei şi însuşi coiful său imperial pe care'l pierduse în fugă.

Din acel moment împăratul se leapădă de ideea de a mai aduce iarăşi la ascultare pe Valahi, şi iea faţă de dânşii numai măsuri de apărare. Aceste şi erau de nevoie; căci Valahii încurajaţi prin răspingerea armatei bizantine, atacă şi ocupă mai multe cetăţi greceşti, precum Anhialos, Varna, Triadizza şi pradă pe altele precum Filipopole şi Adrianopole. Ei devin tot mai îndrăzneţi, cearcă lupte făţişe cu Bizantinii, bat pe generalul Guido şi ucid pe Batatze în o luptă la Adrianopole. O nouă revoluţie din Constantinopole, prin care Isac Anghel este detronat de fratele său Alexios, întăreşte şi mai mult poziţia răsculaţilor (1193).

---

[33] Iată cum arată Choniates locuinţele Valahilor, p. 482: τοῦς κατὰ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος βαρβάρους οἳ Μυσοὶ πρότερον ωνομάζοντο, νυνὶ δὲ Βλάχοι κικλήσκονται». De asemenea în alocuţia lui Nicetas Choniates către împăratul Isaac Anghelul, istoricul spune: că „Asan s'a încumătat, ca şi diavolul căzut, să'şi aşeze tronul său pe munţii cei înnalţi dela nord" (adică Hemul). C. Erbiceanu, *Două acte oficiale ale imp. Isaac Anghelul* în *An. Acad. rom.*, II, Tom. XXIV, reprodus din Μεσαίωνικὴ Βιβλιοθήκη Σάθας, I, p. 73·

Izbânzile Valahilor păreau că vor suferi o întrerupere prin moartea capului lor celui mai energic şi inteligent, Asan. Anume o rudenie a lui, Ivancu, care trăià în nelegiuire cu cumnata lui Asan, fiind mustrat şi ameninţat cu moartea de acesta, apucă el înnaintea pericolului, punând capăt zilelor lui Asan. Acest omor însă pare a fi avut un motiv politic, ascuns prin acel expus, căci Ivancu după moartea lui Asan, vrea cu partida lui să răpiască la el puterea. Se pare că Ivancu fusese împins la acest omor prin inteţirile sebastocratorului Isac, rudenia împăratului Alexios, care fusese prins de Valahi într'o luptă anterioară. Sebastocratorul făgăduise chiar omorâtorului pe fiica lui în căsătorie. Ivancu pune cu partida lui mâna pe Târnova, cel mai însemnat oraş din Hemus, unde el organizază o împotrivire în contra lui Petru, fratele lui Asan, care luase moştenirea celui ucis. Petru, ajutat însă de fratele săul cel mai tânăr, *Ioniţă*, constrânge pe răsvrătitorul Ivancu în cetatea Târnova, unde el chiamă pe Greci în ajutor, dovada cea mai bună despre înţelegerea lui cu dânşii. Armata bizantină refuză a merge contra Valahilor, şi Ivancu este nevoit să iasă din Târnova şi să fugă la Constantinopole, unde caută a stârni pe Greci contra Valahilor. El este foarte bine primit de Bizantini, se căsătoreşte cu Ana văduva sebastocratorului Isac care murise în prinsoarea la Valahi, şi arătându-se în mai multe lupte cu aceştia ca un conducător priceput, înpăratul pune în el toată speranţa luptei contra răsculaţilor.

Tocmai atunci se întâmplă că şi Petru să piară jertfa cuţitului unui alt ucigaş, tot din gintea sa [34].

Urmează în locul său al treilea frate, *Ioniţă*, care pune pe o trainică temelie Impărăţia Valaho-Bulgară, *(1197)*. Cum vine la domnie, însărcinează pe un alt Valah, *Hrisos*, să apere cetăţuia *Strumniţa* în contra atacurilor Grecilor, cetăţuie aşezată pe vârful unui munte, şi ale cărei case se vedeau de jos ca nişte cuiburi, iar locuitorii lor păreau păsări acăţate pe înălţimi. Tot Hrisos aduce curând iar în stăpânirea Valahilor cetăţuia *Prosacon*, un loc din cele mai bine întărite de natură, aşezat pe o stâncă înnaltă şi masivă, pe vârful căreia conduceà o singură potecă ce mergeà pe marginea unor prăpăstii înfricoşate, în fundul căreia riul Axios (Vardarul) rostogolià spumegoasele lui valuri [35]. Această cetate este încă întărită de Hrisos, cu ajutorul unui arhitect şi mecanic grec smomit din lagărul bizantin, şi împăratul atacând-o fără pregătirile trebuincioase, este bătut cumplit şi se retrage la Constantinopole. Altă nenorocire însă trebuià să loviască în Imperiul Bi-

[34] Choniates, p. 621.

[35] Choniates, p. 644 (Strumnitza) şi p. 665 (Prosaeon).

zantin. Ivancu, acel Valah renegat, care după ce ucisese pe Asan, îşi căutase scăpare la Greci, şi ajunsese acolo la acele mai mari onoruri, nu se ştie din ce pricină, poate câştigat prin făgăduinţele lui Ioniţă, fuge din Constantinopole şi vine la Româno-Bulgari, spre a le ajutà în lupta contra foştilor să prieteni. Ivancu, organizând o armată după sistemul bizantin, devine pentru Greci cel mai periculos duşman. Alexios trimite în contra lui pe *Manoil Kamitzes*, care izbuteşte să iee cu asalt cetăţuia pe lângă locul numit *Kritzimo*[36]. Ivancu însă chiamă în ajutorul său pe alt căpitan român, Ivan, din muntele *Zagora* în Hemus[37], şi înşelând pe Kamytzes prin nişte turme, pe cari le trimite în calea lui spre a'l face să se iee după ele şi să le prindă, având nevoie de provizii, bate pe generalul grec de'l stânge şi'l iea chiar prins. Grecii izbutesc totuşi mai târziu a scăpà prin trădare de acest nou duşman ucigând pe Ivancu şi trimiţând pe fratele său *Mito* în surgun[38].

In anul 1199 Nicetas Choniates raportează că, Sciţii (Cumanii) cu o ceată de Valahi trecând Istrul au năvălit în Grecia. Valahii de cari e vorba aici locuiau la nordul Dunărei, sălăşluinţa Cumanilor[39]. Impăratul Alexios, pentru a scăpà de prădăciunile acestor barbari, trimite după ajutor la principele Galiţiei, Roman, care atacând locuinţele Cumanilor, îi sileşte să părăsască expediţia întreprinsă şi să se întoarcă a'şi apărà propria lor ţară. Puţin după aceea, începând încurcăturile cu Latinii din cruciata a IV-a, Bizantinii lasă deplină libertate Imperiului Valaho-Bu,gar de a se constituì într'un chip regulat.

Relaţiile Imperiului Valaho-Bulgar cu papa. — Papa Inocenţiu al III-lea, aflând despre izbânzile noului Stat din peninsula Balcanului, merge înnaintea dorinţelor lui Ioniţă, trimiţându-i în anul 1199 pe protopopul grec din Brudisimu, ***Dominik***, om cunoscător al limbei latine şi greceşti, care'i duse pe lângă solie şi o scrisoare în care între altele papa spuneà lui Ioniţă că „auzind că străbunii lui s'ar trage din viţa Romanilor şi că a moştenit dela ei atât generozitatea sângelui cât şi curata evlavie ce o are către scaunul apostolic ca un drept ereditar, şi-ar fi propus încă de mult a'l cercetà şi prin scrisori şi prin nuncii. Mai adaugă papa că'i va trimite în curând soli mai însemnaţi, îndată ce va cunoaşte scopurile lui"[40].

[36] Choniates, p. 678: «δ καθ' ὑπόβασιν ὄρους ἐν τόπῳ κριτζιμῷ λεγομένῳ ἐδομήσατο ὁ Αλέξιος» (κριτζιμω—crâşmă).

[37] Choniates, p. 679: «τῷ ἄρχοντι τῆς Ζαγορᾶς 'Ιωάννῃ».

[38] Choniates, p. 687: «καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ (τοῦ 'Ιβάνκου) Μῖτον φυγάδα τίθησι».

[39] Choniates, p. 663: «Σκύθαι μετὰ μοίρας Βλάχων τὸν Ἴστρον διαβάντες τοἰς Θρᾳκικοῖς πολίσμασιν».

[40] Theiner, *Monumenta Slavorum* merid., I, p. 11: „audito quod de nobili urbis Romae prosapia progenitores tui originem traxerint".

Ioniţă primeşte pe delegatul papei cu cea mai mare bună voinţă, şi răspunde îndată prin presbiterul Vlasie din Brandizuber arătându'i, că el „Ioniţă, împăratul Valahilor şi al Bulgarilor, preţueşte scrisoarea papei mai scump decât tot aurul şi decât veri ce piatră preţioasă; că a mulţumit mult prea puternicului Dumnezeu pentrucă i-a cercetat pe ei servii săi cei nevrednici după bunătatea sa cea nepreţuită şi a văzut umilirea lor şi le-au adus aminte de sângele şi de patria din care se trag" [41]. După aceste Ioniţă intrând în materie, răspunde papei că se roagă să'l primiască în sinul bisericei romane şi să'i dee coroană şi cinste ca unui fiu iubit, după cum ar aflà din cărţile vechi că ar fi fost încoronaţi tot de Sfântul Scaun mai mulţi împăraţi, predecesori de ai săi.

Papa trimite lui Ioniţă, după ce primeşte această veste îmbucărătoare, un răspuns prin capelanul Ioan pe care'l adresează: lui Caloioan domnul Valahilor şi al Bulgarilor; repetează în el cele spuse în misia dintâiu, anume că ştiindu'l că se trage din nobila stirpe a Romanilor, se aşteaptă a'l vedeà primind credinţa cea a tot mântuitoare. Papa îi spune că a cercetat registrele sale, spre a se încredinţà dacă într'adevăr se coronase regi în Bulgaria de către Scaunul Apostolic, şi găsise între altele că pe timpul papei Adrian, regele Bulgarilor, Mihail, ceruse ca să i se trimită dela Roma un cardinal care să aleagă pe arhiepiscopul bulgar, iar după ce Adrian trimisese acolo un subdiacon şi doi episcopi, Bulgarii, corupţi prin darurile şi făgăduinţele Grecilor, goniseră pe Romani şi primiseră presbiteri greci. „Deşi memoria unei uşurinţi aşà de mari, urmează papa mai departe, ne-a îndemnat să fim cu mai mare băgare de samă, şi să nu trimitem la faţa ta pe nici unul din fraţii noştri cardinali, cu toate aceste am hotărît să trimetem la tine pe iubitul fiu Ioan Capelanul care este însărcinat să ducă arhiepiscopului bulgar un paliu şi să ordineze episcopii ce ar fi de nevoie". Mai erà însărcinat să cerceteze despre coroana cea dată de biserica romană străbunilor lui Ioniţă, atât în cărţile cele vechi cât şi în alte documente, pentru ca papa să poată lucrà în cunoştinţă de cauză, Papa sfârşeşte scrisoarea sa prin cuvintele următoare: „Rugăm aşà dar pe nobilitatea ta, ca să primeşti pe legatul nostru ca pe însuşi persoana noastră şi să'l tratezi cu cinste, primind şi tu însuţi sfaturile lui cele mântuitoare şi îngrijind ca să se primiască şi să se ţie de către tot neamul Valahilor şi al Bulgarilor, căci se cuvine ţie atât spre gloria timpurară cât şi spre mântuirea veşnică, ca precum eşti cu sângele Roman aşà

[41] *Ibidem.*, p. 15: „Et reduxit nos ad memoriam sanguinis et patriae nostrae a qua descendimus".

să fii şi cu urmarea,. şi că poporul ţărei tale care se zice că se trage dela Romani să urmeze institutele bisericei romane"[42].

Ioan Capelanul orândueşte un arhiepiscop în *Târnova* și doi episcopi în *Belesbolna* şi *Prestlava* care cu toţii primesc pe papă de capul bisericei, şi Ioniţă recunoaşte aceste orânduiri prin un hrisov din anul 1204, în care spune că „plăcându'i lui Dumnezeu a'l face împărat al întregei Bulgarii şi Valahii, a cercetat vechile scrisori şi documente din care a văzut că predecesorii săi *Simion, Petru* şi *Samuel* primiseră coroana de la papă; că şi el a cerut aceeaşi favoare dela Inocenţiu al III-lea, consimţind a primi în totul religia catolică şi hotărând să o ţină precum au ţinut-o şi predecesorii săi, împăraţii Bulgariei şi ai Valahiei, făgăduind aceasta cu o nestrămutată tărie şi dând delegatului papei, ca dovadă a întoarcerei sale, hrisovul său întărit cu pecetea de aur"[43].

Acest hrisov, însoţit cu câteva preţioase daruri, îl trimite papei prin Ioan Capelanul întovărăşit de călugărul Vlasie.

Papa, primind actul formal al supunerei bisericei româno-bulgare sub autoritatea lui, se grăbeşte a răspunde la dorinţa lui Ioniţă, trimiţindu'i în acelaşi an încă pe cardinalul *Leon de Santa-Croce* care să ducă împăratului Valahilor şi Bulgarilor diadema regală, să'l ungă şi să'l încoroneze de împărat. Prin diploma papală trimisă lui Ioniţă cu acest prilej, papa îi învoeşte şi baterea monedei care să'i poarte chipul;. numeşte pe arhiepiscopul din Târnova primat peste toată împărăţia lui, şi dispune să'i fie supuşi lui Mitropoliţii atât din provinciile Bulgariei cât şi ale Valahiei[44].

Ioniţă este coronat de rege şi împărat al Bulgarilor şi Valahilor în Noembrie 1204.

Relaţiile lui Ioniţă cu Imperiul latin din Constantinopole. — In timp ce aceste tratări însemnate ocupau tot timpul lui Ioniţă, în Constantinopole se petreceau mari schimbări. Impărăţia bizantină erà răsturnată şi în locul ei, feodalismul croià o nouă ocârmuire pe malurile calde ale Bosforului (12 Aprilie 1204).

Ioniţă, ştiindu-se ridicat de papă în rândul principilor catolici, cari acum îşi întemeiau domnia în Constantinopole,

---

[42] Theiner, *l. c.*, p. 16: „ut sicut genere, sic sis etiam imitatione Romanus et populus terrae tuae, qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse, ecclesiae Romanae instituta sequatur". Că poporul Român în deobşte păstrase amintirea originei sale romane, se vede şi din Cinnamus, Bonn, p. 260, care raportează că s'ar zice despre Valahi, inviderat de tradiţia păstrată de ei, că ar fi coborîtori vechi din Italia: «Βλάχων οἱ τῶν ἐξ 'Ιταλίας ἄποικοι παλαὶ εἶναι λέγονται».

[43] Theiner, *l. c.*, p. 27—28.

[44] Theiner, *l. c.*, p. 25: „Calojohani illustri Bulgarorum et Blacorum *egi*... et in terra tua primatus optimant dignitatem eique Metropolitani tam n *Bulgariae* quam *Blaciae* provinciis constituti subjaceant".

se grăbeşete a le trimite o solie în care îi felicitează pentru izbânda repurtată şi se oferă ca ajutor în contra Grecilor. El primeşte îndărăt răspunsul cel pe cât de necuviincios pe atâta şi de nepolitic, că s'ar cuveni ca dânsul să nu se poarte ca un rege cu egalii săi, ci ca un rob ce este el să arate tot respectul către moştenitorii stăpânilor săi. La din contra, Latinii vor luà armele în contra lui şi'l vor face să plătească scump îndrăzneala şi obrăznicia lui". Adânc jicnit prin această desconsiderare nemeritată, Ioniţă se hotărăşte să'şi răzbune. El se pune în înţelegere cu Grecii cei răsturnaţi de Latini, şi provoacă mai multe răscoale ale lor în *Didymotichon*, *Adrianopole*, *Vizia*, *Tzurulus* şi *Arcadiopole*. Latinii, după ce îneacă în sânge revolta celorlalte cetăţi, atacă Adrianopole care cere ajutor de la Ioniţă. Acesta pleacă îndată în contra Latinilor, le zmulge într'un asalt sângeros oraşul Filipopole şi trece după aceea la despresurarea Adrianopolei [45]. El erà ajutat de 14.000 de Cumani cari slujiau în armata lui ca mercenari. Aceştia după ce atacă armata împresurătoare, se prefac a fugi şi atrag pe Latini în grosul armatei lui Ioniţă, unde Valahii şi Cumanii fac din ei un măcel îngrozitor. Impăratul Balduin de Flandra cade el însuşi prins în mânile lui Ioniţă în 15 Aprilie 1205, este dus în Târnova, unde încărcat cu lanţuri este aruncat în închisoare [46].

După Victorie, Ioniţă trimite pe Cumani să pustiieze provinciile supuse Impărăţiei Latine, cari fuseseră cu câtva timp mai înnainte aspru pedepsite de aceştia pentru încercarea lor de răscoală, încât bieţii Greci, loviţi de Latini şi de Români, nu ştieau unde să mai găsască scăpare. Oraşul Adrianopole care i se opune cu izbândă, nu poate să'l iee [47]. Ioniţă se aruncă atunci asupra oraşului *Serres*, bate pe Latinii ce alergară în ajutorul cetăţei, pătrunde în ea, dă foc oraşului, iea cetăţuia şi prinde garnizoana latină ce o păzià. După această izbândă, Ioniţă atacă *Tesalonicul*, capitala ducatului lui Bonifacius de Montferrat care izbuteşte însă să respingă pe Valahi. Ioniţă cade atunci asupra celorlalte oraşe ale ducatului lui Montferrat, *Berrhoe*, *Filipopole*, *Aros*, *Rhaedestos*, *Perinthus*, *Arcadiopole*, care sunt toate prădate şi ruinate în chipul cel mai îngrozitor. Răspinşi din toate părţile, Latinii mai stăpâniau numai Adrianopole şi Constantinopole, nefiind în siguranţă nici în dosul puternicilor lor întărituri. Toată

---

[45] Ephraemius Monachus, *istoriaн bizantina in versibus*, Bonn, p. 298—299.

[46] Afară de Choniates care povesteşte această luptă la p. 808—814 mai vezi Nicephorus Gregoras, I, p. 13-16. Comp. şi scrisoarea fratelui împăratului Balduin, Henric, din 1205, cătră papa Inocenţiu III, în care îi povesteşte prinderea fratelui său în Theiner, *Monum. Slav. meridionalium*, I, p. 40.

[47] G. Acropolita, Bonn, p. 95.

Tracia erà prefăcută într'o pustietate înfricoşată, în care mai că nu se mai întâlniau fiinţi vii, afară de fiarele pădurilor cari luaseră iarăşi stăpânire pe această ţară, din care omenirea aproape dispăruse. Ioniţă aveà de gând să despoporeze cu totul Tracia, transportând poporaţia cea care rămâneà în viaţă, în regiunile Moesiei pe lângă Dunăre.

Papa încearcă în zadar a împăcà pe Ioniţă cu Latinii, căutând să'l sperie într'un rând cu ameninţarea unui atac combinat al Latinilor cu Ungurii, spre a'l face mai cu samă să elibereze pe împăratul Balduin. Aceste stăruinţi ameninţătoare ale lui Inocenţiu al III-lea nu fac decât să răciască cu totul râvna împăratului româno-bulgar către scaunul latin din Roma, şi în 1205 găsim scrisoarea papei către Ioniţă, în care se tânguie de puţina onoare cu care acesta primise pe un sol al papei [48]. Împăratul Româno-Bulgarilor erà un cap politic. Nu erà el doară să se iee după simţiminte individuale, în afacerile Statului său. Latinii înspăimântaţi de scopurile lui Ioniţă, se împacă cu Grecii şi, cu ajutorul lor, împăratul Henric, izbuteşte a răspinge de astădată pe Ioniţă dinnaintea Adrianopolei, urmărindu'l apoi până la Anchialos, şi luând o mulţime de pradă de la Bulgari şi Valahi, se întoarce nesupărat la Constantinopole.

Ioniţă, pentru a răzbuna pierderea suferită, asediază din nou Tesalonicul, când o mână ucigaşă îi răpeşte şi lui viaţa, ca şi fraţilor săi. Astfel se stingeà în floarea vârstei şi a puterei în 1207, acest cumplit product al unui popor voinic. Neobosit, energic şi viteaz, uniă cu însuşirile unui mare căpitan, cruzimea cea mai rafinată şi instinctul distrugerei, pe care se păreà că i'l comunicaseră aliaţii săi Cumanii, cu fata regelui cărora el chiar se însoţise.

După moartea lui Ioniţă, care nu lăsă copii, tronul Româno-Bulgarilor trebuià să vină în mâinile lui Ioan, fiul lui Asan celui mort la 1196. Acesta fiind însă copil, un uzurpător *Borilă*, fiul surorei lui Ioniţă, pune mâna pe coroană, căsătorindu-se, spre a'şi creeà mai multe drepturi la tronul răpit, cu însuşi mătuşa lui, fata regelui Cumanilor, văduva lui Ioniţă [49]. Ioan Asan scapă cu ajutorul învăţătorului său la Cumani, dincoace de Dunăre. Ajungând el vrâstnic, cere ajutor dela Ruşi, în ţara cărora trăise ascuns câtva timp, vine în Bulgaria, bate pe Borilă şi'l asediază apoi în cetatea Târnova pe

[48] Scrisorile lui Inocenţiu din 1205 şi 1207 în Theiner, l. c., I, p. 42-44.

[49] Ephraemius Monachus, p. 316: ἀδελφόπαις τις Βορίλας κεκλημένος Σκυθίδα θείαν γαμετὴν παρανόμως γήμας, ὑπῆρξεν ἐγκρατὴς καὶ Βουλγάρων 'Ασὰν δέ παῖδα παῖδαγωγός τις λάθρα ‹ἐον κομιδῇ παραλαβὼν ὡς τάχος πρὸς Σκύθας ἀπήγαγεν εἰς σωτηρίαν».

Acropolita spune şi el că Borilă se căsătorise cu mătuşa lui, Cumana p. 26: «τὴν Σκυῖδα θεϱίαν γαμετὴν εἰληφώς».

care o iea după şapte ani de asediu, prinde pe Borilă şi'l orbeşte punând astfel mâna pe tronul la care aveà drept (1218)[50].

Ioan Asan şi sfârşitul dinastiei. — Ioan Asan este după Ioniţă cel mai strălucit reprezentant al dinastiei Asanilor. Pe timpul lui se întindeà împărăţia Româno-Bulgară peste toată Moesia, parte din Serbia cu Belgradul şi Nişul, Tracia cu Didimotichul şi Adrianopole, Macedonia întreagă şi ţara Albanezilor până la Durazzo[51], încât vedem că împărăţia lui Ioan Asan se coborâse din munţii unde o înfiinţase răscoala Valahilor şi se întinsese în câmpia cea locuită pretutindeni de poporul bulgăresc. Ioan Asan se intitulează singur şi primeşte dela vecini tot titlul unchiului său Ioniţă de domn al Valaho-Bulgarilor[52]. Pe cât de aprinşi şi de cumpliţi fuseseră predecesorii săi, pe atâta de blândă şi omenoasă se arată domnia lui Ioan, încât el lasă întipărită în memoria oamenilor, pe lângă amintirea unei înnalte măreţii, pe acea a unei figuri dulci şi bune care atrase binecuvântarea contimporanilor şi părerile de rău ale posterităţei. Ioan Asan se căsătoreşte cu Maria fiica lui Andrei al II-lea regele Ungariei. Pe fiica lui Elena o mărită după fiul lui Ioan Duca Batatze, împăratul grecesc din Niceea, cu care apoi se leagă pentru a atacà Imperiul Latin ce mai duceà o existenţă efemeră în Constantinopole[53]. Chiar capitala este asediată în două rânduri de către aliaţi, şi puţin lipsi de dânsa nu căzù în mânile lor.

Papa interveni atunci în favoarea Imperiului Latin pentru a'l scăpà de peire, cerând de la regele Ungariei ca să meargă în ajutorul împăratului latin[54]. Din fericire pentru Latini, alianţa între Batatze şi Asan se strică în curând, din cauza scopului dat la lumină de cel dintâiu, de a'şi întinde domnia şi în Europa, unde Asan înţelegeà să stăpâniască el.

Relaţiile cu papa îndrumate în aparenţă pentru vecie de Ioniţă, nu ţinuseră nici măcar cât viaţa intemeietorului lor. De îndată ce Ioniţă se sculase cu războiu contra Latinilor, el se îndepărtase de biserica romană. Astfel patriarhul din Târnova, la început pus sub papă, rupând odată cu stăpânul său legăturile care'l uniau cu Roma, şi pe de altă parte pe atunci Constantinopole şi patriarhul ei fiind căzuţi în stăpânirea Latinilor, se înţelege cum exarhul Româno-Bulgarilor dobândi neatârnarea şi autocefalia care erau pe de altă parte considerate de popor ca o complinire neapărată a neatârnărei Statului.

[50] Acropolita, p. 35 36.

[51] Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, p. 253, după o inscripţie din 1231 pusă de Ioan Asan po o biserică zidită de el.

[52] In doc. din 1237 în Theiner, *Mon. Hung.*, I, p. 155, papa scrie: „Nobili viro Assano domino Blachorum et Bulgarorum".

[53] G. Acropolita, p. 52-56, Ephraemius Monahus, p. 328-330.

[54] Epistola Gregorii IX Belae IV regi Ungariae scripta 1235 în Theiner, *Monum. Hungariae*, I, p. 140.

Şi cu toate acestea erà neapărat ca, îndată ce relaţiile cu Grecii se înturnaseră în rău, împăraţii româno-bulgari să caute a se apropià de Latini, fie numai pentru a sperià pe Greci şi a'i face mai plecaţi a primi pretenţiile lor. Stricându-se anume buna înţelegere între Asan şi Batatze, corespondenţa între papa şi împăratul româno-bulgar reieà iarăşi un caracter mai prietenos. Totuşi din titlul dat de marele pontifice capului Româno-Bulgarilor, de *domnul* Bulgarilor şi Valahilor [55] şi nu *împărat* sau *rege* al lor, precum numià Inocenţiu al III-lea pe Ioniţă în scrisorile sale, se vede că un ghimpe tot rămăsese în legăturile papei cu Asăneştii, din încordările de mai înnainte. Papa însă, crezând că a pus iarăşi mâna pe biserica valaho-bulgară, trimite în acelaşi an, odată cu a doua scrisoare către Asan, o enciclică către toţi prelaţii din Bulgaria şi din Valahia, prin care îi îndeamnă la întoarcerea în sinul bisericei drept credincioase [56]. Această pripire a papei strică totul, şi Asan se schimbă din prietenul prefăcut în duşmanul făţiş al papei, mai ales că şi cu Latinii relaţiile îmbunătăţite un moment, se rupseră iarăşi. Papa înfuriat, provoacă pe regele, Bela al IV-lea a plecà în un soiu de cruciată contra necredinciosului Asan, şi cere dela Balduin al II-lea, împăratul Constantinopolei să cedeze lui Bela drepturile de supremaţie pe cari Balduin le aveà asupra Impărăţiei Valaho-Bulgare. Bela pretinde dela papă ca toate pământurile ce le va cuceri dela Bulgari, precum Bulgaria sau Macedonia să rămână alipite de monarhia ungurească, iar papa să aibă asupra lor numai autoritatea bisericească [57]. Bela însă este împiedicat de a da urmare planurilor sale, prin cumplita năvălire tătară, despre care începuse a veni către Europa vestea îngrozitoare.

In 1241 moare şi Ioan Asan, lăsând mai mulţi copii, din care cel mai mare, *Caliman* se urcă pe tronul tătânu-său. După Caliman, mort în 1246, urmează fratele său *Mihail*, care şi el este ucis în 1257, de către vărul său *Caliman II*. Acesta voind să iee cu deasila în căsătorie pe soţia mortului, fiica lui Ştefan Uroş regele Serbiei, pentru a legitimà uzurparea sa, este ucis de Uroş în 1250.

Cu dânsul se stinge dinastia Asanilor şi, rămânând tronul vacant, se întruniră marii demnitari ai împărăţiei, pentru a alege un nou monarh. Alegerea căzù asupra lui *Constantin*, nepotul de fiu al lui Ştefan Nemania, întemeietorul puterei Sâr-

[55] Epistolae Gregorii IX Assano *domino* Bulgarorum et Valachorum scriptae; 21 Mai şi 1 Iunie 1237, în Theiner, *Monum Hist. Hungariae*, I, p. 155 et 157.

[56] Epistola Gregorii IX ad universos praelatos in Bulgaria et Valahia; 1 Iunie 1237, în Theiner, *Monum. Hist. Hungariae*, I, p. 157.

[57] Epistola Belae regis Ungariae scripta Gregorio IX; 7 Iunie 1238, în Theiner, *Mon. Hist. Hung.*, I, p. 171.

bilor, care pentru a'şi întări dreptul la coroana Statului Valaho-Bulgar se căsători cu o nepoată a lui Ioan Asan şi'şi dete numele de *Constantin Asan*. El nu mai aveà însă nimic alt ceva comun cu vechea dinastie decât numele acesta de împrumut [58].

Istoria împărăţiei valaho-bulgare ne arată că originea şi începătura ei este de căutat la poporul Românilor din munţii sudului Peninsulei Balcanului. Aici se răsculă acest puternic element contra Imperiului Bizantin; aici se dădură luptele cele mai încordate şi în deobşte noua împărăţie desfăşură întreaga ei putere la sudul Balcanilor, patria poporului român. Bine înţeles că, întemeindu-se Statul Valaho-Bulgar, organele lui ocârmuitoare trebuiră să se scoboare din creerii munţilor, şi deaceea vedem pe Asăneşti alegându'şi drept oraş de reşedinţă *Târnova*, aşezat pe coastele Hemului spre câmpia dunăreană. Odată însă cu această coborîre a Statului Valaho-Bulgar, dela munte la câmpie, se petrecù în întregul lui organism o transformare însemnată, al cărei stadiu va luminà multe întrebări rămase până acuma fără un răspuns mulţămitor.

3. ROLUL ROMÂNILOR IN IMPĂRĂŢIA VALAHO-BULGARĂ.

Continuitatea şi Valahii din Balcani. — Desfăşurarea cea extraordinară de putere arătată de poporul Valahilor din peninsula Balcanului, în luptele pentru întemeiarea şi susţinerea împărăţiei lor îngemănate cu poporul bulgăresc, a dat partizanilor teoriei părăsirei Daciei de colonişti unul din argumentele pe cari ei îl cred din cele mai puternice întru a ei apărare.

Argumentul este formulat în chipul următor: Valahii erau cândva foarte puternici la sudul Dunărei, de oarece ei sunt în stare să bată nu numai armatele bizantine, dar încă şi pe acele ale cavalerilor feodali ce întemeiază în Constantinopol Imperiul Latin. Apoi luptele fiind conduse de capi români, se adaugă că şi inteligenţa română predominà în acest imperiu, încât astfel din toate puntele de vedere, Românii joacă la începutul existenţei statului întemeiat de ei în unire cu Bulgarii, un rol precumpănitor.

Dela jumătatea veacului al XIII-lea, epoca stângerei dinastiei Asanilor, numele Românilor începe a se pomeni tot mai rar în istoria acelei împărăţii, până ce, în sfârşit, el dispare cu totul, fiind înlocuit pretutindeni cu acel al Bulgarilor; şi când împărăţia înfiinţată de Asani piere pe câmpia dela Cosova, sub

[58] Acropolita, Bonn, p. 162: «ἐπεὶ δὲ ἔρημος ἐναπελείφθη κληρονόμου γνησίου ἡ τῶν Βουλγάρων ἀρχὴ ξυνιόντες οἱ προύχοντες εἰς βουλὴν τὸν τοῦ Τοίχου υἱὸν Κωνσταντῖνον εἰς τὸ ἄρχειν αὐτῶν ἀναδέξασθαι ἐβουλεύσαντο».

loviturile Turcilor (1389), ea piere ca Stat Bulgăresc curat, fără nici o amintire măcar a elementului românesc ce altă dată îl înnălţase la glorie şi la mărire. Ce deveniseră Românii din această împărăţie?

Roesler ne răspunde, că au trecut Dunărea la nordul ei, unde nu'i întâlnim până atunci, şi unde dimpotrivă încep a se arătà, îndată ce ei dispar de pe scena peninsulei; că din această pricină, dela începutul veacului al XIII-lea întâlnim pe Valahi tot mai numeroşi la nordul Dunărei, până ce umplu mai întâiu Muntenia, apoi şi ţările învecinate, pe când din *Moesia*, fostul scaun al împărăţiei lor, ei au dispărut aproape cu totul [59].

Această amestecare a Moesiei cu părţile sud-balcanice nu este făcută fără scop. Intr'adevăr dacă Roesler ar pune greul împărăţiei acolo am văzut că erà într'adevăr, în părţile sud-balcanice, unde se află şi astăzi un puternic element românesc, atunci nu ar aveà de unde să facă a se fi scurs poporaţia română către părţile Daciei Traiane. Strămutând însă arbitrar în Moesia centrul şi puterea Impărăţiei Româno-Bulgare şi admiţând că Românii ar fi fost cândva *foarte numeroşi în Moesia*, unde astăzi ei nu mai există, poate să introducă explicarea dispariţiei lor, prin trecerea Dunărei.

Dibăcia este într'adevăr meşteşugită. Dar în istorie nu poate fi vorba de idei sau interpretări iscusite sau ingenioase precum e în ştiinţele dreptului, ci numai şi numai de stabilirea adevărului, care nu poate fi decât unul singur. Am văzut însă mai sus, dovedit într'un chip învederat, că elementul roman, dela năvălirea bulgară înnainte nu mai există în Moesia, unde nu se mai întâlneşte, precum nu există nici pe timpul înfiinţărei Imperiului Româno-Bulgar, nici după aceea până în zilele noastre. Prin urmare Românii nu au avut de unde veni din Moesia în Dacia, de oarece din Moesia ei dispăruseră dela secolul al VII-lea înainte. Din jurul Balcanilor însă nu s'au mistuit, fiindcă acolo îi regăsim şi astăzi, şi după cum se ştie într'un număr în destul de mare pentru a nu puteà fi vorba de stângerea lor.

Roesler, temându-se însă de a nu fi dat pe faţă, caută să se acopere aiurea, spunând că „Românii ar fi trebuit să fie foarte numeroşi în Tesalia şi în Rodop până pe timpul năvălirei otomane" [60]. Fără îndoială că aici au fost numeroşi. Dar ce au aface asemenea regiuni cu Moesia, şi apoi în ele ei nu numai că *au fost*, dar *sunt* încă şi astăzi în număr însemnat.

Simţind slăbiciunea acestei temelii a teoriei lor, sprijinitorii părăsirei Daciei caută să'i pună proptele, şi anume întâiu susţinând că Românii din Imperiul Româno-Bulgar (fără

[59] Roesler, p. 119.
[60] Roesler, p. 114.

a mai determinà de astădată regiunea de unde: dela nordul sau dela sudul Balcanului), „în timpul luptei pentru eliberarea începută în 1185, şi care dobândi în tot decursul său un însemnat ajutor din partea poporului Cumanilor, trebuiră să se împrietenească tot mai mult cu acest popor, şi astfel să se sporiască plecarea către emigrare a celor dintâiu către ţările celor din urmă, dela nordul Dunărei. Valahii, fiind nevoiţi *adeseori* a căutà scăpare peste fluviu la aliaţii lor, înnaintea armatelor bizantine, ei trebuiră în curând să vadă cât de favorabile erau câmpiile Munteniei pentru păşunarea turmelor lor, şi multe familii, multe obştii săteşti preferară a rămâneà pe malul nordic, decât a se întoarce pe acel drept, unde războiul cu Bizantinii le făceà viaţa grea şi nesigură" [61].

Mai întâiu nu este exact, că Românii să fi fost nevoiţi a trece *de mai multe ori* Dunărea, spre a căutà scăpare la Cumani, înnaintea armatelor bizantine. *O singură dată* se întâmplă aceasta, la începutul răscoalei. Mai în urmă, fiind necontenit victorioşi, nu aveau trebuinţă de a trece Dunărea, ci înnaintau mereu către sud, asupra Constantinopolei.

Dar apoi pentru ce oare ar fi părăsit Românii regiunile locuite de ei până la răscoală, când aceasta le izbutise atât de bine, încât să îndrumeze înfiinţarea unei puternice împărăţii? Cum? Ei bat pe Bizantini îi pradă, le ieau cetăţile, pot să facă ce vreau nu numai în însăşi ţara lor, dar chiar în întreaga peninsulă, şi tot ei să fugă, să'şi părăsească patria, să se strămute la nordul Dunărei! Cât timp fuseseră robii Bizanţului nu le venise în gând asemenea deşţărare, şi să o întreprindă acuma, când erau aproape stăpânii lui? Ar fi trebuit ca Românii să fi avut mintea altfel conformatà de cum e astăzi în omenire, pentru a îndeplini asemenea fapte. Noi credem însă că putinţa ştiinţei istorice se bazează tocmai pe convingerea intimă, că oamenii *cuminţi* au judecat totdeauna în acelaşi mod, cu atât legile logicei formale cât şi acele ale logicei materiale, adică a faptelor, nu s'au schimbat câtuşi de puţin, şi că nici pe atunci oamenii nu puteau *fugi de bine* şi *alergà după rău*. Căci ce soartă aşteptà oare pe Români, popor de păstori, în mijlocul Cumanilor cari umblau în mare parte după prădatul turmelor, decât aceea de a fi despoiaţi de avuţia lor cea mai de preţ?

Fără îndoială că nici acest motiv nu erà îndestulător. Cată deci a i se mai adăogi încă şi un sprijin, şi mai putred încă decât celelalte, anume că: „între schimbările etnografice cari se îndepliniră în urma lăţirei puterei otomane, nici una nu ar fi mai însemnătoare ca împuţinarea elementului roman în peninsulă (unde?), adus prin absorbire şi emigrare" [62]. Năvălirea

[61] Roesler, p. 117. Comp. Hunfalvy, *Ansprüche*, p. 81.
[62] Roesler, p. 116-117.

Turcilor ar puteà fi un motiv serios pentru retragerea Românilor dela sud spre nord, dacă nu s'ar lovi în cap cu datele. Turcii pun pentru întâia oară piciorul în Europa în 1356, şi la acea dată elementul românesc erà acum *de mult*, numeros şi însemnat la nordul Dunărei. Chiar ambele principate ale Munteniei şi Moldovei, erau înfiinţate, şi anume prin o emigrare a Românilor, însă *nu de peste Dunăre*, ci după cum vom vedeà-o, *din Transilvania*, adică *nu dela Dunăre spre munte, precum ar cere-o ipoteza părăsirei Daciei, ci dela munte spre Dunăre.*

Nu deci prin trecerea elementului românesc *din Moesia* (unde el nu se aflà), dincoace de Dunăre, se poate explicà dispariţia amintirei lui din istoria posterioară a imperiului întemeiat de fraţii Asăneşti. Pentru a da o explicare istorică, adică bazată pe adevăr, a acestui fapt netăgăduit, trebuie să cercetăm rolul pe care elementul românesc şi acel bulgar l'au avut în constituirea şi desvoltarea împărăţiei întemeiate de ele. Vom vedeà apoi dacă acel românesc s'a stâns din istorie, din pricina dispariţiei sale fizice din viaţa peninsulei, sau din alte motive. Am văzut că el şi astăzi există, şi într'un număr însemnat, însă nu în Moesia, unde nu au existat niciodată dela năvălirea bulgară înnainte ci în aceleaşi regiuni, unde el se aflà şi pe timpul constituirei Imperiului Româno-Bulgar, şi unde au luptatpentru întemeierea lui în munţii Hemului, Rodopului şi ai Pindului. Şi că s'a stins pomenirea lui din istoria ulterioară a Impărăţiei, la început Româno-Bulgară, această întunecare a numelui său, celui altă dată atât de vestit, erà neapărată, fiind date rolurile îndeplinite de el şi de Bulgari în împărăţia lor comună.

Când este vorba a cercetà rostul pe care- l-au avut Românii la înfiinţarea şi susţinerea Imperiului Valaho-Bulgar, se înfăţişază mai întâiu o întrebare : Fost'a poporul acela care a provocat şi susţinut cu atâta energie lupta în contra Bizantinilor, precum şi vestita familie a Asăneştilor într'adevăr Valahi din munţii peninsulei? S'ar păreà că, după izvoarele cercetate mai sus, cronicarii bizantini şi scrisorile papale, ar trebui să privim lucrul ca afară din orice discuţie. Cu toate aceste nu este astfel. Invăţaţii slavi cari au interes a da Bulgarilor rolul precumpenitor în răscoala întâmplată la sfârşitul veacului al XII-lea contra Imperiului din Constantinopol, susţin că Românii, chiar dacă au luat parte la această răscoală, au jucat însă un rol, cu totul secundar, că mai ales Petru, Asan, Ioniţă şi coborâtorii lor au fost Bulgari : că dacă răscoala este atribuită de Greci, Valahilor, aceasta provine numai din pricina urei celei înverşunate pe care Bizantinii o purtau duşmanilor lor de moarte, şi care îi împingeà să le ştearsă numele din istorie, Valahii deci nu ar fi avut acel rol strălucit pe care istoriografii timpului

li'l atribuie şi numele lor ar fi fost numai substituit cu dinadinsul celui al Bulgarilor, spre a înlătură pe aceştia astfel cu totul din amintire.

„Expunerea deosebită a luptei pentru neatârnarea Bulgarilor, îşi găseşte explicarea în amestecarea numelui de Valahi şi de Bulgari la istoricii contimporani, şi fiindcă în timpurile următoare numele Bulgarilor revine iarăşi în onoarea şi aceeaşi schimbare a numelui în izvoarele apusene poate fi datorită înriurirei greceşti, apoi *s'ar puteà induce înlocuirea voluntară a unui nume prin celalt, din partea politicilor din Bizanţ,* care îşi poate găsi explicarea în ura şi dispreţul naţional, şi care căutà a înlăturà cu totul urîciosul nume al Bulgarilor. Numai atunci când Bulgaria fu restatornicită în vechile ei margini, când chiar ajutorul ei fu cerut împotrivà Imperiului Latin din Constantinopole, nu se mai făcù nici o greutate ce a se recunoaşte oficial numele altă dată atât de uricios al Bulgarilor" [63].

Autorii acei ce tăgăduiesc Românilor continuitatea pe teritoriul vechei Dacii, susţin, dimpotrivă, că Valahii ar fi avut rolul precumpănitor la întemeierea şi sprijinirea Statului Valaho-bulagr, aceasta pentru ca îndată ce numele lor începe a se şterge din istoria peninsulei Balcanului, să'i poată strămutà dincoace de Dunăre, spre reîmpoporarea cu ei a Daciei Traiane ! Slavii deci tăgăduiesc rolul precumpenitor al Valahilor în constituirea Statului sud-dunărean, şi trag tot rolul cel mare al Impărăţiei Valaho-Bulgare pe sama Bulgarilor. Saşii şi Ungurii sprijină din contră rolul mai de samă al Românilor în acea împărăţie, pentru a le puteà tăgădui continuitatea în Dacia Traiană ! Cine nu vede în o asemenea tratare a istoriei, cu totul alte tendinţi decât cercetarea adevărului?

Mai întâiu nu prea înţelegem ce folos ar fi avut Bizantinii a atribui căderile lor mai curând Valahilor decât Bulgarilor, şi dacă ar fi fost vorba pe tăinuire, mult mai aproape ar fi fost a ascunde căderile însăşi, decât numele poporului ce le pricinuià.

Dar această părere nici nu este întemeiată. Nu este adevărat că autorii bizantini ar ascunde cu scop numele Bulgarilor. Aşà Nicetas ne spune într'un loc că Asan, revenind de peste Dunăre cu o trupă de Cumani, se hotărăşte a restatornici împărăţia Valahilor şi a *Bulgarilor,* astfel cum ea fusese mai înnainte [64]. Aiurea tot Nicetas pomeneşte un episcop bulgar [65]. Intr'un alt loc acelaşi scriitor spune că demoniacii pe cari Petru şi Asan îi închisese în biserica Sf. Dimitrie, profetizau

[63] Pic, *Abstammung der Rumanen*, p. 87—88. Iirecek, *Gesch. der Bulg.*, p. 225.

[64] Mai sus, p. 232.

[65] Choniates, p. 339: «τὸν ἀρχιποιμένα τῶν Βουλγάρων». Mai vezi şi p. 488.

că „Dumnezeu voià ca gintea *Bulgarilor* şi a Valahilor, scuturând jugul cel învechit, să dobândiască libertatea" [66], şi aceeaşi pomenire a Bulgarilor se întâlneşte şi în alţi autori bizantini, cari povestesc tocmai primele timpuri ale răscoalei, tocmai acelea în care se pretinde că ei ascundeau cu îngrijire numele poporului ce le-ar fi dat loviturile. Astfel deci, baza chiar pe care se întemeiază interpretarea Slaviştilor, ascunderea intenţionată a numelui Bulgarilor de către scriitorii bizantini, cade dela sine.

Insă nu numai scriitorii bizantini vorbesc despre Valahi, şi privesc ca atari pe capii răscoalei. Papa Inocenţiu III, în scrisorile către Ioniţă, dă acestuia în repeţite rânduri titlul de domn, mai târziu acela de împărat al Bulgarilor şi *Valahilor* şi spune iarăşi în mai multe rânduri că atât Ioniţă cât şi poporul său *care se trage din Italia*, ar trebui cu atât mai mult să primească religia catolică [67]. Slaviştii potrivesc îndată şi această mărturisire cu părerile lor. Ei consideră spusele papei, asupra originei romane a lui Ioniţă, ca un *compliment* pe care papa îl făceà Bulgarului, spre a'l dispune mai curând la primirea Catolicismului, compliment pe care vicleanul Bulgar şi'l însuşì îndată şi'l luă la serioz [68]. Noi credem că o asemenea interpretare este tot ce poate fi mai silit, şi că nici nu ar merità o critică mai serioază, dacă nu ar fi împrăştiată de oameni cu o reputaţie ştiinţifică aşà de bine întemeiată ca sprijinitorii ei. Nu este îndestul de curioz, ca *complimentele* papei să concorde aşà de bine cu istoricii *falşificatori* din Constantinopole?

Asăneştii erau Valahi. — Nu sunt însă numai aceste izvoarele cari ne spun că dinastia Asăneştilor erà de origină valahă. Mai mulţi cronicari francezi şi unul german cari cu toţii descriu fapte, în cari ei singuri au jucat un rol pe aici prin orient, mărturisesc că Ioniţă erà Valah. Aşà *Geoffroy de Villehardouin*, care luptase în persoană contra lui Ioniţă în armata nenorocitului Balduin, spune despre Ioniţă că erà regele Valahiei şi al Bulgariei şi că el însuşi erà Valah, şi tot astfel mărturiseşte şi *Henri de Valenciennes* [69].

---

[66] Choniates, p. 485: ὡς ὁ Θεὸς τοῦ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Βλάχων γένους ἐλευθερίαν ηὐδόκησε».

[67] Mai sus, p. 237. Afară de locurile raportate, mai vezi şi cele ce spune Vasile Mitropolitul Bulgariei în scrisoarea către papa din 1202 (Theiner, Mon. Slav. Merid. I, p. 17): „tanquam heredes descendentes a sanguine romano".

[68] Pic., *Astammung*, p. 52: „und konnen unmöglich alle *Complimente*, die man sich gegenseitig machte ernst nehmen".

[69] Geoffroy de Villehardouin, *Conquête de Constantinople avec la continuation* de Henri Valenciennes, éditée par Nathalis de Wailly, Paris 1874. p. 117: „*Iohannis* qui était *roi de Blaquie et de Bogrie*, et ce Iohannis était un *Blaque* qui s'était révolté contre son père". p. 164 conţine în nota 76 o versiune a altor manuscripte, care scrie numele lui Ioniţă „*Iohanice le Blac*", p.

Urmaşul lui Balduin, împăratul *Henric*, scrie după nefericita luptă purtată contra lui Ioniţă, către papă că „deodată s'a repezit asupra lor acest Ioniţă cu Valahii şi Cumanii săi" [70].

Robert de Clary, un nobil din armata franceză, care a luat parte la mai multe lupte cu Ioniţă, numeşte deasemenea pe acest principe Ioan Valahul [71].

In sfârşit mai amintim şi pe cronicarul cruciatei a 3-a, întâmplată tocmai în timpul lui Petru şi Asan, *Ansbertus* care descrie iarăşi fapte petrecute sub ochii săi. El deosebeşte, între naţionalităţile de căpetenie ale peninsulei Balcanice, pe *Greci, Bulgari, Sârbi, Valahii* şi pomeneşte pe un oarecare *Calopetru* Valahul şi pe fratele său *Crasianus* (Asan) cu supuşii lor Valahi" [72].

In afară însă de aceste mărturisiri concordante a o mulţime de izvoare atât de deosebite, ca bulele papale, cronicarii bizantini, cronicarul german al cruciatei a 3-a şi acei francezi ai Impărăţiei Latine din Constantinopole, cari singure prin întâlnirea lor uniformă asupra naţionalităţei valahe a Asăneştilor, ar trebui să ridice orice îndoială, mai posedăm în Nicetas Choniates o ştiinţă încă şi mai preţioasă, care ne arată că *limba care era mai pe placul capilor răscoalei era acea valahă*. El ne spune anume, cu autoritatea lui de martor ocular al celor mai multe scene şi de informat la faţa locului pentru cele la cari nu asistase, că „în una din numeroasele lupte întâmplate între Valahi şi Bizantini, unul dintre preoţii prinşi, pe când voiau să'l ducă prizonier în Hemus, *fiindcă cunoştea limba Valahilor se rugă de Asan ca unul ce era de aceeaşi limbă cu el, ca să-i dee drumul*". Nicetas arată deci că acest preot rugă pe Asan *în limba valahă*, ca una ce fiind limba lui Asan, preotul speră

209: „*Iohannis le roi de Blaquie* venait secourir ceux d'Adrinople avec une bien grande armée, car il amenait *Blaques et Bogres* et bien 14.000 Cumains qui n'étaient pas baptisés", p. 249: „Les Grecs qui étaient entrés dans la cité se rendirent à lui et lui à l'instant les fit prendre et les fit mener en *Blaquie*, à une ville qui avait no *Enlui* (alte manuscrise dau: *Enlin, Aulin, Alin*) qui siet au pied de la *montagne de Blaquie*". Henri de Valenciennes, Idem, p. 309: „Alors ils resolurent qu'ils iraient vers la *Blaquie* pour requérir l'aide et l'appui d'un haut homme qui avai dnom Esclas et était en guerre avec *Burila*, qui était son cousin germain. Alor l'empereur commanda que l'armée chevauchât, vu qu'il avait grand désir de trouver *Burila* son ennemi, car *Iohannis l'oncle de Burila* lui avait occis son père, l'empereur Baudouin". p. 333: „Esclas, je vous donne ma fille et puis je vous octroie avec la *grande Blaquie*, dont je vous ferai seigneur etc."

[70] Theiner, *Mon. Slavorum merid.*, I, p. 40: „Irruit subito Blachus ille Iohannitius in nostros cum (multitudine barbarorum innumera) Blachis (videlicet) et Commanis et aliis".

[71] Robert de Clavy, *La prise de Constantinople* în *Chroniques greco-romaines, inédites ou peu connues*, publiées par Charles Hopf, Berlin, 1873, p. 51,—52, 82—84.

[72] Ansbertus, *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, curante Ios. Dobrowsky, Pragae, 1827, p. 29 şi 34.

să'l dispună mai curând în favoarea lui şi să'l facă a primi rugăminţile ce'i făceà [73].

In acest loc noi credem a găsi o dovadă asupra naţionalităţei valahe a lui Asan şi deci a întregei sale familii, asupra căreia nici mai poate încăpeà vreo discuţie.

Faţă cu nişte mărturii atât de variate şi totdeodată atât de concordate, ce se poate aduce? Imprejurarea că Ioniţă numeşte într'un loc al scrisoarei sale pe împăraţii bulgari, predecesori ai săi, şi pe Simon Petru şi Samuel străbunii săi [74]. Ioniţă însă pentru a'şi da mai mult drept la tronul Bulgaro-Valahilor puteà să se pretindă coboritor din vechia dinastie bulgară. Aşà tot el spune că Simion, Petru şi Samuel fuseseră împăraţi a Bulgarilor şi Valahilor, și lucrul rămâne cum am spus şi mai sus nehotărit, dacă nu cumva a fost a-şà cum spuneà Ioniţă, adică dacă Românii nu jucaseră un rol însemnat şi în prima împărăţie bulgară.

Cât despre împrejurarea că monumentele slave nu arată pe Asăneşti ca Români, ci ca Bulgari [75], ea îşi găseşte uşor explicarea în strânsa legătură în cari se aflau Românii cu Bulgarii, într'un timp când deosebirile etnice nu aveau încă nici o valoare; apoi în faptul pe care'l vom constatà mai jos, că dinastia Asăneştilor, deşi de origină română, se bulgarizase tot mai mult cu timpul, şi membrii ei puteau deci să treacă drept Bulgari.

Incetarea rolului Valahilor în Imperiul Asăneştilor. — Am arătat că Românii transdanubieni ocupau munţii Hemus. Intru cât cele mai multe din luptele, din cari au ieşit mântuirea Bulgaro-Valahilor, au avut de teatru aceşti munţi, patria Valahilor, este firesc lucru de a admite că Valahii formau contigentul cel mai însemnat al armatelor revoluţionare.

Nu se poate prin urmare tăgădui că răscoala în contra Impărăţiei Bizantine porni dela Valahii din muntele Hemus, către care se alipiră în curând şi Bulgarii cari voiau să restatornicească vechea lor putere.

---

[73] Choniates, p. 617: τότε δε καὶ τῶν δορυαλώτων τις ἱερέων εἰς τὸν Αἷμον /αἰχμάλωτος ἀπαγόμενος δεῖται τοῦ 'Ασὰν ἀφεθῆναι δὶ ὁμοφωνίας ὡς ἴδρις τῆς τῶν Βλάχων φονῆς εἰς ἔλεων αὐτὸν ἐκκαλούμενος».

[74] Theiner, *Monumenta* Slav. Merid. I, p. 29: „predecesorum meorum imperatorum Bulgarorum et Blachorum Symeonis, Petri et Samuelis *progenitorum* meorum". Tot aşà îi numeşte şi papa Inocenţiu al III-lea în o scrisoare către Ioniţă din 1202 Noembrie în 26. Theiner, *l. c.*, p. 16: „Sicut illustri (memoriae) Petri, Samueli et aliis progenitoribus tuis in libris tuis legetur concessisse". Ar puteà fi însă şi o greşită traducere a cuvântului slavon *preadcăi*, ce însamnă nu numai progenitor, dar şi predecesor. Vezi Hasdeu, în *Traian*, 1869, p. 284.

[75] Pic, *Abstammung*, p. 88-90: Comp. Studiul lui Höfler, *Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches des Assaniden* în *Sitzungsberichte* din *K. K. Akademie zu Wien*, 1879, Wien, p. 229 şi urm.

Aceşti Valahi jucară rolul cel mai mare în timpul luptelor de răsvrătire, în legătură cu Cumanii dela nordul Dunărei. Analele bizantine răsună numai de numele lor, amintind pe acel al Bulgarilor mult mai arare ori.

Cu toate acestea imperiul întemeiat de Asăneşti dincolo de Dunăre pe temelia mai ales a naţionalităţei valahe, devine cu timpul o împărăţie curat bulgărească şi iată cum se explică această prefacere : Cât timp fu vorba de a întemeià Statul, prin puterea braţului, prin lupta energică, păstorii din munţii Hemus dădură cel mai puternic contigent. Când însă Statul trebuì organizat, Bulgarii începură a da tonul. Ei erau mai culţi decât Românii ; aveau biserica lor, cu o ierarhie stabilită şi existentă, respectată încă de Greci la distrugerea primului lor Stat, o limbă scrisă şi cunoşteau viaţa de Stat încă din timpul întăiului lor imperiu, toate elementele cari lipsiau poporului de păstori pe jumătate nomazi ai Românilor [76]. Astfel este raportat că Ioniţă puneà să se traducă epistolele sale către papă, din limba bulgară, în care probabil erau redactate de el însuşi, întâi în greceşte şi apoi din această limbă în latineşte [77]. Se poate ca Petru şi Asan cari trăiseră până la o vârstă mai coaptă ca păstori în munţi, să nu fi uitat româneşte, şi astfel se explică cum de preotul cel prins se adresează lui Asan în limba română. Despre Ioniţă care erà copil pe timpul răscoalei, şi care se coborise cu fraţii săi între Bulgarii din câmpie, se poate însă susţineà că uitase limba lui originară.

Cât timp Statul Valaho-Bulgar stătù în munţi, Românii predomniră, cu toate că şi ei tot în limba bulgară vor fi scris cele ce trebuiau să le scrie. De îndată însă ce Petru, după ce scoase pe Ivancu din *Târnova* [78], strămută în acest oraş reşedinţa împărăţiei, care oraş aşezat pe coastele Hemului ce privesc către Moesia, erà locuit în totalitate de Bulgari, este învederat că încunjurimea chiar în care stăteà dinastia română o siliă să primiască în curând toate elementele vieţei bulgare şi să se prefacă în bulgară. Decăderea tot mai mare a Impără-

---

[76] Prin urmare propoziţia lui Roesler, p. 110, că în Imperiul Valaho-Bulgar die Rumänen mehr den Kopf, die Slaven den Arm repräsentirten" trebue întoarsă pe dos.

[77] Theiner. *Monum. slav. merid.*, I, p. 15 : „Literae Caloioannis domini Bulgarorum et Blachorum misae domino Innocentio papae III, translatae de Bulgarico in Graecum et de Graeco postea in Latinum". Domnul Sbiera (*Codicele Voroneţan*, Cernăuţi, 1885, p. 339) crede, după stilul epistolelor lui Ioniţă cătră papă, că ele n'au fost concepute în latineşte, sau cel puţin nu de un cunoscător deplin al graiului latinesc, dar nici în graiul bulgaro-slavonesc. „Crezi că citeşti o scrisoare românească". Presupune deci că Ioniţă le-ar fi scris în româneşte şi apoi ar fi fost puse pe bulgăreşte. Nimic nu ne îndreptăţeşte a primì o asemenea presupunere, Latineasca Veacului de Mijloc, mai ales la popoarele din răsărit, are în deobşte o întorsătură simplă, care o apropie de limba română.

[78] Mai sus, p. 234

ţiei Latine din Constantinopole nu mai cereà încordarea atât de mare a puterilor militare, şi domnia lui Ioan Asan este o eră aproape de linişte pentru Statul Valaho-Bulgar. Elementul războinic, Valahii, trebuià deci să piardă necontenit din însemnătatea lui, iar acel paşnic şi organizator, Bulgarii, să iasă tot mai mult la iveală. Dinastia domnitoare ea însăşi fiind bulgarizată, înţelegem uşor cum se face că, după câtva timp, numele Valahilor dispare mai cu totul din constituirea imperiului, şi ei nu se mai arată ca un element domnitor, ci ca unul supus, ca unul din popoarele Statului Bulgăresc.

Această explicare găseşte o puternica confirmare în faptul că scriitorii mai târzii ai Imperiului Bizantin, cari expun din nou luptele Asăneştilor pentru neatârnare, mai întâi încep a pomeni mai mult pe Bulgari decât pe Români în istorisirea lor, şi apoi substituesc în tot numele de Bulgari acelui al Valahilor, încât acesta dispare cu totul din scrierile lor. Aşà *Pachymeres* (1242—1308) numeşte încă pe Valahi în mai multe rânduri alăturea cu Bulgarii. *Gheorghe Acropolita* care trăeşte dela 1220—1282 numeşte însă pe Ioniţă împărat al *Bulgarilor*, şi tot aşà face şi cu predecesorul său împăratul Asan [79]. Cu toate că şi el descrie revoluţia din Hemus, pretutindeni înlocueşte în chip sistematic numele Valahilor, pe care'l aveà înnainte în scriitorul contimporan Nicetas Choniates, cu acel de Bulgari, cu poporul acela care, *pe timpul său*, erà elementul dominant în Împărăţia Valaho-Bulgară. Şi cu toate acestea, Acropolita cunoaşte existenţa ţărei Valahilor, pe care o aminteşte în două rânduri. Intr'un loc spune că Ioan Asan percurse marea Valahiei, ocupă Elbanul şi devastă până la Iliric, toate, indicaţii cari strămută aşezarea Valahilor tot în părţile sudice ale peninsulei. Aiurea ne mai spune, că Ioan Asan dădù unui general al său bani şi şase trireme, ca să poată ajunge la marea Valahie, ceea ce ne arată că această ţară trebuià să fie aşezată pe ţărmurile mărei Egee [80]. Valahii existau deci şi pe timpul lui Acropolita, de oarece el vorbeşte de ţara locuită de ei. Ei pierduseră

---

[79] George Acropolita, Bonn, p. 24: «τὸν βασιλέα τῶν Βουλγάρων Ἰωάννην», p. 35 ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων Ἀσὰν δύο ἔσχεν οἱοὺς τὸν Ἰωάννην καὶ τὸν Ἀλέξανδρον». Despre Ioan Asan spune la p. 52: «ὁ βασιλεὺς πρὸσ τῶν Βουλγάρων ἄρχοντα Ἀσὰν», Istoria lui *Ephraemius Monachus*, de şi scrisă după 1254, până la care an ajunge, pomeneşte pe Valahi întocmai ca şi Choniates. Ea nu este însă decât o punere în versuri a cronicei lui Choniates. Vezi bunăoară ediţia din Bonn, p. 237, vers. 5763—64.

ὧν χάριν Μυσῶν ἐκταραχθὲν πος ἔθνος
κατ' Αἷμον οἰκοῦν οἳ κικλήσκονται Βλάχοι».

parafrază pusă în versuri a locului din Nicetas, dela p. 482: τοὺς κατα τὸν Αἷμον τὸ ὄρος βαρβάρους, οἱ Μύσοι πρότερον ὠνομάξοντο, νυνὶ δὲ Βλάχοι κικλήσκονται»

[80] Acropolita, Bonn, p. 46: κατέδραμε δὲ καὶ τῆς μεγάλης Βλαχίας ἀλλά καὶ τοῦ Ἐλβάνου κατακυριέυει καὶ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ τας λειας ποιεῖ»; p. 66 «δοὺς δὲ αὐτῷ χρῆμα καὶ τριήρεις ἕξ ἐπὶ τὴν μεγάλην Βλαχίαν ἀφῆκεν.

însă orice însemnătate istorică şi politică, nu mai jucau nici un rol în viaţa Statului; deaceea scriitorul nu se mai ocupă de ei.

Acelaş lucru ne întimpină la alt cronicar bizantin *Nicefor Gregoras*, care trăeşte între anii 1295—1360, până când merge istoria lui. Nici aceasta nu aminteşte despre poporul Valahilor, ci atrebuie toate împrejurările petrecute în imperiul Asăneştilor, atât sub Ioniţă cât şi înnainte, poporului bulgăresc. El numeşte pe Ioniţă, fratele întâiului Asan, stăpân al tuturor *Bulgarilor*, fără a adăogi cum face papa în scrisorile sale, şi al Valahilor. Tot aşà vorbeşte despre fiiul lui Asan, Ioan Asan, că pe timpurile lui ar fi ajuns a domni asupra *Bulgarilor*; că domnitorul *Bulgarilor*. Asan, a cărui soră erà măritată după împăratul Teodor, murise; că fiul acestuia, Ioan Asan, căruia se cuveniă stăpânirea asupra *Bulgarilor* după dreptul de moştenire, se sui în tronul său şi aşà mai departe [81].

Iată deci explicat pe deplin şi rolul însemnat al Românilor în lupta pentru neatârnare, şi dispariţia lor ulterioară depe scena politică.

Rămâne de limpezit încă o ultimă întrebare. Ce au devenit Românii, cari altă dată întemeiaseră Impărăţia Valaho-Bulgară? Pentru a răspunde la ea, trebuie să cercetăm regiunile unde ei locuesc şi au locuit totdeauna în peninsula Balcanului, şi nu cumva Moesia, unde nu i-am putut reaflà nici astăzi, pentru motivul cel foarte firesc că niciodată ei nu au trăit aici.

Ce au devenit Românii din locurile ce le ocupau în vremile luptelor cu Impărăţia Bizantină? La această răspundem, că ei se află tot acolo, în aceiaşi munţi pe care îi ocupau şi atunci, în aceleaşi aşezări acăţate pe înnălţimi, unde locuesc în oraşe ca Moscopolis (altă dată cu 70.000 de suflete, astăzi aproape ruinat prin Turci), Metzovo, Vlacho-Clisura, Cruşova, Călărcţii, Bitolia sau Monastir şi altele. Ba în multe locuri, poporaţia înmulţinu-se peste samă, Macedono-Românii s'au scoborit din munţii lor şi au împoporat oraşele din câmpie, precum Serres şi Salonic în Macedonia; Ianina în Epir; Elbasan, Berat, Prizrend în Albania; Volo, Larissa şi Tricala în Tesalia şi altele multe, unde alcătuesc pretutindeni poporaţia comercială şi industrială, uneori chiar aristocraţia oraşelor [82].

[81] Nicephorus Gregoras, Bonn, p. 14, 28, 60, 132 etc. Şi Nicephorus Gregoras vorbeşte de *Valahia*, anume de o fiică a principelui Valahiei luată în căsătorie de un rege al Sârbiei; această Valahie însă nu mai însamnă Valahia Mare dela sudul Balcanului, ci Muntenia, dela nordul Dunărei, care pe timpul lui Gregoras erà acum constituită, (Vezi mai jos vol. III, cap. I, No. II).

[82] Aceasta ne pare a fi adevărata explicare a rolului Românilor în Imp. Val.-Bulgar şi nu acea dată de d. Onciul (*Originile*, p. 25 şi urm.) care punc slăbirca acestui rol la sudul Dunărei în legătură cu pretinsa desfacere a Ţărci Româneşti (Muntenia) de Imp. Val.-Bulg. care de acolo rămâne numai Imperiu Bulgăresc, D-sa se apropie astfel de teoria lui Roesler.

Cum se face însă de ei nu mai apar ca Valahi, adică ca Români, ci ca alte popoare, Albanezi şi mai ales Greci? Aceasta provine din pricină că ei, supunându-se elementelor domnitoare, caută singuri a trece drept ceeace nu sunt; se dau drept Albanezi şi mai ales drept Greci, încât astfel miezul românesc dispare sub coaja ce'l acopere.

Dacă se cercetează cu deamănuntul împrejurările, atunci descoperim lucruri de tot neaşteptate, anume că toate luptele încordate, duse pentru neatârnare de poporul grecesc, în contra asupritoarei domnii a Turcilor, au fost purtate de Românii acei îmbrăcaţi în haină grecească; că vestiţii eroi, pretinşi Greci, ai luptei pentru emancipare, precum Marcu Botsari, Colocotroni, Riga Fereul, Caraiscachi şi mulţi alţii, erau cu toţii Valahi, cărora li se păreà o mare cinste de a fi priviţi drept Greci; că astfel neatârnarea Grecilor moderni, înflori din mormintele Românilor, cari'şi vărsară sângele lor pentru un popor şi o cauză străină.

Unde sunt Românii peninsulei Balcanului? Să se întrebe autorii Greci ei înşişi, cari destăinuiesc, adeseori fără să vrea, origina eroilor, de cari ei îşi fac atâta glorie; să se întrebe numele satelor din cari ei sunt originari, şi apoi să se cerceteze poporaţia, tradiţiile, numele patrimonice a acelor locuitori, limba pe care o vorbesc, însă numai pe ascuns, şi în sinul familiilor lor, şi atunci se va arătà adevăratul caracter al poporaţiei lor române, acoperite de valul grecesc [83].

Prin urmare Românii din Macedonia, Epir, Tesalia, Elada, Peloponez (şi chiar Creta) locuiesc şi astăzi acolo unde totdeauna au locuit, în munţii sudului peninsulei Balcanului. Ei nu s'au strămutat deaici la nordul Dunărei; iar Românii din Dacia Traiană nu au vnit aici din acele îndepărtate regiuni, ci auroit necontenit mai îmbelşugat din munţii Carpaţi unde se adăpostiseră contra năvălirilor, către câmpia ce se întindeà la poalele lor.

Elementul românesc de peste Dunăre a fost în atingere cu cel dela nordul fluviului în vremurile romane, precum am arătat'o în decursul acestei scrieri, şi deaici se explică asemănările între graiul lor. Din momentul însă ce năvălirea slavobulgară desfăcù, în trei trunchiuri, unitatea romană depe cursul Dunărei, şi aruncă elementul roman din Moesia în creerii Balcanilor, orice continuitate teritorială fu ruptă între Românii dela nordul şi cei dela sudul Dunărei. Fiecare din aceste popoare îşi urmă calea sa deosebită, şi ei nu mai veniră în nici o atingere unul cu altul, decât doar în chip individual şi întâmplător.

[83] Colegul meu D-l I. Caragiani a întreprins într'o lucrare măcastră, desmormântarea întregului popor al Românilor din peninsula Balcanului în *Studii istorice asupra Românilor din peninsula Balcanică*, rămasă din nefericire nepublicată încă.

Românii din Impărăţia Asanilor nu au trecut nici când în Dacia Traiană, nici aceştia nu au venit aici din Statul Româno-Bulgar.

Deosebirile îndeletnicirilor economice; Starea religioasă a Românilor. — Această încheiere care se impune neapărat din studiul nepreconceput al faptelor, pe care l'am expus în paginele de până aici, explică singură mai multe deosebiri radicale între apucăturile ambelor grupe de Români, şi care ar rămânea nişte ghâcitori nedeslegate, în cazul unei origini transdunărene a Românilor din Dacia Traiană. Mai întâi este un fapt netăgăduit : Ambele grupe de Români, acei din stânga Dunărei şi acei dela sudul Balcanilor, se deosebesc într'un chip desăvârşit în condiţiile economice ale traiului lor. Pe când acei din Dacia Traiană sunt în imensa lor majoritate agricultori, pe când această îndeletnicire are la dânşii, pentru a zice astfel, un caracter naţional, la Românii dela sudul Hemului agricultura este aproape necunoscută. Ei trăiesc mai toţi din industrii cari sunt foarte desvoltate în cuiburile acăţate pe piscurile munţilor, precum tot ei alcătuiesc poporaţia industrială şi comercială a tuturor oraşelor mari din şesurile regiunilor lor. Afară de aceste ei practică profesiile liberale, de ingineri şi arhitecţi, medici şi mai ales profesori, reprezentând în sinul acelor oraşe şi elementul cultural de căpitenie. Mai nici un Macedo-Român nu se ocupă cu agricultura, şi din acei rămaşi în munţi partea mai necultă urmează înnainte a se îndeletnici cu păstoria.

Observăm că universaliitatea răspândirei agriculturei la Românii nord-dunăreni cere numai decât ca ei să fi fost aşezaţi din primele timpuri ale aflărei lor pe pământul Daciei, adică dela colonizare; orice îndeletnicire productivă cerând, pentru a se puteà ivi şi menţineà, nişte condiţii naturale şi economice hotărâte, fără de care ea nu ar fi cu putinţă. Astfel ar fi tot atât de peste fire ca un popor să se dedee navigaţiunei, fără o mare care să scalde ţărmurile sale, pe cât şi agriculturei, dacă el nu are pământ pe care să'l poată cultivà. Dacă deci vedem pe poporul român de dincoace de Dunăre dedându-se cu statornicie agriculturei, trebuie să inferăm numai decât că el a trebuit să aibă la dispoziţia lui un pământ pe care să fi putut pune în lucrare această îndeletnicire. Irlandezii şi cu stratul de jos al Românilor sunt singurele popoare din Europa care să se ocupe cu agricultura, deşi până mai deunăzi aproape nu mai aveau pământ în proprietate. Pentru Irlandezi starea această anormală a fost adusă prin nişte împrejurări istorice cunoscute, răpirea violentă a proprietăţilor lor de către cucerirea engleză. Totuşi, dacă chiar istoria Irlandei ar fi necunoscută, s'ar puteà înferà din singurul fapt, că poporul acestei ţări este alcătuit în mare parte din cultivatori de pă-

mânt, încheierea că el a trebuit să fie într'o epocă anterioară proprietarul acelei ţări. Aceiaşi încheiere trebuie s'o tragem şi pentru poporul român, a cărui stare mai veche este m t mai puţin cunocută.

Se pretinde de protivnicii stăruinţei Românilor la nordu Dunării, că atunci când Românii veniră în Dacia, prin veacu al XII-lea şi XIII-.ea, ei găsiră aici stabiliţi pe Slavoni, pe Unguri şi pe Nemţi. Stabilirea unui popor începe însă totdeauna prin luarea în stăpânire a teritoriului, şi este învederat că dacă aceste popoare erau *stăpânii* ţărei la venirea Românilor, ele trebuiau cu atât mai mult să fie şi *proprietarii* ei. Cum se explică atunci că Românii veniţi mai târziu în această ţară, se dedau agriculturei, ceeace presupune neapărat, dup' cum am văzut-o, proprietatea pământului? Şi dacă mai târzı Românii, în ţările ungureşti, fură despoiaţi de proprietatea lor, aceasta se făcù numai prin o siluire. Cu toate aceste de şi li se răpise proprietatea, ei păstrară, ca şi Irlandezii, îndeletnicirea legată de dânsa, agricultura, dovadă că ei fuseseră odinioară proprietari. Nu este decât conform şi cu raţiunea, dacă am întâlnit mai sus urme de proprietari români, asupra pământului Transilvaniei, din vremurile mai vechi.

Am văzut însă că Românii din sudul Balcanilor se îndeletnicesc cu alte ramuri de producţie decât cea agricolă, şi că acei ce se cobor din munţii lor, se dedau aproape exclusiv la comerţ şi industrie. Cum să se explice atunci că acei dintre Românii sudului peninsulei despre care se spune că ar fi roit dincoace de Dunăre, să nu se mai ocupe cu industria, şi să devină agricultori? Pentru ce o parte din Românii Macedoniei şi ai Pindului, coborîţi din munţi, să se ocupe numai cu industria şi alţii *tot din ei* numai cu agricultura, şi anume aceşti din urmă să fie tocmai acei ce au emigrat mai departe, elementele deci mai dispuse a colinda, cele mai puţin statornice, mai puţin aşezate din poporul lor? Apărătorii teoriei părăsirei Daciei de colonişti ar trebui să reflecteze asupra tuturor acestor imposibilităţi care se opun legilor de repeţire a faptelor sociale, tot atât de sigure de şi nu tot atât de precize ca şi legile naturale, înnainte, de a aşterne pe baza ei *drepturile* la supremaţia Transilvaniei.

Dar apoi forma ritului, care la Macedono-Românii este acel grecesc şi la Daco-Români a fost până mai dăunăzi acel slavon? Cum! Apărătorii strămutărei Daco-Românilor, vrea să'i facă a petrece în *Moesia* (?), sub stăpânirea bulgară, o bună parte din Veacul de Mijloc, tocmai pentru a explicà prezenţa la ei a bisericei bulgare, şi când cătăm la acel popor ce rămâne până la sfârşit sub stăpânirea bulgară, îl găsim nu cu o biserică bulgară, ci cu una grecească, şi aceasta din tim-

purile cele mai vechi, de prin Veacul al XI-lea, pe când acel desfăcut de massă şi strămutat în nordul Dunărei să fie supus ritului slavon? [84].

Cât despre supunerea că Românii transdunăreni s'ar fi strămutat dincoace de fluviu din vremuri mai vechi, în timpul furiei năvălirilor hunice, avarice sau bulgarice, ea este curat vorbind absurdă, căci odată ce se admite că coloniştii au fugit înnaintea năvălirei, care putere omenească i-ar fi putut înapoia, tocmai în ţările acele, unde grozăviile ei se deslănţuiau în toată sălbătăcia lor? Ar fi a readuce pe copii către popoarele barbare, dinnaintea cărora fugise părinţii lor.

Iată în ce ţesătură nedescurcată de contraziceri şi imposibilităţi ne aruncă vestita teorie a lui Roesler. Dimpotrivà, dacă lăsăm pe Români acolo unde soarta i-a aruncat, atunci istoria lor se desvoltă în chipul acel firesc şi nesilit, în care ea a fost expusă în paginele ce preced.

[84] Mai întâi în nici una din numeroasele biserici, unele din ele foarte vechi, ce există în sudul peninsulei balcanice, nu se întâlneşte vreo inscripţie slavonă. Toate fără excepţie sunt greceşti. Una din acele biserici, din satul românesc *Costaniani*, trei ceasuri departe de Ianina, lângă ruinile oracolului dela Dodona, conţine o inscripţie *grecească* din veacul al XI-lea. (După împărtăşirea d-lui Ioan Caragiani).

NOTĂ

Epoca năvălirilor barbare, subiectul volumului acestuia, fiind cea mai lipsită de informaţie nouă şi studiile istorice asupra ei sunt foarte puţine.

Singurul material care puteà să permită studii, cari să folosească şi cercetărilor istorice, era în special limba.

De aceea şi cercetările filologice, deşi restrânse, sunt cele mai numeroase.

O singură cercetare specială istorică, s'a făcut asupra acestei epoce, dar aceasta într'adevăr originală.

Cum partea de material pe care se sprijină acest studiu, — care pare a neglija cu totul realităţile istorice, urmărind să schimbe radical cunoştinţele ce le aveam până acuma asupra soartei poporului român în această epocă şi exagerând importanţa elementului german (gepidic) în formarea poporului nostru — este de natură mai mult filologică, deci mai toate studiile speciale, formând o unitate, trebuie a fi tratate o singură dată şi din punctul de vedere istoric.

Şi aici ca şi la volumul prim, un studiu, şi din cele mai mari, care apare în revista din Iaşi,—al cărei ton şi vocabular, dar mai ales spirit sunt regretabile, — nefiind terminat, notele mele de punere la curent cu cercetările noui n'ar puteà fi complete.

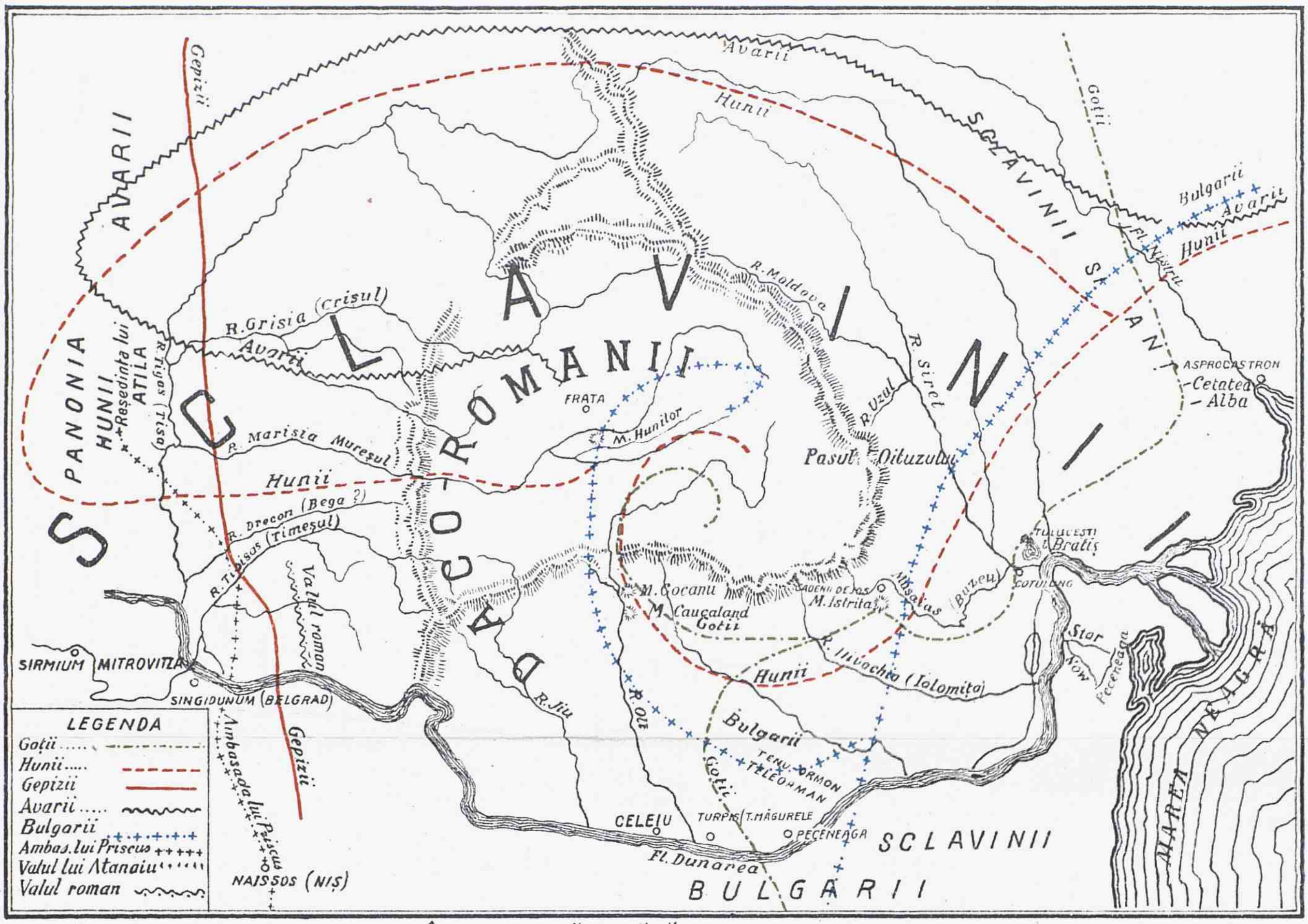
Cum volumele 3 şi 4 vor apărea în toamnă, odată cu ele ca şi la volumul I, se vor da şi notele, separat, şi la acest volum.

Cu ocazia aceasta, am şi putinţa de a mai mări notele mele, făcându-se o economie însemnată la tipar cu litera adoptată acum.

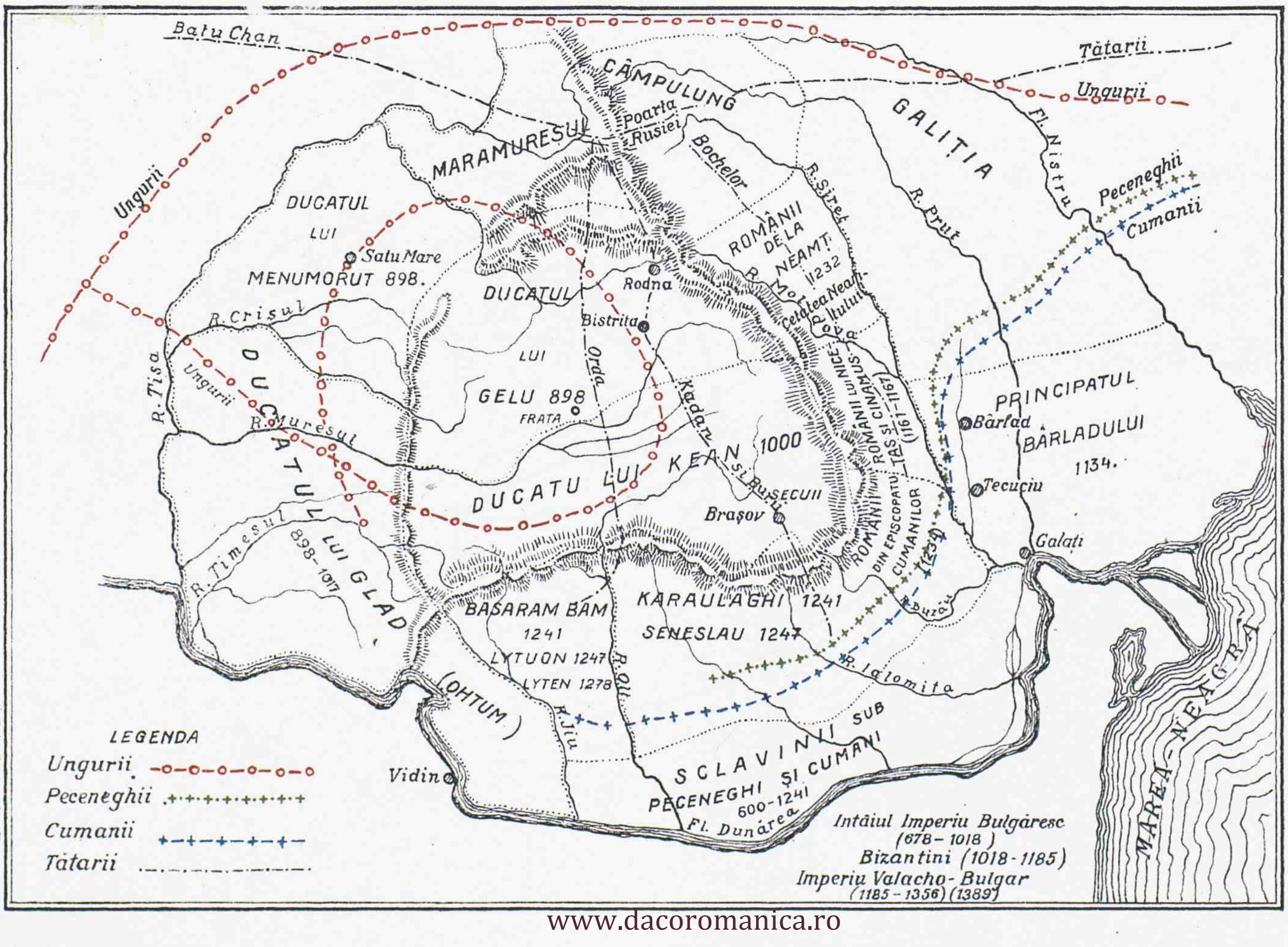
Aceasta însă cere o nouă redacţie a tuturor ştirilor, deci o nouă revedere, a întregului material şi poate aceasta să indice şi o nouă aranjare, în prezentarea notelor.

I. Vlădescu

R. P. R.

INTÂIA PERIOADĂ A NĂVĂLIRILOR BARBARE (211-678)

XENOPOL VOL. II